LAND en VOLK van

ATJEH

VROEGER en NU

Door J. Jongejans
Oud-Resident van Atjeh en Onderh.

Voorwoord van Z. Exc. Dr. H. Colijn

975 E 44

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0409 3206

[illegible] Bibliothek
14 Sept 43

LAND EN VOLK VAN

ATJEH

VROEGER EN NU

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN MIJN
VRIEND EN VOORGANGER WIJLEN
GOUVERNEUR A. Ph. VAN AKEN.

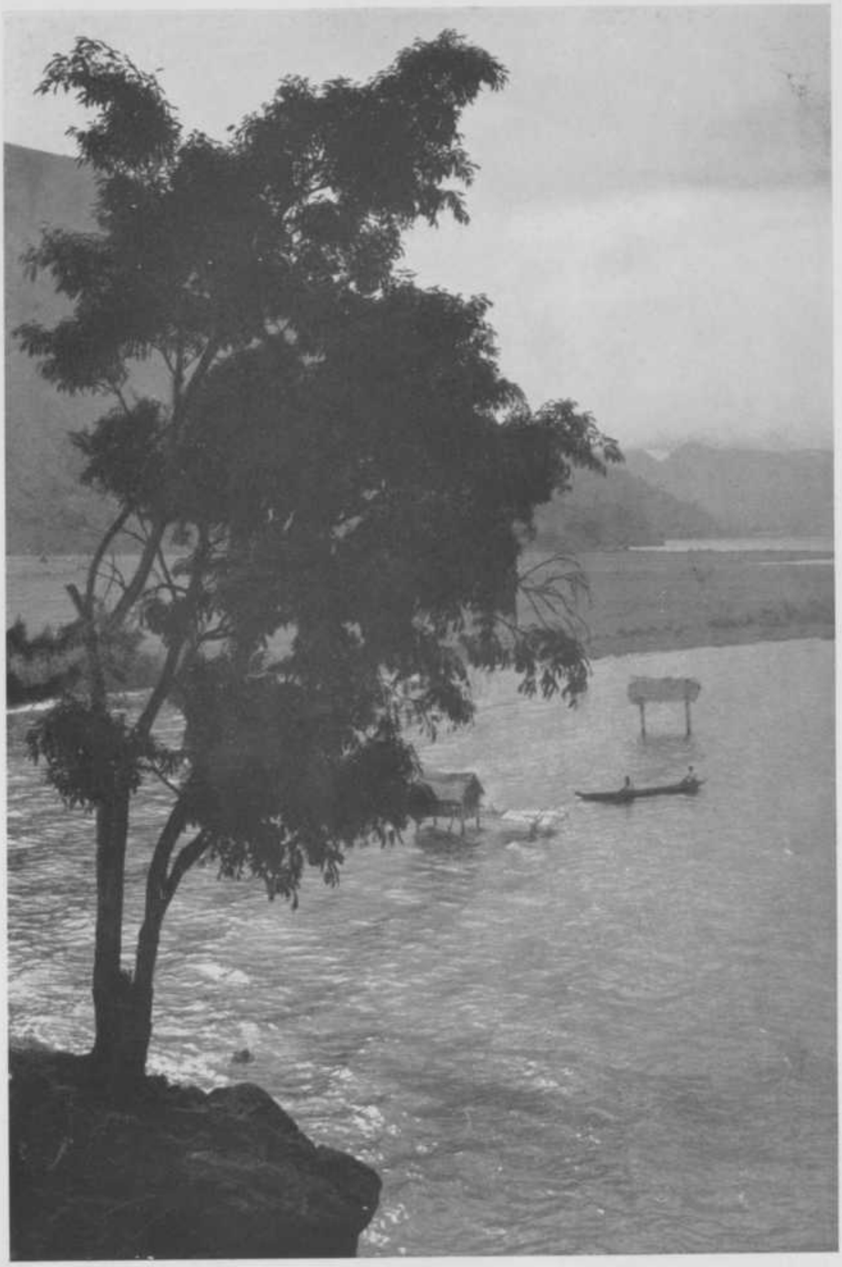

GEZICHT OP HET MEER VAN TAKENGON

391733.

LAND EN VOLK VAN ATJEH VROEGER EN NU

DOOR

J. JONGEJANS
Oud-Resident van het Gewest Atjeh en Onderhoorigheden

MET EEN VOORWOORD VAN
Z. Exc. Dr. H. COLIJN

HOLLANDIA DRUKKERIJ N.V. BAARN

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

VOORWOORD

Nog immer neemt Atjeh onder de Indische gebiedsdeelen een bijzondere plaats in. De prestaties van het Indische Leger, gedurende een reeks van jaren, gaven daartoe gereede aanleiding. Maar het zou toch onjuist zijn *alle* belangstelling daarop saam te trekken. Het huidige Atjeh geeft meer te beleven dan militaire herinneringen alleen. Deze laatste mogen niet in het vergeetboek geraken, maar men mag evenmin nalaten de opmerkzaamheid te vestigen op hetgeen uiteindelijk als *vrucht* van onze politieke en militaire actie valt waar te nemen.

Het is om die reden, dat ik met belangstelling en... genoegen heb kennis genomen van het werk van den Heer Jongejans. Deze beschrijving van land en volk, welke ongetwijfeld ertoe kan bijdragen om een beter oordeel over het gewest en zijn bewoners te verkrijgen en veelal heerschende verkeerde voorstellingen daarvan weg te nemen, kan ik van ganscher harte ter lezing aanbevelen. Hier is overeenstemming tusschen woord en werkelijkheid.

INHOUD

	Voorwoord door Z. Exc. Dr. H. Colijn.	
	Inleiding	1
I.	Atjeh's geschiedenis	6
II.	Als tourist Atjeh door	23
III.	Het atjehsche volk	66
IV.	Het atjehsche gezin	83
V.	Het gewest Atjeh, economisch bekeken .	142
	Beschrijving van den bodem. Groot landbouwbedrijf. Inheemsche landbouw en landbouwvoorlichting. Veeteelt. Mijnbouw. Boschwezen. Visscherij. Nijverheid. Handel. Scheepvaart. Verkeer. Kolonisatie.	
VI.	Het onderwijs	249
VII.	Het bestuur en de geestelijkheid	268
VIII.	Atjeh-figuren	296
IX.	Atjeh-moorden	316
X.	Het leger, wat het voor Atjeh was en is.	332

INLEIDING

Het atjehsche land heeft een slechten naam; in het groote gezin der buitengewesten is het een vreemd wichtje, dat veel heeft gesukkeld, altijd verzorging noodig had en zijn pleegouders veel verdriet heeft berokkend. Ook later, toen het grooter werd, hebben ouders en kind elkaar niet altijd goed begrepen. Atjeh heeft steeds een afzonderlijk leven geleid, het was naar buiten hermetisch gesloten, niemand dan enkele ingewijden wisten iets van dit land, de meest fantastische verhalen deden de ronde, dikwijls overgebracht door Atjeh-kenners zelf.

Tot op den huidigen dag duurt dit voort en zoo kan men nog heden buiten Atjeh, zelfs in het vlak nabij gelegen Medan, de vreemdste verhalen hooren over dit land. Over het uitzonderlijk gewest gelooft men alles, tot de meest fantastische berichten toe en ook nu nog slaat ambtenaren de schrik om het hart, wanneer hun plaatsing in Atjeh bekend wordt. Elke boot brengt nù nog dergelijke slachtoffers aan.

Ik zeide reeds, dat wij atjehsche ambtenaren zelf voor een groot deel daaraan schuld zijn; maar ook de pers doet verre van haar plicht door het verspreiden van onware en leugenachtige berichten, door het produceeren van bit-

tertafel-wijsheid, welke dikwijls grappig, maar even dikwijls verre van de waarheid verwijderd is. En juist deze verhalen „doen" het zoo goed, al benadert men daarmede niet het wezen van een volk in zijn doen en laten.

De waarheid ligt ergens anders.

Toen het toeval dan ook wilde, dat de directie van de Hollandia Drukkerij N.V. te Baarn, mij het verzoek deed een populair-wetenschappelijk werk over dit gebied te schrijven, bevattend de nieuwste gegevens en verrijkt met nieuw foto-materiaal, heb ik deze gelegenheid met beide handen aangegrepen. Wel besefte ik duidelijk, dat de arbeid hiervoor mij niet gemakkelijk zou vallen door de vele werkzaamheden aan mijn drukken werkkring verbonden. Maar aan den anderen kant realiseerde ik, dat groote belangen op het spel stonden, namelijk zuivere gegevens over dit gewest te verspreiden, tot op den laatsten tijd bijgewerkt, waardoor allerlei misverstand zou kunnen worden weggenomen.

Daarbij verkeerde ik in de gunstige omstandigheid, dat mij een schat van gegevens ter beschikking werd gesteld door den generaal b.d. A. Kruisheer, die — hoewel hij reeds jaren geleden deze streken verliet — uit groote belangstelling voor dit land doorging met het verzamelen van vele, belangrijke gegevens. Wanneer men echter uit Atjeh weg is, is 't moeilijk „bij te blijven", nu het zoo snel verandert en zich normaliseert. Verder kon ik nu op gemakkelijke wijze de nieuwste gegevens verzamelen, bijgestaan door mijne ambtenaren, waardoor mijn taak niet weinig werd verlicht. Ik moge hier speciaal noemen de heeren Klerks (hoofdstuk V en VII), Pelger (hoofdstuk I), dr. A. Piekaar (hoofdstuk VI), terwijl ik van Majoor Doup, den

leider van het Legermuseum te Koetaradja, vele gegevens kreeg betreffende het militaire gedeelte. Ook mijn Vrouw, met wie ik een kwart eeuw over de buitengewesten rondzwierf, stond mij krachtig ter zijde. De bandomslag is van mijn zoon. Allen mijn hartelijken dank.

Er is vermoedelijk geen gebied in de buitengewesten te vinden, waarover zoo veel is geschreven als over Atjeh. Een geheele boekerij staat belangstellenden te Koetaradja ter beschikking; maar bijna geheel handelt deze over militaire aangelegenheden i.c. den Atjeh-oorlog. Algemeen bekend zijn de prachtige standaardwerken van Dr. Snouck Hurgronje, Mr. van Vollenhoven, Jacobs, van Langen en Kreemer, verder kleinere werkjes van Broersma en Langhout. Dat door mij vooral de groote standaardwerken, getoetst aan mijn eigen praktijk, zijn geraadpleegd, ligt voor de hand. Ik heb dit niet steeds aan den voet van de bladzijde vermeld, wijl dit bij het lezen zoo hinderlijk is. Alleen bij woordelijke overneming werd de auteur vermeld.

De groote standaardwerken zijn echter te wetenschappelijk en te duur, dan dat die door het groote publiek zouden worden gelezen.

Mijn bedoeling is thans een eenvoudig inzicht te geven in het leven en streven van deze dappere en sportieve menschen, hen naar hun wezen naar waarheid af te schilderen, noch te donker, noch te licht. Mocht het mij gelukt zijn, dit ware beeld aan het belangstellend publiek te toonen, dan is mijn doel bereikt. Dan zal blijken, dat ze naast minder goede eigenschappen, ook zeer goede bezitten, die ze met alle anderen, ook Europeanen, gemeen hebben.

De lezer zal begrijpen, dat het in een betrekkelijk kort bestek niet mogelijk is alles over den Atjeher en zijn land

te vertellen. Integendeel, ik heb grepen moeten doen, maar ik hoop, dat daardoor een inzicht zal worden gegeven in het zijn van dit volk, dat als tegenstander en medestander recht heeft op onze waardeering. Ik zal niet mooi schrijven, geen Atjeh-roman, waarvan we er al genoeg hebben, maar ik wil zuiver, eenvoudig en waar vertellen hoe dit volk en dit mooie land zijn. Niets meer, maar ook niets minder. Toch is dit zuivere kijkje in hun leven meer waard dan de met allerlei franje versierde en met dwaze leuzen doorspekte verhalen, die thans in omloop zijn. Ik moet eenige grepen doen, maar toch zal daardoor — hoop ik — voor een belangstellend lezer inzicht in de atjehsche aangelegenheden worden verkregen.

Ik heb zooveel mogelijk vermeden atjehsche en maleische woorden te gebruiken om de leesbaarheid te verhoogen. Een enkel maal was het niet doenlijk, maar het begrip werd dan toegelicht.

Het ligt niet in mijn bedoeling thans kritiek te leveren, al zullen hier en daar misschien eenige heilige huisjes moeten worden omvergeworpen. Maar ik bedenk daarbij altijd, dat iedere periode zijn speciale maatregelen behoeft; dat regelingen van enkele tientallen jaren geleden toen noodig waren, al schijnen ze nu belachelijk en veroorzaken ze dikwijls nog veel moeilijkheden.

Waar in dit werkje sprake is van atjehsche aangelegenheden, bedoel ik daarmede ook die van Gajo's en Alassers. Waar deze laatste afwijken, vindt dit afzonderlijke bespreking.

Zelf ben ik geen Atjeh-kenner in de beteekenis die daaraan gewoonlijk gehecht wordt, namelijk dat men hier bijna zijn geheelen diensttijd heeft moeten doorbrengen in alle

J. B. VAN HEUTSZ

Prof. Dr. C. SNOUCK HURGRONJE

ATJEH-MUSEUM MET TJAKRA DŌNJA TE KOETA RADJA

DE GROOTE MOSKEE (MEUSIGIT RAJA) TE KOETA RADJA.

rangen. Eerst in 1930 betrad ik als assistent-resident den atjehschen bodem en ben daar, op een kleine tusschenpooze na, die ik in Menado doorbracht, tot op den huidigen dag gebleven.

Maar dit heeft het groote voordeel, dat ik de kans heb de zaken objectiever te zien dan anderen wellicht mogelijk is, zonder het soort verteedering, dat herinneringen aan den ouden tijd en langdurige bekendheid met zich meebrengen. Ik ben daardoor niet verblind door „adoration mutuelle", die men bij zoovele groepjes Europeanen in Indië en vooral ook in Atjeh vond en nog vindt ten nadeele van land en volk.

Daarvan ben ik vrij.

Atjeh dus, zooals het is.

Koetaradja, October 1938.

's Gravenhage, Mei 1939.

HOOFDSTUK I

ATJEH'S GESCHIEDENIS

Een „open boek" van de geschiedenis van Atjeh leg ik den lezer niet voor, eenvoudig, omdat er nog geen boek is geschreven en ook omdat een boek veel te lang van stof zou zijn. Dit hoofdstuk moet een zeer korte weg zijn tot de volgende deelen van dit werk en maar een ietsje geven uit de historie van tientallen eeuwen. De voorvaders van de Atjehers zijn vermoedelijk reeds zeer lang in dit land gevestigd, misschien al een paar duizend jaar vóór het begin van onze jaartelling. Van elders in Azië hierheen gekomen, zullen zij, met andere rasverwante volken in onzen archipel, toen reeds een zekere mate van beschaving hebben bereikt. Zij waren landbouwers, moesten zich dus blijvende woonplaatsen kiezen en hadden, mede als gevolg daarvan, een heele reeks van voorzieningen te treffen om hun bestaan mogelijk te maken. Het is immers duidelijk, dat waar menschen bij elkaar wonen, daar vrede moet heerschen, een gezag moet bestaan, kortom er waren instellingen, die wij in onze maatschappij ook kennen, natuurlijk zeer eenvoudig, maar zij waren er. Dit moet

men niet onderschatten, want het verhoogt wel degelijk de waardeering voor een tijdperk uit het verre verleden, waarin dus niet noodzakelijkerwijs „wilden" of „menscheneters" hebben geleefd. Een ander belangrijk gevolg van dezen beschavingstoestand was wel de vergemakkelijking in de aanraking met andere rassen. Vreemdelingen hebben eerder vasten voet kunnen verkrijgen, van vreemden nam men vlugger over wat goed of nuttig was. Met zulke immigranten kwam in het begin van onze aera contact. De Hindoes uit Voor-Indië zochten deze landen op om hun rijke voortbrengselen machtig te worden, zooals kamfer, ivoor, goud, reukhout, specerijen; hetzelfde doel waarvoor eeuwen later de naties van Europa haar weg zochten naar deze eilanden-wereld. Het eerste land, dat zij in deze streken bereikten, was Atjeh. Wannéér dat geschied is en wáár, kan op dit oogenblik niet nauwkeurig worden bepaald. Zoo in den loop van den tijd is wel een voorkeur ontstaan om zich te vestigen in de streek van de Oostkust van Atjeh. Wij kennen daar namelijk uit latere eeuwen een rijk, dat den naam droeg van Samoedra-Pasè en dat ongetwijfeld wel zijn oorsprong vindt in de stichting van een stad en dynastie ergens in het eerste twaalftal eeuwen van onze jaartelling.

Op allerlei gebied heeft een dergelijk contact betrekking, al is thans niet overal even duidelijk meer te bepalen in welke mate. Zoo hebben bijvoorbeeld ongetwijfeld de godsdienst, de taal, de kunst, enzoovoort van de Vreemdelingen invloed uitgeoefend op de atjehsche bevolking. Doch veel is hiervan niet meer te bespeuren. Op een enkel element van blijvende waarde mag hier echter gewezen worden en wel op den invloed, die is uitgegaan op de

organisatie van het bestuur en de regeering. In die oude samenleving der Atjehers heerschten beginselen van saamhoorigheid, die gevestigd waren op de onderlinge verwantschap van de menschen. Men zal zich dat zóó hebben voor te stellen: in vlekken en dorpen overal verspreid leefden alleen leden van één „familie". Al wat er aan belangrijks gebeurde, geschiedde in den „familiekring" en elk van die kringen was een rijkje, een gebied op zich zelf. Toen nu de vreemde Hindoes kwamen en zich vestigden in een hun geschikt lijkend gebied kwam daar van lieverlede zoo iets op van een „stad". Er kwam menging van bevolking, er bestond geen eenheid meer. Er werd handel gedreven, markten verrezen, producten werden in- en afgevoerd. Men kwam uit de omgeving voor alles wat men noodig had naar de stad en vond daar een afzetgebied voor de producten van eigen gebied. De vestiging werkte dus als een soort van magneet, krachten, bekwaamheden en invloeden werden op één bepaald punt gericht. En het ligt voor de hand, dat er een koninkje in zoo'n plaats kwam te heerschen over andere menschen dan vroeger het geval was en dat hij ook een zekere zeggenschap kreeg over het omringende land. Kortom de eerste overgang èn naar een ander soort organisatie èn naar een anderen bouw van de maatschappij werd door dit eerste contact met de Hindoes verkregen. En al mag het nu ook zijn, dat wij ons zoo'n stad heel anders hebben voor te stellen dan bijvoorbeeld onze middeleeuwsche steden met grachten, wallen en steenen huizen, aan de idee doet dat niets af. Tot aan den tijd toe, dat wij Nederlanders ± 1900 Atjeh aan ons bewind onderwierpen, bestonden die steden uit een versterkte woning van den vorst met op eenigen af-

stand daarvan de markt en handelsbuurten. Veel steenbouw kwam bij dit alles niet te pas.

Op deze kwestie moet iets nader worden ingegaan, omdat het wel van groot belang is. Men heeft dus dezen toestand gehad, dat vóór de komst en vestiging van de Hindoes de menschen leefden in min of meer uitgebreide groepen op den grondslag van de „familie-gedachte". Na de aanrakingen van blijvenden aard met de buitenwereld krijgt men een zich langzaam-aan wijzigende structuur van de samenleving, die zich als het ware gaat richten naar en instellen op een middelpunt, de „hoofdstad met een vorst". Het is wel wat overdreven gezegd, maar de tendens wijst in deze richting. Al wat steedsch is, zooals men in de stad leeft, handel en wandel van de menschen daar, is gekomen naast het eigene. Twee werelden bestaan nu na de enkele vroegere.

De hoofdzaak is dus, dat een begin van rijksvorming aanwezig was en deze eerste aanvang heeft zich niet zoozeer ontwikkeld, maar wel zich met groote taaiheid gehandhaafd. Men houde goed voor oogen, dat de nieuwe rijksorganisatie een soort vergroeiing te zien gaf van oude vormen van bestuur en nieuwe. Overal ontstonden van dat soort rijkjes. De groote wereldreiziger Marco Polo (± 1290) noemde zes „Koninkrijken" en al zijn wij gerechtigd aanhalingsteekens te gebruiken, het is toch wel duidelijk, dat er meer of minder groote vestigingen waren onder enkele vorsten en vorstjes met wisselende macht en invloed daarvan met een uitgebreid buitenlandsch verkeer.

Na dit tijdperk van hindoesch-atjehsche beschaving, welks aanvang noch einde naar zekere jaartallen is te dateeren, kwam een nieuwe stroom van immigranten, de

mohammedanen. Juist is dit niet heelemaal uitgedrukt. Het is eerder de expansie van het in Arabië gestichte nieuwe geloof, de Islam, dat zich omstreeks 1200 in onzen archipel aanhangers begon te verwerven en het eerst in Atjeh zich verbreidde. Het eerste rijk waar een mohammedaansch vorst wordt vermeld, is het reeds eerder genoemde Samoedra-Pasè. De werfkracht van dezen godsdienst bleek dermate krachtig, dat in de eerste drie eeuwen daarna vrijwel heel Atjeh, althans het kustgebied, ervoor gewonnen was en blééf tot op den huidigen dag, in tegenstelling dus met het Hindoeïsme, dat geheel heeft moeten wijken. Gewelddadig is deze overgang niet geweest en gelijk gezegd, was ze ± 1500 voltrokken.

Ik roep nog even in de herinnering terug, dat onder de Hindoe-heerschappij verschillende rijkjes bestonden, waartusschen waarschijnlijk meer dan oppervlakkige aanrakingen bestonden in zoover, dat het eene rijk wel een zekere machtsuitoefening had over het andere, doch een groot territoriaal rijk bestond niet. De belangrijke overgang nu is geweest de samenvatting van het heele atjehsche gebied in één staatsverband. De wieg van dit rijk stond op een andere plek dan het voornaamste atjehsch-hindoesche, dat reeds eenige malen is genoemd (Samoedra-Pasè). De strekkracht, het expansievermogen van dit rijk schoot tekort om geheel te reiken om de Noord naar het Zuiden toe. In dit opzicht, geographisch gedacht, was het rijk in opkomst aan het uiterste Noorden van Atjeh oneindig beter gelegen en wij zien dan ook in den loop van de volgende eeuwen als het ware twee vangarmen zich uitstrekken langs Noord- en Oostkust, maar ook langs de West tot ver in het Zuiden, vangarmen, die de kustge-

bieden aldaar in een afwisselend stevige en zwakke greep houden. Het is daarom wel van belang om de stichters van dit rijk, Atjeh, dat zijn naam heeft gegeven aan het heele gebied, dat wij heden kennen als de residentie Atjeh, een weinig nader te beschouwen.

Immers het is dit Atjeh, dat na een 4-tal eeuwen door ons toedoen in 1902 met de overgaaf en abdicatie van zijn laatsten „soeltan" zal ophouden te bestaan. Vóór het jaar 1500 wordt ons reeds gemeld van een heerscher over Atjeh. Van het naburige rijk Pidië uit werd een geslaagde veroveringstocht ondernomen naar Atjeh, dat als vazalstaat gevoegd werd bij Pidië. De tweede onderkoning („stadhouder") over Atjeh, bekend in de geschiedenis onder den koningsnaam Sultan Ali Moegajat Sjah, moet wel met veel inzicht in de mogelijkheden, welke het land hem bood, zijn toegerust geweest niet alleen, maar ook de kracht en energie hebben gehad, zijn plannen om een groot rijk te stichten uit te voeren. Zijn vader, den stadhouder, ter zijde schuivend, dekte hij zich eerst den rug door het kort bij Atjeh gelegen rijk Daja aan de Westkust te veroveren en hierna, als ware het in één adem, vrijwel de heele Noord- en Oostkust. Zijn opvolgers zijn in zijn voetsporen getreden, doch verder hebben zij niet kunnen gaan. De greep echter om een vereenigd Atjeh was gedaan en zou voortaan blijven. Een eeuw later, in 1607 pas, kreeg dit Groot-Atjeh een man tot vorst van groot formaat, Sultan Iskandar Moeda, die op 17-jarigen leeftijd de macht in handen krijgend, in den loop van zijn regeering de helft van het kustgebied van het eiland Sumatra in bezit nam en evenveel van dat van het schiereiland Malakka. Meer dan de argelooze lezer vermoedt, is hier gevergd van het organi-

satie- en regeertalent van dezen Sultan. Ik wijs er nogmaals op, dat de bouw van het rijk tweeslachtig was. De moeite om het geheele apparaat van bestuur gemakkelijker hanteerbaar te maken bewaart de atjehsche geschiedenis in den volgenden vorm. Deze koning Iskandar heet de „geslachten" in Atjeh te hebben georganiseerd of ingevoerd, dat wil zeggen het „familie-stelsel", waarop ik eerder gewezen heb als oeroud.

In het algemeen geldt deze periode (1550—1650) in de ons bekende Atjeh-geschiedenis als het glanstijdperk, de gouden eeuw. Handel en verkeer hadden groote rijkdommen in het land gebracht en vooral aan het hof ging het weelderig toe. Maar ook aan minder materieele zaken werd aandacht besteed. Geleerden en kunstenaars uit den vreemde (Egypte, Syrië, Arabië) vestigden zich hier en belangrijke vertalingen, encyclopaedische werken en fiqh-boeken dateeren uit deze periode.

Hier dient even het verhaal onderbroken te worden door melding te maken van het verschijnen en optreden van de europeesche volken in deze streken. Zooals algemeen bekend is, zijn het de Portugeezen geweest, die zich omstreeks 1500 vertoonden in den archipel, georganiseerd en met de vaste plannen om de contrôle van allen handel aan zich te trekken en te houden. In 1511 veroverden zij Malakka en maakten van deze maleische handelsstad hun „Singapore" voor het Verre Oosten. Botsingen met Atjeh bleven niet uit en pogingen van de Portugeezen om zich op het vaste land van Noord-Sumatra te vestigen waren van stonde af aan vruchteloos. Een belangrijk handelsproduct, waarover Atjeh contrôle wilde blijven uitoefenen, was de peper, een streven, waarop later ook de Hollanders

GEBOUWEN UIT DEN OUDEN SULTANSTIJD
TE KOETA RADJA (PINTO KHOB)

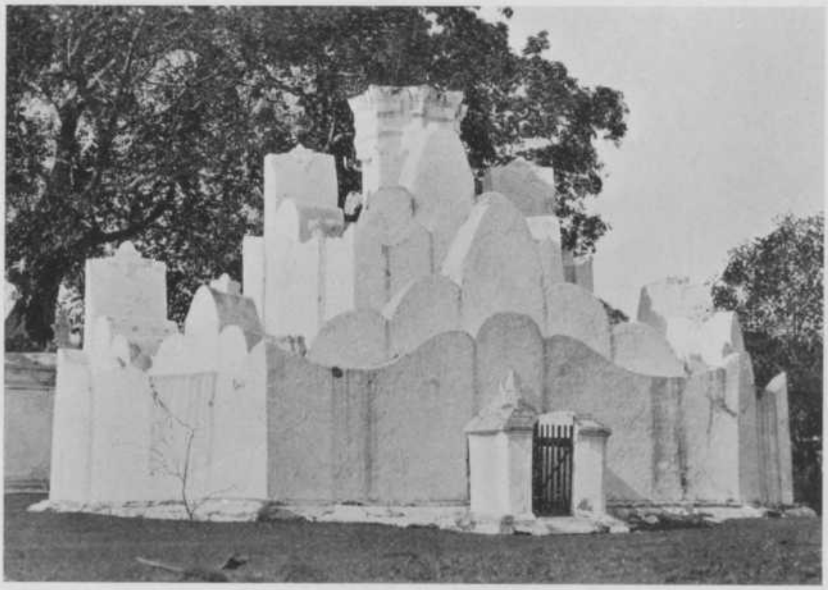

GEBOUWEN UIT DEN OUDEN SULTANSTIJD
TE KOETA RADJA (ROEMAH GOENOENGAN)

ATJEHSCHE GRAVEN

herhaaldelijk stuitten. Verdreven hebben de Sultans de Portugeezen niet uit hun overwalsche vesting, hoe groot de inspanning van de talrijke expedities daarvoor ook was. In zeer sterke mate kwam de atjehsche agressie wel tot uitdrukking onder hun reeds meergemelden grootsten vorst Iskandar. Behalve dat hij putte uit welvoorziene staatskassen, moet niet vergeten worden, dat hij deze oorlogen voerde tegen „ongeloovigen", dat wil zeggen christenen, zooals de eenvoudigste uitlegging van mohammedaansche godsdienstige propaganda luidde. Men moet in het oog houden, dat Atjeh het langst of langer dan de andere Oost-Indische volken geïslamiseerd is geweest, dat de Atjeher in levenswijs en aard den harden, reëelen, pittigen Arabier nabij komt. Van deze bijzonderheden kan elk partij trekken en daarom is het noodig, op dezen trek in de atjehsche expansie nadruk te leggen: Atjeh vocht tegen ongeloovige indringers. Keer op keer gaat het dààrom met geweldige kracht en wat dergelijke „levées en masse" op godsdienstige basis kunnen beduiden, zullen later, wij Hollanders, aan den lijve ervaren. Drie eeuwen liggen daartusschen, tijden van Atjeh's verval.

Vóór dit tijdperk met reuzenschreden wordt doortrokken, is het gewenscht nog even op een verschijnsel te wijzen, dat den gang der geschiedenis typeert. Eigenlijk is dit een feit uit de beschavingsgeschiedenis van dit rijk, de aandacht waard, omdat ze in den tegenwoordigen tijd zich herhaalt. In de vóór Hindoe-periode herinnert men zich de atjehsche „familie", die zich zelf regeerde; in den Hindoe-tijd daaroverheen een „klein koningschap" over een stuk grondgebied, een koning en zijn volk, die gingen behooren bij een bepaald stukje grond. Ik sprak er over,

dat er een soort overeenstemming kwam tusschen die twee systemen, dank zij de overzichtelijkheid van het geheel. Wrijvingen waren nog te beëindigen. Doch toen eenmaal het Groot-atjehsche rijk was gegrondvest, deden zich de moeilijkheden met veelvoudige kracht voor. Men mag gerust zeggen, dat er kwam een geweldige spanning tusschen „familie" ter eene en „natie" ter andere zijde en tot den hoogsten graad werd deze wel opgevoerd onder den reeds genoemden Sultan Iskandar. Een enkel historisch feit tot toelichting. Het was en is nu nog bij vele volken gewoonte, dat de bruidegom „betaalt" voor zijn bruid aan haar ouders of haar vertegenwoordigers. Nu was deze instelling er ook een van Oud-atjehsch recht en wel dàt recht, dat men staatsrecht noemt. Zóó had men nu het instituut van een koning verzoend met de bestaande rechtsgebruiken, dat men zich het land, het rijk, de natie als bruid voorstelde, die uitgehuwelijkt werd aan een „bruidegom", de koning, die een „bruidsschat" had te betalen. Dit alles werd zeer reëel gevoeld en voorgesteld en ik wil hier alleen maar opmerken, dat deze gewoonte, die nog wel andere even zeer belangrijke als reëele rechtsgevolgen met zich bracht, tot den tijd van onze verovering van Atjeh heeft voortbestaan. Wat geschiedde er echter nà Iskandar Moeda? Een zeer korte tusschenregeering van een opvolger bracht toen een v r o u w aan de regeering als Sultane. Zonder verdere toelichting voelt men de tegenstrijdigheid zelve wel. Een vrouw aan een „vrouw" uithuwelijken was iets onbestaanbaars. Toch geschiedde het en in den loop van de 17e eeuw nog drie keeren achtereenvolgens. Een der weinige bewijzen van de crisis, die Atjeh na Iskandar doormaakte.

Om ingewikkeldheid te vermijden, gaan wij andere verschijnselen voorbij. Dìt mag echter niet onvermeld blijven, dat op eigen kracht en volgens eigen beginselen het rijk zich herstelde, dat op oude basis de geschiedenis voortging. Het was mede in dezen tijd, dat de Hollanders zich in Atjeh vertoonden. Wij allen kennen of hebben wel wat gehoord van de ontdekkingsreis van Cornelis en Frederik de Houtman naar de Oost. Het onthaal, dat hun in Atjeh te beurt viel was zeer teleurstellend (1599). In die houding is oneindige variatie geweest; van doodslag en gevangenneming af in 1599 tot het zenden van een gezantschap naar Prins Maurits toe (in 1601).

Stuk voor stuk echter brokkelde het atjehsche rijk af niet alleen, maar ook zijn handel verkwijnde en de baten daarvan kwamen in de zakken der Hollanders. De peper-, tin- en goudhandel kwam aanvankelijk voor een groot gedeelte aan de onzen. Zoo was dus het optreden van onze voorouders vooreerst negatief en storend voor den ouden gang en stelde niets nieuws in de plaats van het oude. Atjeh ging zoo een lange periode — drie eeuwen — van stilstand in. Op het einde daarvan bestond een zelfstandig Atjeh niet meer.

Vóór ik aan het laatste gedeelte van dit hoofdstuk toekom, dat de meest dramatische periode bevat, moeten eenige feiten uit de algemeene en vaderlandsche geschiedenis in de herinnering van mijn lezers teruggeroepen worden. Het gaat er namelijk om, duidelijk te maken, dat wij ons uitsluitend op grond van betrekkingen met het buitenland, tegenover het ons tot het uiterste prikkelende Atjeh niet hebben laten gelden.

Op het eind van de 18de eeuw onder fransche contrôle

gekomen, verloor het koloniën-rijke Holland in den loop van een kleine vijftien jaar al wat het daarvan bezat aan Engeland (West-Indië, bezit in Afrika, Voor-Indië en Oost-Indië). Zoo viel het laatst, eind 1811, Java in handen der Engelschen. De val van Napoleon I in 1813 en daarmede het ophouden van de bedreiging van onze onafhankelijkheid, had tengevolge, dat Engeland onze koloniën teruggaf, doch er voor zich enkele stukken van behield (Londensche Conventie van 1814). Het eiland Sumatra nu kregen wij grootendeels weer onder eigen bestuur, behalve eenige streken op de Westkust van dat eiland en Atjeh, dat immers steeds nog als zelfstandige inlandsche staat bestond. Tengevolge van verschillende moeilijkheden, die bij de ten uitvoerlegging van het genoemde tractaat in 1814 rezen, werden de betrekkingen tot Engeland voor zoover ze betroffen de Oost, nader geregeld bij het Londensch tractaat van 1824. Holland kreeg daarbij weer de oppermacht over het geheele eiland Sumatra behoudens wederom Atjeh, met welks Sultan Engeland in 1819 een overeenkomst had gesloten, waarbij de contrôle op Atjeh's buitenlandsche betrekkingen geheel bij het laatstgenoemde land kwam te liggen. In 1824 moesten dan ook onze onderhandelaars verklaren, dat wij tegenover Atjeh een zoodanige gedragslijn zouden volgen, dat eenerzijds het buitenland geen last zou ondervinden van de zelfstandigheid van den inlandschen staat op Sumatra's Noordpunt (bijvoorbeeld door zeerooverij, molest, e.a.), anderzijds dat wij bij al ons handelen geen politieke macht zouden uitoefenen over Atjeh. Wat dat wilde zeggen is met een enkel voorbeeld te verklaren. Werd in Atjeh een Engelschman bestolen en kreeg hij geen voldoening bij den vorst

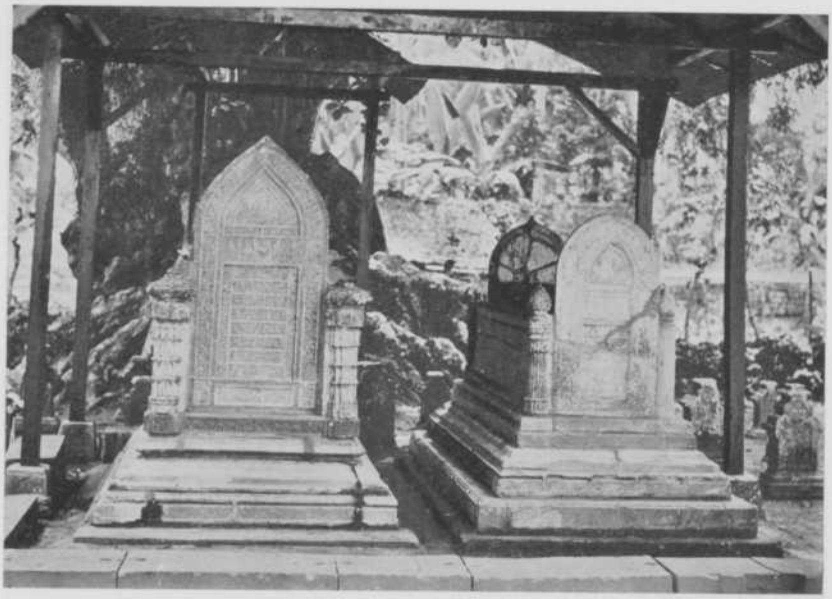

VORSTENGRAVEN UIT HET OUDE RIJK SAMOEDRA-PASÉ

KANTOOR VAN DE SABANG-MAATSCHAPPIJ

GOUVERNEMENTSWONING TE KOETA RADJA

STRANDGEZICHT LANGS ATJEH'S WESTKUST

aldaar, dan had Holland te zorgen, dat er genoegdoening kwam, ook al waren reeds eerder alle mogelijke stappen gedaan.

Een politie-dienst in Atjeh organiseeren ging niet, want de gevolgen zouden zoodanig zijn, dat Atjeh's politieke zelfstandigheid er het loodje bij moest leggen. En dat mocht niet volgens het verdrag van 1824. Zoo ontwikkelde zich de verhouding van ons tot Atjeh tot een onhoudbare. Men betrad over en weer elkaars gebied (waar was een grens?), men legde wederkeerig den handel bezwaren in den weg, men beging allerlei grofheden. Wat het buitenland bij dit al te lijden had, blijkt uit de plundering van vreemde schepen op atjehsch gebied. In 1844 twee engelsche handelsvaartuigen, in 1851 één uit Napels, in 1855 weer een engelsch, in 1868 wederom. Eindelijk kwam in 1871 de oplossing voor deze moeilijkheden. Het Soematra-tractaat in dat jaar met Engeland gesloten, gaf Holland de vrije hand in Atjeh. Nog twee jaren „zagen wij het aan", dat wil zeggen poogden wij door vertoogen betere betrekkingen met Atjeh aan te knoopen. Ingegrepen werd eerst in 1873, want toen bleek, dat Atjeh zich in verbinding stelde met buitenlandsche mogendheden als Turkije, Frankrijk, Amerika en Italië. Dat ingrijpen beteekende toen echter meteen oorlog!

Voor het laatst hadden wij nog gepoogd een botsing te vermijden door het zenden van een missie in begin 1873, doch toen de onderhandelingen op niets uitliepen, werd onmiddellijk daarop de oorlog verklaard (26 Maart 1873). Zooals men weet eindigde deze met de onderwerping van het rijk Atjeh. Welk een inspanning, een offers aan goed en bloed deze rampzalige strijd aan beide partijen heeft

gekost, zal hier niet rekenkundig uiteengezet worden. De totale duur reeds van den oorlogstoestand in vrijwel het geheele rijk over een veertig jaren zegt veel, terwijl in sommige streken tot op den huidigen dag een soort contrôle, uitgeoefend door speciale militaire troepen, nog noodig wordt geacht.

In de eerste plaats zou ik iets willen zeggen over het karakter van den strijd. Bij ons zat nog in den aanvang de gedachte voor om door een groote troepenmacht de hoofdstad des rijks in te nemen en den Sultan daardoor te nopen met ons een verdrag te sluiten ter erkenning onzer heerschappij. Met deze bedoelingen trok dan in 1873 een expeditie-leger van 3600 man, van overzee aangevoerd, tegen de hoofdstad op. Ze eindigde met onzen aftocht en het sneuvelen van den opperbevelhebber (Generaal Köhler). Eind van dat jaar landde wederom een expeditie, tweemaal zoo sterk, onder Generaal van Swieten. Sindsdien werd het bezette gebied niet meer ontruimd, omdat hetgeen men hoopte (onderwerping van den vorst onder „aanbreng" van zijn geheele rijk) uitbleef. Het kerngebied van Atjeh (het dusgenaamde „Groot-Atjeh") werd daarop tot Gouvernements-gebied verklaard. De atjeher reageerde daarop met blijvenden tegenstand in den vorm van een guerilla-oorlog, soms gevoerd door de heele bevolking van een bepaalde streek, in andere gevallen door georganiseerde benden onder leiding van geestelijke en wereldlijke hoofden. Door het wegvallen van de nog altijd zwakgegronde territoriale organisatie en het leidingloos worden van het volk, door de prediking van den oorlog tegen de gehate ongeloovigen kregen de eersten, de zoogenaamde „oelama's", een zeer groote macht en

invloed, waarvan zij een ruim gebruik maakten. De onbekendheid met land en volk maakte ons optreden in de eerste vijf jaren aarzelend en zwak. Leerrijk zijn in dit verband de eischen, die de hoofden durfden stellen bij hun onderwerping aan het nederlandsche gezag. Na de proclamatie van Luitenant-Generaal J. van Swieten bijvoorbeeld (op 31-3-1874) stelde Teukoe Bintara Keumangan als voorwaarde voor de schriftelijke bevestiging van zijn onderwerping, dat het bestuur van zijn land moest blijven in handen van hem en zijn nakomelingen. In dat jaar werd aan Generaal van der Heijden het burgerlijk en militair gezag in het veroverde gebied opgedragen. In iets langer dan 1½ jaar had deze krachtige leider Groot-Atjeh in feite onderworpen, de onrust daar gebannen, de bevolking vertrouwen gegeven. Had toen een krachtige, maar tevens wijze politiek ook bij de hoogste regeerders in den Lande genade gevonden, het ware dan, op zijn minst genomen, hoogstwaarschijnlijk geweest, dat wij in betrekkelijk korten tijd het geheele gebied hadden onderworpen. De zware oorlogslasten en de vrees bij de buitenstaanders, dat de toegepaste methode geen resultaat zoude behalen (het kleinste deel van het rijk Atjeh was eerst onderworpen met hoe groote verliezen!), deed de regeering in Nederland er toe overgaan om opnieuw een aarzelende en afwachtende houding aan te nemen. Deze bestond daaruit, dat men zich terugtrok op een minimaal plekje grond van een uitgestrekt en reeds veroverd gebied en daar gezeteld, door het toonen van geduld en lijdzaamheid den vijand trachtte te overtuigen, dat hij ons toch niet weg kon krijgen. Dat dit uitgelegd werd als lafheid en zwakte kon op het stelsel zelve geen invloed uitoefenen; dat de

mensch, onze soldaat er onder gebukt ging en alle gevoel van eigenwaarde verloor, drong niet door tot het begrip van velen in Nederland. Dit stelsel, bekend onder de benaming van „geconcentreerde stelling" bleef gehandhaafd tot het jaar 1896. Dat het tenslotte verlaten werd, is de verdienste geweest in de eerste plaats in positieven zin van den in 1936 ontslapen geleerde Christiaan Snouck Hurgronje en ten tweede van Teukoe Oemar in negatieven zin. De eerste vertoefde van 1892—1893 in Atjeh ten einde over den politieken toestand van advies te dienen. In korte trekken raadde deze aan nergens met den vijand te onderhandelen, hem alleen maar te slaan en nooit de gelegenheid te geven zich te herstellen. Daarnà zou er alle gelegenheid zijn voor maatregelen om de vredelievende bedoelingen van ons Gouvernement te toonen. Hoe logisch en eenvoudig de raad ook luidde, een gevoelige schok was noodig om dit te demonstreeren en hij die dezen schok toebracht was Teukoe Oemar.

Sinds een tiental jaren had dit bendehoofd het ons lastig gemaakt. Hij had door zijn persoonlijkheid op vele Atjehers invloed en hiervan probeerde de toenmalige Gouverneur van Atjeh partij te trekken door na zijne onderwerping hem zijn vertrouwen te schenken. Deze Teukoe verkreeg namelijk de positie van atjehsch generaal in onzen dienst, toegerust metònze wapenen en voorzien van òns geld tot het onderhouden van een kleine legerafdeeling. Ons hiermede schijnbaar oprechte diensten bewijzend, pleegde hij in 1896 verraad en schaarde zich wederom openlijk bij zijn landgenooten. Deze gevoelige les voor kortzichtigheid en verkeerd geplaatst vertrouwen was noodig om ten langen leste tot de beginselen over te gaan

van den reeds genoemden regeerings-adviseur Snouck Hurgronje. Van toen af werd de vijand actief bestreden en werd hem geen rust gegund. Men houde in het oog, dat deze actie plaats greep in gebied, dat in 1873 reeds tot het onze was verklaard! In Maart 1898 werd aan den generaal J. B. van Heutsz het bestuur en het militair commando in Atjeh overgedragen, mede op aandringen van Snouck Hurgronje, die in Van Heutsz den waren man vond en ook den medestander voor een consequente politiek van het onverzwakt ageeren tot het einde toe als boven reeds is uiteengezet. Bij het optreden van Van Heutsz zagen wij dus Groot-Atjeh weer in bedwang gebracht en thans was de rest van het rijk aan de beurt. Hierheen waren immers vele ontevredenen uitgeweken, niet in de laatste plaats de sultan zelf. Op den voet zal ik de gebeurtenissen der volgende jaren niet volgen. Een nieuwe geest bezielde een ieder, van hoog tot laag. Talrijk zijn degenen wier namen verbonden zullen blijven aan daden van trouw, moed en opoffering. In 1898 en 1899 werden belangrijke deelen van het rijk op Noord- en Oostkust voor goed tot onderwerping gebracht. In 1900 volgde de Westkust. Krachtig en rechtvaardig bestuur werd ingesteld. Maar niet in eenen was de oorlogsgeest, die sinds 1873 sterk en vaardig over Atjeh was geworden, verdwenen. Overal waar nog onverzoenlijken zich ophielden, werd streng opgetreden — tegenover onverzoenlijkheid werd onverzoenlijkheid gesteld. Zoo zwierf rusteloos opgejaagd de sultan door zijn voormalig rijk tot ook hij in Januari 1903 zich onderwierp. In 1904 kon men even het gedane werk in oogenschouw nemen, doch voor algeheele rust was de tijd niet gekomen. In de volgende jaren bleek

het evenwicht nog immer niet gevonden en een voortdurende activiteit was noodig om zich ontwikkelende haarden van verzet te dooven. Tot onder het bestuur van den Gouverneur Swart (1908—1918) heeft men dezen toestand van repressief optreden gekend. Onder diens langdurig bewind had de geleidelijke overgang plaats naar een preventief militair optreden, gepaard aan een krachtig voortgezet, onder Gouverneur Van Daalen (1905—1908) reeds ingezet pacificatie-werk. Het bestuur werd geregeld, de rechtspraak georganiseerd, volksonderwijs ingevoerd, steun verleend om de schade, door den oorlog aan have en goed toegebracht, te verminderen, de landshoofden werden in hun oude positie hersteld. Zoo kon er in 1918 toe overgegaan worden om het burgerlijk bestuur wederom in handen te geven aan een ambtenaar, niet militair. Men kan dus zeggen, dat practisch in heel Atjeh een groeiend vertrouwen is ontstaan in de eerlijke bedoelingen van den eertijds fel gehaten hollandschen indringer. De Atjeher gaat thans vrij en ongedeerd door zijn groote land, handelt en kan bewaren wat hij zelf verdiend heeft, vindt werk bij de instellingen van het Gouvernement en op de particuliere groot-landbouwbedrijven, die in de latere jaren in Atjeh zijn opgericht. Maar over al deze onderwerpen te schrijven, is in dit hoofdstuk niet op zijn plaats. Elders in dit boek zal ik aandacht wijden aan volksleven, economie en verkeer, kunst, godsdienst, in het kort een begrip trachten te geven van verschillende levensuitingen van het atjehsche volk.

HOOFDSTUK II

ALS TOURIST ATJEH DOOR

Sabang! Een naam, die steeds weer emoties wekt. Voor den „baar" de verwachtingsvolle spanning: eindelijk het eerste puntje van Indië! Voor den terugkeerende, na korter of langer afwezigheid, het gevoel van vertrouwdheid en voor den verlofganger de sensatie van het zich los maken van Indië, van erùit te zijn. Maar met wat voor gevoelens men Sabang ook nadert, bij het binnenvaren van de baai wordt men gegrepen door de schoonheid van de omgeving. Stemmig of stralend, al naar het uur van den dag, maar altijd schoon. In de veilige omarming van de uitloopers, die de baai vormen, ligt het havenétablissement; de kolensteigers, de hanggars, het dok (5000 ton), alles van de Sabang Maatschappij. Daarachter de „winkelstraat", die zich op bootdagen trouwens verplaatst naar de steigers, waar dan een levendige handel heerscht in al die heerlijkheden, die Sabang, als vrijhaven, goedkooper kan leveren dan het achterland: zeepen, parfums, leeren(?) handkoffers, enz., enz.

In de winkelstraat behooren de winkels van de beide

Alberti's, nu ja, als de Sabang Maatschappij bij Sabang. Aan den heuvelweg liggen de europeesche woningen, het hôtel en iets naar voren geschoven, 't Soosje: „de Koepel". Alle met een verrukkelijk uitzicht over de baai en omgeving. Iets meer naar binnen liggen het katholieke en het protestantsche kerkje, waar vrij geregeld godsdienstoefeningen worden gehouden voor de passagiers der mailschepen.

Buiten de bootdagen — dat wil zeggen de Zondagen, dat er uit- en thuisvarende mailschepen gemeerd liggen — want schepen liggen er altijd — is Sabang een stil plaatsje. Op de bootdagen heerscht er een gezellige drukte. Dan is het een heen en weer gerij van de taxi's om de passagierenden te brengen o.a. naar het aardig gelegen openlucht zwembad. Een rit, die zeer de moeite loont, voert naar de oude kazematten. Van de wallen daar is het uitzicht nog weer ruimer en grootscher. Maar tevens begrijpt men, al die baaien en baaitjes ziende, dat van een effectieve bestrijding van den sluikhandel geen sprake kan zijn als de douane niet de beschikking heeft over eenige zeer snelvarende motorbooten en een watervliegtuig. Nù is de smokkelhandel niet meer zóó loonend, dat er veel in omgaat; in de jaren 1930—1934 waren er ongehoorde bedragen mee gemoeid.

Sabang's vliegveld ligt nog ongebruikt. Eénmaal, den 6den October 1934 is er een kaarteeringstoestel neergestreken, dat van Idi uit via Bireuën den toenmaligen Gouverneur Van Aken naar Sabang bracht. Ook hebben eenige militaire watervliegtuigen medio 1937 Atjeh bezocht en zijn neergestreken op de Atjeh-rivier bij Koetaradja en op het meer van Takengon. Intusschen zitten de betrok-

RESIDENTIE ATJEH en ONDERHOORIGHEDEN
SCHAAL 1:1000000 ?
± 3000.000.
STRAAT MALAKA
INDISCHE OCEAAN
LEGENDA
ADMINISTRATIEVE INDEELING
AFDEELING
ONDERAFDEELING
I GROOT ATJEH
A. KOETARADJA
B. SEULIMEUM
C. SABANG
II NOORDKUST van ATJEH
A. SIGLI
B. MEUREUDOE
C. LAMMEULO
D. BIREUEN
E. LHOSEUMAWE
F. LHOSOEKON
G. TAKENGON
III OOSTKUST van ATJEH MET ALASLANDEN GAJO-LOEOS en SERBODJADI
A. IDI
B. LANGSA
C. TAMIENG
D. ALASLANDEN
E. GAJOLOEOS
IV. WESTKUST van ATJEH
A. TJALANG
B. MEULABOH
C. TAPA TOEAN
D. ZUIDELIJKE ATJEHSCHE LANDSCHAPPEN
E. SINGKEL
F. SIMEULOEE
DE STANDPLAATSEN VAN EUROPEESCHE BESTUURSAMBTENAREN ZIJN ONDERSTREEPT
GEWESTELIJKE GRENS
AFDEELINGSGRENS
ONDERAFDEELINGSGRENS
AUTOWEGEN
VOETPADEN
RIVIEREN
SPOORWEGEN
SABANG
KOETARADJA
SIGLI
SEULIMEUM
MEUREUDOE
LAMMEULO
BIREUEN
LHOSEUMAWE
LHOSOEKON
IDI
TJALANG
TAKENGON
LANGSA
KWL. SIMPANG
MEULABOH
BLANGKEDJEREN
RES. OOSTKUST VAN SUMATRA
KOETATJANE
TAPA TOEAN
BAKONGAN
RES. TAPANOELI
SIDIKALANG
SIMABANG
SINGKEL
BANJAK EILANDEN

ken diensten niet stil en binnen afzienbaren tijd hoopt Atjeh een regelmatige verbinding te hebben, aansluitende op de mailbooten.

De weg naar de kazematten voert langs het krankzinnigengesticht, waar met gunstige resultaten de werktherapie wordt toegepast op de ongeveer 1300 verpleegden, die daar gehuisvest zijn. De staf bestaat uit 2 doktoren, bijgestaan door 4 europeesche en 34 inheemsche verplegers en verpleegsters met nog 150 oppasseressen en oppassers. Deze cijfers spreken voor zich zelf!

Van Sabang brengt de „Sabangbaai" den reiziger over naar Olehleh, ten rechte Oelèë Lheuë. Dit kleine scheepje, ongeveer 50 ton metend, is in 1903 op eigen kracht uit Holland overgekomen, waar het bij de scheepsbouwmaatschappij „de Schelde" is gebouwd. Veel comfort zullen de opvarenden niet gehad hebben op een dergelijke lange reis! Voor den oversteek van 3½ uur is het alleszins voldoende, althans met goed weer. In den slechten tijd, als de „Sabangbaai" den omweg moet maken om de Noord van het eiland, is het zelfs op dit korte traject geen pretje!

Oelèë Lheuë.

Dan staat men op den steiger in Oelèë Lheuë, historischen grond. Van het vroegere, levendige, bedrijvige plaatsje is niet veel meer over: er wonen nog slechts enkele Europeanen en de geheele sfeer doet denken aan die der doode Zuiderzeeplaatsjes.

De aan alle oud-Koetaradjaërs bekende badplaats is vernield door den vloedgolf en de aardbeving in Augustus 1936. Sinds kort is er een platje verrezen, waar op maanlichte avonden het „makan angin" druk beoefend wordt.

Dan is er nog het Atjehmuseum, waar momenteel een deerlijk geplunderde verzameling een zeer onvolledig beeld geeft van land en volk. Er wordt intusschen gewerkt aan het bijeenbrengen van een vollediger en meer systematisch geordende collectie. De tjakra Donja, de zware bronzen klok, die afkomstig heet te zijn uit den Dalem, hangt onder een afdakje voor het in atjehschen stijl opgetrokken gebouw. Van deze klepellooze klok wordt verhaald, dat zij uit zich zelf begint te luiden, als er een ramp dreigt.

Het Legermuseum onder de voortreffelijke leiding van Majoor Doup is in den korten tijd sinds de stichting gegroeid tot een documentaire van enorme waarde.

En dan is daar tenslotte: de begraafplaats Peutjoet. Méér en beter dan iets anders zegt Peutjoet ons, wat Atjeh voor ons beteekend heeft in die lange jaren van strijd; wat het in den loop der tijden en met de verandering van inzicht en mentaliteit is gaan beduiden: een offer, een bloedig offer eerst, een eerezaak later en nu tenslotte een e e r e s c h u l d, de diep gevoelde verplichting om van dit felgeteisterde land — in de eerste plaats door eigen hoofden en leiders! — een rustige, naar-vermogen-welvarende landstreek te maken.

De koele marmeren platen aan den ingang met hun reeksen van namen; de vele, vele grafteekens: gesneuveld, bezweken aan bekomen verwondingen; de massagraven, alle vertellen ze hun droeve historie. Maar de plechtige rust in de tjemaralanen spreekt troostrijker taal. En de kameraadschap, die blijkt uit vele inscripties, uit de bloemen, die telkens nog zoovele der oude graven sieren, wijst op andere aspecten.

Op de plaats van den ouden Dalem staat de Gouver-

neurswoning, stijlloos en pretentieus, slechts aanvaardbaar als stuk historie. Genoemd moeten nog worden de borstbeelden van Generaal Van Heutsz (Toon Dupuis), van Pastoor Verbraak (Bart van Hoven) en van den soldatendominée Thenu. (Toon Dupuis, afgewerkt door Ingen Housz). Door het heele stadje liggen voorts de militaire gebouwen verspreid en stempelen het uitgesproken tot de hoofdplaats van een militair gewest.

Even buiten Koeta Radja ligt de badplaats Mata Ië, idyllisch plekje aan den voet van een heuvelrand, waaruit ook het kristalheldere water komt stroomen, dat de beide kommen voedt. Er wordt zeer druk gebruik van gemaakt en op vrije dagen is het er een gezellige drukte van kijkers en zwemlustigen.

Atjeh's Westkust.

Het is nog maar kort geleden, dat een tocht naar de Westkust een vrij bezwaarlijke onderneming was, wat betreft berijdbaarheid van den weg. Nòg is de rit tamelijk vermoeiend, maar dank zij de activiteit van de betrokken diensten en ondanks de krappe geldmiddelen, wordt de weg steeds beter en werden reeds verschillende van de ponten (rakits) vervangen door ijzeren bruggen.

Bij Lho'Nga ronden we de allerverste uitloopers van de Barisan, die tot vlak aan zee reiken en hier en daar amper plaats laten voor passage. Lho'Nga was tot 1932 nog een controleursplaats; is toen opgeheven als bestuursvestiging.

De weg voert ons door het verzetsgebied van 1933 en 1935, nu patrouillegebied van den bivakcommandant van Geunteuët, een marschbivak, links van den hoofdweg

gelegen. De grillige formatie van het landschap, de steile rotspartijen, de tallooze spelonken doen ons realiseeren hoe bezwaarlijk het geweest moet zijn, hièr uitgewekenen op te sporen!

Boeiend is het landschap in hooge mate: nu eens loopen zwaar beboschte hellingen glooiend tot in zee af, dan rijzen kale steenmassieven voor ons op, schijnbaar den weg versperrend, dan toch op het onverwachtst een doorgang vrij latend en een verrassend uitzicht biedend over den Indischen Oceaan. Een bekend uitzichtspunt is de Glé Geuroetèë, 68 K.M. van Koeta Radja. De weg ligt hier ± 160 M. boven zee en van het terrasvormig uitgebouwde gedeelte geniet men een onvergetelijk grootsch uitzicht op den oceaan. In breede rollers zien we de golven breken op het strand zuidwaarts en op het eilandje voor ons. Dàar waar we staan is de kustlijn zóó steil en diep onder ons, dat we van de branding niets zien of hooren.

Tusschen de militaire post Lamno en het controleursplaatsje Tjalang liggen 3 ponten, die in den drogen tijd, met laag water, handig manoeuvreeren vragen van den chauffeur om van de hooge oevers op de pont te komen. In den regentijd zijn het de snelstroomende rivieren zelf en alles wat er aan dood hout wordt meegevoerd, die het oversteken tot een zorgvereischend werkje maken.

Tjalang heeft nog een oud kerkhof waar engelsche marine-officieren begraven liggen. Het zijn de graven van 7 leden der bemanning van de Nisero. Dit schip strandde in den nacht van 8—9 November 1883 bij Koeala Panga, 20 K.M. ten zuiden van Tjalang. De schipbreukelingen werden meegevoerd naar de boven-Teunom en 7 van hen,

die daar overleden, werden ook daar begraven. Later echter, toen de graven bedreigd werden door de van richting veranderende rivier, is het gebeente overgebracht naar Tjalang en daar opnieuw ter aarde besteld. Is men er toevallig in den Westmoesson, dan loont het de moeite den „Heksenketel" te bezichtigen, een der vele baaitjes waar dan de oceaanbranding met donderend geweld breekt op de karangrotsen, in een kokende warreling van schuimende golven.

Na Tjalang volgen nog 2 ponten en dan bereikt men de afdeelingshoofdplaats Meulaboh (245 K.M. van Koeta Radja). Meulaboh heeft een geregelde K.P.M.verbinding, terwijl de postauto's (een particuliere onderneming zonder gouvernementssubsidie) voor een regelmatig contact over land zorgdragen. Ook laat de A.S.S. (Atjeh Staatsspoorwegen) autobussen rijden. Sinds de Société Financière des Caoutchoucs in deze omgeving belangen kreeg (in het jaar 1926) is er voor de Westkust heel wat meer leven in de brouwerij gekomen. En nu de prijzen weer loonend worden na de zeer zware periode, die juist achter ons ligt, kunnen we met eenig recht op nog meer vooruitgang hopen. In de onmiddellijke omgeving van Meulaboh liggen de ondernemingen Meureubo (rubber), Seunagan (oliepalm), Seumanjam (idem) en Tripa (rubber), met o.a. een eigen hospitaal en medische voorziening, wat verder op.

Even voorbij Meulaboh, bij de kroeëng Woyla, is het éène uiteinde van den transversaalweg, die Noord- en Westkust van Atjeh met elkaar moet verbinden. Laten we hopen in een niet te verre toekomst! Deze verbinding zal zeker een waardevolle factor zijn bij de blijvende ves-

tiging van rust en orde. Van hier uit gaat zij 60 K.M. landinwaarts, dan is er een gaping van ongeveer 47 K.M., waarvoor een wel bruikbaar tracé is gevonden, dat echter nog al kunstwerken vraagt. Een 15-tal K.M. voor Geumpang sluit dit weer aan op het reeds afgewerkte deel van den weg en den asweg.

Van Meulaboh uit is het dan nog iets meer dan 200 K.M. tot Tapa'Toean, via Lam Ië, waar de weg naar binnen buigt en we de zee een tijdlang uit het oog verliezen en Blang Pidië, beide militaire posten. Tapa'Toean is een allerliefst gelegen plaatsje — trouwens de ongeveer 20 K.M. er vlak voor en er na behooren tot het mooiste gedeelte van den heelen weg, vol schilderachtige plekjes met nu eens een stukje vlak strand en tjemara's, dan weer grillige rotsstapelingen, waar de zee woelt en kolkt.

De legende verhaalt van dit plaatsje, dat de zeeheilige, de Toean, van wien hier sprake is, enkele sporen heeft achtergelaten op het strand en in een berg, toen hij een draak tot in zee achtervolgde. De voet-indruk op het strand is wel 10 el lang! In den zeeboezem liggen verder twee opvallend gevormde klippen, de versteende hoed en stok van dienzelfden heilige, die hij het verjaagde monster achterna wierp. Een visscher zal nooit opzettelijk in de buurt komen van deze koepiah (hoofddeksel) of toengkat (stok) daar dit hem zeker onheil zou brengen, maar voeren wind en stroom hem toevalligerwijze in hun richting en raakt zijn prauw een van beide aan, dan is dat een gunstig voorteeken.

Een deel der europeesche woningen in Tapa'Toean ligt met het front naar de mooie baai. Wat echter de bedoeling was bij het bouwen der officierswoningen, die alle het

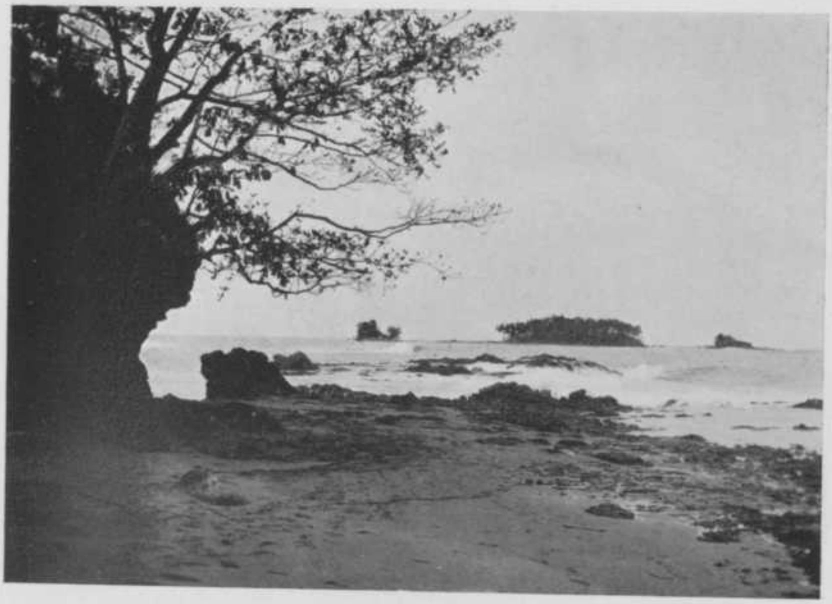

STRANDGEZICHTEN LANGS ATJEH'S WESTKUST

VAN HEUTSZBANK OP DEN BATÈË ILIË-HEUVEL

BAAI VAN TJALANG

heerlijke uitzicht haar achterzijde toekeeren en nu het riante gezicht hebben op de „boei" en een steilen bergwand vlak er voor — dat is één van die „problemen" waar wel geen rationeel antwoord op gevonden zal worden! Luitenant Colijn had het in zijn tijd nog goed. Vanuit zijn huisje, naast de pasanggrahan aan Tapa Toean's „strandboulevard" genoot hij een onbelemmerden kijk op de baai en het golfgeklots met het ruischen der tjemara's moet een muziek geweest zijn in de enkele rustpoozen, die de actietijd hem gunde, waaraan hij nu nog wel eens met weemoed terug zal denken.

Nog 60 K.M. meer zuidwaarts ligt het bivak Bakongan, dat betrokken werd na den overval in 1926 en voorloopig niet opgeheven zal worden. De omgeving heeft hier weinig vriendelijks; het leven op een post als deze eischt inderdaad een maximum aan levensmoed en volharding. Voeg daar nog bij een malaria-infectie van deze heele streek — dan komt men wel tot de conclusie dat toewijding aan de opgelegde taak en plichtsbetrachting geen oogenblik mogen verslappen, wil het werk en de stemming in de zeer kleine samenleving er niet onder lijden. „We take off our hats to..." volgen hier de namen van alle mannen èn vrouwen, die hier een stuk van hun jonge leven hebben doorgebracht.

Nog een 80 K.M. langs een weg, die in den drogen tijd berijdbaar is, brengen ons tot Roendeng. Hier houdt de auto-weg op. Wèl is de verbinding met Tapanoeli via Sidikalang „in overweging" en ook is er een goed tracé uitgezet, maar officieel is de verbinding nog niet in uitvoering.

Om naar Nieuw Singkel te komen moet men hier in „het" motorbootje stappen, dat er, stroom en motor die-

nende, 6 uur over doet of in een prauw die, stroomaf, niet veel langer voor de reis vraagt.

Op dezen riviertocht zien we een enkel maal drijvende suikerriet-molens. Op een stevig verankerd vlot met een aangebouwd scheprad staat een rietmolen van zeer eenvoudige constructie, een soort mangel. Het rad wordt door het rivierwater in beweging gebracht en zet zelf de tegen elkaar in draaiende rollen van den mangel in gang. De rietstengels worden er aan de ééne zijde ingestoken, petroleumblikken eronder vangen het sap op en aan de andere zijde komt de pulp eruit. Vaak genoeg bedienen kinderen dit „bedrijf". Een foto elders in dit boek geeft een afbeelding van de suikerrietpers, zooals ze op alle pasars in Atjeh gebruikt wordt.

Singkel maakt door bouw en beplanting geen onaardigen indruk. Jammer genoeg is het echter vergeven van muskieten en er heerscht malaria in allerlei kwaadaardige vormen. Oud Singkel is reeds verlaten om die malariaplaag; of Nieuw-Singkel het op den duur zal kunnen houden is nog een open vraag.

Boven Singkel ligt nog een onderneming van de S.F.C., met uitmuntende gronden. Géén der oliepalmondernemingen heeft een productie als Lae Boetar, dat bovendien nog wat rubber en koffie produceert.

De terugreis maken we per Gouvernementsstoomer, die een geregelde verbinding onderhoudt met alle kustplaatsen en Simeuloeë en bovendien eens in de 2 maanden met Sibolga en Nias. In den Oostmoesson is de vaart naar Simeuloeë en langs de kust een ware plezierreis. In den Westmoesson echter kan de zee geweldig tekeer gaan en is het debarkeeren heel vaak niet zonder gevaar.

De Banjak-eilanden, een archipel van meer dan 60 kleine eilandjes, behooren administratief bij Singkel. Met rustig water kan men om en bij deze eilanden genieten van de mooie zeetuinen. Simeuloeë met de hoofdplaats Sinabang is een zeer boschachtig eiland met talrijke baaien. Daar waar de Emden zich eenmaal schuil heeft gehouden, zou gemakkelijk een heel eskader een ongeziene ankerplaats kunnen vinden. Sinabang is een heel mooi gelegen plaatsje — van de boot af gezien — aan den wal doen het verval en de verwaarloozing triest aan. De in 1917 zoo groot en luxueus opgezette houtaankapmaatschappij V.I.B.E.M. heeft er nog al haar gebouwen en vele installaties staan, maar alles in een droevig verwaarloosden toestand. Was Sinabang vroeger berucht om zijn malaria, dat is de laatste jaren véél verbeterd. De militairen, die tegenwoordig om de twee maanden van Tapa Toean uit afgelost worden, zijn praktisch steeds malaria-vrij.

Atjeh's Noordkust.

Vóór we den weg naar de Noordkust opgaan nog even een side-trip de richting van Kroeëng Raja uit, om de oude vestingmuren te zien vlak aan het strand tusschen K.M. 22-23. In de wandeling heeten deze ruïnes: de Portugeesche vestingen. Of dit historie is of legende? De wallen met hun schietgaten staan nog grootendeels; zoo ook binnen de ééne ommuring 4 overdekte waterputten met koepeldaken. De kust begint hier al vlakker te worden met gedeeltelijk effen, wit strand.

Maar dan keeren we op onzen weg terug en nemen de richting Sigli. Rechts houden we het zware massief van de Barisan. Dan doemt voor ons de Goudberg op met zijn

mooien regelmatigen en imposanten vorm. Langzaam stijgende omcirkelen we hem ten deele om dan den verbindingsrug over te gaan en langs de hellingen van den Weesberg af te dalen naar de strandvlakte. De eerste 40 K.M., tot aan het plaatsje Seulimeum, leidt de weg door sawahgebied. Voor bijzonderheden omtrent qualiteit, uitvoer, enz. verwijs ik naar Hoofdstuk V. Hier wil ik slechts wijzen op wat den reiziger treft, die eenige dagen achtereen door Atjeh reist: op zoo'n rit kan men in dat korte tijdsbestek diverse uitéénloopende phasen van den rijstbouw waarnemen. Door het verdeelingssysteem van het bevloeiingswater ziet men op betrekkelijk korten afstand van elkaar: bibitvelden (omheinde stukjes zaaigoed), uitgeplante zaailingen, padivelden, waarin de aren zich al zetten en sawahgrond, die in afwachting der bewerking, de dorpsjeugd tot voetbalterrein dient.

Vóór Seulimeum passeeren we den zijweg naar Lam Sie. Daar zetelt het oude Sagihoofd Teukoe Panglima Polem, die nu welhaast 35 jaar (sinds Mei 1904) deze waardigheid bekleedt. Was hij eerst een fanatiek tegenstander, die zijn volgelingen tot fel verzet wist aan te voeren, sedert hij zich meldde bij den toenmaligen kapitein Colijn, heeft hij zich niet alleen onthouden van iedere verdere actie tegen de keumpenie, maar zijn zeer vèrstrekkende invloed aangewend ten goede. Klein van stuk als hij is, maakt hij geen imposanten indruk en in het beminnelijke oude heertje met zijn zeer zwakke oogen achter dikke brilleglazen is weinig meer dat aan den strijdbaren, vurigen aanvoerder van verzetslieden doet denken.

De weg door het bergterrein en over de waterscheiding is van uit de Atjehtram mooier en indrukwekkender dan

van den auto-weg. Ook van dezen weg echter heeft men op enkele punten een verrassend uitzicht op zee en een mooien kijk op den wirwar van ruggen, neergekwakte „kopjes", ravijnen en uitloopers. Wel treft de kaalheid van dit gebied, die het iets troosteloos geeft. Vooral in den drogen tijd als alles bruin geschroeid is en bovendien op diverse plaatsen nog verbrand over groote uitgestrektheden, vraagt men zich af wàt de groote kudden koeien en karbouwen zoeken, die hier en daar de hellingen bevolken. Toch zien de dieren er vrij welvarend uit. Sommige late reizigers ontmoeten nog wel eens olifanten of zien hun duidelijke sporen op den weg.

Sigli.

Na K.M. 71 waar we het hoogste punt bereikt hebben (Saré, 475 M.), begint de afdaling en na een uur ongeveer rijden we Sigli binnen. Met Lho'Seumawé deelt het de twijfelachtige eer de „hel van Atjeh" geheeten te worden. En de allereerste kennismaking biedt ook al heel weinig aantrekkelijks, een entrée door een smallen geasfalteerden weg, aan de eene zijde geflankeerd door wat steenen en houten kedehs (winkeltjes), pàl aan straat, aan de andere zijde door het dubbel-spoor van de Atjehtram en een rijtje nòg armoediger griebusjes! Maar zijn we dit lawaaiige en rommelige stukje voorbij dan wordt het beter: aardige beplanting, een modern bouwseltje doen vriendelijk aan. De pasar is een der drukste van het gewest en aan den „boom" waar groote laadprauwen de lading der op de reede liggende K.P.M.ers halen en brengen, is het altijd bedrijvig. Dit beteekent tevens: rumoerig. De Atjeher is druk en luidruchtig en 3 atjehsche koelies spelen het klaar

den indruk te wekken alsof er minstens 30 menschen een woordenwisseling hebben.

Sigli met zijn grooten pinang-, copra- en peperuitvoer heeft zeer geleden onder de malaise. De stijging der productenprijzen komt het dan ook duidelijk en dadelijk ten goede.

De werkplaats van de Atjeh-tram — officieel A.S.S., maar daar houdt niemand zich aan! — brengt met haar 200-tal koelies heel wat bedrijvigheid aan. Ze heeft het heele onderhoud van al het rollend materiaal in het gewest en is gedeeltelijk electrisch uitgerust. Aan het hoofd staat een werktuigkundig ingenieur met een man of zes aan opzichters onder zich, waaronder zich nogal wat indische jongens bevinden. De koelies zijn voor meer dan de helft Atjehers, die goed voldoen. In 1935 is te Sigli een ambachtsleergang geopend, waarin oorspronkelijk alleen metaalbewerking werd onderwezen. De abiturienten van dezen cursus vinden gereede werk op den „winkel" (= werkplaats) als volwaardige kracht. Sinds kort, i.e. bij het begin van den cursus 1937—1938, is ook houtbewerking opgenomen in het leerplan van de hiergenoemde school.

Eenige jaren geleden bestond te Sigli een rijstpellerij op coöperatieven grondslag. De coöperators waren landschapshoofden uit de afdeeling. Ieder, die de verhoudingen met haar vele nuances tusschen die hoofden kende, vroeg zich af, hoe lang dit bedrijf zou blijven bestaan. De rijstpellerij bestaat nog — de coöperatie is ter ziele!

Met de drinkwatervoorziening was het in Sigli tot voor enkele jaren nog droevig gesteld. De artesische put lever-

de brak water en bij lange na niet genoeg voor de weinige aangeslotenen, de gewone putten waren evenmin toereikend; drinkwater werd per Atjeh-tram aangevoerd à raison van ƒ 0.10 per petroleumblik (18 L.) thuisbezorgd. Het water was echter strikt gecontingenteerd. Sinds December 1932 is er echter een waterleiding, gevoed door een wadoek (natuurlijk reservoir) met een capaciteit van ruim 245.000 $M.^3$ Het eenige bezwaar is dat het water nog niet altijd aan de (zeer hooge) eischen van den D.V.G. voldoet. Maar wie de vroegere lijdenshistorie heeft meegemaakt, geniet van dit leidingwater, mèt of zonder caporiet. Noemen we nu nog de europeesch lagere school, het electrisch licht en het zeebad Pasir Rawa, dan is hiermee Sigli wel voldoende beschreven.

Tangsé—Geumpang.

Vóór we onzen weg zuidwaarts vervolgen, slaan we bij K.M. 125 rechts af, den transversaalweg in (zie Atjeh's Westkust). Langs Lam Meulo komen we in het gebied, dat wel zéér vele herinneringen wekt aan den Atjeh-strijd. Telkens en telkens zagen we langs den weg bewerkte grafsteenen en de rechtopstaande ronde steenen, alleen, in kleine of grootere groepen, die graven aanduiden. Nu zijn dit natuurlijk lang niet altijd graven van in den strijd gevallenen. Slachtoffers van epidemieën, bandjirs enz. zijn er ook onder. Maar hier komen we in een deel van het land waar fel en lang gestreden is. Keumala is van oudsher het gebied geweest, waar de Sultansmacht het meest geëerbiedigd werd. Hier ook zocht en vond het hof een wijkplaats en steun, de beide malen dat het zich gedwongen zag uit den Dalem te vluchten (1878 en 1898). Van hier uit werd

het verzet nog lang gevoed en jaren lang is hier de kweekplaats geweest van fanatisme en kafir-haat.

We rijden hier eerst nog door een welvarend sawahgebied, komen dan al stijgende in een streek met nog veel woeste gronden en kaalgebrande hellingen. De groote uitgestrektheden: op de waterscheiding tusschen Goud- en Weesberg, hier op de blangs rond Tangsé, later op de vlakte bij Samalanga, waar door een bijkans misdadige roofbouw landstreken zijn ontstaan van een troostlooze dorheid — ze zijn allen die ontvankelijk zijn voor het ruige schoon van de woudrijke gedeelten een doorn in het oog. Maar... hèrbebossching is kostbaar en vraagt decenniën voor het herstel van wat in enkele jaren werd vernietigd.

Over „onbetreden" oerwoud kunnen we hier in Atjeh eigenlijk niet spreken. Er is praktisch gesproken geen gebied van eenige uitgestrektheid, dat niet meerdere malen door patrouilleerende militairen is doorkruist, onderzocht en van merkteekens voorzien. De onherbergzame Peuët Sagòë (vierhoekige berg), de streek van den rampzaligen hongertocht, de Goenoeng Löser, alle zijn ze patrouillegebied. De laatstgenoemde top is bovendien het vorig jaar (1936—1937) beklommen en nagevorscht door de wetenschappelijke expeditie onder leiding van Dr. C. G. G. J. van Steenis, plantkundige aan het Herbarium te Buitenzorg.

Maar we zijn onderweg naar Tangsé langs een bochtigen, tamelijk geaccidenteerden weg met tallooze wondermooie plekjes. Dan ligt plotseling Tangsé voor ons, een miniatuurplaatsje, maar zóó vriendelijk en uitnoodigend, dat we er dadelijk de bekoring van ondergaan. Het bestaat

uit niets dan een kleine pasar, het bivak met de luitenantswoning (binnen het prikkeldraad) en de pasanggrahan. Deze laatste is eenvoudig maar goed en biedt een heerlijk uitzicht op de Tangsé-vallei. Voor wie een eigen auto heeft is het van Sigli uit een ideaal week-end verblijf en het militair zwembad, waar de pasanggrahangasten tegen een kleine vergoeding gebruik van kunnen maken, is een attractie te meer. De temperatuur is er, op 435 M. hoogte, als van een stralenden hollandschen voorjaarsdag.

Na Tangsé volgen een 35 K.M., die behooren tot het allermooiste van Indië, dat schrijver dezes op zijn vele tochten door den archipel heeft gezien. Een bergweg zooals er duizende zijn, uitgehakt uit den bergwand — ja, maar in een omgeving zóó overrompelend schoon, dat hij daarmee in het hart van iederen natuurliefhebber onmiddellijk en voorgoed een plaats apart heeft.

Bij de samenvloeiing van de kroeëng Tangsé en de kroeëng Geumpang, die onder den naam kroeëng Teunom op de Westkust uitmondt, ligt een kabelbrug, die eerst in 1931 werd voltooid, een belangrijke schakel in de verbinding met het bivak Geumpang. Dit laatste, 3 K.M. zijwaarts van den hoofdweg gelegen, heeft alles tegen wat Tangsé vóór heeft. Weggefrommeld aan den voet van de heuvelreeks, mist het ten eenenmale het lachende, dat Tangsé tot zoo'n vriendelijk plaatsje maakt. Daardoor ligt het ook langer in de ochtendnevels en bovendien regent het er aanzienlijk meer.

De hoofdweg voert nog tot K.M. 98 en dan staan we weer voor die gaping in den weg, die naar de Westkust leidt. De gronden te weerszijden van den weg zijn goed en bruikbaar. En al zullen er in de eerste jaren geen euro-

peesche cultuurondernemingen verwacht mogen worden, de bevolkingstuinen die er, mèt het verder aanleggen van den weg verschenen, wijzen er wèl op, dat de verbinding nuttig en noodig is.

Tot voor enkele jaren had het militair transport tusschen Tangsé en Geumpang nog plaats met legerolifanten, waarvan een drietal te Tangsé gestald was. Het beladen te zien van deze kolossen was een vermaak op zich zelf. Rustig gingen ze liggen, kregen het zware dek over zich heen, met kettingen vastgesjord en met hun zware spijkerschoenen liepen de soldaten daar dan over heen om de te vervoeren vrachten vakkundig te „stouwen" en vast te maken. Van alles werd er overgebracht: kisten met levensmiddelen, postzakken, stalen koffers en de inboedels van de overgeplaatste militairen. Maar wee! de vrachtjes, als de leider „Agam" (= man) onderweg recalcitrant werd en bij het oversteken van een rivier zich rustig even liet zakken! Agam moest afgemaakt worden, hij werd lastig en gevaarlijk. Van de 2 wijfjes is er één geschonken aan de Rotterdamsche Diergaarde, de andere verkocht aan den Soesoehoenan. Nu vervoert een geregelde vrachtautodienst de heterogene zendingen voor het achterland — zekerder, ja en sneller. Maar — een stukje rimboe-romantiek is verdwenen...

We gaan weer verder langs den asweg, eerst door het plaatsje Beureunoen, waar iederen Zaterdag een drukke vee-pasar wordt gehouden. Even terzijde van den weg ligt de behuizing van Teukoe Oemar Keumangan. Hij is al lang niet meer de „ongekroonde koning van Pidië", maar uit zijn felle stekende oogen, uit zijn trotsche houding spreekt ras, heerschersras. We komen nog door een heele

reeks kleine plaatsjes, die alle ongeveer hetzelfde beeld bieden: een kleine pasar, een polikliniekje (regelmatig vanuit Sigli bezocht door den „postendokter"), een volksschooltje, de adatwoning van den zelfbestuurder. Een werkelijk welvarende indruk maken ze geen van alle, daarvoor is alles te rommelig en vuil. Maar armoede wordt er niet geleden. De gampong-bevolking is sober, heeft weinig eischen en komt dus ook niet gauw te kort. En de goedgesitueerden — wèl, die weten met oostersche grandezza te leven van hun schulden!

Enkele van de oude adatwoningen zijn nog versierd met mooi snijwerk, zoowel van binnen als van buiten. Verder wordt er weinig werk gemaakt van de inrichting. Slechts wat goud-borduurwerk en uit gekleurde banen bestaande kleeden sieren op hoogtijdagen het interieur.

Aan de binnenwegen treffen we rond huizen en erven nog wel de beruchte atjehsche bamboe-paggers aan; een dubbele heg van vlijmscherp gepunte bamboestaken, zóó gericht dat een eventueele indringer overal staat tegenover de bedreiging van deze venijnige pieken. Boven de toegangspoort is dan nog op hooge staken een overdekt platform gebouwd, een soort uitkijktoren voor de wacht.

Onder de meestal op hooge steilen gebouwde woningen zien we vaak vrouwen aan het rijststampen. De stamper met een langen hefboom wordt door een been-beweging — „knie-heffen" zouden we het gevoeglijk kunnen noemen — in beweging gebracht. Het rhythmisch geklop is een vertrouwde klank tusschen alle gampong-geluiden.

De gamponghuisjes zijn over het algemeen primitief en vuil; ook aan de erven wordt weinig zorg besteed. Zindelijkheid en een elementair begrip van hygiëne is iets,

wat den Atjeher nog wel bijgebracht moet worden. Dat merken we al dadelijk bij een bezoek aan een volksschooltje, waar allerlei zeer onfrissche luchtjes hangen. Er wordt ook inderdaad gearbeid in die richting, al zal misschien pas een volgende generatie op zichtbare resultaten kunnen wijzen.

De plaatsjes Meureudoe, controleursstandplaats, en Samalanga, detachement onder een kapitein, laten we links liggen. We rijden door sawahgebied, tusschen peper- en pinangtuinen door en zien bij Panté-Radja een groote visschersvloot gereed liggen om uit te varen.

Vóór we den zijweg naar Samalanga voorbijrijden, merken we, halverwege een heuvel, rechts van den weg, een wit steenen bank op. Dat is de Batèë Iliё, het punt van waar uit Van Heutsz den bekenden slag van Batèë Iliё dirigeerde. Men heeft daar een ruim en onbelemmerd gezicht op de vlakte van Samalanga, op de kust en de zee en hiernaar is geschilderd het bekende schilderij van Hoynck van Papendrecht: Van Heutsz en zijn staf, waaronder verscheidene bekende figuren zich bevinden, de wisselingen volgende van den verwoeden strijd, die zich daar voor hun oogen afspeelde.

Dan volgt Bireuën, het aantrekkelijkste controleursplaatsje „langs de lijn". Die lijn, dat is natuurlijk de Atjeh-tram, dankbaar onderwerp voor vele en veelsoortige grappen en glossen. Om zijn tempo, om zijn kleinheid, om de primitieve brandstof — hout uit de vloedbosschen langs de kust — die ontzettend veel roet en sintels geeft en bij invallende duisternis een fantastisch vonkenspel levert, om de vele ontsporingen als er een geit op de baan

loopt — om die honderd en één redenen, die een vertrouwd en onmodern ding een geliefd onderwerp voor spotternij maken. Maar bij alle spot is er toch ook de slechts luchtig gemaskeerde waardeering. Wat zou Atjeh zijn zònder de Atjeh-tram?

Nù, ja nù zijn er de vele vrachtauto's, gammel, ongerieflijk, stinkende naar visch en slechte benzine. Maar daarvóór was er alléén de tram, ook niet àl te gerieflijk en ook niet vrij van geurtjes, maar toch...

Inderdaad, wat een rol heeft ook de Atjeh-tram gespeeld in den actie-tijd, vivres opvoerend, verbindingen onderhoudend, gewonden en zieken vervoerend. Zoo menigmaal heeft hij blootgestaan aan aanvallen, moest er met een geblindeerden trein gereden worden of werd de baan verraderlijk opgebroken. Maar er wèrd gereden, de baan wèrd hersteld en de verbinding wàs er. Exacte gegevens moogt U vinden in Hoofdstuk V, die zullen aantoonen, dat ook economisch gesproken de A.S.S. nog een factor van beteekenis is.

B i r e u ë n.

Dit plaatsje ligt in één der zeer belangrijke landschappen van de afdeeling Noordkust van Atjeh. Bij het in November 1937 herdachte 25-jarig jubileum van den zelfbestuurder, is duidelijk gebleken van hoe groote beteekenis de figuur van den zelfbestuurder is voor zijn landschap. Teukoe Hadji Tjhi' Mohamad Djohan Alamsjah heeft van zijn gebied Peusangan welhaast een model-landschap weten te maken, maar Peusangan met zijn vruchtbaren bodem, zijn irrigatie-mogelijkheden, is een bestuurder van Teukoe Tjhi's formaat volkomen waard.

Het plaatsje is aardig en niet te bekrompen gebouwd: vóór de militaire woningen strekt zich een keurig aangelegd en goed onderhouden plantsoentje uit. Een zwembad achter de controleurswoning is een nieuwe en zeer gewaardeerde aantrekkelijkheid. De pasanggrahan had eertijds de reputatie het puikje der puiken te zijn. Ach ja — reputaties veranderen met het wisselen der eischen... Op het oogenblik is deze pasanggrahan als de meeste zijner soortgenooten: een doorgangshuis, warm, niet àl te comfortabel, maar best bruikbaar. De graad van netheid en service is volkomen afhankelijk van het oog des meesters, i.c. het toezicht van den B.B.man ter plaatse — of van zijn echtgenoote!

De Zaterdagsche pasar is druk bezocht, vooral ook de veepasar, waar een drukte van belang heerscht. Hoewel Atjeh-tram en K.P.M. beide hun vrachtprijzen voor het vervoer van vee aanmerkelijk hebben laten vallen, wordt er toch nog vrij veel slachtvee, bestemd voor Sumatra's Oostkust, langs den autoweg vervoerd. In kleine kudden trekken ze onder de hoede van een paar wakers in heel langzaam tempo den ganschen langen weg naar Medan. Tegen den tijd dat de dieren daar aankomen zien ze er niet op hun voordeeligst uit en hebben ze op een daarvoor bestemd terrein eenige dagen rust en goed voer noodig om op hun verhaal te komen en een loonende prijs te maken.

Overigens is het onbewaakt losloopende vee op Atjeh's wegen een plaag en ergernis voor alle overige „weggebruikers". Allerlei soorten maatregelen zijn ingesteld onder opeenvolgende bestuurshoofden zonder noemenswaardig succes. Nu schijnt een kortgeleden uitgevaardigde ver-

ordening, waarbij meer dan tevoren de zelfbestuurders ingeschakeld zijn, eenig effect te hebben. Moge het van blijvenden aard zijn!

Het Gajo-land.

Verlaten we nu den asweg en het vlakke kustgebied om een kouden neus te gaan halen. In den ouden tijd was Gajo weliswaar uit alle richtingen te bereiken, maar slechts langs bosch- en bergpaden; van eigenlijke wegen was uit den aard der zaak geen sprake. De verbinding Bireuën-Meergebied voerende langs steile, in den regentijd glibberige bergpaadjes, door soms ondoorwaadbare rivieren, bergop, bergaf langs ruggen die weinig houvast lijken te bieden aan den menschelijken voet, die verbinding heette toen: „de weg van een vrouw, die water gaat scheppen". Wat een „mannenweg" dan wel geweest moet zijn??

In het meesterlijke werk van Prof. C. Snouck Hurgronje: „Het Gajoland en zijne bewoners" vinden wij een opsomming van àl deze „vrouwenwegen", meerdere tientallen. Of deze alle nog in gebruik zijn, is niet met absolute zekerheid vast te stellen.

De onderafdeelingshoofdplaats Takengon is nu in 3 uur van Bireuën uit te bereiken. De 103 K.M. lange weg is in 1913 gereed gekomen. Door het zéér geaccidenteerde terrein èn het zware vrachtvervoer eischt hij doorloopend en veel onderhoud. Wie zich echter verongelijkt meent te mogen voelen als hij soms over een verharding rijdt, die doet denken aan een droge rivierbedding, bedenke, dat vergeleken met de vroegere „vrouwenwegen" de bestaande verbinding welhaast een „vorstenweg" mag heeten!

Kostbaar is hij zeker geweest: een kleine ƒ 20.000 per K.M. weglengte, in totaal ongeveer 2 millioen gulden. Maar als Van Kol dit bedrag „voor $^{9}/_{10}$ doelloos verspild" noemt, dan sloeg hij de vreedzame ontwikkeling van heel dit centrale gedeelte toch wel zéér laag aan, ongeacht de mogelijkheden tot economische ontplooiing. Inderdaad is dat een term, die veel fantasterijen moet dekken. Maar in Atjeh beteekende, een kwart eeuw geleden, iedere gelegenheid tot vestiging van europeesche cultures, voor contact van de achterlandsche bevolking met de bedrijvige kuststreek, voor vermeerdering van afzet èn van behoeften, een evenredig groote kans minder op verzet. Dat heeft de Gajoweg duidelijk bevestigd. Bovendien is hij een conditio sine qua non voor de koffie- en theeondernemingen, voor het Gouvernements Hars- en Terpentijnbedrijf alsmede voor de kleinere landbouwondernemingen en de bevolkingscultures.

We beginnen den tocht vóór het huis van den controleur van Bireuën. Daar staat als een wachter, het gezicht naar den Gajoweg gekeerd, het borstbeeld van kapitein Heinzenknecht, den gemoedelijken Beier. Hij was één der kranige arbeiders aan het grootsche werk van den aanleg en werd door koelies vermoord. Zijn trouwe vrienden hebben dit door Toon Dupuis vervaardigde beeld hier opgericht.

De weg doorsnijdt het stroomgebied der Peusanganrivier in de lengterichting. Bij Blang Mané kruist hij de rivier en slingert dan door laag heuvelland om bij K.M. 18 Kroeëng Seumpo te bereiken. Bij den wegaanleg zetelde daar de chef van den aanleg. Nu is er sedert jaren een primitieve, maar niet onaardige „pondok" met kleedka-

WONING VAN DEN CONTROLEUR VAN TAKENGON

HET BEROEMDE KOFFIEVROUWTJE VAN BLANG RAKAL (GAJOWEG)

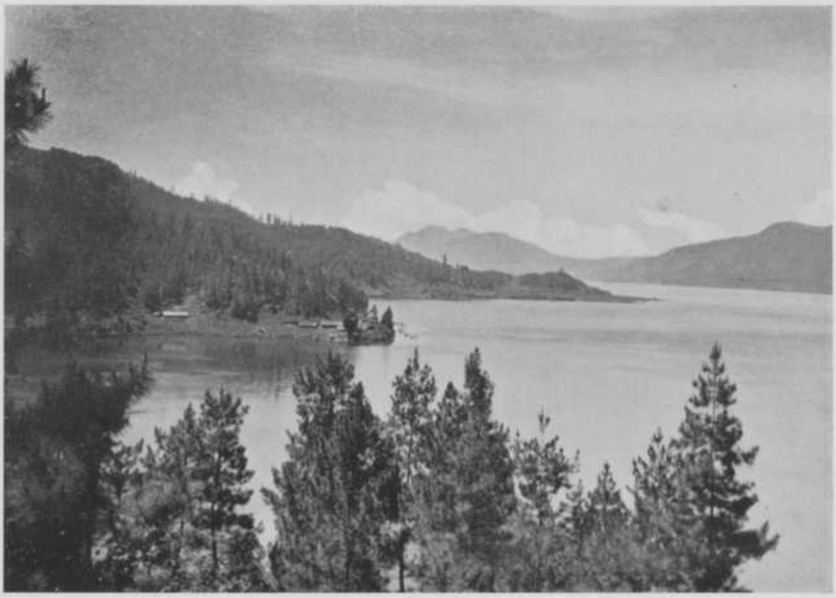

BINTANG AAN DE OVERZIJDE VAN HET MEER VAN TAKENGON

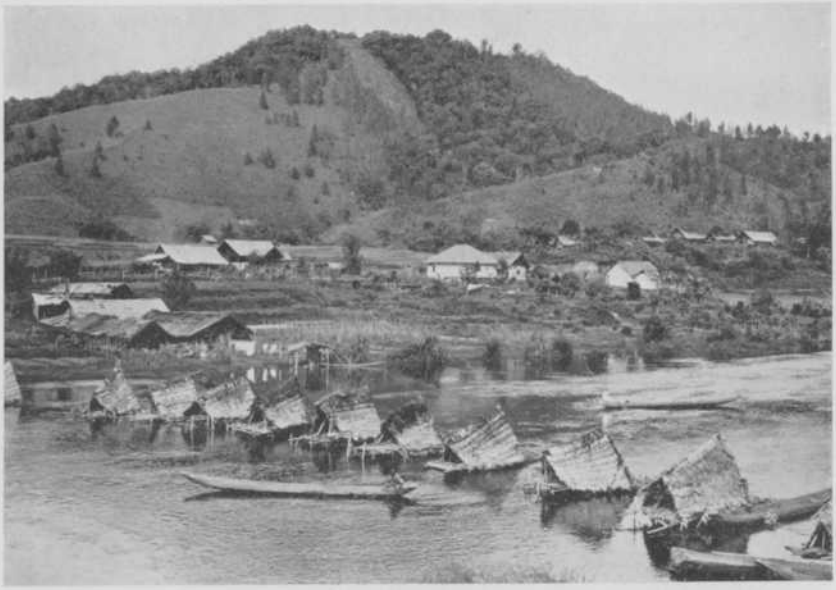

DE UITVLOEIING VAN DE PEUSANGAN-RIVIER

mers voor zwemlustigen, door een blijkbaar waterminnenden (sic!) en fantasierijken controleur daar neergezet en „Lorelei" gedoopt!

Men rijdt verder steeds in zuidelijke richting en regelmatig stijgende. Door de vele bochten in den weg kan men van de meest onverwachte vergezichten genieten: over de lage kuststrook met zijn klappers, pinang en groepjes tjemara-boomen. Over het golvende heuvelland en over de eindelooze, eindelooze wouden.

In een of ander aardrijkskundig boekje voor de lagere school wordt gezegd — om den kinderen een denkbeeld bij te brengen van de bebosschings-dichtheid van Sumatra — dat een aap den heelen afstand van het noordelijkste puntje van Sumatra tot den allerversten uithoek in het zuiden kan afleggen, springende van boom tot boom. Staande op den Gajoweg en uitziende over dien wirwar van boomkruinen, de „boerekool" der vliegeniers, kan men zich eerder voorstellen dat het arme dier door embarras de choix den tocht maar zal hebben opgegeven.

Bij K.M. 36 passeeren we de grens Bireuën-Takengon en zien dan ook al spoedig de eerste dennetjes. Het landschap wordt nu ook anders, kleine hoogvlakten en veel lichter bosch. Bij K.M. 46, Blang Rakal, pauseeren we even en drinken een glas heete koffie bij het bekende koffievrouwtje. We zijn dan ook al op ruim 750 M. hoogte en het wordt aardig frisch. Hebben we geluk, dan ontmoeten we ook den baas van het établissement, den bekenden tijgerjager Datoek, die een rol heeft gespeeld in de film „Rango". Daarvan vermeldt het prospectus dat hij werd genomen: „far from civilisation — in the dense vegetation of the Sumatra jungle, danger lurking on every

side..." en als we nog even verder zijn, zien we daar, rechts van den grooten weg bij een der bruggen een lieflijk plekje aan den oever van de snelstroomende rivier. Een klein vlak strandje, wat boschjes, een rotan-groepje, een grasbegroeide helling. Dáár heeft één van des Datoeks tijgers met een karbouw gevochten en daar is de gansche jungle-film opgenomen!

De Datoek wordt al oud en de laatste jaren, gedurende de malaise hadden zijn wilde dieren weinig aftrek. Toch gaat hij er nog van tijd tot tijd op uit en zijn vrouw schenkt voor luttele centen een glas heete koffie in haar „restaurant". Zij hóórt bij het uitstapje naar Takengon.

We hebben nog een kleine 60 K.M. voor den boeg en gaan dus weer verder. Nu leidt de weg langs de flanken van de Geureudong, met zijn diepe ravijnen. Over een steenachtige bedding stroomt een kristalhelder bergstroompje, het dal van de Koelös, het operatieterrein van „Rango".

Dan bereiken we de Enang-ènangvallei. Het grondverzet, dat hier noodig is geweest om de weghelling niet àl te barbaarsch te maken, was waarlijk enorm. Dat realiseeren we een beetje als we daar héél in de diepte een ijzeren bruggetje zien — dat toch nog altijd 80 M. lang is! Maar zooals het daar ligt, bekneld tusschen de hooge bergwanden, lijkt het een nietigheidje.

Na een scherpe daling volgt een forsche klim tot bijna 1000 M. over niet meer dan 5 K.M. weglengte. Tot Lampahan (K.M. 75) rijden we dan langs aanééngerijde plooiingen waarbovenuit telkens de grillig-getande top van den Boer ni Tèlong zich even vertoont. Het volle en indrukwekkende gezicht op dezen 2500 M. hoogen vulkaan

heeft men van het administrateurshuis van Bandar Lampahan uit. De Tèlong behoort tot de nog werkzame vulkanen al is, gelukkig, de werking maar een zeer geringe. Als de atmosfeer helder is, kan men op de zonbeschenen helling den rook der solfatoren, dicht rond den krater, duidelijk met het bloote oog waarnemen.

De bodemgesteldheid heeft zich gaandeweg gewijzigd (zie Hoofdstuk V). Op den niet zeer vruchtbaren vulkanischen grond schijnt de dennensoort pinus merkusii bijzonder goed te gedijen; tenminste zoover het oog reikt ontwaart men eindelooze dennenbosschen. Voor de bevolking zijn ze van groote waarde, voor timmerhout, brandhout en brandstof voor hun fakkels. Ook het Gouvernements Hars- en Terpentijnbedrijf heeft hier aanzienlijke belangen, zooals uitvoeriger in hoofdstuk V zal worden omschreven. Later gaan de dennenbosschen weer in loofhout over.

Bij K.M. 95 hebben we het hoogste punt bereikt, 1485 M. Geleidelijk dalende gaat van hier uit de weg door het oerbosch tot bij K.M. 100 de woudgrens is bereikt en het Meergebied in al zijn schoonheid vóór ons ligt.

Dan zijn we in Takengon na een prachtigen tocht vol afwisseling, langs een weg, die wel geschikt is om ons onder den indruk te brengen van wat hier is gewrocht. Iedere schrede spreekt hier van de werkzaamheid van ons Indisch Leger, dat dezen weg tot stand heeft gebracht, evenals de baan van de Atjeh-tram, onder de moeilijkst denkbare omstandigheden. Nu kost de rit naar boven een uur of drie — tegen wel drie dagen of nog langer, in de oude tijden.

Ik wees reeds even op de tamelijk heftige bestrijding van het oorspronkelijk plan van dezen aanleg. Men was van oordeel dat de streken, die door den weg werden doorsneden, economisch te onbelangrijk waren om de inderdaad aanzienlijke uitgaven te wettigen. Echter, was deze weg alleen al uit militair oogpunt te verdedigen, de geschiedenis heeft aangetoond dat hij ook, economisch gesproken, het land in vele opzichten ten goede is gekomen. In één der volgende hoofdstukken kan ik uitvoeriger zijn ten aanzien van de diverse ondernemingen en bevolkingscultures, rondom Takengon.

Takengon is een vriendelijk dorpje, gelegen dicht aan het meer, de Laoet Tawar. Dit meer wordt gevoed door een aantal kleine riviertjes, die weer hun oorsprong vinden in het gebergte rondom. Dit randgebergte daalt vrij steil naar den meeroever af en bij de steeds wisselende belichting vallen de scherp gehouwen insnijdingen in de wanden ons op. Uit de oude verhalen blijkt ook hoe dit heele gebergte is doorsneden door onderaardsche gangen, hoe er door het water holen in uitgesleten zijn, die evenzoovele wijkplaatsen vormden voor de vroegere djahats.

De afwatering van het meer wordt gevormd door de Peusangan, die het overtollige water over een lagen drempel afvoert. Op haar weg door talrijke zijrivieren gevoed, is de Peusangan gegroeid tot een machtigen stroom, als zij later de vlakte van Peusangan bereikt. In vroeger jaren veroorzaakte zij vaak groote overstroomingen daar de korte benedenloop, tegenover den grooten bovenloop, in tijden van zwaren regenval niet àl het water verwerken kon. Meermalen werd enorme ravage aangericht in de

kuststrooken, die tot het stroomgebied behooren. Een jaar of 20 geleden echter, heeft de aanleg van een belangrijk irrigatie-werk bij Panté Lhong en het graven van een afvoerkanaal een aanzienlijke verbetering gebracht.

Takengon is waarlijk een heerlijk oord, 1250 M. hoog gelegen, waar men volop kan genieten van het opwekkende klimaat. De logeergelegenheden: pasanggrahans en bungalows zijn eenvoudig, maar voldoende comfortabel ingericht. Het meer biedt een prachtige zwemgelegenheid; zeilen blijft voor mindergeoefenden eenigszins gevaarlijk door de plotselinge valwinden. Groote en kleine wandeltochten zijn er volop te maken. En voor de minder sportief aangelegden bieden het klimaat, de rijkdom aan bloemen, de versche groenten en het immer-wisselende gezicht op het meer ruimschoots verkwikking na de neerdrukkende hitte der kustplaatsjes. Een ideaal vacantie-verblijf dus! Inderdaad — als daar niet bleef het bezwaar van den grooten afstand. Koeta Radja—Takengon is nog 321 K.M.! Voor algemeen recréatie-oord voor Atjeh is het dus al rijkelijk ver. Dat het ooit h e t herstellingsoord voor Noord-Sumatra zoù kunnen worden, zooals vroeger wel eens verwacht — of gehoopt? — is, moet volkomen uitgesloten geacht worden. Ten eerste hebben Medan en Sibolga hun eigen mooie bovenlanden — wie kent een plekje bekoorlijker dan Prapat? — maar behalve dat ìs en blijft de afstand een bezwaar.

Wie wat over Takengon vertellen wil, mòet ook wel de depeq-winden noemen en de depeq-vischjes. Dit zijn kleine vischjes, die doen denken aan ikan teri. Ze worden slechts gevangen gedurende eenige weken in den Westmoesson, wanneer een krachtige wind doorstaat (depeq-

wind), die ze in groote scholen door het meer jaagt. Begrijpelijk is het dat dit korte en periodieke verschijnsel aanleiding is geweest voor verschillende legendes. Volgens één daarvan zijn de vischjes omgetooverde rijstkorrels van het bruiloftsmaal, die door verwanten en bruiloftsgasten in het meer zijn geworpen toen de bruid zich daarin had verdronken uit wanhoop bij de ontdekking dat zij aan haar eigen broeder ten huwelijk was gegeven.

De „Van Daalen boom", tot voor korten tijd nog een levende herinnering aan den actie-tijd en den beroemden tocht van den toenmaligen Majoor Van Daalen, is nu niet meer. Verstikt door de asfalteering is hij een langzamen en weinig indrukwekkenden dood gestorven! Zoo is het ook gegaan met den „Köhler boom" vóór de meusigit te Koeta Radja, de boom waaronder Generaal Köhler stond, toen hij doodelijk werd getroffen. Brokstukken van dezen boom echter zijn bewaard gebleven in het Legermuseum.

Op de pasar te Takengon heerscht in een der loodsen een rusteloos gesnor van al de trap-naaimachines, die daar in beweging zijn. Onder onze oogen zien we daar het Gajosche naaldwerk worden. Vroeger ging het alles met de hand. In kettingsteek-borduurwerk werden de sierlijke arabesken, meänders (of daarop gelijkende randen) en andere figuren gewerkt in rood, wit, groen en geel op zwarten ondergrond. Nu heeft de machine dit tijdroovende werk overgenomen en, het moet gezegd, het effect is ook nu nog aardig! Kussens, tea-cosies en kleedjes worden tegen een schappelijken prijs geleverd! Maar in de eerste plaats zijn het de korte baadjes van de Gajosche vrouwen zelf, die op deze wijze worden versierd.

G a j o—L o e ö s.

Sedert 1934 behooren de Gajo Loeös, de Alaslanden en Serbödjadi, administratief gesproken, niet meer bij de Gajolanden. De drie eerstgenoemde maken thans deel uit van de afdeeling Oostkust van Atjeh, de Gajolanden ressorteeren onder den afdeelingschef van Atjeh's Noordkust. Om een beter aanééngesloten geheel te krijgen wil ik deze streken echter thans bespreken. Het van ouds bestaande verband is natuurlijk ook bewaard gebleven, ondanks de administratieve hèrverkaveling. Deze is trouwens mede om practische redenen tot stand gekomen: de toenmaals te Takengon zetelende Assistent-Resident moest een auto-rit maken van bijna 750 K.M. over Langsa, Medan, Kaban Djahé om deze verafgelegen deelen van zijn ressort te kunnen bezoeken!

Binnendoor had hij er ook kunnen komen. Er is namelijk een paardenpad van Takengon uit naar Blang Kedjerèn. De marechaussée loopt over dit traject 5 à 6 dagen, een ongetrainde heeft er zeker een week voor noodig. Het pad voert o.a. door de Isaq-vallei, waar het Gouvernements Hars- en Terpentijnbedrijf uitgestrekte complexen in exploitatie heeft.

De hoogvlakte van Gajo Loeös, die het bovenstroomgebied van de Tripa-rivier omvat, ligt op ongeveer 800 M. hoogte, omsloten door een randgebergte van 2000 tot 3000 M. Het is een welvarende vlakte met een opwekkend klimaat, een rijk sawahgebied en ook niet zonder beloften voor de terpentijnwinning. Er is dan ook sprake van een afvoerweg naar Atjeh's Westkust door de Tripa-vallei, of, om exacter te zijn: de mogelijkheid van een afvoerweg

naar die zijde is overwogen en zoowel de topografische dienst als de dienst van V. en W. hebben een „niet ongeschikt" tracé gevonden door de meergenoemde vallei. „Het terpentijnstraatje", zooals de Heer Zentgraaff het gedoopt heeft bij zijn journalistieke reis in 1937.

Blang Kedjerèn behoort nog tot de afgelegen posten in Atjeh. De officieele weg erheen leidt, zooals ik reeds zeide, over Medan, Kaban Djahé en Koeta Tjané; nog een 36 K.M. voorbij dit plaatsje voert de auto-weg, maar dan gaat het verder te voet, te paard, in een tandoe, kleinere kinderen soms in de typische Gajosche draagstellen van rotan. De koelies dragen ze op hun rug gebonden, maar het model is zoodanig, dat ze een eind boven hun hoofd uitsteken.

De af te leggen afstand bedraagt 70 K.M.; bij niet geforceerd reizen wordt dat gedaan in 3 dagmarschen, terwijl overnacht mag worden in de militaire bivaks: Meloewak en Koengké. Daar staan kleine pasanggrahans met voldoende ligging en dekens voor de koude nachten! Ze liggen respectievelijk op 600 en 1000 M. hoogte. Als men bedenkt, dat op deze wijze gezinnen moeten reizen, inboedels naar boven moeten worden gesjouwd in éénmansvrachtjes, dan is het wel duidelijk dat een uitstapje naar de Blang eenige voorbereiding kost en niet maar „on the spur of the moment" ondernomen kan worden. Tenzij men dergelijke rimboetochten gewend is en genoegen neemt met al het comfort dat een rugzak kan bieden!

Het plaatsje is klein, maar vriendelijk door de vele bloemen en het geurt er naar dennen! Het détachement staat onder een kapitein, die tevens met het civiel bestuur

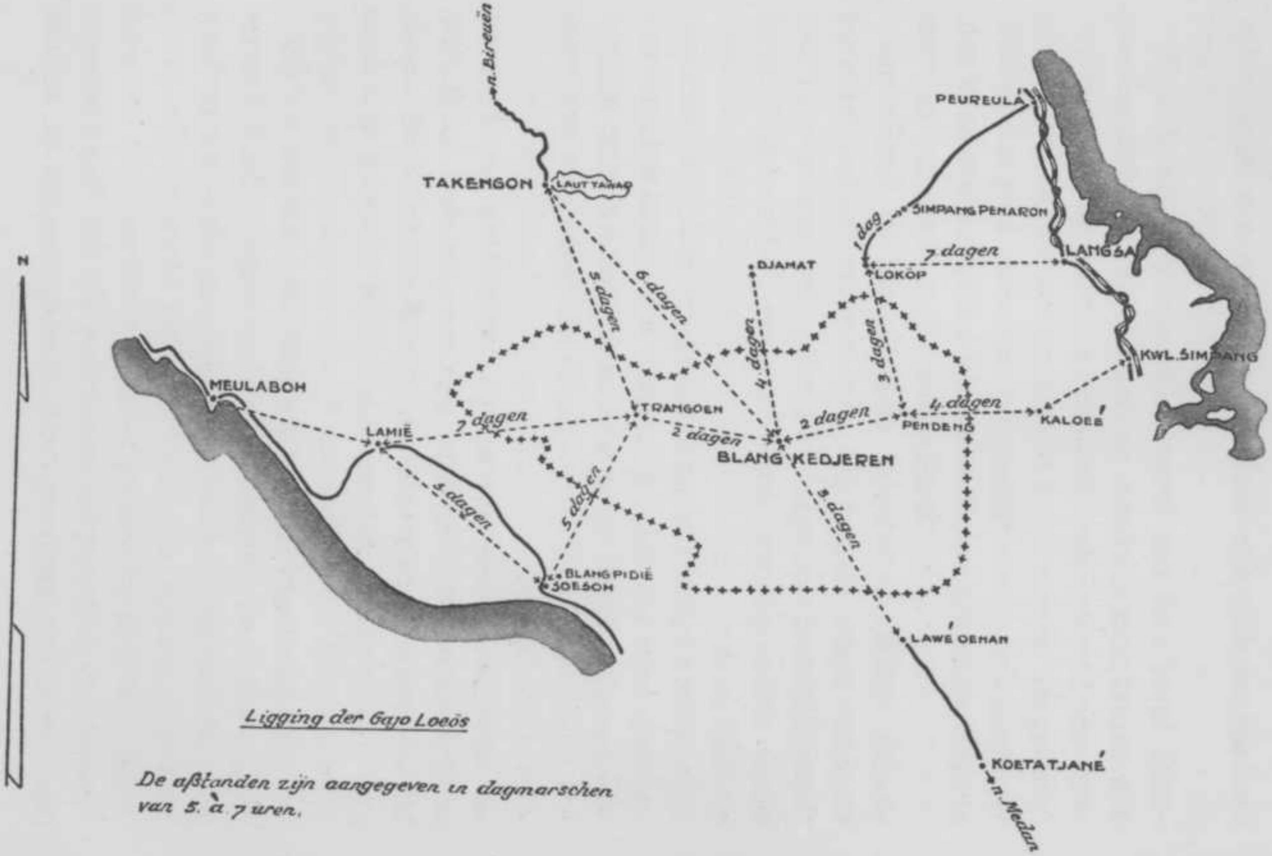

Ligging der Gajo Loeös

De afstanden zijn aangegeven in dagmarschen van 5. à 7 uren.

belast is en een aspirant-controleur aan zich toegevoegd ziet.

Zoo is het ook hier maar weer een handjevol Europeanen, dat daar opgeborgen zit, een heel eind buiten alle verkeer. Gelukkig dat de verstandhouding meest zeer aangenaam is en dat omgeving en klimaat véél vergoeden. Wie er als gast eens vertoeft, heeft het er prinsheerlijk! Het is de moeite waard hierop eens het gastenboek na te slaan in het soosje: „De oude Poes".

Opvallend is het dat hier, zoowel als in het Takengonsche, het de vrouwen zijn, die met de zware vrachten naar de pasar sjouwen, gebukt onder groote bundels brandhout, pakken tabak, enz., die ze op den rug torsen. Geen wonder dat figuur en houding van de vrouwen veel te wenschen overlaten en de jonge meisjes vroeg verlept zijn. De jeugdige heeren der schepping flaneeren rond met een zwierig omgebonden hoofddoek en gedrapeerd in een felgestreepte of getijgerde deken.

Van Blang Kedjerèn uit voert een pad naar Lököp in Serbödjadi, ook nog een der tamelijk geïsoleerde posten. Ze is echter ook van Langsa uit te bereiken, eerst per auto en dan nog een 25 K.M. langs een behoorlijk pad.

Bij het verlaten van Blang Kedjerèn kan men, voor de eerste 9 K.M. gebruik maken van een der twee aanwezige vrachtauto's — die natuurlijk ook in éénmansvrachten naar boven zijn gebracht en dáár weer zijn gemonteerd. Dat men met die auto ter bestemder plaatse komt is niet altijd gegarandeerd! Op dat punt staan de paardjes, c.q. draagstoelen en dragers gereed. Een grappenmaker heeft op

dit punt een bord geplaatst in het genre van J.M.C.-borden: S (het teeken voor bochten) over 70 K.M. Slingerend gaat dan ook de weg omhoog, omlaag, langs afgronden, uitgekapt in het bosch, over rotsigen bodem en langs glibberige paden. Voor wie last heeft van hoogtevrees zijn er kritieke punten, maar zij die niet al te veel last hebben van de bezwaren van zulke reizen als daar zijn: ongemakkelijke zadels, paardjes, die bij voorkeur aan den uitersten rand van den afgrond loopen, enz., enz., kunnen werkelijk genieten van den tocht.

De Alaslanden.

Den derden dag bereiken we Lawé Oenan en daar zijn eventueel weer auto's om ons naar Koeta Tjané te brengen. Koeta Tjané is warm en de pasanggrahan het allerwarmst! Verder is het er keurig...

De legende wil, dat de eerste Alassers hier kwamen uit de Bataklanden en wel uit de omgeving van het Tobameer. Hun eerste vestiging lag bij het tegenwoordige Batoe Mboelan (= witte steen). Die witte steen die zich daar toen bevond, heette uit den hemel te zijn gevallen en had de merkwaardige eigenschap door een huilend geluid de bevolking voor te bereiden op naderend gevaar en onheil. De steen is er niet meer — en de aardbeving van September 1936, die enkele menschenlevens kostte en heel wat materieele schade aanrichtte, kwam onaangekondigd!

Lho' Seumawé.

Gaan we nu weer verder langs den asweg. Van Bireuën uit hebben we al spoedig links het vliegveld liggen, dat

in October 1934 geopend werd, maar waar sinds dien nog geen tweede vliegtuig is neergestreken.

De weg voert gaandeweg weer dichter naar zee en biedt over het algemeen weinig natuurschoon. In den beginne zijn er nog wat schaduwrijke gedeelten. Hoe dichter we bij Lho'Seumawé komen, hoe troosteloozer het wordt: paja en nog eens paja. Het plaatsje zelf ligt op een der lagunen-eilandjes vlak vóór de kust en is daarmee verbonden door een ruim 100 M. lange brug. Even vóór de entrée van Lho'Seumawé ligt het huis van het landschapshoofd, hier Maharadja geheeten.

Er heerscht in de kleine kota steeds een zekere bedrijvigheid, doordat hier het kruispunt is van de „Atjeh-expresse", de snel(!)-trein van en naar Koeta Radja. Aangezien reizigers met dien trein te Lho'Seumawé moeten overnachten, zijn er een paar hotelletjes, waarvan het eene, onder niet-europeesch beheer op het oogenblik een beter naam heeft dan het wèl onder een Europeaan staande. Het aan oude Atjeh-klanten zoo welbekende Hotel Nass is sedert 1932 verdwenen. Dat jaar zag de liquidatie van de bekende firma Nass, die in verschillende plaatsen in Atjeh haar toko's had. Het vroegere hotel is nu logeergebouw van de N.K.P.M., die te Pasè I op 25 K.M. afstand van Lho'-Seumawé terreinen heeft. Ook de B.P.M. was aan het exploreeren in deze contreien, o.a. te Leuboe, dichter bij Bireuën; dit terrein is echter in 1936 verlaten. Behalve de reeds lang in exploitatie zijnde terreinen Rantau Pandjang (Peureula) en Rantau (Kwala Simpang) heeft de B.P.M. nu ook een zeeboring bij Koeala Idi.

Lho'Seumawé is in feite net zoo'n rommelig en warm plaatsje als Sigli. Echter heeft het het groote voordeel van

een veel rianter strandgedeelte met een mooie tjemaralaan en er is nog voldoende grond beschikbaar voor eventueele uitbreiding.

Met de watervoorziening is het daarentegen droevig gesteld; de oude bron is grootendeels verzand en het putwater min of meer brak

Een nieuwe steiger voor de K.P.M.-schepen, die de drukke handelsrelaties met Penang regelmatig onderhouden, is in dit jaar in gebruik genomen.

Een omrasterde zeebadplaats en een „talkie" behooren nog bij de attracties genoemd te worden!

Lho'Soekon.

Eerst nog weer over het dijkje door de paja, dan tusschen sterk geurende pinang-aanplantingen door rijden we naar Lho'Soekon. Het weggedeelte vlak voor en na Lho'-Seumawé is een zorgenkind voor bestuur en den dienst van Verkeer en Waterstaat. De ondergrond, dwars door het moeras, is slap en de groote krabben die op de meest onwaarschijnlijke plaatsen haar holen en gangen graven, zijn een onuitroeibaar kwaad.

Het is merkwaardig, dat Lho'Soekon zoo'n veel naargeestiger indruk maakt dan bijvoorbeeld Bireuën of Idi, terwijl toch de componenten niet zoo heel veel lijken te verschillen. Maar het ìs een feit, dat het plaatsje veel minder aantrekkelijk is dan de beide laatstgenoemde. Ook hier een plantsoentje, een tennisbaan, de civiele en militaire woningen er langs geschaard — gelukkig sinds eenigen tijd wat fleuriger geschilderd dan vroeger het geval was! Het grondverf-grijs van de oude B.O.W. en het chocoladebruin van de Genie hebben eindelijk afgedaan!

Maar zelfs nù blijft er een waas van somberheid hangen. Is het de herinnering aan den fellen en verbeten strijd, die tenslotte door Christoffel (1910) zoo bloedig is bedwongen? Is het de wetenschap, dat herhaaldelijk hier in het Lho'Soekonsche, de karakteristieke Atjeh-aanslagen plaats grepen? Het laatste slachtoffer — moge het inderdaad het „laatste" blijven! — was de kapitein C. Schmid, die den 10en Juli 1933 door een passeerenden Atjeher overhoop werd gestoken. Nooit zal ik Lho'Soekon vergeten, zooals ik het tòen zag, vanuit Sigli toesnellende op het eerste bericht van den aanslag. In een druilerigen regen, groepjes menschen samenscholende op den spoordijk, waarachter het plaatsje ligt en daar binnen diepe verslagenheid. Grauw en somber.

In Lho'Soekon zelf staat een rijstpellerij, toebehoorend aan en beheerd door den Heer Brinkman; in de naaste omgeving liggen de ondernemingen Pira Estate (rubber) en Lho'Soekon Estate (vezel). Afgezien van de economische beteekenis, brengt de nabijheid van dergelijke ondernemingen voor een kleine samenleving altijd wat meer vertier en gezelligheid mee.

Idi.

Nu weer dóór langs de lijn, zeer letterlijk ditmaal, want een heel eind loopen rijweg en trambaan getrouwelijk zij aan zij. Oorspronkelijk lag de rijweg op een aanzienlijk lager niveau en waren alle bruggetjes even zoovele hindernissen die met een spurt genomen moesten worden. In den loop der jaren is de weg voor een groot deel tot boven bandjir-peil opgehoogd.

Het landschap wordt weer wat vriendelijker en wij zien langs den weg mooie sawahcomplexen met welvarende gampongs er omheen. „Als de senna's bloeien", die hier fraaie lanen vormen, is het een geurende weelde. Prachtig zijn ook de boomgroepen, soms één enkele breedgetakte boom, midden in zoo'n sawahcomplex. En een feest voor de oogen is het, als in den oogsttijd een groepje gamponglieden in kleurige baadjes zich bij dien boom verzamelt om van de gesneden padi de korrels uit de aren te trappen.

Idi is maar een héél klein plaatsje, géén garnizoen, geen groote ondernemingen in de buurt. Er is het controleurshuis met kantoor, de woning van den zelfbestuurder, de pasanggrahan — voilà tout. Maar het ligt er alleraardigst. En wie tòch benzine moet bijvullen, doe dat hier op de pasar en vergaste de oogen aan het fijne Chineesche tempeltje, dat daar onvermoed voor ons staat.

Peureula.

Gaandeweg begint het karakter van het landschap zich te wijzigen. Het ligt nog maar in kleinigheden eerst en we zijn de bako-bako nog niet voorgoed kwijt, al genieten we óók van den 3 K.M. langen tjemaralaan door heuvelachtig land.

De keudé Peureula, het dorpje dus, is maar een schamel bedoeninkje. Een K.M. of 15 verder landinwaarts ligt het olie-terrein van de B.P.M., oudtijds Pèrlak, nu Rantau Pandjang. De olie wordt door pijpleidingen naar Pangkalan Brandan (S.O.K.) gevoerd.

Nog verder naar binnen ligt de japansche onderneming Karang Inouë (oliepalm).

Langsa.

Naarmate we Langsa naderen, wordt het verschil met het echte atjehsche land duidelijker. De kampongs zijn anders, het type van de menschen is anders en de ondernemingen, die hier en daar hun gronden tot aan den grooten weg hebben liggen, wijzen er op dat ook de bodemgesteldheid anders is. We zijn nu in een streek, die uitgesproken méér cultuurgebied is. In de naaste omgeving van Langsa vinden we rubber-tuinen, waaronder 's Lands Caoutchouc Bedrijf, koffie- en oliepalmondernemingen. Ook hier zijn in de afgeloopen jaren zware slagen gevallen en men is de moeilijkheden nog niet volkomen te boven.

Langsa is een plaatsje, dat met eenige bedoeling is aangelegd en niet zooals Sigli en Lho'Seumawé, lukraak is aangegroeid aan de oude benteng als kern. Van Langsa werden hooge verwachtingen gekoesterd en de opzet was overeenkomstig ruim. Te ruim voor de geringe vlucht die handel en bedrijf hebben genomen. Maar dat neemt niet weg, dat het als woonplaats een heel wat vriendelijker en gesoigneerder indruk maakt dan de reeds genoemde plaatsen. Laten we bekennen, dat ook Medans betrekkelijke nabijheid niet geheel vreemd is aan de meerdere geliefdheid van Langsa als standplaats. Zeker, er wordt zèlfs uit Koeta Radja nog wel eens gewinkeld in Medan, maar het maakt toch eenig verschil of men 600 dan wel 160 K.M. moet rijden om zijn (beter misschien: haar) boodschappen te doen. En voor ouders, die kinderen op de H.B.S. te Medan hebben, is dit, naar buitengewestelijke begrippen, naast de deur .

De watervoorziening is er zeer goed en de N.I.G.M.

heeft er een centrale, evenals te Sigli. Er is voorts een europeesche lagere school, een bioscoop en enkele K.M. buiten de kota een alleraardigst zwembad.

Langsa ligt niet vlak aan zee; het havenplaatsje is Koeala Langsa, dat alleen per A.S.S. te bereiken is (9 K.M.). Er is een vrij groot havenemplacement en aan den steiger kunnen groote K.P.M.-schepen behoorlijk ligplaats vinden.

Kwala Simpang.

De ruim 30 K.M. tot Kwala Simpang aan de samenvloeiïng van Simpang Kiri en Simpang Kanan, langs een gedeeltelijk geasfalteerden weg, voeren langs diverse ondernemingen en handwijzers bij zijwegen noemen de namen van meer naar binnen gelegen kebons (tuinen). Toch is er nog veel braakliggend land; men ziet geen aaneéngesloten complexen van geheel in cultuur gebrachte gebieden, zooals ter Sumatra's Oostkust.

Rondom Kwala Simpang zit heel wat buitenlandsch kapitaal — wat óók beteekent: buitenlandsche werkkrachten, administrateurs en geëmployeerden. En zoo is dit kleine plaatsje een grappig cosmopolitisch centrum geworden. Het soosje — nu eens niet naar het schabloon van de binnenplaats-sociëteiten — en de tennisbanen zijn het verzamelpunt van een veeltalige samenleving, die door het volstrekt onambtelijke karakter ervan buitengewoon verfrisschend werkt. Voor den toevalligen bezoeker is het zeer de moeite waard de verschillende bedrijven nader te bezien: het B.P.M.-terrein Rantau, de palmoliefabriek Soengei Lipoet en diverse andere. Rantau levert ook 's avonds een fantastische aanblik door de vele gasvlammen, die den omtrek fel verlichten. De rossige weerschijn tegen den

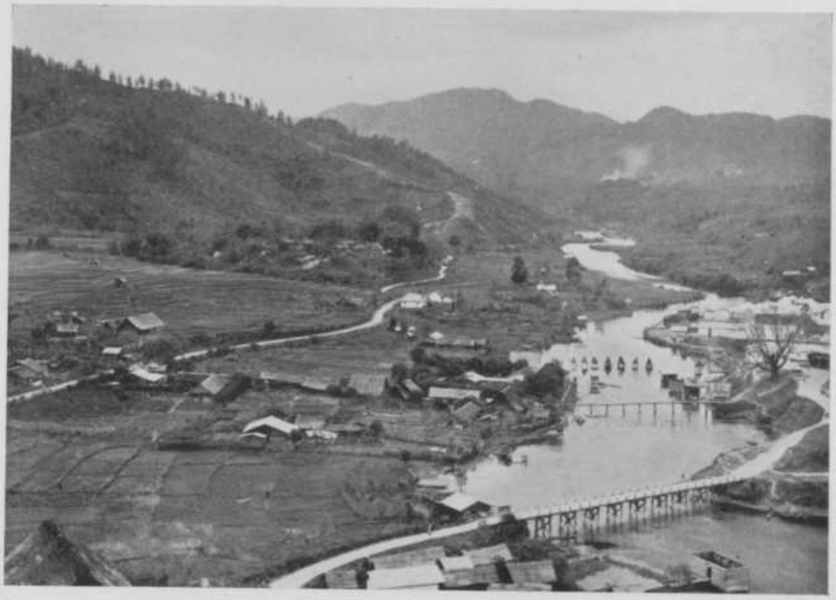

GEZICHT OP TAKENGON

DE WEG NAAR DE ISAQ-VALLEI

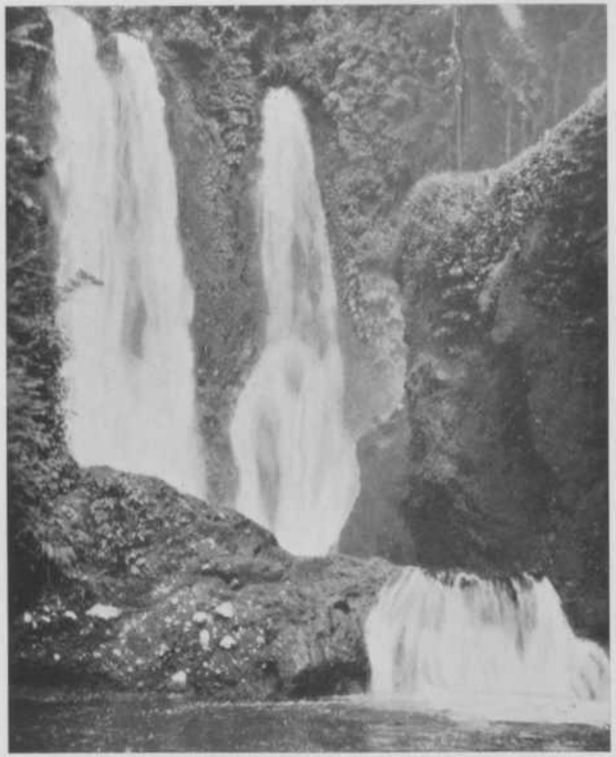

WATERVAL BIJ BLANG KOLAM (LHÒ SEZMAWÉ)

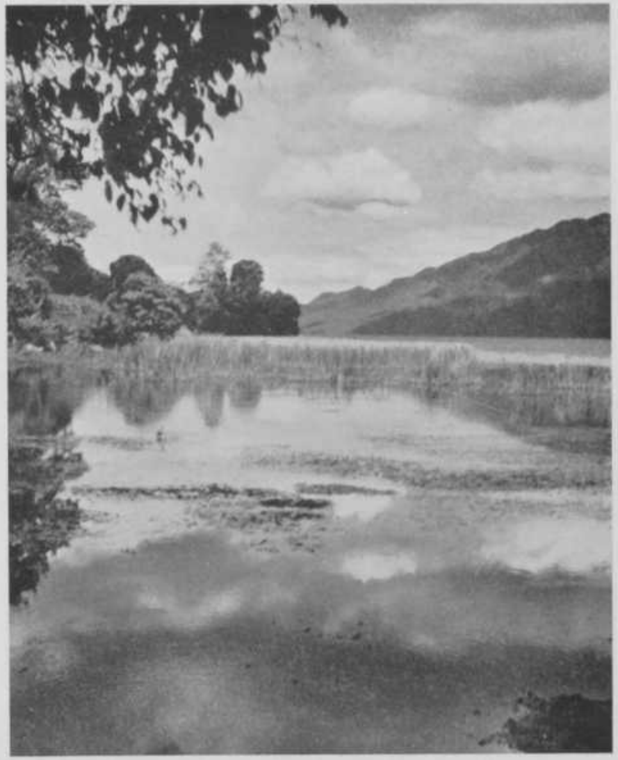

AAN DE OEVERS VAN HET MEFR VAN TAKENGON

nachthemel doet den laten reiziger een ernstigen brand vermoeden, daar, èrgens achter de heuvels.

Het controleurshuis ligt er bijzonder aardig; het heeft een ruim voorerf, overschaduwd door breedgetakte regenboomen, de opritten geflankeerd door rijzige koningspalmen. Woonhuis en paviljoen hebben het uitzicht op de breede rivier. Ook de nieuwe pasanggrahan ziet daar op uit en ligt buiten het gewoel van de drukke pasar en winkelstraten.

Dan zijn we Atjeh bijna door — nog een kleine 20 K.M. en we staan bij de grens, aangegeven door een indrukwekkend bord. Nog duidelijker misschien door den overgang van grindweg naar asfaltweg. En is die overgang ook niet typeerend? We staan daar op een scherpe grens: aan den eenen kant het rijke cultuurgebied met zijn moderne outillage, het jonge land dat zich sprongsgewijze heeft ontwikkeld, niet door volkskarakter noch door traditie, maar uitsluitend door zijn bodemrijkdom gestuwd in één richting. Aan de andere zijde Atjeh met zijn felbewogen historie, gebeukt door noodlotslagen en zich eerst sedert kort moeizaam oprichtend na de kneuzing van den strijd. Maar nu het weer stáát, nu voelt het ook dat er nog vitaliteit en gestaalde kracht zit in het zwaarbeproefde lichaam. Geen titanenkracht, maar getraind en willig voor ontwikkeling in den besten zin van het woord.

HOOFDSTUK III

HET ATJEHSCHE VOLK

De volkstelling van 1930 wijst met cijfermateriaal uit, wat den reiziger door het atjehsche land dadelijk opvalt: Atjeh is een dun bevolkt land. In de welvarendste en dus dichtst bevolkte streken (de geheele afdeeling Noordkust) bedraagt het aantal inwoners per K.M.^{2} maximaal 50. Daarnaast liggen uitgestrektheden, zooals de Gajo- en Alaslanden, die òf zeer schaars bevolkt òf practisch onbewoond zijn. En zoo daalt het gemiddelde voor de heele residentie Atjeh tot ruim 18 per K.M.^{2} Hiervan is het overgroote deel, 97%, inheemsch. Eerst de volgende volkstelling (1940?) zal ons iets kunnen leeren omtrent toe- of afname der bevolking. De telling van 1930 namelijk was de eerste, die geheel Atjeh heeft bestreken. Wel geeft het boekje met de „Voorloopige uitkomsten" een toename van 36% sedert 1920, maar over Groot-Atjeh en Pidië zijn voor 1920 geen gegevens beschikbaar, zoodat het hierboven genoemde percentage niet veel meer dan een schatting is. Wèl mag een behoorlijke volksaanwas verwacht worden nu de toestanden zich zoo gestabiliseerd hebben

en de levensvoorwaarden op hygiënisch gebied gunstiger zijn geworden.

Vooruitgeschoven als Atjeh ligt in een van oudsher druk bevaren deel van den Indischen Oceaan, is het niet te verwonderen, dat het reeds vroeg bezocht werd door de omringende zeevarende volkeren en uitzwermers van verderaf gelegen gebieden. Behalve een pleisterplaats voor uit- en thuisvarende schepen was het bovendien een rijk land, dat lokte door zijn pepercultuur en door het goud, dat er in groote hoeveelheden gevonden heette te worden. Van die zeevaarders en kooplieden bleven er velen in het land hangen, vonden hier een broodwinning, stichtten zich hier een gezin en losten zich op in de oorspronkelijke bevolking. Zoo is het volk van Atjeh in den loop der tijden een mengvolk geworden, waarin bijvoorbeeld nog duidelijk Arabische en voor-indische kenmerken aanwijsbaar zijn. Historische gegevens waaruit met redelijke zekerheid een theorie zou zijn op te bouwen, staan echter niet te onzer beschikking. Wel staat het vast, dat bijna alle invloedrijke families, alle beroemde geleerden en zeer velen van hen, die een rol gespeeld hebben in de geschiedenis van het land, van vreemden bloede waren. Menschen, die uit Mekka, Hadramaut en Egypte gekomen waren omdat zij er geldelijk voordeel van verwachtten, maar die dan ook hun geloof, hun kennis en wetenschap hier brachten.

Een andere rol, die echter evenzeer van invloed is geweest op het volk als zoodanig, vervulden de niassche slavinnen. De niassche vrouw werd als aantrekkelijker beschouwd dan de atjehsche en als concubine van haren atjehschen heer en meester heeft zij het hare bijgedragen

aan de ontwikkeling van het ras! Ook bataksch bloed is hier en daar terug te vinden. De Bataks waren echter als slaven even weinig in tel als de Niassers gewaardeerd werden en bataksche slavinnen kwamen zeer zelden voor.

Zoo is het atjehsche volk opgebouwd uit vele verschillende (en niet altijd naspeurbare) bestanddeelen, doch ondanks die uiteenloopende invloeden is het een éénheid. Wel ligt het voor de hand, dat de bewoners der kuststreken zich makkelijker en veelvuldiger met de vreemde elementen hebben vermengd dan de lieden uit de bovenstreken. Reeds van oudsher werd duidelijk verschil gemaakt tusschen de benedenlanders en de bovenlanders en zooals overal elders zien deze verschillende bevolkingsgroepen over en weer volstrekt niet hoog tegen elkaar op en hebben weinig vleiende spotnamen voor elkaar.

Evenmin als de Atjehers kunnen de Gajo's historische gegevens over herkomst en afstamming aanhalen. Wel is er een betrekkelijk nauw-begrensd gebied, namelijk het stroomgebied der boven-Tripa, dat door alle Gajo's wordt aangeduid met den naam Gajo en dat dus, misschien, beschouwd mag worden als de bakermat van het gajosche volk. Maar, zooals Prof. Snouck Hurgronje zegt (Het Gajoland en zijn bewoners, pag. 74): „De vraag naar de herkomst van een bepaalden volksstam in dezen Archipel laat zich altijd slechts tot op zekere hoogte oplossen; het antwoord bepaalt zich tot de vaststelling, veelal slechts bij gissing, eener vroegere woonplaats, waarop de vraag zich herhaalt." Uit een legende, die in los verband vermeld wordt in de door Dulaurier uitgegeven Hikajat radja-radja Pasé, is echter af te leiden dat de Gajo's ook vóór hun overgang tot den Islam reeds den naam Gajo

droegen en niet met den nieuwen godsdienst ook een nieuwen naam hebben aangenomen. Hun bekeering wordt niet aan atjehschen invloed toegeschreven, want zij moeten reeds Mohammedanen geweest zijn in den tijd, dat Atjeh zich intensief met hen en hun politieke indeeling ging bemoeien. De verhouding met Atjeh is goed, wat o.a. bleek bij het uitbreken van den Atjeh-oorlog. Regelmatig werd een oorlogsbijdrage afgestaan wanneer er boodschappers kwamen, gewapend met een zegel van den Sultan. Overigens was het contact met den Dalam niet zeer innig en was er vrij wat meer verkeer met de hoofden van de kuststreken door de handelsbetrekkingen.

In het Gajosch zijn nog wel eigen bestanddeelen aan te wijzen, ook al is de invloed van Atjehsch, Bataksch en Maleisch zeer duidelijk. In de taal der Alassers zijn zelfs die oorspronkelijke elementen niet meer terug te vinden.

Onder de Alassers is één verhaal over hun afstamming in omloop, dat ik in het vorig hoofdstuk al even noemde en dat vrij algemeen als waar wordt aangenomen. De eerste, heidensche, bewoners moeten dan uit de Bataklanden hierheen zijn gekomen. Later kwamen er lieden uit Rau (Menangkabau) onder hun Radja Dewa, die hier ook den Islam brachten. Deze Radja Dewa werd de stamvader van het tot op heden invloedrijke geslacht der penghoeloe Tjiq. Nog weer later kwamen de Atjehers, die zich wederom met de bevolking vermengden; zoodoende kwam er aanraking met het eigenlijke Atjeh en een der afstammelingen van Radja Dewa, een zekere Radja Kemala, bezocht den Sultan in den Dalam. Als teeken van goede verstandhouding gaf de Sultan hem een „bawar" ten geschenke, een steekwapen met eigenaardig gebogen lemmet in een lange

scheede. Het bezit van zoo'n bawar werd op zéér hoogen prijs gesteld en verhief den bezitter niet weinig in de oogen der bevolking.

Menangkabausche immigranten kwamen ook reeds vroeg Atjeh binnen en aan Atjeh's Westkust vindt men nog nederzettingen met een uitgesproken menangkabausch karakter.

In het aan Langkat grenzende Tamiang overheerscht het maleische element, terwijl rond Singkel (in het zuidwesten) een allegaartje voorkomt.

Het spreekt van zelf, dat in den loop der tijden ook Chineezen zich in Atjeh hebben gevestigd. Zooals in heel den archipel zijn zij vlak achter kooplieden, achter onze troepen of de cultuurmenschen aan het binnenland ingetrokken en hebben zich overal gevestigd in de hun zoo eigen beroepen. Van vermenging met de oorspronkelijke bevolking was echter ook in de oude tijden geen sprake, al heeft zich een enkele groote wel eens de luxe gepermitteerd van een chineesche slavin-concubine.

In het uiterlijk van den Atjeher vindt men vaak typeerende kenmerken terug van enkele der rassen, die tot de vorming van het atjehsche volk hebben bijgedragen. Het klingaleesche type bijvoorbeeld is zeer uitgesproken en al vindt de Atjeher het verre van een compliment herinnerd te worden aan klingaleesche afstamming, voor onzen westerschen smaak zijn het verreweg de knapsten, die kunnen bogen op den goedgevormden, lichtgebogen neus, de diep-liggende oogen en het ìn-zwarte golvende haar van hun klingaleesche voorouders. Naast den slanken, gespierden Atjeher is de Gajoër meer gedrongen van bouw, bree-

der, minder scherp van profiel. De gajosche vrouw is bij lange na geen schoonheid en door het zware werk dat zij van jongsaf moet doen, takelt ze snel af. Ze is plomp en grof, terwijl de alassche vrouw sierlijk is van bouw en houding. De laatste is ook vroolijker van aard en maakt een innemenden indruk. De Alasser is klein van stuk, hij heeft den typischen breeden, ingedeukten neus, dien wij bijvoorbeeld ook bij den Batak aantreffen.

Wie voor het eerst Atjeh binnenkomt, ook al is hij volkomen vrij van elk spoortje „Atjeh-vrees", voelt zich eerder afgestooten dan aangetrokken door de menschen van het land. De Atjeher is bij eerste kennismaking stug en verre van toeschietelijk. Hij heeft iets hooghartigs in zijn houding, niets van het onderdanige van den Javaan en zijn vrijmoedigheid maakt op ons, die gewend zijn geraakt aan mindere of meerdere onderworpenheid, in den beginne den indruk van brutaliteit. Onderdanigheid ligt ook inderdaad niet in zijn aard en zijn uitgesproken gevoel van eigenwaarde en zijn krachtige vrijheidszin hebben hem indertijd tot zoo'n geduchten vijand gemaakt. Over zijn wantrouwen tegenover den hollandschen indringer en overheerscher, over zijn kafirhaat en onverzoenlijkheid is reeds veel geschreven. Veel uitvoeriger dan ik het onderwerp zou kunnen behandelen in het bestek van dit boek. Bovendien door zoo bij uitstek bevoegden — in de eerste plaats Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje — dat niemand zal verwachten, dat ik hierover iets geheel nieuws zal kunnen zeggen. Toch is er één vraag, die ik mijzelf bij herhaling heb gesteld: heeft het zin, dat wij zoo den nadruk b l ij v e n leggen op dien diep-gewortelden haat? Hebben wij ons

bij de andere bevolkingsgroepen, waarover wij ons niet geheel zonder slag of stoot als gezagvoerend lichaam hebben aangesteld, ook zoo nauwlettend afgevraagd of zij zich met ons bestuur verzoend hadden? Ik voor mij zie het zóó: wij hebben, om vasten voet te krijgen in Atjeh, een langdurigen en verbitterden krijg moeten voeren tegen fanatieke en geharde strijders, die iederen duimbreed gronds van hun eigen land hardnekkig hebben verdedigd. Zij, de Atjehers, hebben reden te over gehad om zich te verbazen over en te verkneuteren in onze weifelende houding, die zij voor zwakheid aanzagen. Over en weer is er daarentegen ook volop gelegenheid geweest om heldendaden, oorlogstactiek, dapperheid en ware grootmoedigheid te bewonderen. Na veel wisseling is ten slotte de overwinning aan onze zijde geweest en de Atjeher heeft zich daarbij neergelegd. Niet van harte en, oorspronkelijk, zeker met de bedoeling zijn tijd te beiden en dan zijn slag te slaan. Maar aan den anderen kant is hij teveel een practicus om blind te zijn voor de materieele en practische voordeelen (naast de lasten!!), die ons bestuur in den loop der tijden voor hem heeft mede gebracht. En hij zal een safe en rustig bestaan niet roekeloos in de waagschaal stellen voor de utopie van een vrijmaking van het vreemde gezag. Is dat voor ons al niet een basis waarop wij met toewijding en ernst verder kunnen bouwen? Heeft het zin te streven naar „verzoening" in de ideëele beteekenis?

Iedere koloniseerende mogendheid heeft ten allen tijde nauwkeurig te waken tegen elke uiting van verzet tegenover het wettig gezag. Hetzij dat dit oplaait als gevolg van politieke intrigues, van plaatselijke strubbelingen of van persoonlijke gegriefdheid van invloedrijke personen,

waakzaam zijn is en blijft de boodschap. Maar wanneer, zooals heden ten dage in Atjeh, rustig gearbeid kan worden aan den vooruitgang van land en volk, aan de ontwikkeling van deze gebieden tot volwaardige deelen van het Nederlandsch-Indische rijk, wanneer nergens sprake is van sabotage, van lijdelijk verzet, wanneer volkshoofden en met-gezagbekleeden hun wenschen of grieven openhartig en redelijk komen bespreken — dan blijkt daaruit toch dat er een sfeer geschapen is van goodwill en vertrouwen. Of wij, als geheel, ons ook geliefd hebben gemaakt bij het volk? Overbodige vraag! Laten wij tevreden zijn dat er vele persoonlijke vriendschappen zijn ontstaan en dat persoonlijke waardeering en hoogachting over en weer geen zeldzaamheid zijn.

Kreemer haalt als bemoediging aan het woord van Pascal: „Le temps passe, l'eau coule et le coeur oublie". Als sprekend voorbeeld zou ik hier willen wijzen op de Meuseugit Raja. In 1899 noemde Prof. Snouck Hurgronje dit bedehuis „een ledig monument onzer dwaasheid" en den bouw ervan veroordeelde hij als „een der vele dure fouten, die den aanvang onzer Atjeh-bemoeiïngen kenmerkten". Nu, bijna 40 jaar later, is de meuseugit vergroot met 2 vleugels en op hoogtijdagen is de ruimte nòg te klein om de velen te herbergen die er hun godsdienstplichten komen vervullen.

Ik schreef hiervoor reeds dat de Atjeher een overmatig-vrijmoedigen indruk maakt. Toch blijkt bij nadere aanraking, dat hij wel degelijk gesteld is op vormelijkheid en decorum. Eerbied voor ouderen wordt de jeugd van eenige standing ook danig ingescherpt. Er is bijvoorbeeld geen

sprake van een eenigszins kameraadschappelijke verhouding tusschen vaders en hun grootere kinderen. Houdt een zoon zich stipt aan de etiquette, dan zal hij nooit rechtstreeks het woord tot zijn vader mogen richten, ja hem zelfs niet vrijuit aan mogen zien. Dit hangt ook weer samen met het merkwaardige „schaamtegevoel" of liever: het waardeeren van iets als onbetamelijk, dat wij telkens tegenkomen in de voorschriften, die bijvoorbeeld den omgang regelen tusschen familieleden onderling en tusschen een gezin met de aangetrouwde familie. (Zie hoofdstuk IV).

Wantrouwend zijn de Atjehers niet alleen tegenover vreemdelingen, maar ook tegenover elkaar. Er zijn diverse uitdrukkingen, die er op wijzen, dat „vertrouwen maar alles is!" „Djandji Atjeh" bijvoorbeeld is een belofte, die men volstrekt niet van plan is na te komen.

„Poekoel 8 Atjeh" staat gelijk met ons „om een uur of zoo". Punktueel is de Atjeher dan ook totaal niet. Zoo herinner ik mij een grappig staaltje uit Sigli. Het was Koninginnedag en na de gebruikelijke samenkomst met gelegenheid tot aanbieding van gelukwenschen zouden eenige onderscheidingen worden uitgereikt. Tot de begiftigden behoorde één der landschapshoofden, een brave oude heer, in zijn goeden tijd een flink bestuurder. Alles was behoorlijk geregeld, alleen — deze autoriteit kwam maar niet opdagen en toen ik mijns inziens voldoende lang gewacht had, werd dan ook de rest van het programma afgewerkt. Van hèm werd alleen het besluit voorgelezen. Maar ziet — toen wij daarna onder een koelen dronk wat napraatten, kwam de oude heer nog aanzetten, volstrekt niet gehaast of van zijn stuk gebracht, omdat hij zooveel

te laat was. En op ons aller goedmoedig plagen antwoordde hij, even goedmoedig lachend: „Ach, ik heb ook geen klok." Er hingen er weliswaar een stuk of drie in zijn voorgalerij, maar geen van alle in running condition!

Jacobs geeft in zijn: „Familie- en kampongleven op Groot-Atjeh" een treffend voorbeeld van dankbaarheid bij een atjehschen jongen. Persoonlijk heb ik nooit zoo iets frappants meegemaakt, maar gezien de diepe en trouwe vriendschapsbanden, die bestaan tusschen Atjehers en officieren of bestuursambtenaren, is het levendig te begrijpen, dat zoo'n zuiver gevoel als dankbaarheid ook zeer wel bij den susceptibelen Atjeher kan bestaan. Vatbaar voor indrukken is hij in hooge mate en hevig van reactie, zoowel in goeden als in kwaden zin, wanneer hij eenmaal de remmen van zijn oostersche beheersching loszet en zijn gevoelens den vrijen loop laat. Al deze qualiteiten stempelen hem tot een individualistisch type, dat wel tijdelijk in een beweging meegesleept kan worden, maar er niet, om der gemeenschapswille, zich zelf in verliest.

Zoo heeft samenwerking, noch voor ideëele, noch voor materieele doeleinden, ooit zoo heel veel te beduiden gehad in het atjehsche land. Ik noemde reeds even de rijstpellerij op coöperatieve basis te Sigli. Uit vroeger jaren stamt de „Sarikat Atjeh" en, wat later, de „Islam mendjadi satoe". Voor deze beide vereenigingen hebben de toenmalige gouverneurs zich vrijwat moeite gegeven en de actie onder de jongeren die den stoot tot de oprichting gaf, zeer aangemoedigd. Alles wat er van over is, is een bundeltje vergeelde brieven in het archief.

Een zeer gunstige uitzondering maken de atjehsche vereenigingen van rubberplanters in het landschap Kaway

XVI ter Atjeh's Westkust. Deze zijn opgericht op initiatief van den zelfbestuurder Teukoe Tjhi' Mohamad Ali Akbar. Hij heeft ze steeds onder zijn leiding en toezicht gehouden en het resultaat is dan ook dat de Kaway XVI thans de belangrijkste rubberproducent is van de geheele afdeeling Westkust van Atjeh.

Bepaald arbeidzaam is de Atjeher niet, al zou ik huiverig zijn hem lui te noemen. Hij is meer gelegenheidswerker zooals zoovele volkeren voor wie de strijd om het bestaan nog niet dìe vinnigheid heeft aangenomen, die hij voor de meesten in het westen wel heeft. Daar komt nog bij dat er in den 37-jarigen actie-tijd geen kans was op een rustig bestaan zooals wij ons dat van den handwerksman of landbouwer voorstellen. Na beëindiging van den strijd waren jaren van aanpassing noodig om weer te komen tot het normale leven eener, in hoofdzaak landbouwende bevolking. Bovendien zijn de normen voor een menschwaardig bestaan hier niet hoog, zoodat ook daarin geen voortzweepende macht ligt. Maar zie den Atjeher eens aan den slag op zijn sawah of ladang, die deugdelijke bewerking noodig heeft vóór hij levert wat voor het gezin noodig is — dan weet ge dat hij systematisch en volhardend arbeiden kan. De atjehsche bedienden, die tamelijk veelvuldig voorkomen, zijn zeker niet ongeschikter dan dienstpersoneel uit andere bevolkingsgroepen.

Intellectueel staat de Atjeher ook vrijwel op hetzelfde peil als de rassen waar al langer volksonderwijs bestaat. Er mag dan al geen „dorsten naar meerdere kennis" bestaan, de scholen worden vrij druk en geregeld bezocht. Bij de beoordeeling van het zenden van hoofdenzonen naar inrichtingen voor voorbereidend hooger- en hooger

onderwijs in Holland moet vooral de ijdelheidsfactor niet verwaarloosd worden. Veel resultaten hebben deze „studeerende” jongelui nog niet bereikt.

Feestvierders, zooals bijvoorbeeld de Lampongers, zijn de Atjehers niet. De eersten lieten, in den goeden tijd, Bantammers overkomen voor den peperpluk. Maar moest er een feestloods in elkaar gezet worden, dan was meteen de heele kampong in actie en het feesten duurde dagen aaneen. Zóó is het in Atjeh niet. Wèl zijn de mannen verwoede dobbelaars; menig kastekort van hoofden en kleinere comptabele ambtenaren is hiervan het droevig gevolg. Aan opiumschuiven wordt door mannen — vrouwen, die schuiven komen vrijwel niet voor — nog wel gedaan, al wordt het misbruik steeds minder.

Zooals wij spreken van „Haagsche bluf”, Amsterdammers voor „koeketers” uitmaken, enz., zoo heeft ook de Atjeher karakteristieke benamingen voor de lieden uit verschillende streken. „Groot-Atjehsche grootspraak” is een goed equivalent voor onze residentieele opschepperij! Van Pidië is fatterigheid het kenmerkende en... draaierij en zoo zijn het over het algemeen de minder mooie eigenschappen, die naar voren worden gebracht. Dat de menschen van Meureudoe en Samalanga paardenvleesch- en slangeneters zijn is tot daaraan toe, maar dat zij, die uit Tamiang en Djoelo komen, even bedreven zijn in het werken met vergif als de draak en de slang — dat wordt al beslist onvriendelijk. Tegen de lieden uit Peusangan bestaan blijkbaar nogal bezwaren: de gezwollenheid van het volk van Peusangan, hun listen zijn spreekwoordelijk. Maar, er is altijd nog baas boven baas: hebben de Peu-

sanganners 12 manieren om de lui beet te nemen, het volk van Keureutòë heeft er 32! Spot en bewondering beide liggen in de kenschetsing van de lieden van Pango, die zóó goed kunnen liegen, dat zij een witte karbouw grijs en rechte hoorns krom praten!

Kreemer haalt nog eenige woordspelingen aan (deel I, pag. 37) dateerende uit den actie-tijd, waaruit spotzucht en zin voor humor duidelijk blijken. Hadjoeré (onverlaten) of „pantjoeri"' (dieven) voor de pradjoerits, i.e. gewapende politie-dienaren, de handhavers van orde en tucht, is aardig gevonden. Zoo ook „sekola dosa" (zondeschool) voor sekola desa, i.e. volksschool, eigenlijk dorpsschool, waaruit wel niet veel waardeering spreekt voor de zegeningen van het westersch onderwijs, maar wat toch zeer begrijpelijk is als men bedenkt in welke periode deze benaming is ontstaan.

Ofschoon de Atjeher niet bepaald goedlachs is, toch wordt bij besprekingen en debatten dikwijls de spanning gebroken door een grapje, dat in zijn lijn ligt. Zoo herinner ik mij een voorval dat wij, insiders, genoemd hebben: de operette van Tjaleuë.

In een der landschappen heerschte ernstige wrijving tusschen het hoofd en de onderhoofden. De „onderhoofdenactie" is een beweging, die in verschillende landschappen in meer of minder bedekten vorm heerscht, maar toen juist dààr acuut was geworden. Met voorbijgaan van alle instanties waren reeds 2 maal groepen ontevredenen, aanhangers der onderhoofden, rechtstreeks naar den gouverneur getogen om hun bezwaren voor te brengen. Beide malen was hun door dezen persoonlijk toegezegd dat de heele kwestie nauwkeurig onderzocht zou worden en dat

zij hadden af te wachten wàt het onderzoek zou uitwijzen.

Een derde maal werd zoo'n tocht naar Koeta Radja op touw gezet, maar van daar uit waren strikte orders gekomen, dat de gouverneur geen afgezanten meer zou ontvangen en dat zij in elk geval, zoo noodig met geweld, moesten worden tegengehouden. Het was nu zaak de heeren op te vangen bij een bepaalde splitsing van den weg. Daartoe posteerden de controleur en ik ons op dat kruispunt Tjaleuë, terwijl in een volksschooltje vlakbij een brigade gelegerd was onder commando van een kapitein. Reeds spoedig begonnen de eerste groepjes te arriveeren, die wij daar zonder veel moeite aanhielden, tot het geschatte aantal — en daaronder de aanstokers — aanwezig was. Volgens het vooraf besproken plan zou ik ze het eerst toespreken. Dat begon met een gemoedelijk praatje en daarbij had ik het geluk een flauw grapje te kunnen plaatsen, dat echter zóó insloeg, dat ik de lachers en daarmede de heele vergadering op mijn hand had. Met geen ander „geweld" dan een ernstig woord, waaruit zij wel konden hooren, dat het ook bittere ernst kon worden, hebben wij de heeren huistoe kunnen sturen. Binnen het kwartier waren zij druk bezig hun meegebrachte rijst te verkwanselen, waarvoor zij daar ter plaatse een beteren prijs maakten dan in hun eigen gampong. En toen een extra trein voorreed om ze gratis naar huis te brengen, leek het eerder een troepje luidruchtige kermisgangers dat „gehobener Stimmung" naar huis reed dan een groep onverzettelijken, die gezworen hadden hun hoofd ten val te brengen.

De Gajo is van een heel andere geaardheid dan de

Atjeher. Vermoedelijk mede door de afgeslotenheid van het door hem bewoonde gebied, is hij meer buiten vreemde invloeden gebleven en op velerlei wat hij van vreemdelingen heeft overgenomen heeft hij toch zijn eigen stempel gedrukt, heeft het pasklaar gemaakt aan zijn eigen levenswijze. In den omgang is hij vrij wat toeschietelijker; hij is vroolijk en luchthartig van aard, neemt daardoor ook de zakelijke dingen in het leven niet erg zwaar en heeft zich daarmee den naam verworven van onbetrouwbaar te zijn in geldzaken. A la bonne heure! hij zal er geen grijze haren door krijgen, noch door de geldzaken, noch door den slechten naam! Hij stelt zoo weinig eischen aan het leven en is dus gauw tevreden — en of hij daarmee ook al het odium op zich laadt slordig te zijn en vuil, dat deert hem evenmin. Hij houdt van gezelligheid, van menschen om zich heen. Geen wonder dat de heel wat meer uitgeslapen Atjeher wel van deze ongecompliceerdheid heeft geprofiteerd.

De Gajo's dreven hun makkelijke levensopvatting echter niet zóó ver, dat zij hun vrijheid niet verdedigden. Zij waren dappere strijders en hardnekkige tegenstanders. Toen echter eenmaal de beslissing gevallen was, in hun nadeel, hebben zij dat aanvaard zonder dat er sprake was van den wrok, dien de Atjeher nog jaren heeft gekoesterd.

De Alassers hebben zich van den beginne af aan veel minder heftig verzet. Wel vond Van Daalen bij zijn tocht in 1904 door de Gajo-, Alas- en Bataklanden eenige kampongs danig versterkt en werd daar ook felle tegenstand geboden, maar hier waren de kamponglieden ook in hoofdzaak Gajo's. En toen de versterking Koetö Leugat Baroe eenmaal gevallen was, was ook het gewapend verzet ge-

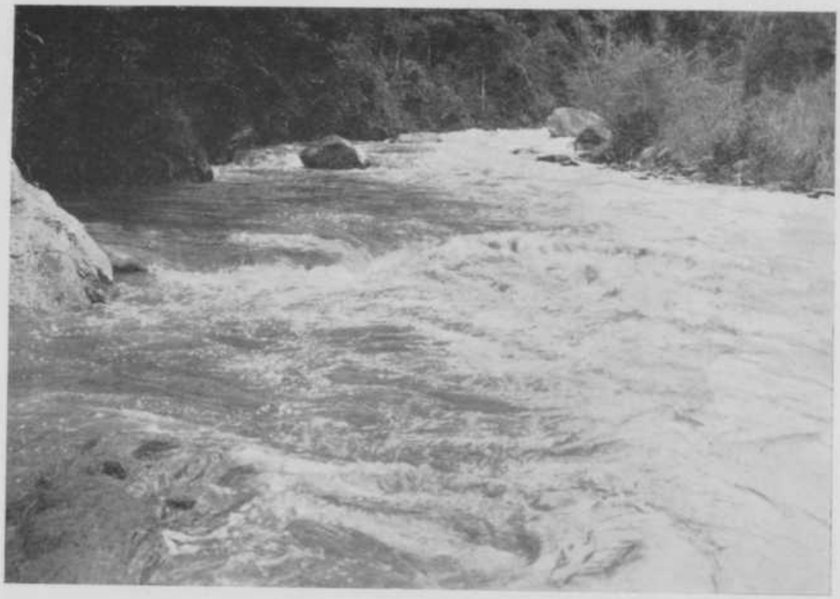

STROOMVERSNELLING IN DE BIDIN

DENNENCOMPLEX IN DE GAJO LOEÖS

ATJEHSCHE VROUWENTYPEN

broken. Het grootste deel der Alassche hoofden kwam zich melden.

Ook in de atjehsche (respectievelijk gajosche- en alassche) maatschappij is de vrouw de draagster der traditie. Dat sluit in zich het kennen van al de adat- en adat-geworden inzettingen, die het leven van allen dag beheerschen; het bekend zijn met het bijgeloof op ieder gebied van het leven; met die tallooze zegswijzen, spreekwoorden, die menigmaal zoo raak de opvattingen van een bevolkingsgroep karakteriseeren. Maar ook het naleven en in eere houden van al die oude regels en voorschriften.

Legenden, overleveringen, sprookjes en volksverhalen, zij worden alle door de vrouwen bewaard en naverteld, overgedragen van geslacht op geslacht. Het is volstrekt niet ongewoon, dat vrouwen hikajats reciteeren en ook mannen onder de luisteraars tellen.

Aan onderricht kreeg de vrouw vroeger zoo goed als niets. Zij werd al vrij jong naar een vrouwelijke teungkoe toegestuurd, die haar moest onderwijzen in de eerste beginselen van de mohammedaansche leer, maar profane kennis behoefde zij niet te vergaren. Die kon, naar atjehsche begrippen, onmogelijk dienstig zijn voor een vrouw! Toch zijn er, zooals elders is vermeld, wel degelijk atjehsche vrouwen met gezag bekleed geweest, al mogen dan die perioden onder sultanes niet behooren tot de meest glansrijke in de historie van het land. In de Gajo- en Alaslanden is zoo iets nooit voorgekomen, ofschoon het daar niet ongewoon is, dat vrouwen deelnemen aan besprekingen over kwesties den adat betreffende.

De positie van de vrouw in de atjehsche maatschappij

is lang niet slecht. Als „meesteres des huizes" wordt zij in vrij hoog aanzien gehouden en daar zij een zakelijken kijk op de dingen heeft, is haar invloed volstrekt niet weg te cijferen. Theoretisch is de Gajo-vrouw er veel slechter aan toe. Zij kan eigenlijk nooit iets het hare noemen, is zelf alleen maar „bezit". Maar in de praktijk valt dit wel mee. De gehuwde vrouw bijvoorbeeld voert met haar man samen het beheer over het familiebezit.

HOOFDSTUK IV

HET ATJEHSCHE GEZIN

Evenals overal ter wereld spelen liefde, vrijage en trouwen een grooten rol, ook in Atjeh. Vrijage is de werving van den man om de begeerde vrouw en dit leidt weer tot eene vereeniging, tot het wettig huwelijk en de vorming van een gezin, de basis van de maatschappij.

De uiterlijke vormen bij de verschillende volken zijn variëerend, maar in den grond van de zaak is er in groote lijnen veel overeenkomst en dezelfde vormen, die ons nu misschien vreemd voorkomen, hebben ook wìj in onze ontwikkelingsperiode meegemaakt. Het zou interessant zijn dit na te gaan, maar dat zou ons te ver voeren. De ons zelf gestelde taak is thans een beeld te geven van den Atjeher en zijn gezin, in den ruimsten zin, het milieu, waarin hij leeft en de uiterlijke vormen, die daarbij in acht genomen worden. Want, evenals wij, kennen de Atjehers eene verzameling leefregels, die hun leven bestieren en zonder welke wanorde zou heerschen. Dit noemen wij het adatrecht, dat binnen den archipel in bonte verscheidenheid geldt. Dit was in het verleden heel anders dan nu en dit ontwikkelt zich nog gestadig. Niet dat iedereen zich

precies aan die regels houdt, evenmin als bij ons ieder zich houdt aan behoorlijke omgangsvormen, maar het geeft de algemeene lijnen weer. Men onderwerpt zich gewillig en te goeder trouw aan de adatregels, waarnaast godsdienstige regelingen bestaan, terwijl ook het europeesche recht gaandeweg veel invloed uitoefende. Het is dus niet te verwonderen, dat de oude adat zich voortdurend wijzigt.

Vooraf gaan enkele mededeelingen, die een inzicht geven in de maatschappij, waarin dit alles zich afspeelt en die noodig zijn om een juist beeld te krijgen van het leven en streven van den Atjeher en de gebeurlijkheden zijns levens van het begin tot het einde, van den wieg tot het graf.

Wat de volksordening aangaat, kent Atjeh de territoriale en Gajo de genealogische indeeling, d.w.z. in Atjeh vormen de menschen van een bepaald begrensd gebied één geheel, in Gajo de menschen van een bepaalde familie, van ééne afstamming. Deze familiegroepen in Gajo vormen de blah. En waar deze menschen ook heengaan, zij blijven behooren tot hun oorspronkelijke blah. Wat dit in de praktijk voor moeilijkheden geeft, zal iedere bestuursambtenaar, die in Gajoland diende, U weten te vertellen.

Misschien is mijne uitlegging niet duidelijk, maar stel U voor — al gaat de vergelijking niet geheel op — dat meneer Jansen, wiens „blahhoofd" is de burgemeester van Zundert, verhuist naar Krommenie en zich daar gaat vestigen. Jansen beweert daar, dat hij noch met den burgemeester van het noordhollandsche dorp noch met iemand anders daar iets te maken heeft, omdat hij daar geene familie heeft. Ook tusschen die twee functionarissen zou een

reeks van moeilijkheden ontstaan! Iets soortgelijks treft men hier aan en de regeling van orde en rust in die snipperrepubliekjes geeft dikwijls veel moeite en zorg.

Al kan het volk der Alassers thans als éen geheel worden beschouwd, het bestaat uit verschillende groepen, o.a. Atjehers en Gajo's, welke nog door Bataks werden voorafgegaan. Men kan begrijpen, dat deze menschen niet volgens oeroude, eigen instellingen worden beheerscht; het is zelfs de vraag of ze in den ouden tijd wel één stam vormden.

Men kan in Atjeh niet zeggen, dat, wanneer twee geliefden het eens zijn geworden, ze dan de zaak met de ouders gaan bespreken. In Atjeh gaat van de ouders van den man het huwelijksaanzoek uit. Vooraf hebben reeds enkele vertrouwelijke besprekingen tusschen de ouderparen plaats gevonden en wanneer de vooruitzichten gunstig schijnen, worden de eerste officieele stappen gedaan door een tusschenpersoon, waarvoor een welbespraakt iemand wordt uitgekozen.

Na een gemoedelijk praatje komt hij tenslotte op zijn eigenlijk onderwerp en brengt in bloemrijke bewoordingen zijn aanzoek over. Hij moet iemand zijn, die zijn woordje goed kan doen en met overredingstalent, want er komen dikwijls penibele vraagstukken ter sprake, namelijk de grootte van den bruidsschat, terwijl ook de bezittingen van de ouders van het meisje moeten worden opgesomd. En als overal elders, is men daar nog al geheimzinnig mee. Volgens deze bezittingen wordt de bruidsschat vastgesteld, hetgeen in tegenwoordigheid van getuigen plaats heeft. Er moet dan ook heel wat sirih gekauwd

worden meermalen, vóórdat de zaken afgehandeld zijn. Een atjehsch volksgezegde luidt: „gij zijt net een huwelijksbemiddelaar, zoo loopt U het roode kwijl (de sirih) langs den mond".

Niet altijd gelukken de besprekingen, hetzij omdat men het niet over den bruidsschat eens kan worden, hetzij dat de jonge man om een of andere reden niet geschikt geacht wordt of om welke reden ook; dan brengt de bemiddelaar die boodschap aan zijn lastgever over. In dat geval krijgt de bemiddelaar ook geen loon, welke anders 8% bedraagt van den bruidsschat. Heeft de bemiddelaar wèl succes dan is de zaak beklonken.

De vrouw moet, als ze mondig is, zelf toestemmen in het huwelijk. Dit is vereischt; de vader kan slechts dwingend optreden tegenover onmondigen of mondige maagdelijke vrouwen, die toegeven dit te zijn. Ook dwang tegenover jonge mannen komt voor, maar minder vaak. De zoon accepteert de keuze der ouders voor de eerste maal; het kost hem toch immers weinig moeite de vrouw weer vlug te verstooten als zij blijkt hem niet te bevallen.

Nu de zaak voorloopig beklonken is, worden de ouders van den bruidegom met den bemiddelaar uitgenoodigd het dorpshoofd en den dorpsgeestelijke van het dorp, waar het meisje woont, te bezoeken, teneinde een dag vast te stellen, waarop men het verlovingsgeschenk zal aanbieden. Niet de bloedverwanten of de bruidegom bieden het verlovingsgeschenk aan; dit geschiedt door de autoriteiten van het dorp van het meisje en wel te haren huize. Dit verlovingsgeschenk bestaat doorgaans uit een gouden sieraad, ter waarde van den halven bruidsschat. De bijeenkomst wordt, nadat nog de stamboom van den bruidegom

aan de aanwezigen is voorgehouden, besloten met een maaltijd; de jongelui worden nu als verloofd beschouwd. Zou de verloving later door den man worden verbroken, dan blijft het verlovingsgeschenk eigendom van het meisje; verbreekt zìj de verloving, dan ontvangt de bruidegom het terug met nog een boete ter grootte van de waarde van het halve geschenk.

De verloving duurt totdat het meisje huwbaar is, terwijl men voorts rekening houdt met den rijstoogst, die vóór de huwelijkssluiting afgeloopen moet zijn.

Gedurende den verlovingstijd is omgang tusschen de verloofden verboden. De eigenaardige schaamteverhouding tusschen de schoonouders aan de eene en den schoonzoon of schoondochter aan de andere zijde, begint reeds tijdens de verloving. De verloofde of pas getrouwde man blijft zijne schoonouders zooveel mogelijk uit den weg. Is een samenzijn door omstandigheden noodzakelijk, dan neemt de aanstaande schoonzoon, die hen overigens met bijzonderen eerbied behandelt, tegenover hen een zeer gereserveerde houding in acht. Vooral tusschen schoonmoeder en schoonzoon is deze verhouding scherp geteekend. Gaat de schoonzoon naar het huis, dan zal hij zijne komst door kuchen aankondigen; zij kan zich dan tijdig verwijderen.

Zoowel in Gajo als in Alas gaat dit huwelijksaanzoek ongeveer op dezelfde wijze, met hier en daar kleine wijzigingen volgens plaatselijke gewoonte.

Na de behandeling van het huwelijksaanzoek en de verloving zijn we langzamerhand genaderd tot het bruiloftsfeest en het eigenlijk huwelijk. Nog enkele algemeene opmerkingen mogen hier eerst een plaats vinden.

Atjehsche ouders vinden het het prettigst, wanneer huwelijken worden gesloten tusschen een in hetzelfde dorp wonend paar. De Atjeher huwt zijn dochter niet gaarne uit aan een vreemdeling of aan een in een ver afgelegen dorp wonend landgenoot.

Daar de bruidegom in het huis van de bruid trekt, zullen ook de daar geboren kinderen een aanwinst voor het dorp worden en ziet men niet gaarne een jongen man naar een ander dorp trekken om daar een huwelijk te sluiten.

Men huwt zijn dochter het liefst naar volgorde van ouderdom uit. Treedt de jongere zuster vóór de oudere in het huwelijk, dan zal dit door een toeslag op den gewonen bruidsschat in orde moeten worden gemaakt.

Een zeer jeugdige leeftijd levert bij de bevolking geen beletsel op tegen het huwelijk; het europeesch bestuur waakt echter tegen zoogenaamde kinderhuwelijken en deze komen thans weinig meer voor.

Gevallen, dat kinderen formeel met elkander in den echt worden verbonden, maar dat de echtelijke samenleving wordt uitgesteld tot het intreden der puberteit, ziet men echter in Atjeh nog wel. Het huwelijk is altijd een zaak van overleg tusschen de wederzijdsche ouders en de autoriteiten in het dorp. Wordt hierin echter geene overeenstemming verkregen, dan is het geen ongewone zaak, dat de trouwlustige man met het meisje zijner keuze naar een ander dorp verhuist, waar dan het huwelijk in allen eenvoud wordt voltrokken. Het huwelijksaanzoek, uitgaande van de ouders van den aanstaanden bruidegom, vindt dus plaats na eerst het welnemen van de autoriteiten van hun dorp te hebben gevraagd. Het is geheel in strijd met de bestaande opvattingen van fatsoen, dat de vader

van het meisje naar een geschikten man voor haar zou uitzien. Men zegt immers: „de put gaat nooit zelf naar den emmer" en „de sirih zoekt toch nooit zelf de geit op". Tout comme chez nous!

Het huwelijk in Atjeh is o u d e r r e c h t e l ij k. Noch de man, noch de vrouw is drager van het vermogen, dat aan het gezin ten goede komt, maar elk der echtgenooten behoudt zijn eigen goed en het staande huwelijk gemeenschappelijk verkregene wordt aan beiden gemeen. De vader woont bij de moeder in of komt af en toe eens op bezoek.

De Atjeher kent geene adoptie in tegenstelling met den Gajo, die dit instituut van kindsaanneming wel kent; het kind wordt dus geheel in de blah, in de familiegroep opgenomen.

Het huwelijk in Gajo is v a d e r r e c h t e l ij k. De vader is meester, de voortbrenger van het geslacht. Men heeft daar het koophuwelijk, doch men kent ook het zoogenaamde angkaphuwelijk — een moederrechtelijk inzetsel — waarbij de man de vrouw volgt.

Het koophuwelijk had nog meerdere varianten: het schaakhuwelijk, het vluchthuwelijk en het loonhuwelijk. Bij het vluchthuwelijk zoekt het meisje uit zichzelf den man op in zijne woning, bij het loonhuwelijk koopt de man zijn vrouw geheel of ten deele door arbeid in plaats van door geld. Tenslotte nog ging bij erf- of zwagerhuwelijk de vrouw over op een broeder of eventueel ander mannelijk familielid.

Bij angkaphuwelijk wordt de man in het geslacht der vrouw ingelijfd. De gehuwde man en zijn kroost komen

onder het gezag van den schoonvader, n i e t van de schoonmoeder. Dit instituut blijft dus vaderrechtelijk, maar met moederrechtelijk inzetsel.

Wie zijn ideale huwelijkscandidaten? Het ideaal der vrouw is — zegt Kreemer — dat haar man „tjaròng" is, d.w.z. dat hij ontwikkeld is naar lichaam en geest en zich in alle levensomstandigheden goed en gemakkelijk weet te redden. In gelijken zin geldt als het mannelijk ideaal, dat de vrouw „tjeudaïh" is, d.w.z. uiterlijk en innerlijk knap. Tot de schoonheden eener vrouw rekent de Atjeher o.a. golvend haar als de bochtige stengels van pinangbloesem, een glanzend voorhoofd, flauw gebogen wenkbrauwen als de maansikkel den eersten dag na nieuwe maan, van nature blauwachtige wallen onder de oogen, wangen als eieren, spits toeloopende neus, lange hals met huidplooien, smal middel, goed gevulde kuiten als padi in het zwangere stadium, handen met buitenwaarts gebogen vingers, spits toeloopende vingers, zachte, weeke stem, rustige houding bij het spreken, deemoedigheid bij het gaan, zacht zwaaiende armen bij het loopen, huid van de kleur van een rijpen citroen, hielen als eieren, handpalmen in vorm gelijk aan boendi-bladeren, voetzolen als boegabladeren, tanden vlak bijeen, zonder tusschenruimte."

Wij zouden moeite hebben ons ideaal van een vrouw zoo in finesses te beschrijven.

Naar een volksgezegde stelt de man vooral op drie zaken prijs: eene knappe vrouw, stofgoud en vleesch met wat vet eraan, wat men alleen bij feesten krijgt.

Zwangerschap buiten huwelijk geldt in de atjehsche en gajosche maatschappij als een bovenmate ernstig feit. De man wordt gedwongen de vrouw te huwen, willen zij bei-

den niet aan de algeheele minachting van hunne medemenschen en de gevolgen daarvan blootstaan. In Gajo geldt dit eveneens, wanneer de partijen tot een verschillende familiegroep behooren. Gebeurt dit in dezelfde blah, dan is het bloedschande, waarop volgens gewoonte de wurgdood stond en wellicht nog zou staan, indien het europeesch bestuur dit niet verbood.

Bij alle indische volken geldt dit vergrijp, evenals overspel, als een zeer ernstig feit. In Borneo zag ik indertijd persoonlijk hoe eene vrouw, die zich daaraan had schuldig gemaakt, in een hok onder een huis midden in het dorp, werd ingebouwd, tot openlijke schande, waar iedereen haar kon beschimpen en bespugen.

Hoe is de positie van de vrouw in Atjeh en Gajo?

Wij, westerlingen, zijn zoo gauw geneigd aan te nemen, dat deze vrouwen het slecht hebben en afgebeuld worden. En al is het leven van de atjehsche vrouw vóór haar huwelijk niet rooskleurig, nà haar huwelijk neemt ze een vrij zelfstandige positie in als „meesteres van het huis". Sterft de vader, dan verandert de positie der kinderen weinig; anders bij overlijden der moeder, dan bekommert niemand zich om de kinderen. Een volksgezegde luidt: „als de pure rijst, als het zuivere water, zoo zijn de atjehsche vrouwen".

De positie van de vrouw bij de Gajo's is vrij gunstig. Wel is theoretisch alles — tot vrouw en kinderen toe — bezit van den man, maar de praktijk is heel wat milder, evenals er bij ons een gunstig verschil is tusschen de positie der vrouwen volgens de voorschriften der wetboeken en volgens de praktijk. In vele opzichten wordt de vrouw in Gajo gelijkgesteld met het hoofd en mag zij volgens

den adat niet beboet worden. Een beschaafd Gajo, die op een smal pad eene vrouw ontmoet, is verplicht voor haar uit te wijken en ruim baan te maken. Huwelijksontbinding komt bij Gajo's zelden voor. Wel moeten de vrouwen in het atjehsche land hard werken; op het veld, in den tuin, terwijl gajosche vrouwen soms ontzettende lasten dragen. En dat is het juist, wat de vrouwen in onze oogen zoo beklagenswaardig doet zijn. Maar we moeten niet uit het oog verliezen, dat het een landbouwend volk is en dat overal ter wereld de boerenvrouwen hun mannen terzijde staan.

Zelfs is het een betrekkelijk gewoon verschijnsel, dat vrouwen den mannen den baas spelen, zooals dit ook elders wel eens voorkomt, vooral wanneer iemand zich de weelde veroorlooft er meerdere vrouwen op na te houden. De bezitter beleeft dikwijls niet veel pleizier daaraan.

't Is in de atjehsche geschiedenis voorgekomen, dat vrouwen aan het hoofd van het groote rijk stonden. De jaren van 1500—1550 kan men beschouwen als het tijdperk van opkomst van het atjehsche sultanaat, die van 1550—1650 was de gulden eeuw voor Atjeh, waarin de tijd van den grootsten aller sultans Iskandar Moeda. Daarna beklommen 4 vrouwelijke sultans den troon, welk tijdperk een diep verval beduidde. Er zijn ook vrouwelijke zelfbestuurders geweest, tot zelfs in den nieuwsten tijd toe, onder wie zeer kranige en dappere vrouwen, waarover nog nader in hoofdstuk VIII zal worden geschreven.

Al trouwen bejaarde mannen dikwijls met zeer jonge meisjes om bepaalde redenen (geld of hooge positie), toch geldt het huwelijk tusschen menschen van ongeveer gelijken leeftijd als het beste.

Evenals bij ons, komen daarop ook hier vele afwijkingen voor. Vrouwen huwen nooit beneden haar stand; bij mannen gebeurt dit vrij veelvuldig, al nemen deze vrouwen dan een mindere plaats in, evenals de kinderen uit zoo'n verbintenis geboren.

In bepaalde omstandigheden zijn huwelijken verboden. In de eerste plaats wanneer iemand reeds vier vrouwen heeft. Dit komt overigens zelden voor, daar het te duur is en het meestal gaat ten koste van den huiselijken vrede. Wil de Gajo een tweede huwelijk aangaan, terwijl hij bij zijn eerste vrouw reeds een kind heeft, dan moet hij haar daarvoor schadeloos stellen.

In de tweede plaats kan er een verboden graad van bloedverwantschap bestaan. Ook is het huwelijk in eigen stam of geslacht verboden. In Atjeh is dit voorschrift reeds verbleekt door het verdwijnen der kaoems (familiegroepen), maar in Gajo wordt hieraan nog streng de hand gehouden. In Alasland is het ook reeds minder, vooral daar, waar bataksche invloed merkbaar is. In de vierde plaats is een huwelijk na scheiding gedurende eene zekere periode verboden, evenals dat ook bij ons het geval is. Alleen bij ons duurt de periode veel langer. In Atjeh duurt deze slechts drie maanden en tien dagen, na den dood van den man vier maanden en tien dagen. Is de vrouw echter reeds zwanger, dan mag ze in geen geval een nieuw huwelijk aangaan vóórdat veertig dagen na de bevalling zijn verloopen.

Tenslotte mag een man geen huwelijk aangaan met eene vrouw, die hij reeds driemaal verstooten heeft. Dit is alleen mogelijk, wanneer de vrouw in dien tusschentijd met een ander gehuwd is geweest.

Volgens den Gajo heeft een vader vier plichten. Hij heeft zeven dagen na de geboorte van zijn kind diens eerste bad te regelen. Hij zorgt er voor, dat hij zijn kind een goeden godsdienstonderwijzer bezorgt; hij regelt alles voor de besnijdenis van zijn kind en ten slotte zorgt hij voor uithuwelijking.

Maar wij gaan thans naar het bruiloftsfeest. De vaststelling van den huwelijksdatum vindt plaats in onderling overleg, waarna men begint te zorgen voor de vereischten voor het huwelijksfeest. Daartoe behoort: het bijeenbrengen van den bruidsschat, de zorg voor allerlei huisraad, kussens en matten; het verzamelen van het onmisbare brandhout, het stampen van de noodige hoeveelheid rijst, de zorg voor de sirih, het leenen of huren van de bruidssieraden en wat niet al.

Door deskundigen worden gunstige dagen bepaald naar inlandsche aanwijzingen. Men trouwt bij voorkeur in bepaalde maanden, zoowel in Atjeh als in Gajo.

Aan den gewichtigen dag gaan in het huis der bruid de drie zoogenaamde gatja-avonden vooraf, waarbij de handpalmen, voetzolen en de toppen van vingers en teenen der bruid worden ingesmeerd met het roode sap van fijn uitgewreven gatja-bladeren.

Uit het huis van den bruidegom mag niemand aan dit ceremonieel deelnemen. Wel geven gegoede lieden gedurende die dagen feesten aan de kampongbewoners, waaraan men gaarne deelneemt.

Vanaf deze gatja-avonden tot den zevenden dag na het huwelijk, dragen de jonge man en het meisje de namen bruidegom en bruid. De eigenlijke huwelijksceremoniën

vangen aan op den dag, volgende op den derden gatja-avond.

In Gajo- en Alaslanden hebben deze drie avonden ook plaats, in het eerste gebied nog voorafgegaan door onderricht van den dorpsgeestelijke en zijne vrouw over bruiloftsceremoniën, over echtelijke plichten, enz., waarmede de gewone man blijkbaar niet zoo op de hoogte is.

Tot de huwelijksceremoniën worden familieleden en kennissen uitgenoodigd; de geïnviteerden brengen allen geschenken mede, bestaande uit geld of vee. De bruid wordt bestrooid met gepelde en ongepelde rijst, besprenkeld met meelwater, waarna de korte voorhoofdsharen naar voren worden gekamd en tot op ongeveer een vingerbreedte afgeschoren. De bruid verschijnt dan voor het eerst geheel in bruidstoilet.

Des avonds ongeveer tusschen 9 en 10 uur heeft de plechtige optocht plaats, waarbij de bruidegom in groot tenue naar de woning van de bruid wordt geleid, waar al haar familieleden vergaderd zijn. Somtijds wordt deze optocht door een orkest begeleid en zit de bruidegom dan te paard. Hij wordt vergezeld door zijn mannelijke en vrouwelijke bloedverwanten.

Is men op het erf van de ouders der bruid aangekomen, dan staan de dorpsbewoners in rijen geschaard gereed den bruidegom en gasten te ontvangen. Vóór men het huis der bruid binnentreedt, hebben langdurige beleefdheidsgesprekken plaats, waarna ten slotte de bruidegom door zijne gezellen naar de huistrap wordt geleid, waarop hij halverwege door een ouderling uit het dorp der bruid, die boven aan den trap staat, met gepelde en ongepelde rijst wordt bestrooid. Eerst nadat deze ouderling hem lang-

durig heeft toegesproken en hem allerlei wijzen raad heeft gegeven, mag de bruidegom het huis van zijne aanstaande vrouw binnen gaan.

Het ontbreekt dan niet aan allelei humoristische toespelingen. Hoewel atjehsche vrouwen zelden meer dan vier kinderen hebben, worden den bruidegom allerlei zegenwenschen toegeroepen: „U mogen kinderen en kleinkinderen geschonken worden, in aantal als de mibostruik op moerasgrond; moogt gij kinderen krijgen, drie in een jaar; kinderen uithuwelijken jaarlijks twee; terwijl de oudere zuster nog maar op haren rug kan liggen, moge de jongere geboren worden; moogt gij kinderen krijgen in trossen als padi op moerasgrond; moogt gij kinderen krijgen als een telkens weer uitspruitende plant, moge het zijn als bamboe met vele geledingen." (Kreemer).

In de voorgalerij der woning wordt nu het huwelijk op mohammedaansche wijze gesloten. De bruidegom wordt daarna door den eerder genoemden ouderling naar het vertrek geleid, waar de bruid hem wacht. Bruid en bruidegom nemen plaats op een rustbank; soms zit de bruidegom op een hoogeren zetel dan de bruid. Eenige oude vrouwen uit het dorp of beide dorpen, de bruidsdames, houden het jonge paar gezelschap. Om de bruid niet beschaamd te maken, houdt één der oudere vrouwen haar steeds een waaier voor het gezicht, zoodat de bruidegom haar niet kan aanzien.

De mannelijke bezoekers hebben zich inmiddels in de voorgalerij aan het bruiloftsmaal vereenigd. Wanneer de bruidegom reeds bij de bruid is toegelaten, verschijnt ook zijne moeder in de kamer, door een aantal vrouwen uit haar dorp vergezeld. De bruid maakt nu voor haar schoon-

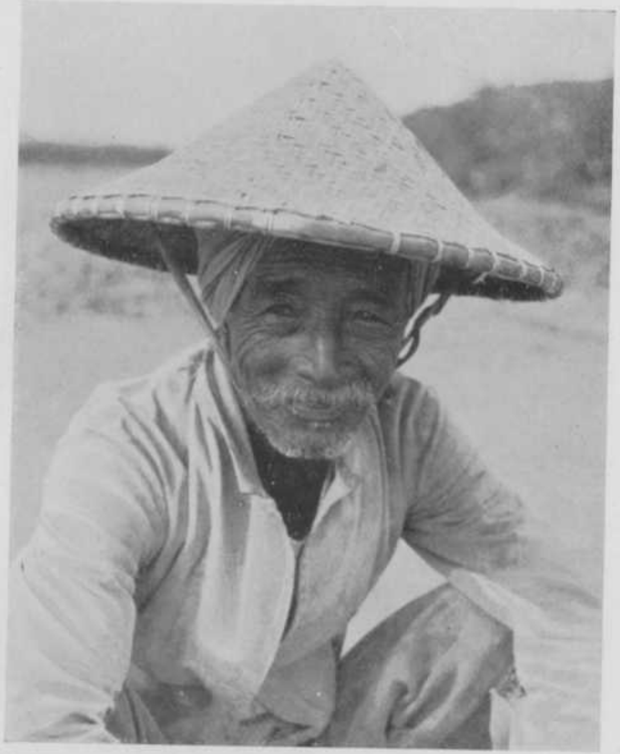

ATJEHSCH VOLKSTYPE
foto Hageman

ATJEHSCH PAAR IN FEESTTOOI UIT DEN OUDEN TIJD (DE VROUW IS DE VROEGER ZEER BEKENDE „ROOS VAN PADANG TIDJI")

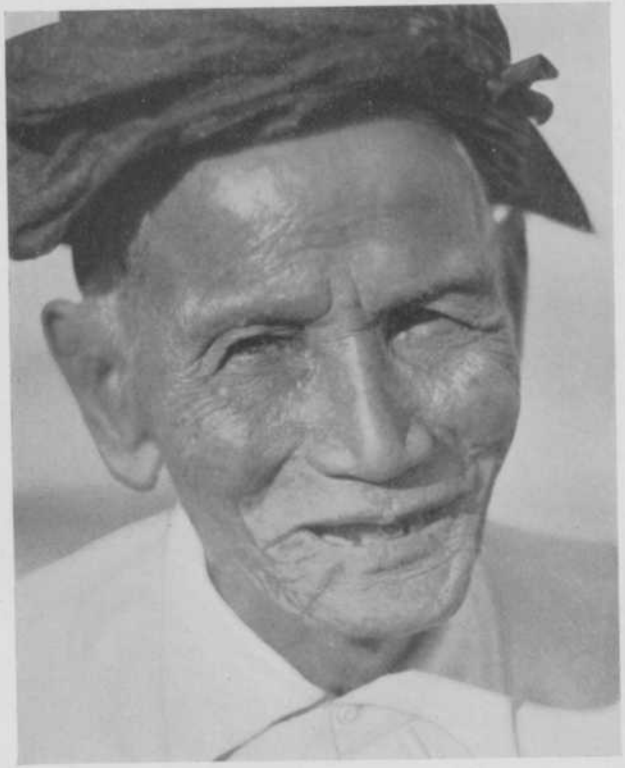

ATJEHSCHE VOLKSTYPEN
foto's Hageman

moeder een diepe buiging, waarop deze haar even op de schoot neemt en haar een gulden toestopt voor haar eerbiedsbetuiging.

Als blijk van echtelijke gehoorzaamheid heeft de bruid bij het binnenkomen van haar bruidegom dezen reeds begroet met een diepe buiging, waarbij zij met uitgespreide vingers en de vingertoppen van beide handen tegen elkaar gebracht, haar handen naar het gelaat brengt en hem vervolgens een kniekus geeft. De bruidegom overhandigt daarop zijn bruid een geschenk in geld. Voorts neemt de bruidegom een sirihpruim in den mond, welke, nadat hij eenige malen daarop heeft gekauwd, aan de bruid wordt over-gegeven.

Tegen twee uur 's nachts keert de bruidegom met zijn gezelschap weer naar zijn dorp terug.

Hierboven is een huwelijksfeest beschreven, zooals gebruikelijk bij gegoede lieden. Men begrijpt, dat bij minder bemiddelde menschen alles veel eenvoudiger toegaat, evenals dat ook bij ons het geval is. Soms blijven feesten geheel achterwege. Het zijn echter steeds de vrouwen, die aan de aloude gebruiken gaarne de hand houden.

Alvorens we verder het leven van bruid en bruidegom beschrijven, na het ceremoniëele bruiloftsfeest en de sluiting van het huwelijkscontract, mogen we nog even nagaan hoe deze plechtigheden zijn geregeld bij Gajo's en Alassers.

In Gajo begeeft tegen den avond van den vastgestelden dag de bruidegom, omgeven door zijne verwanten en gezellen en onder allerlei feestgedruisch, zich naar het dorp der bruid. De verwanten der bruid wachten daar reeds

om hen plechtig in te halen. Dit gaat alles heel rustig en kalm. Na de ontmoeting blijft men eenigen tijd vertoeven en houdt zich bezig met allerlei spelen. De bruidegom mag zich echter niet dadelijk naar het huis der bruid begeven, maar moet eerst naar het huis van een der bloedverwanten van zijne aanstaande vrouw. Daar brengt men den tijd door met feestvieren tot middernacht. Dan verschijnt een afgezant namens de familie van de bruid en biedt aan de familie van den bruidegom een schotel met rijst en andere spijzen aan met uitnoodiging zich naar het huis der bruid te begeven, waar intusschen het bruidsbed is opgesteld. De bruidegom biedt een geldgeschenk aan de oudere verwanten der bruid aan.

Is men bij het huis der bruid gekomen, waar allerlei wedstrijden en feestelijkheden plaats vinden, dan gaat de bruidegom binnen, bestrooid met rijst en meel ter afwering van kwade invloeden.

Thans wordt het huwelijk naar de mohammedaansche wet voltrokken, waarna de bruidegom naar de bruid wordt geleid, die onderwijl op het bruidsbed heeft plaats genomen. Onder allerlei ceremoniën neemt ook de bruidegom daarop plaats.

Met een eerbiedigen groet aan de verwanten zijner vrouw, verlaat de bruidegom daarna weer het vertrek, waarna hij zijn oudere verwanten, mannen en vrouwen, die zich nog beneden bevinden, binnenshuis brengt, waar een feestmaaltijd wordt aangeboden. De bruidegom brengt het overige deel van den nacht in de bruidskamer door en blijft voorloopig in de woning zijner echtgenoote.

Met enkele afwijkingen hebben de plechtigheden in de Alaslanden op dezelfde wijze plaats.

Het bruiloftsfeest en de sluiting van het huwelijk zijn achter den rug en we volgen het jonge paar thans verder op hun levensweg. Niet direct na de sluiting van het contract begint het huwelijksleven. Tot den zevenden dag na het huwelijk is het atjehsche paar nog bruid en bruidegom. Gedurende al die dagen wordt nog steeds feest gevierd.

Ook den achtsten dag bestaat er nog geen huwelijksgemeenschap; de jonggetrouwde man mag zijn vrouw dan nog niet bezoeken. Een maand lang zelfs na het huwelijksfeest blijft de jonge man nog in het ouderlijk huis wonen en hij gaat niet eerder naar het huis van zijne jonge vrouw dan wanneer hij door zijne schoonouders, door tusschenkomst van een bemiddelaar daartoe wordt uitgenoodigd.

Na de bruiloft verloopen wel eenige maanden, soms zelfs langer, vóórdat de familie van den man eenig contact zoekt met de schoondochter, die eerst een bezoek aan hare schoonouders kan brengen, wanneer ze daartoe eene uitnoodiging krijgt van haar schoonmoeder. Dit bezoek gaat weer gepaard met allerlei formaliteiten, terwijl ook een feestmaal plaats vindt, waaraan de man weer niet deelneemt.

Na dit eerste bezoek komt de jonge vrouw weinig meer bij hare schoonouders, alleen bij een of twee groote moslimsche feesten en bij bijzondere voorvallen in het familieleven. Dit ligt voor de hand, omdat de bezoeken te kostbaar zijn en ze met veel ceremoniëel gepaard gaan.

Bij de Gajo's gaat dit alles veel eenvoudiger. Na de huwelijksvoltrekking blijft de bruidegom voorloopig in het huis zijner bruid onder de hoede van haar ouders.

Den dag na het huwelijksfeest heeft de afbetaling van

den bruidsschat plaats. Vervolgens brengt de bruid aan den bruidegom een zevenvoudige eerbetuiging, welke deze laatste met zijn vooruitgestoken teenen in ontvangst neemt. Zij behoort dan geheel aan haar man toe; na een dag of 10 wordt ze uit het huis harer ouders geleid naar haar toekomstige woning. Ook hier is weinig sprake van omgang tusschen de wederzijdsche familie. Alleen op het einde der Vastenmaand brengt het jonge paar een bezoek aan de ouders der bruid om hun gelukwenschen aan te bieden en vergeving van zonde te vragen. Hebben zij intusschen een kind gekregen, dan is ook dit onnoodig.

In de vorige bladzijden beschreven we de huwelijksgebruiken bij een huwelijk, dat wij in Holland eerste klasse zouden noemen. In de praktijk vallen bij minder gesitueerden uit den aard der zaak meerdere plechtigheden weg. Bij al deze regelingen voert de adat den boventoon. Niemand zal een echtverbintenis bestrijden, wanneer niet aan alle ceremoniën van den adat is voldaan. Echter moet het huwelijk godsdienstig worden gesloten. Eerst als aan de door de Wet gestelde eischen is voldaan, is het huwelijk wettig. De aanneming van den bruidegom verplicht hem den bruidsschat te betalen. Deze plechtigheid wordt bijgewoond door den bruidegom, den dorpsgeestelijke van de bruid, twee beroepsgetuigen, d.w.z. twee lagere hoofden uit het dorp van de bruid, door den dorpsgeestelijke gekozen en het dorpshoofd. De bruid zelf is afwezig.

De dorpsgeestelijke neemt vervolgens plaats tegenover den bruidegom, neemt zijn volle rechterhand en zegt: „wanneer ik Uw hand schud, dan moet ge dadelijk antwoorden". Hij verbindt hem vervolgens in den echt onder

beding van betaling van den bruidsschat, waarop de bruidegom antwoordt: ik neem haar als vrouw aan, waarna hij verplicht is den bruidsschat aan den vader der bruid te betalen.

Is deze betaald, dan behoort de vrouw van dat oogenblik haar man toe, die voor haar levensonderhoud (napakah) heeft te zorgen.

Huwelijksontbinding komt in Atjeh betrekkelijk zelden voor. Dit geschiedt weer zuiver volgens de moslimsche wet. Voor den man is het al heel gemakkelijk. Hij kan zijne vrouw elk oogenblik verstooten zonder eenigen uitleg. De vrouw behoeft daarbij niet eens aanwezig te zijn. Hij kan volstaan met aan de dorpsautoriteiten een „verstootingsbrief" toe te zenden, onder mededeeling, dat hij de verstooting heeft uitgesproken. Hij kan zelfs de drie verstootingen tegelijk uitspreken. Zoo hij daartoe overgaat, zegt Kreemer, neemt hij drie stukjes pinang in de hand, overhandigt die één voor één aan zijne echtgenoote met de woorden: één verstooting, twee verstootingen, drie verstootingen, gij zijt mij volkomen als eene zuster, zoo op aarde als in het hiernamaals. Daarna geeft men van de verstooting kennis aan den dorpsgeestelijke van het dorp der vrouw.

Van de zijde der vrouw gaat de ontbinding niet zoo gemakkelijk; zij kan de scheiding koopen, alleen in het geval, dat de man onvermogend is haar te geven, wat haar toekomt voor haar levensonderhoud, wat zij behoorlijk moet kunnen bewijzen.

De derde vorm van echtscheiding is, dat men de zaak voor den rechter brengt. Dit geschiedt tegenwoordig bij den oelèëbalang (zelfbestuurder) of bij de moesapat, de

inheemsche rechtbank, wanneer de eerste nalatig is of de zaak niet wenscht te behandelen.

In Gajo- en Alasland komt echtscheiding zeer weinig voor. Over Gajo Loeös vertelt Kreemer nog een grappig overwegend heidensch ceremoniëel: „man en vrouw (de laatste is reeds te voren tot haar familie teruggekeerd) komen met een aantal van hun respectievelijke stamgenooten samen in het huis van het hoofd van den man. De autoriteiten van het dorp van den man zoowel als van de familie der vrouw zijn aanwezig. Na afloop der voorafgaande besprekingen nemen de man en de vrouw elk een uiteinde van een stuk rotan in de hand, dat doorgesneden wordt, terwijl de man achtereen de verstootingen uitspreekt en zegt: zoowel in deze als in de verdere wereld zult ge voor mij geheel aan eene zuster gelijk zijn. Onmiddellijk nadat dit heeft plaats gehad, rennen de man en de vrouw ieder in tegenovergestelde richting en gaan zich baden in de rivier".

Maar laten we hopen, dat de jongelui, wier huwelijksfeesten we boven beschreven, verstandiger zijn en rustig bij elkaar blijven. Ze zien dan begeerig uit naar een van de belangrijkste gebeurtenissen van het menschelijk leven, de gezinsvermeerdering.

Blijft bij de jonge vrouw zwangerschap achterwege, dan gaat zij ter bevordering der vruchtbaarheid bepaalde amuletten dragen. Helpt dit niet, dan doet zij aan één of andere heilige de plechtige gelofte, om, indien haar wensch vervuld wordt, een goede daad te volbrengen. Of ze doet een bedevaart naar bepaalde heilige plaatsen, welke hier en daar in het gewest voorkomen.

Wordt ze wèl zwanger, dan treedt ze een nieuw leven in, waarin ze zich aan allerlei geboden en verboden heeft te onderwerpen, zoowel in het belang van haar zelf als van haar kind. Zij mag bijvoorbeeld niets om den hals binden, daar het kind anders met den navelstreng om den hals zou worden geboren; gescheurde kleedingstukken herstellen zou bij de bevalling ontsluiting belemmeren; knippen van goed of splijten van pinangnoten zou het kind een hazelip kunnen bezorgen; 's avonds mag zij niet baden, daar dit de verlossing zou bemoeilijken evenals het zitten boven aan de huistrap. Bossen brandhout mag zij niet met het puntige boveneinde in het vuur steken, daar anders het kind in voetligging zou ter wereld komen. Twee aan elkaar gegroeide vruchten mag zij niet eten, wil zij niet kans loopen een tweeling te baren. Spreken met eene oudere zwangere vrouw zou haar eigen bevalling kunnen tegenhouden. Vooral mag ze geen aap of beer zien, daar anders haar kind op één dezer dieren zou gaan lijken.

Zij mag niet in de nabijheid komen van het graf van een in de kraam gestorven vrouw; bij en na zonsondergang mag zij het huis niet verlaten. Moet zij bij avond toch uit, dan dient zij een scherp voorwerp, een schaar of mes, bij zich te steken, één en ander omdat de ronddwalende booze geesten het vooral op zwangere vrouwen gemunt hebben.

Ook de echtgenoot eener zwangere dient verschillende geboden en verboden stipt in acht te nemen. Hij mag gedurende de zwangerschap zijner vrouw geen dier dooden, geen touw draaien, geen spijker of houten pen ergens in slaan, daar lichaamsgebreken bij het kind of eene moeilijke verlossing er licht het gevolg van zouden kunnen zijn. Komt hij na zijn dagtaak thuis, dan zal hij geen bloemen,

visch of rijst meebrengen. Vóórdat hij de woning zijner zwangere vrouw binnen gaat, zal hij eenige malen op één zijner hielen ronddraaien, waardoor de booze geesten het spoor bijster raken. Al deze regelingen vormen de z.g. pantang-voorschriften (verbodsbepalingen).

De bevalling heeft binnenshuis plaats en daarbij is een bidan of vroedvrouw behulpzaam. De vrouw ligt gewoonlijk eenvoudig op den vloer, soms op een mat of eenige kleedingstukken in de lengterichting van de vloermatten, terwijl haar hoofd op den schoot harer moeder ligt; zou zij niet in de lengterichting der vloermatten liggen, dan zou een dwarsligging van het kind daarvan een gevolg kunnen zijn. Boven de vrouw bevestigt men aan de zoldering een touw, dat zij gedurende de weeën in de hand houdt.

De man mag onder normale omstandigheden niet bij de bevalling zijner vrouw tegenwoordig zijn.

Verloopt de bevalling echter niet voorspoedig en komt het kind, niettegenstaande men alle kisten, koffers en kasten geopend heeft, nog niet ter wereld, dan wordt de man wel geroepen. Men laat de vrouw alles, waarin ze tegen haar echtvriend te kort is geschoten, opbiechten, geeft haar het voetwaschwater van haar man te drinken, enz. Overigens is een bekend middel om de in barensnood verkeerende te helpen door drie of zeven maal over haar heen te stappen, hetwelk de echtgenoot of de moeder der vrouw dient te doen.

Bij de Atjehers blaast de echtgenoot wel eens krachtig door zijn vuist heen op de kruin der vrouw. Ook laat men de vrouw zelf wel tegen een flesch blazen. Of men laat

de barende sterk niezen, door haar bepaalde droge vruchten onder den neus te houden.

Is het kind ten slotte geboren, dan wordt niet, zooals bij ons, de navelstreng dadelijk doorgeknipt en afgebonden, maar blijft zoolang aan de moeder verbonden tot ook de nageboorte uitgedreven is. Deze afwachtende behandeling heeft voor sommige vrouwen echter noodlottige gevolgen.

Is het kind behandeld, dan komt de kraamvrouw aan de beurt. Nadat ze met water, waarin verschillende soorten bladeren zijn uitgeperst, is gereinigd en gemasseerd, laat men haar zitten in een kom met water, gemengd met azijn, om, naar men zegt, de aangedane lichaamsdeelen elastisch te doen blijven. Daarna wordt ze met olie ingesmeerd en gereed gemaakt voor de z.g. kraamroostering, waaraan ze zich nu heeft te onderwerpen. De kraamvrouw wordt daarbij op een rustbank gelegd, terwijl daarvoor of daaronder de oven wordt gestookt. Dit uitdrogingsproces duurt gewoonlijk één à twee weken.

Men stookt de oven zoo warm als de vrouw zelf verdragen kan, waardoor zij spoedig tot algeheele vervelling overgaat. Soms werpt men wat zwavel, oude lappen, stukken hoorn, uien en andere stank verspreidende zaken op het vuur om de geesten of kraamduivelin op een afstand te houden. Dat de vrouwen bij deze kraamroostering veel te lijden hebben, is geen wonder.

Het doel dezer roostering zou zijn, dat daardoor het lichaam der vrouw weer in den vroegeren, normalen toestand terugkeert en de spieren zich weer samentrekken. Om uitzakking te voorkomen, wordt eenige dagen na de bevalling de moeder een met eenige lagen bladeren

omwikkelde verwarmde steen op de buik gelegd.

Op den 10en, 20en, 30en, en 44en dag na de bevalling wordt de kraamvrouw door de vroedvrouw met eenige plechtigheid gebaad, waarna zij één of andere kraamdrank moet innemen om, naar het heet, haar bloed fijn te maken. De kraamroostering geschiedt soms op eene andere wijze; men zet de vrouw op warme asch, waarover eenige doeken zijn gespreid. De lichaamsdeelen, die daarbij niet direct in aanraking met de warme asch komen, worden nu en dan gedrukt en gewreven met een doek, waarin heete asch gewikkeld is.

Na eene periode van 44 dagen, gedurende welke de kraamvrouw slechts vrouwelijke gasten en bij uitzondering haar eigen man mag ontvangen, is de vrouw wederom uit haar ritueel onreinen toestand verlost.

De jonggeborene ontvangt op den 7en dag na de geboorte een naam, terwijl het aanbeveling verdient dan tevens zijn hoofdhaar af te scheren. Hierbij heeft dan een godsdienstige maaltijd plaats en laat men de kleine proeven van een spijs van fijngesneden vruchten om hem als het ware in te wijden in de menschelijke spijsgewoonten. Hij heeft daarmede voorloopig echter nog den tijd, want de atjehsche moeder zoogt haar kleine ongeveer twee jaren.

Kleine atjehsche kinderen worden dikwijls zeer verwend en aan alle nukjes wordt toegegeven, vooral, evenals bij ons, door grootouders. Eerst later ontstaat er een groote afstand tusschen vader en zoon. Wel is deze laatste eerbiedig tegenover den vader, maar vertrouwelijkheid bestaat niet in het minst, vooral bij de ouderwetsche hoofden; bij de jongeren komt daarin al verandering.

De naam van de kleine haalt men uit een maleisch naam-

wichelboekje en hij houdt meestal verband met den weekdag en maand der geboorte.

Wordt een kind voor de eerste maal met den grond in aanraking gebracht, dan geldt dit evenals bij verschillende volken in den archipel als een gewichtig moment. Men brengt daarvoor het kind naar buiten; de voetjes worden even op den grond gezet, waarna men een bezoek brengt bij een heilig graf of de graven der overleden naaste bloedverwanten, waar het hoofdje van het kind plechtig wordt gewasschen.

Zelfs bij de geboorte wordt het kind reeds godsdienstig opgevoed. De dorpsgeestelijke fluistert het reeds dadelijk de formule der oproeping tot de ritueele godsdienstoefening in het oor, zoodat het reeds dadelijk de geloofsbelijdenis kent.

Hygiënisch worden de pasgeborenen overigens weinig verzorgd en ze krijgen daardoor dikwijls allerlei huidziekten en ongedierte. Kleine kinderen worden na hunne geboorte, wanneer ze schreeuwen, direct bespuwd door de moeder met uitgekauwde sirih, uien en curcuma om ze te beveiligen tegen kwade invloeden. Daarom worden de kinderen de eerste zeven dagen van hun bestaan iederen avond berookt door hen boven een rookend houtvuurtje te houden, waarin allerlei stank verspreidende dingen zijn geworpen.

Het zal duidelijk zijn, dat op hygiënisch gebied in Atjeh nog ongelooflijk veel te doen is. En we hebben nog wel het voordeel in Atjeh, dat door de militaire bezetting op alle posten officieren van gezondheid zijn geplaatst. Deze medici hebben het echter met de verzorging van den troep te druk, dan dat ze de volksgezondheid in een uitgebreid

ressort zouden kunnen behartigen, al doen zij reeds zeer verdienstelijk werk door het houden van poliklinieken. Er moeten daarvoor echter speciale artsen worden aangewezen, speciaal inheemsche medici, die gemakkelijker contact met de bevolking hebben. Eén dergelijken arts hebben we nu sedert eenigen tijd in Koetaradja voor het geheele gewest. Hoewel door hem in de omgeving van de hoofdplaats reeds zeer verdienstelijk werk is verricht, ligt het voor de hand, dat dit voor het geheele gewest slechts een heel klein begin mag heeten.

De eerste twee jaren van zijn leventje gelden voor den jonggeborene als de gevaarlijke periode, waarin allerlei geheimzinnige machten het kleine wicht bedreigen. Voortdurend is de moeder er op uit het teere zieltje van haar „fraai groenglanzend torretje", zooals ze haar kleine in haar wiegedeuntje toezingt, met allerlei, door oud gebruik geijkte middelen vast te leggen en te versterken. (Kreemer).

Tot het zevende jaar volgen dan de zorgelooze jaren. Dan gaat het meisje reeds 's morgens en 's avonds naar een vrouwelijke godsdienstgeleerde, die het de eerste beginselen van het mohammedaansch godsdienstonderwijs zal bijbrengen, wat uit den aard der zaak op zeer eenvoudige leest is geschoeid. Verder blijft het meisje thuis, waar ze het huishouden moet doen. Uithuizig mag ze niet zijn. Haar moeder houdt haar voortdurend voor, dat hare bestemming is te huwen. Is het meisje tien jaar en dus „huwbaar", dan wordt ze zooveel mogelijk schuil gehouden en aan alle gezellig verkeer angstvallig ontrokken. Ook mag ze niet op de sawah werken, daar dit de geliefkoosde plek-

jes voor amourettes zijn. Ze mag thuis zitten en naaien en borduren.

Op de grootere plaatsen, waar reeds meisjesscholen zijn, verandert deze gewoonte uit den aard der zaak.

Jongens zijn veel vrijer en zoeken al spoedig hun bons plaisirs, ook met vrouwen, die ouder zijn dan zij.

En zoo groeit de atjehsche jongelingschap langzamerhand op. Er zijn nog drie rituaal-operaties in zijn bestaan, namelijk de besnijdenis, de doorboring der ooren en de tandvijling.

Het is bekend hoe in alle moslimsche landen, in het bijzonder in Nederlandsch-Indië, groote beteekenis wordt toegekend aan de besnijdenis. „In Atjeh" — zegt Dr. Snouck Hurgronje — „kent men echter deze beteekenis aan de besnijdenis wel toe voor ongeloovigen, die den Islam aannemen, niet voor kinderen van moslimsche ouders."

Daarom is voor deze laatsten, ook in het volksgeloof, de beteekenis op zichzelve niet bijzonder groot.

De besnijdenis heeft plaats voor jongens meestal wanneer ze het elementair Koran-onderwijs hebben gevolgd, ongeveer op zesjarigen leeftijd of later, in Gajo zelfs wel vroeger. Bij meisjes heeft het veel eerder plaats, gewoonlijk omstreeks den tijd, dat ze loopen kunnen, ongeveer in het tweede levensjaar, in Gajo meermalen wanneer ze pas eenige maanden oud zijn.

De kunstbewerking geschiedt bij jongens door een speciaal daartoe geoefend persoon, bij meisjes in Atjeh door de vroedvrouw.

In Atjeh heeft de besnijdenis dikwijls zonder veel feestelijkheden plaats. Alleen na gedane belofte, b.v. bij ziekte van het kind, dat aan de besnijdenis luister zal worden bijgezet, geschiedt dat ook. De jongen is bij die gelegenheid als bruidegom gekleed, gaat naar een heilige plaats, waarna een groote offermaaltijd wordt gegeven.

Bij de Gajo's en Alassers zijn de feestelijkheden, waarmede de besnijdenis gepaard gaat, van denzelfden aard als het huwelijk.

De besnijdenis van meisjes gaat bij de Atjehers bijzonder geheimzinnig, zelfs de vader weet niet of en wanneer zij plaats vindt, geen sprake dus van feestelijkheid. In Gajo- en Alaslanden hebben daarbij ook geene feesten plaats, maar men is er toch niet zoo geheimzinnig mee als in Atjeh.

In Atjeh bestaat ook de gewoonte om bij de meisjes gaten in de oorlellen te maken. Bij Atjehers en Gajo's geschiedt dit ongeveer in het zesde of het zevende levensjaar, bij de Alassers meestal in het derde of vierde.

In de benedenlanden raakt het gebruik op den achtergrond; in de kuststreken ziet men het haast niet meer en daar heeft de doorboring als ze nog geschiedt, op zeer jeugdigen leeftijd plaats.

Bij alassche meisjes maakt men twee gaten in elk oor, namelijk één in de oorlel en één aan den rand van de oorschelp.

De tandvijling heeft voor beide geslachten plaats, in Atjeh bij vrouwen eerst na het huwelijk, bij jongelieden, nadat de tandwisseling volledig heeft plaats gehad, meestal tusschen het 12e en 15e levensjaar. Bij Gajo's eveneens, wanneer ze ongeveer 15 jaar zijn; bij Alassers

als de jongens ongeveer 8 en de meisjes 6 jaar zijn.

Bij de Atjehers worden in den regel alleen de boventanden, ongeveer voor de helft afgeslepen, de ondertanden bij uitzondering. De Gajo's gaan veel verder. Hier worden de boventanden ten deele doorgezaagd met een van een grasmesje gemaakt zaagje. Dan wordt de bovenvlakte der tanden met een slijpsteen gelijk geslepen, bij meisjes soms tot op het tandvleesch toe. De ondertanden worden alleen op de kroonvlakte gelijk geslepen.

Bij de Alassers worden zoowel de boventanden als de benedentanden afgeslepen of afgevijld.

En zoo leeft de Atjeher gelukkig voort, totdat ook hij op zijn levensweg aankomt op het laatste punt, het scheiden uit deze wereld. Daar het wel gewenscht is, dit wat uitvoeriger te behandelen, zullen we eerst nog enkele onderwerpen behandelen, die met het gezinsleven en de veraangenaming daarvan in nauw verband staan. Ik bedoel kinder- en volksspelen, zang en muziek, kleeding, sieraden, behuizing en huisraad, voedsel en dranken.

Evenals bij ons kent de atjehsche jeugd tal van spelletjes, waaraan zelfs wel door ouderen wordt deelgenomen. Bij sommige spelen wordt geijverd in behendigheid en lichaamskracht, bij andere, welke meestal zittende worden gespeeld, wordt vooral het geduld op de proef gesteld. De straf voor den verliezer bestaat veelal uit een of andere kleine lichamelijke pijniging.

Aan eigenlijk speelgoed, zooals onze kinderen dit kennen, is het atjehsche kind niet rijk. Men geeft het om het zoet te houden een of andere lekkernij dan wel een stuk huisraad om zich daarmede te amuseeren. Om de zuige-

ling zoet te houden, hangt men boven de wieg voorwerpen van geknipt papier op. Kleine trommeltjes, welke het geluid maken als het kwaken van een kikvorsch, dienen als rammelaar voor de kleinen.

Is het wat grooter, dan vervaardigt de vader voor zijn kind een kleine trom, bestaande uit een halven klapperdop, bespannen met den maagwand van koe of buffel. Kinderfluitjes van padistengels zijn voorts een gemakkelijk te maken stuk speelgoed. Uit den pisangstam snijdt de vader voor zijn dochtertje een pop, die met allerlei lapjes aardig wordt aangekleed.

Van bamboe maakt men voor de jongens proppenschieters, waarbij ze allerlei vruchtpitten als lading gebruiken. Ook ziet men de kleuters met houten en papieren windmolentjes in de hand loopen.

Om de kinderen bezig te houden maakt men voorts schommels, stelten en tollen. Liever dan op stelten, loopen ze op halve klapperdoppen, waarvan de bolle kant naar boven is gekeerd, waardoor een touwtje gaat, dat aan den grooten teen is bevestigd of een langer touw, hetwelk met de handen wordt vastgehouden. Als tol gebruikt men kemiri- of pinangnoten, waardoor een dun bamboestokje is gestoken. Door dit tolletje vlug tusschen de beide handpalmen door te wrijven, brengt men het voorwerp in een draaiende beweging. Van bamboe vervaardigt men heel handig bromtollen. De houten priktollen, welke eveneens veelvuldig voorkomen, vertoonen veel overeenkomst met de onze. De jongens spelen bij het tollen vaak in twee partijen, waarbij de eene partij met haar tollen die der andere tracht te treffen en zoodoende uit te gooien of waarbij de winnende op de tollen van den verliezer mag

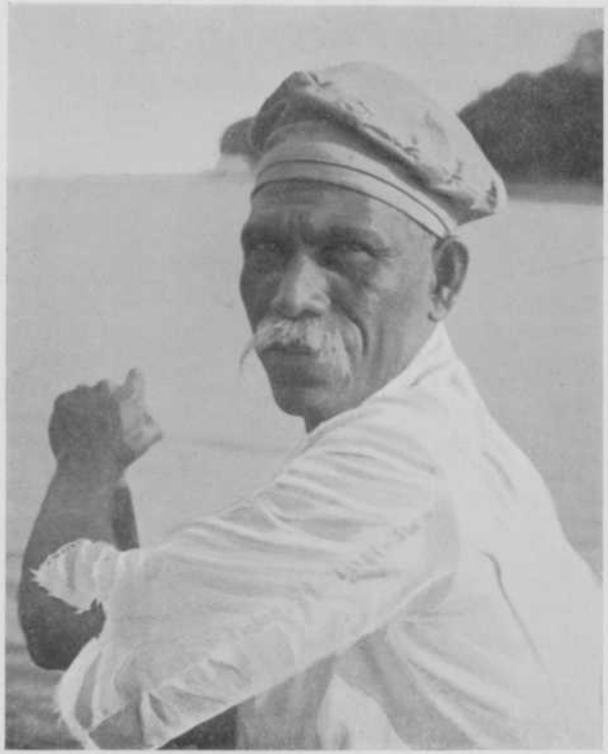

ATJEHSCHE VOLKSTYPEN
foto's Hageman

tus. bij blz 96

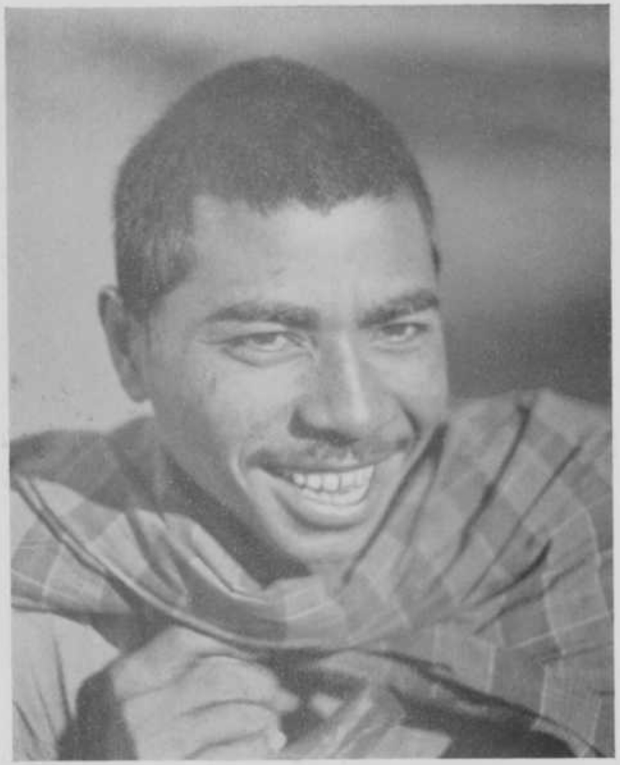

ATJEHSCH VOLKSTYPE
foto Hageman

GAJOSCHE DORPSSCHOONEN

hakken; een ook bij onze jeugd welbekend spelletje.

Het oplaten van vliegers is voor jong en oud een geliefkoosd spel. Men maakt ze in den vorm van vogels en bevestigt soms aan den hals van den vlieger een langwerpig instrumentje van bamboe, dat als een strijkstok met een dunnen rotandraad wordt bespannen. Door wind in trilling gebracht, brengt dit instrumentje een brommend geluid voort. Dit alles zou kunnen gelden als een beschrijving van de spelletjes uit onze jeugd!

Naast deze vreedzame spelletjes, heeft men nog verschillende vechtspelen, zooals het worsteloorlogje spelen, waarbij jonge knapen van verschillende dorpen hun kracht aan elkander meten.

Bij het „meuta-tham", letterlijk „stooten en tegenhouden", speelt men in twee partijen, elk bestaande uit een gelijk aantal jongens. Bij een ander spel vat de helft der spelers post op over den grond getrokken dwarslijnen, waarover de andere spelers zich een weg moeten banen, waarbij hun dan door de eene partij de doorgang wordt belet.

Voorts amuseeren de jongelui zich met stokschermen, dansschermen of het schermen met houten zwaarden.

De oudere balspelen, waarbij men gebruik maakt van ballen van katoen of van een uit rotan gevlochten bal, zijn vrijwel geheel vervangen door ons voetbalspel. Men treft bijna geen dorp meer aan of er is een voetbalveld, dikwijls op een droogliggende sawah. Aan toeschouwers is nooit gebrek.

Verder kent men nog een werpspel met halve klapperdoppen, waarbij de overwinnaar den verliezer met de ruwe buitenzijde van zijn dop even over de hand mag schuren.

Ook het knikkeren is een geliefkoosd spel bij de atjehsche jeugd. Men gebruikt daarvoor soms uitgeholde en met lood of zand opgevulde kemirinoten, pinangnoten of steentjes.

Het meusimbang, een soort van bikkelspel, wordt met steentjes, zoowel door jongens als door meisjes gespeeld.

Voorts kent de atjehsche jeugd nog diverse hinkspelen, krijgertje, verstoppertje en andere ook bij ons bekende spelletjes als kat- en muis en dergelijke.

Aan de verschillende hazardspelen wordt uiteraard meestal deelgenomen door de ouderen. Onder deze spelen vallen het „kruis of munt" en diverse bankspelen.

De kaartspelen zijn van europeeschen oorsprong. Men speelt met europeesche kaarten, bijvoorbeeld „meusikoepan" (schoppen) of „meutrob" (troef). In het algemeen speelt de Atjeher zeer gaarne, alhoewel de Islam elke soort van hazardspel verbiedt.

Een geliefkoosde tijdpasseering is voorts nog het opgeven van raadsels, waarvan men er in Atjeh zeer vele kent. Als voorbeeld noemen we het volgende atjehsche raadsel: „als men het kan lichten, gooit men het weg, anders draagt men het met zich mede." De oplossing is: een doorn in den voet, „spaansche peper" (lombok) is de oplossing van het raadsel: „als het klein is, heeft het een groen baadje aan, als het groot is een rood."

Voorts kent men in Atjeh nog het eigenaardige seudatispel, waarbij twee wedijverende gezelschappen, na de noodige voor-oefening, elkander bij feestelijke gelegenheden als huwelijk, besnijdenis, enz., toezingen. Beide partijen bestaan uit een leider, een paar fraai uitgedoste jongetjes,

een paar voorzangers, een aantal volgelingen en eenige helpers ,terwijl er nog dikwijls een ceremoniemeester bij te pas komt. De strophen, die over en weer worden gezongen, hebben het karakter van beurtzangen.

Het eerste deel der uitvoering heeft zittende plaats, waarbij de houding wordt aangenomen, welke men ook gebruikt bij het verrichten der ritueele godsdienstoefeningen.

Eén partij begint met vóór te spelen, de andere partij moet met de voordracht instemmen, behoorlijk wijs houden en de lichaamsbewegingen van de vóórgaande partij getrouw nabootsen.

Na de verschillende pantoens (liederen) ten gehoore te hebben gebracht, volgen de gesprekken, die onder meer kleine hatelijkheden voor de tegenpartij bevatten.

Is de eene partij uitgesproken, dan komt de beurt aan de tegenpartij, die in hoofdzaak hetzelfde programma ten gehoore brengt en de hatelijkheden dubbel aan de eerste partij betaald zet.

Bij het einde van den wedstrijd reciteeren beide partijen tegelijk en tracht het eene gezelschap het andere te overschreeuwen.

Overwinning en nederlaag hangt na afloop uitsluitend af van de meening van het publiek. Met de uitspraak wordt in het algemeen genoegen genomen.

Men kent verder nog het ratébspel, hetwelk wordt gehouden ter opluistering van allerlei feestelijke gebeurtenissen in het familieleven. De geoefende spelers stellen zich in twee rijen tegenover elkaar en men hoort verder nog slechts de tamboerijnen en de menschelijke stem. Dit z.g.n. ratébspel gaat dikwijls over in een onkwetsbaarheids-

spel, waarbij een ijzeren priem en ook andere scherpe wapens worden gebezigd.

Wanneer door het steeds luider en sneller opgedreunde gezang, het in lawaai en snelheid toenemende geraas der tamboerijnen, het schudden met hoofd en ledematen de gewenschte staat van opwinding is bereikt, staan enkele rijen op, brengen hun leeraar een eerbiedigen groet en nemen elk het door hen uitverkoren wapen ter hand. Op de maat van het onafgebroken reciet, beginnen nu de spelers allerlei dansende bewegingen te maken en daarbij hun wapen op allerlei wijzen langs arm of hand te strijken. Langzamerhand komen zij tot een toestand van overspanning, waarin zij zich allerlei verwondingen toebrengen. Soms omhangt men het bloote bovenlijf met gloeiende ketens, steekt men een brandende lont in mond en keel, zet men een pot met gloeiende kolen op het hoofd, snijdt men zich in den tong, zet men zich neer op dorens, enz. Uiteraard ontbreekt het bij deze spelen niet aan kunstgrepen. De handige ratébspeler stort bij deze gelegenheid wel een weinig bloed, maar hij bepaalt zich meestal tot het zich toebrengen van diepe puntige of lange indruksels in de zoogenaamd ondoordringbare en onkwetsbare huid.

Het zingen is den Atjeher vreemd. Zijn gevoelens uitjubelen in een lied is voor hem eene onmogelijkheid. Wil hij die gevoelens in klanken vertolken, dan zijn deze gewoonlijk van sentimenteelen, klagelijken aard. Voordrachten van poëzie geschieden op zangerigen toon.

Het koranreciet en gedichten in de atjehsche taal, gebeds- en tooverformules worden op zangerigen toon geneuried of met eentonige dreunstem voorgedragen.

Het gewone begeleidingsinstrument is de trom, waarvan de Atjeher vier soorten kent.

Voorts gebruikt men naast trommen nog eveneens zelf vervaardigde tamboerijnen, waarvan er kleine exemplaren bestaan, welke met één hand en grootere, welke met beide handen bespeeld worden. De kleine tamboerijn heet repa, de groote repana. Voorts vervaardigt men in Atjeh nog kleine tamboerijnen, dab geheeten, die van zeer dun hout worden gemaakt. De koperen slagbekkens, die men hier in verschillende grootten aantreft en waarop men met een stokje slaat, zijn van elders ingevoerd.

Onder de blaasinstrumenten zijn te vermelden: verschillende soorten fluiten, een houten klarinet met zeven ingebrande gaten aan de ééne zijde en een gat aan de andere zijde. Verder kent men de dwarsfluit, gemaakt van bamboe en vaak versierd met koperen of zilveren bandjes.

Het eenige inheemsche snaarinstrument is de hareubab, met een schotelvormig uitgehold klankbord van nangkahout, overspannen met een buffel- of koeienmaag. De strijkstok wordt gefabriceerd uit een sterk gebogen rotan- of bamboelat.

Tegenwoordig is de europeesche viool zeer in zwang, waarop vele Atjehers niet onverdienstelijk spelen. Het hareubab-orkest met twee of meer trommen uit nangkahout dient ter begeleiding van het reciet van atjehsche pantoens (voordrachten).

De atjehsche sieraden zijn doorgaans van roodachtig gekleurd goud, z.g. atjehsch goud; in de Gajo- en Alaslanden meestal van zilver.

Bij feestelijke gelegenheden dragen de vrouwen, behalve

sterk geurende bloemen, veelal gouden sieraden in het haar gestoken en daarin vastgehecht met een haakje en kettinkje.

De meeste haarspelden zijn in bloemvorm vervaardigd en deze sieraden worden zoowel vóór in de haarwrong gestoken als achter het oor bevestigd. Links of rechts van het hoofd wordt een versiersel gedragen, bestaande uit een ruitvormig middenstuk. Aan de hoeken hangen eveneens ruitvormige gouden voorwerpjes, waaraan nog meer kleinere figuurtjes aan kettinkjes bengelen.

In de wijde oorgaten dragen meisjes en vrouwen groote ronde schijven, meestal van goud; soms van hoorn, soms ook van hout of ivoor. Onder het jongere geslacht komen de groote oorschijven echter reeds minder voor en draagt men in de kleine oorgaatjes gouden oorknopjes.

Onder de halssieraden ziet men veel verscheidenheid, evenals men voor borstsieraden ook keurig bewerkte voorwerpen gebruikt. Deze laatste bestaan uit een halve-maanvormig sieraad, aan een gouden ketting vóór op de borst gedragen. Soms bestaat deze hanger uit drie zulke halve manen onder elkaar, door kettinkjes aan elkaar verbonden. De op de borst hangende ketting bestaat soms uit stervormige gouden figuurtjes als schakels. Voorts behooren tot de borstsieraden broches en spelden, terwijl ook engelsche en turksche ponden als zoodanig dienst doen.

Mannen zoowel als vrouwen dragen soms als borstsieraad een groote gouden kegelvormigen knoop. Vrouwen en meisjes dragen armbanden om beide polsen; deze zijn gemaakt van atjehsch goud of zilver en doorgaans hol en zonder versiering. Ook gebruiken de vrouwen bovenarmringen, die aan de binnenzijde vlak, aan de buiten-

zijde bolrond zijn en geheel of gedeeltelijk bewerkt met ingedreven figuren.

Vingerringen van goud, zilver en koper worden in groote verscheidenheid, zoowel door mannen als vrouwen gedragen. Enkele zijn geheel glad als onze trouwringen, andere zijn voorzien van steenen of vertoonen een groote kegelvormige knop of andere versieringen.

De beensieraden bestaan alleen uit enkelringen van goud, zilver of koper, welke door kinderen en vrouwen worden gedragen. Bij kleine kinderen doet men er wel steentjes in, om ze bij het loopen te laten rammelen.

In het gewone, dagelijksche leven besteedt de Atjeher niet veel zorg aan zijne kleeding. Door den grooten aanvoer uit Europa, Japan en elders van goedkoope weefsels, zijn de eigen weefproducten der bevolking grootendeels verdrongen.

Voor jasjes en hoofddoeken worden nog vrijwel alleen vreemde stoffen gebruikt. Voorts gaat het mannelijk deel der bevolking tegenwoordig meer en meer op europeesche wijze gekleed.

De hoofddoek der volwassen mannen, veelal van imitatie javaansch of vóór-indisch batikwerk, wordt zoodanig gedragen, dat de kruin van het hoofd geheel bedekt is en de punten van den hoofddoek zijn ingestopt. Een achtelooze wijze van dragen is die, waarbij de kruin ongedekt blijft en twee slippen aan weerszijden van het hoofd afhangen.

Het jasje of „baadje" kan men nauwelijks tot de noodzakelijke kleedingstukken van de mannen rekenen. De bovenlanders in Atjeh bijvoorbeeld hebben het bovenlijf

veelal bloot, waarbij zij, indien ze dit bij zich hebben, het baadje gewoonlijk over den blooten schouder hangen.

Het meest algemeen is een wijd jasje van wit of zwart goed met korte mouwen; als feestkleeding gelden baadjes van zijde, liefst van gele kleur.

Door de Alassers worden jasjes, voorzien van borduursels van gekleurde garens, gedragen bij bijzondere gelegenheden en op feestdagen.

In Atjeh dragen zoowel de vrouwen als de mannen een lange zwarte broek. Van deze broeken, welke een laag neerhangend kruis hebben, vertoonen de pijpen vaak aan den binnenonderrand borduursels van zilver- of goudkleurig metaaldraad. Verder is langs den naad der pijpen soms een borduursel van hetzelfde materiaal in vischgraatmotief aangebracht, terwijl sommige broeken onder aan de pijpen een door het goed geweven, in punten eindigend ornament vertoonen. Tegenwoordig ziet men deze broeken weinig meer.

De heupdoek was een vrijwel onmisbaar kleedingstuk en gold als kenteeken, dat de drager of draagster den islamietischen godsdienst beleed. Deze opvatting slijt echter meer en meer af, daar bij de veelal gedragen europeesche kleeding, de heupdoek niet meer past. De heupdoek bestaat als regel uit een lap zwart goed, waarvan de uiteinden aan elkaar zijn genaaid. Bij feestelijke gelegenheden ziet men nog wel de zijden heupdoek dragen. De vroegere eigen geweven zijden gordeldoeken zijn ook vrijwel geheel vervangen door ingevoerde lederen riemen.

De schouder- of omslagdoek wordt om het middel vastbonden, dan wel over den linkerschouder gedragen.

Sokken en schoenen draagt men uiteraard slechts bij de europeesche kleeding.

De atjehsche vrouw draagt als ze uitgaat veel kleedingstukken. Voor dagelijksch gebruik heeft ze gewoonlijk een „baadje" met korte mouwen, terwijl een dergelijk kleedingstuk met lange mouwen meer als gekleed geldt. Deze baadjes ziet men in de meest schrille kleuren dragen.

De schouderdoek, hoofddoek of omslagdoek wordt als regel alleen buitenshuis gedragen. Jonge meisjes tooien zich gaarne met shawl's van gebloemde sits of mousseline, waarmede zij soms zeer nuffig weten te manoeuvreeren. Het hoofd wordt doorgaans met een dergelijke lichte shawl bedekt, daar de Atjeher zijn vrouw niet gaarne met ongedekt hoofd ziet loopen. Europeesche kleeding met kousen en schoeisel draagt de atjehsche vrouw hoogstens gedurende haar schoolmeisjestijd.

In Gajo Loeös dragen de vrouwen korte baadjes zonder mouwen van zwart goed, welke op borst en rugzijde vaak met wit, rood, geel en groen garen fraai zijn geborduurd met cirkels, krullen en gestyleerde bladfiguren. De uiteinden van de sarong of lendenkleed zijn niet aan elkaar genaaid, zoodat bij het gaan het bloote linkerbeen zichtbaar is. Men draagt deze sarongs in twee kleuren; die van zwart katoen met wit en rood katoen omzoomd en voorzien van opgenaaide banden van dezelfde kleuren, gelden als minder gekleed dan de van geïmporteerd rood garen zelf geweven lendenkleeden.

Over deze sarong wordt een gordeldoek om het middel gedragen, die op zijn beurt met een lint of band van zwart goed wordt bijeengehouden. Deze banden zijn vaak versierd met opnaaisels van gekleurd garen of zilverdraad.

De alassche vrouwen dragen nagenoeg geen baadjes. De kleederdracht, die uiterst eenvoudig is, bestaat in het gewone dagelijksche leven feitelijk slechts uit één kleedingstuk, n.l. een lang kleed, dat om het lichaam wordt geslagen, onder de armen wordt vastgeknoopt en beneden ongeveer tot op de knieën reikt. Armen, schouders en beenen blijven daarbij bloot.

Hoeden worden in Atjeh maar zelden gebruikt. Als meest primitieve hoofdbedekking wordt onder visschers en sawahbewakers als beschutting tegen zon en regen wel een stuk van een pinangscheede, peperbusvormig gevouwen, als hoed opgezet. De in den handel gebrachte kegelvormige hoofddeksels zijn gevlochten van bladreepen van sago- en nipahbladeren, welke in rondgaande gangen aan elkaar zijn genaaid.

De atjehsche hoofddoek wordt meer en meer vervangen door de fluweelen kalotjes, die men overal in Indië door de inheemschen ziet dragen en welke door de maleische handelaren in allerlei kleuren op de pasars worden gemaakt en verkocht.

Bij de oudere hoofden en welgestelden is de veelkleurige, afgeknot-kegelvormige echte atjehsche koepiah nog in gebruik. Ze worden uitsluitend vervaardigd in Groot-Atjeh nabij Koetaradja en in het Pidiësche.

De turksche fez ziet men hier slechts zelden; kleine, witte mutsjes worden echter door oudere lieden, die hun godsdienstplichten behoorlijk vervullen en door de hadji's nog veelvuldig gedragen.

Bij de kleeding behoort nog vaak de sirihdoek, waarin men zijn sirihbenoodigdheden met zich mede draagt. Gaat de man uit, dan draagt hij den gevulden sirihdoek bij zich,

over den schouder geslagen. Aan een in het huis binnenkomende gast of een kennis, dien hij tegenkomt, presenteert hij zijn sirihdoek, zooals de Europeaan zijn sigaren- of sigarettenkoker aanbiedt.

Kleine kinderen loopen, althans buiten de grootere plaatsen, in het algemeen naakt rond. Behalve een enkele amulet, dragen ze een metalen schaamdeelbedekking. veelal een hartvormig plaatje van goud, zilver of koper, soms van hout of slechts een stukje klapperdop.

Vóór men met den bouw van een woonhuis begint, komt er bij den Atjeher nog heel wat kijken, daar men, om het huis voor booze invloeden te vrijwaren, de noodige voorzorgen dient te treffen. Nauwkeurig berekent men den gunstigen tijd om met den bouw te beginnen en verschillende gebeden en formulieren dienen te worden opgezegd, alvorens men aanvangt.

Heeft zulks plaats gehad en is de tijd gunstig, dan worden eerst de beide „vorstelijke stijlen" opgezet. Te voren zijn echter de gereedschappen en de reeds gereed liggende balken aan een verkoeling onderworpen om alle „heete" of onheilbrengende machten te bezweren. Bij het opzetten van het huis heeft wederom zulk een verkoeling plaats en eerst daarna mag het geraamte worden opgetrokken.

Ook voor het betrekken der nieuwe woning dient een gunstige dag te worden uitgezocht, bij welke gelegenheid een feest wordt gegeven ter inwijding van het nieuwe woonhuis. Bij deze gelegenheid worden de balken, de deur en vooral ook de beide hoofdstijlen wederom afgekoeld, hetwelk verder telkens dient te geschieden op den 44sten dag nadat in het huis een geboorte, huwelijk of overlijden

heeft plaats gevonden en voorts bij allerlei rampen als ziekte, aardbeving, brand, enz.

Ook bij de keuze van het hout, heeft de timmerman met allerlei voorschriften rekening te houden. Tal van houtsoorten komen bijvoorbeeld voor huizenbouw niet in aanmerking, omdat zij bijzondere eigenschappen bezitten, welke, wanneer zij op het huis of de bewoners zouden overgaan, voor deze laatsten noodlottig zouden worden.

Voorts tracht men door allerlei middelen zijn huis tegen kwade invloeden te beschermen. Een veel voorkomend huisamulet is bijvoorbeeld een aan een der dwarsbalken opgehangen halve klapperdop, waarin doorns met stukjes kurkuma en gepofte rijst aan de punten zijn gestoken. Ook hangt men wel met arabisch-maleische formules beschreven papiertjes boven de huisdeuren.

In de inrichting der woonhuizen bestaat in Atjeh over het algemeen weinig verschil. Uiteraard hebben we hier het oog op het echte atjehsche woonhuis van den kleinen dorpsman en niet op de tegenwoordig meer en meer voorkomende moderne, op europeesche wijze ingedeelde, woningen van de hoofden en rijke handelaren, waaronder reeds meerdere huizen geheel van steen zijn opgetrokken.

Het atjehsche woonhuis wordt gebouwd op palen, ongeveer 1 à 2 meter boven den grond. Dit is veiliger, zoowel tegen roofdieren als tegen ongewenschte nachtelijke bezoekers. Een trap aan de voorzijde van het huis, leidt naar het voorvertrek, de voorgalerij, die de geheele breedte van het huis beslaat, evenals de achtergalerij, welke met het voorvertrek verbonden is door een breede gang. Tusschen de voor- en achtergalerij heeft men aan den eenen zijwand van het huis een kamer gebouwd, die door een deur alleen

met de achterkamer in verbinding staat. Deze kamer is het slaapvertrek van het echtpaar; hier vindt de eerste ontmoeting tusschen bruid en bruidegom plaats en hier worden de lijken gewasschen.

In het voorvertrek ontvangt men zijn gasten, houdt men zijn feesten en bespreekt men zijn zaken. De verbinding tusschen voor- en achtergalerij heeft een verhoogde vloer en hier moet men één of twee treden op. Deze ruimte, rambat geheeten, wordt alleen door de huisgenooten en intieme kennissen betreden. De achtergalerij is het gewone verblijf der vrouwen, die daar haar dagelijksche bezigheden verrichten en dient als het ware tot huiskamer en keuken.

Trouwt een dochter, dan wil het gebruik, dat de vader haar een woning als uitzet medegeeft. Is de vader daartoe financieel niet in staat, dan wordt ter zijde van het huis een uitbouwsel aangebracht, dat met de achtergalerij door een deur wordt verbonden en een eigen dak bezit, terwijl het jonge paar de beschikking over het slaapvertrek der ouders krijgt. Bij een tweede huwelijk, bouwt men zoo noodig aan de tegenovergestelde zijde van het woonhuis een kamertje bij. Meer dan twee gehuwde dochters vindt men nooit onder één dak.

De omwanding van het huis bestaat uit planken, bamboelatten, met bamboe of rotan doorregen bladstelen van den sagopalm, gevlochten klapperbladeren, bamboe en soms wel uit boomschors.

Bij voornamere woningen treft men soms zeer fraai snijwerk aan in den geveldriehoek.

De dakbedekking bestaat doorgaans uit sago- en nipahbladeren.

De ruimte onder het huis dient als bewaarplaats van gereedschappen en brandhout; soms van rijst. Ook vindt men hier het pluimvee ondergebracht.

In den regel treft men om iedere woning een behoorlijk stuk erf aan, waarop maar zelden de vruchtbomen ontbreken. Het is door een veelal levende heining omgeven en komt met een deurtje op het smalle dorpspad uit. Op menig erf vindt men meer dan één woning, waarvan elk in den regel tot woonplaats van een gehuwde dochter strekt.

Is de woning niet aan of in de onmiddellijke nabijheid van een rivier gelegen, dan haalt men het onmisbare water uit de put op het erf. Dit geschiedt door de vrouwen met van pinangbladscheede vervaardigde emmertjes. Bij de put worden het huisraad en de kleeren gewasschen; allen baden zich hier, voor zoover de onzindelijke Atjeher baden noodig acht.

Aan den voet der huistrap staat altijd een gevuld groot aarden watervat, waarnaast een houten haak in den grond is geplant om daar een emmer aan op te hangen. Voorts liggen bij het watervat eenige groote steenen. Wie het huis wil binnen gaan, zet zijn bestoven of bemodderde voeten op die steenen en wascht ze schoon.

Het huisraad beperkt zich gewoonlijk tot eenige kisten en banken, terwijl de vloer veelal gedeeltelijk met matten is belegd. Kasten, tafels en stoelen vindt men slechts in de moderne, min of meer op europeesche wijze ingerichte woonhuizen der hoogere standen. Over de matten legt men bij feestelijkheden soms een peureumadani (tapijt), terwijl elk der gasten een fraai bewerkt zitmatje ontvangt. Deze zitmatjes zijn doorgaans geborduurd of ver-

sierd met uitgeknipte stukjes veelkleurig flanel of katoen, metaaldraad, micaplaatjes of stukjes spiegelglas en somtijds à jour bewerkt met klatergoud tusschen de openingen. In de huizen der gegoeden vertegenwoordigen deze zitmatjes vaak een groote waarde.

In het slaapvertrek is de vloer gewoonlijk belegd met matten, terwijl de zoldering wordt gemaskeerd door een daaronder gespannen rood katoenen of laken kleed; bij hoofden bestaat dit soms uit geel laken. Ook de wanden zijn met bonte en gebloemde kleeden bedekt.

Op een lage bank, al dan niet op pooten staande, ligt een met kapok gevulde matras, bedekt met enkele ligmatten, vervaardigd uit pandanblad, waarvan het voeteneinde soms met metaaldraad is versierd. Hierover ligt gewoonlijk een kleed, waarop aan het hoofdeinde vele, meestal bontgekleurde, langwerpige kussens zijn gelegd. Hoe voornamer en rijker de bewoner is, hoe meer en kostbaarder de kussens op dit bed zijn. Deze slaapstede, waarop het echtpaar zich neervleit, is veelal met een muskietengordijn van katoen omgeven.

Is een baby „in aantocht", dan verhuist de moeder naar de achtergalerij, waar de bevalling zal plaats vinden. Na de bevalling keeren moeder en kind naar de slaapkamer terug. De kleine vindt dan een plaatsje in een door middel van touwen aan een balk van de zoldering opgehangen schommelwieg van gevlochten rotan, waarin eenige kussens liggen. De grootere kinderen slapen op een eigen matrasje op den grond; hun slaapplaats is eveneens met muskietengaas omgeven.

Onder de bevolking komt het gebruik van ijzeren of houten ledikanten nog betrekkelijk weinig voor.

De groote houten kist in het slaapvertrek is een voornaam meubelstuk, waarin de feestkleederen en de familiekostbaarheden worden bewaard. In den doorgang van het huis staat nog een kist, waarin het porselein, glas- en aardewerk wordt opgeborgen.

De keuken bevindt zich in de achtergalerij van het huis of in een uitbouwsel daarachter. De stookplaats bestaat uit een houten raam met aarde gevuld, waarop riviersteenen zijn gerangschikt, waartusschen het houtvuur wordt gestookt. Op het boven de stookplaats aangebrachte zoldertje, wordt het vaatwerk geborgen.

Aan de daksparren of balken hangt een rotanmandje, waarin de braadpan met vleesch of visch wordt gezet, om dit te beschermen tegen mieren en ander ongedierte. Ook heeft men bordenhangers van rotan en bamboe of houten wandrekjes, waartusschen de borden worden opgehangen.

Buiten de keuken treft men soms een vierkant hangrek aan, om een en ander te drogen.

Het drinkwater wordt bewaard in martavaanvormige watervaten van aardewerk. Het kookgerei is veelal vervaardigd van aardewerk, soms van rood koper, terwijl men voorts gebruik maakt van uit Europa ingevoerd aardewerk of porseleinen kommen. Voor het eten kan men vork en lepel best ontberen, daar de rechterhand deze beide voorwerpen geheel vervangt.

Het atjehsche dorp is, evenals elk woonerf afzonderlijk, door een lange levende heg omsloten. Daaromheen vindt men de uitgestrekte rijstvelden. De huizen staan gewoonlijk zonder eenige orde kris-kras door elkaar, omringd door palmen en vruchtboomen. Waar de bodem moerassig is, liggen de dorpen veelal op verhoogde terreingedeelten.

GAJOSCHE DANDY IN FEESTCOSTUUM

GAJOSCHE MAN EN VROUW
(DE LAATSTE IN FEESTCOSTUUM)

LHÒ SOEKON

GAJOSCHE DANSEN

Bij ieder dorpscomplex van eenige beteekenis vindt men een dorpshuis, verder de meusigit, het bedehuis voor den mohammedaanschen Vrijdagsdienst. Het zijn gewoonlijk slechts onaanzienlijke, grootendeels open gebouwtjes, zonder meubilair nagenoeg en slecht onderhouden. Het kost vaak groote moeite om de noodige fondsen en werkkrachten voor het herstel van een in verval geraakt dorps- of bedehuis bijeen te krijgen.

De vloer van de gebouwtjes bestaat uit planken op stijlen, soms slechts uit aangestampte aarde. Het dak rust op 16 stijlen, die niet als bij de gewone huizen rond, doch achthoekig zijn, het is veelal ingedekt met sagopalmbladeren.

Buiten de moskee hangt de groote trom, aan één zijde met rundleer bespannen, dienende voor het aankondigen der gebedsuren. Minarets komen hier niet voor en zouden ook voor den oproep tot de ritueele godsdienstoefeningen middels de menschelijke stem, niet kunnen dienen, daar de meusigit meestal op eenigen afstand buiten het dorp gelegen is. Vóór iedere moskee vindt men een gemetselde bak of een gegraven reservoir, waar men de ritueele wassching kan verrichten, bestaande uit het bevochtigen van het gelaat, de armen en de voeten.

Aan de binnenzijde van de moskee is aan den westelijken wand een gemetselde nis aangebracht, om den geloovigen bij het verrichten hunner godsdienstoefeningen de richting naar Mekka aan te geven. Voor de preekstoel posteert zich de prediker, als hij de Vrijdagpreek voorleest, leunende op een staf en met een witten tulband op het hoofd.

In de moskee treft men slechts een geringe inventaris

aan, bestaande uit matten, eenige geitenvellen en lange strooken wit goed, die op den grond zijn uitgespreid en tot bidkleeden dienen; voorts treft men er de kist aan, waarin het preekenboek, de witte tulband en de staf van den godsdienstvoorganger worden geborgen.

Godsdienstonderwijs wordt in de moskee nimmer gegeven.

De voornaamste moskee treft men in dit gewest op de hoofdplaats Koetaradja aan, de meusigit Raja, waarvoor in 1879 de eerste steen is gelegd en die in 1881 gereed is gekomen.

In elk dorp bevindt zich voorts nog een dorpsbedehuis, de z.g.n. meunasah. Evenals bij de moskee hangt bij de meunasah een groote trom om de uren der vijf dagelijksche godsdienstoefeningen aan te geven. Deze meunasah's zijn in de praktijk echter minder als bedehuis in gebruik, doch vormen meer een plaats van gezellige bijeenkomst voor het mannelijk deel der dorpsbevolking in de avonduren om er het nieuws van den dag te bespreken. In vroeger jaren vonden er hanengevechten plaats, waarbij graag werd gedobbeld. Zoo is het bedehuis eigenlijk beter te vergelijken met een dorpssocieteit.

De meunasah doet ook dienst als vreemdelingenlogement voor de ongetrouwde, tijdelijk in het dorp verblijf houdende, mannen. Tevens is de meunasah de vergaderplaats bij verschillende bijzondere gelegenheden, waar men voorts het huwelijkscontract sluit, indien zulks niet ten huize der bruid geschiedt. Ook het koran-onderwijs voor jongens heeft ten deele in de meunasah plaats.

Rijst is het hoofdvoedsel, zooals vrijwel overal in Ne-

derlandsch-Indië. De daarbij genuttigde atjehsche goelè is een smakelijke soep of groentenat, bestaande uit in water of klappermelk gekookte bladeren of vruchten, veelal met spaansche peper gekruid. Gezouten visch en eendeneieren completeeren den maaltijd, die twee maal daags wordt genuttigd, t.w. 's morgens vóór 9 uur en in den namiddag omstreeks 4 uur of later.

Uit kleefrijst worden allerlei lekkernijen gemaakt, die men met geraspte klapper met toevoeging van bruine suiker nuttigt.

Is door een slechten oogst de rijst schaarsch, dan vult djagong (maïs) den maaltijd aan. Allerlei aard-, peul- en andere vruchten, blad- en bloemsoorten, varens- en bamboeuitspruitsels, paddestoelen enz., worden rauw of gekookt als groente genuttigd.

De voor de consumptie bestemde dieren moeten op ritueele wijze geslacht worden, uitgezonderd de op jacht met een scherp wapen gedoode dieren, visschen en sprinkhanen. De dorpsgeestelijke is in het bijzonder met de ritueele slacht belast. Hij moet zich vóór de slacht terdege wasschen; hij mag niet ziek, zijn vrouw niet zwanger zijn, daar anders het vleesch onsmakelijk zou uitvallen. Is het vleesch soms minder lekker, dan zegt men wel, dat de teungkoe (geestelijke) zich zeker niet goed heeft gebaad! De geestelijke slager mag bij het slachten de tanden niet op elkaar drukken, daar anders het vleesch taai zou worden. Ook mag hij het slachtmes niet te gauw afvegen, daar zulks ook al nadeelig zou werken op de kwaliteit van het vleesch.

Vleesch van buffels, runderen, geiten en schapen wordt door de bevolking maar zelden genoten. Varkensvleesch

is onrein en dus ten strengste verboden. Zelfs kippen, die men overal houdt, zijn voor den kleinen man geen geregelde kost. Op de gedenkdagen van Mohammad's geboorte en dood, zoomede op de dagen vóór het begin en bij het einde van den vastentijd (poeasa) wordt echter algemeen rundvleesch genuttigd, waarvan men voor ongeveer een 15-tal dagen voorraad inslaat; het vleesch wordt door middel van azijn, zout en kruiden geconserveerd.

Het vleesch van buffels heeft in Atjeh de voorkeur boven ander rundvleesch.

Visch behoort tot den dagelijkschen schotel, terwijl garnalen, krabben, sprinkhanen, inktvisschen en schelpdieren ook als toespijzen bij den rijstmaaltijd worden genuttigd.

Van de huisdieren wordt alleen de karbouw gemolken. De melk wordt zelden gedronken, doch over de rijst gegoten, nadat ze is gekookt om de onaangename lucht van de melk te verwijderen. Verzuurde karbouwenmelk wordt in Atjeh ook vaak met rijst, of met pisang samen genuttigd.

Water is eigenlijk de eenige drank voor den Inlander. Thee en koffie worden door den kleinen man maar zelden gedronken. Suikerrietsap is voor den marktganger een gewone versnapering.

Wij zijn thans genaderd tot het slottooneel van het menschelijk leven, het einde, waarin ook de Atjeher terugkeert tot de genade Gods.

Aan het sterfbed van een Atjeher is ook de dorpsgeestelijke aanwezig „om den stervende aan de geloofsbelijdenis te herinneren". Immers zoodra een doode in het graf is neergelaten, ontvangt hij bezoek van de twee engelen Moenkar en Nakir. Deze engelen zien er vreeslijk uit en

staan gereed den overledene reeds dadelijk pijnlijk te kastijden, als voorproef van hetgeen hem na de opening te wachten staat, indien hij hunne vragen niet kan beantwoorden. Slechts hij, die in den geloove ontsliep, kan deze vragen betreffende het ware geloof beantwoorden.

Op reis naar de eeuwigheid geeft men nu den stervende tallooze malen de belijdenis: „Er is geen God dan Allah" mede, daar de duivel juist in de laatste oogenblikken van het leven den geloovige afvallig tracht te maken.

In tegenwoordigheid van den stervende mag men niet weenen, zoodra de dood evenwel is ingetreden, vangen allen, als het ware op commando in koor aan, overluid te huilen. Dit gehuil kan tevens beschouwd worden als een doodsbericht aan alle buren.

Thans dient men volgens de moslimsche wetten den overledene achtereenvolgens te wasschen, te wikkelen in lijkkleederen, de ritueele godsdienstoefeningen ten behoeve van den doode te verrichten om hem tenslotte te begraven. Men vangt dan ook reeds spoedig na het overlijden aan, hem het gelaat te wasschen en sluit hem de oogen. Met behulp van een band om het hoofd houdt men zoo noodig de kaken bijeen en legt den doode op een legerstede. Daarvóór lag hij namelijk in de achtergalerij op den grond, waar men den stervende had neergelegd, omdat hij daar meer ruimte en koelte had dan in een bed. Na de gelaatswassching dekt men hem toe met een min of meer kostbaar kleed, waarna de komst van de personen, die de lijkwassching zullen verrichten, wordt afgewacht.

Deze lijkwasschers verschijnen meestal in den morgen. Gedurende den nacht heeft men den doode tegen booze geesten beschermd, door onder zijn hoofdkussen een mesje

te leggen; het lijk wordt voorts bewaakt, terwijl men in de nabijheid een lamp brandt. Men diene er daarbij vooral op te letten, dat geen kat het stoffelijk overschot aanraakt, daar zulks een spookachtige verrijzenis van het lijk ten gevolge zou hebben.

De lijkwassching geschiedt voor mannen door den dorpsgeestelijke, voor vrouwen roept men een deskundige van dezelfde sexe. Men neemt de matten van de vloer van de slaapkamer en plaatst het lijk boven de openingen in de vloer, zoodat het wegstroomende water gemakkelijk naar beneden kan vloeien.

Liet de overledene volwassen zoons na, dan zet de oudste zoon zich met opgetrokken beenen bij het hoofd en houdt dit met de handen vast, terwijl een jongere zoon ditzelfde verricht met de voeten. Waar zoons ontbreken, wordt zulks wel gedaan door bloedverwanten.

Bij de wassching maakt men gebruik van zeep, liefst uit Mekka, citroensap en met bladeren gekruid water. Om het lijk te laten drogen bedekt men het vervolgens met een grooten droogdoek. De lijkkleeding ligt inmiddels voor het gebruik gereed. Onder het hoofd van den overleden man wordt een groote lap gelegd, welke men tulband (teureuban) noemt. Om het bloote bovenlijf wordt een stuk goed geslagen, waarbij het hoofd door de daarin aangebrachte opening wordt gestoken. Vrouwen geeft men een dergelijk onderkleed niet. Nu worden de eigenlijke lijkkleeden om het lijk gewikkeld, die bestaan uit 3, 5 of 7 lagen wit goed, waarin het geheele lichaam zoo ruim mogelijk kan worden gewikkeld. Te voren bedekt men echter het gelaat, waarin men alle openingen met watten, waarop soms een weinig kamfer, heeft dicht gestopt.

De handen legt men zoo bijeen, dat de eene hand door de andere wordt omvat. Het geheele pak wordt daarna boven het hoofd, onder de voeten en op nog een vijftal plaatsen vastgehouden met banden van hetzelfde witte goed. Vóór dat de banden om hoofd en hals worden vastgemaakt, geeft men de bloedverwanten nog eens de gelegenheid het gelaat van den doode te aanschouwen en afscheid te nemen.

Doodkisten gebruikt men onder Mohammedanen in het algemeen slechts bij uitzondering. Doorgaans wordt het lijk in de aarde gelegd, waartoe men een groot vierkant gat heeft gegraven. Ter zijde van één der wanden graaft men dan voorts nog een holte, waarin het lijk wordt gedeponeerd, zoodat de daarna in het graf geworpen aarde den doode van ter zijde tegen den wand drukt en niet van boven bedekt. Waar de bodem te los is om zelfs met behulp van eenige planken een primitieve grafkamer te maken, graaft men midden in den bodem van het vierkante gat over de geheele lengte van dien bodem een diepe gleuf, die dan den doode tot rustplaats dient. Men maakt de windselen in het graf los, maar het hoofd ontbloot men gedeeltelijk om den linkerwang den bodem van het graf te doen aanraken. In Atjeh maakt men nochtans vaak van eenige planken een soort doodkist, waarvan de bodem echter van rotan of bladstelen van den klapperboom is vervaardigd. Deze kist wordt toegedekt met een los deksel.

Men stelt er prijs op, dat de overledene thuis door een aanverwant in deze kist wordt gelegd. Het deksel wordt gedurende den tocht naar de begraafplaats door twee mannen op het hoofd gedragen. Om de kist bindt men banden

van wit katoen, terwijl men er voorts meerdere fraaie zijden kleederen overheen legt.

Een aantal dorpsgenooten dragen de kist de huistrap af, op het midden waarvan een oud persoon wat gepelde en ongepelde rijst over de kist strooit, benevens eenig kopergeld, waarbij de naam van Allah driemaal wordt aangeroepen. De lijkkist wordt nu op het voorerf neergezet bij een mat, gespreid voor hen, die de godsdienstoefening zullen bijwonen. Deze godsdienstoefening wordt verricht door den dorpsgeestelijke, vrijwel de eenige, die met deze plechtigheid op de hoogte is.

Na afloop van den korten lijkdienst ontvangen degenen, die hier aan deelnemen, elk een stuk wit goed, terwijl elk der dorpsgenooten, die de nabestaanden kwamen condoleeren, eenige centen ontvangen.

Heeft de lijkstoet het sterfhuis verlaten, dan legt men op de legerstede van den overledene zijn geheele garderobe, welke met bloemen wordt bestrooid. Deze blijft zoo liggen gedurende 44 of 100 dagen. Op den grond moet daarbij steeds een kan vol water staan voor den geest van den overledene.

Thans iets over de werkelijke begrafenis. Men ontdoet eerst de doodkist van hare strikken en omhulsels en zet haar aan den rand van het graf, waarin twee mannen zich hebben neergelaten om de kist in ontvangst te nemen. Nadat de kreunda (doodkist) midden in het graf is geplaatst, waarbij het hoofd van den overledene aan de noordzijde komt, maakt men de banden, die om het lijk waren gebonden los en onderzoekt de geestelijke of de ligging van den doode de gewenschte is, namelijk met het gelaat naar Mekka gericht. Onder den nek en het middel

worden tot steun van het lichaam met zand gevulde zakjes gelegd. Na afloop der plaatsing van de kist in het graf, geeft men van boven voorzichtig wat aarde aan om de kist te bedekken. Indien namelijk een aardkluit met veel geraas op de kist zou vallen, zou zulks beteekenen, dat er in hetzelfde sterfhuis spoedig een tweede sterfgeval zou volgen.

Is de kist eenmaal bedekt, dan wordt de grafkuil verder gewoon met aarde opgevuld, die men daarna gaandeweg plat treedt.

Als voorloopig grafteeken plant men ongeveer boven het hoofd en de voeten levende ricinusplanten; later worden die planten door twee grafsteenen vervangen.

Het graf wordt daarna van het hoofd naar de voeten met water, waarin een weinig fijn gewreven sandelhout is gestrooid, begoten en naast het graf spreidt men een mat, waarop de geestelijke temidden van hen, die het lijk volgden, zich nederzet.

Hij leest vervolgens, gewoonlijk uit een boekje, een passend gebed voor de rust van de ziel van den overledene voor, waarbij alle aanwezigen herhaaldelijk „er is geen God dan Allah" reciteeren. Daarna volgt het grafgebed, waarna het gezelschap naar het sterfhuis terugkeert, waar hun een maaltijd, bestaande uit rijst met toebehooren, wacht. Den 3den, 5den, 7den, 10den, 30sten, 40sten, 44sten of 100sten dag, gerekend vanaf den sterfdag, alsmede de verjaring van den dood, gedenkt men wederom met een chandoeri (gezamenlijke maaltijd).

Ook de plaatsing der grafsteenen gaat gepaard met een godsdienstigen maaltijd. Van het schoonhouden der graven wordt verder slechts weinig werk gemaakt.

Grafbezoek heeft hoogstens bij groote feesten plaats.

Na dit kijkje in het leven van den Atjeher, moge tot slot van dit hoofdstuk nog een kort woord volgen over zijn godsdienst.

De Atjehers en vrijwel de geheele bevolking der Gajo- en Alaslanden belijden den Islam, die reeds ongeveer zes eeuwen oud was, toen hij naar Noord-Sumatra werd overgebracht. De invoering van het in Arabië ontsproten Mohammedaansche geloof in deze streken, vond plaats door mohammedaansche handelaren uit Voor-Indië, die in stille werkzaamheid hier tot proselietenmakerij overgingen teneinde een goeden gang voor hunne zaken te bevorderen. Ook traden zij hier wel met inheemsche vrouwen in het huwelijk, waartoe de vrouw eerst tot den Islam moest worden bekeerd. De uit deze huwelijken voortspruitende kinderen, werden uiteraard in den nieuwen godsdienst opgevoed. Geschiedde de bekeering der atjehsche kustbevolking aldus op vreedzame wijze, de pas geïslamiseerde bevolking trachtte het nieuwe geloof met behulp van het zwaard bij de heidensche stammen in het binnenland in te voeren.

De Islam heeft in Atjeh in het algemeen den orthodoxen vorm.

Uiteraard valt ook hier evenals elders, waar de Islam beleden wordt, een groot verschil op te merken tusschen de „leer" en „wet" eenerzijds en het leven van de volksstammen anderzijds.

Nochtans noemen allen zich Mohammedanen en willen ook niets anders zijn. Zij ontleenen aan den Islam de kracht om hardnekkig aan elken anderen godsdienst weerstand te bieden.

Elke politieke beweging draagt een moslimsch karakter en slechts hij, die den waren Islam predikt, vindt gehoor.

Het uitgangspunt van de mohammedaansche geloofsleer is de geloofsbelijdenis, welke bestaat uit de twee zinnen: Ik betuig „dat er geen God is dan Allah" en Ik betuig „dat Mohammed Allah's gezant is". Slechts indien iemand met volle bewustheid deze geloofsbelijdenis heeft uitgesproken, wordt hij als Mohammedaan aangemerkt. Zoolang hij deze belijdenis niet herroept, noch één van de geboden van Allah's wet voor ongeldig heeft verklaard, ook al volbrengt hij de godsdienstige voorschriften niet, blijft hij Moslim. Daar de groote menigte slechts geringe studie maakt van de godsdienstige wetten en voorschriften, is het begrijpelijk, dat de geestelijke gedachtensfeer, waarin de bevolking leeft, meer oorspronkelijk heidensche dan mohammedaansche elementen in zich bevat. Magische praktijken, stammende uit den voor-islamietischen tijd, verdringen de middelen door de wet aangegeven om Allah's gunsten te winnen. Doode en levende heilige personen, zelfs heilige voorwerpen, die de hoogste vereering genieten, verdoezelen de éénheid van Allah. Het bestaan van allerlei geheimzinnige geesten, in strijd met het islamietische geloof, beïnvloeden handel en wandel van den gemiddelden Atjeher. Tooverformulieren uit den heidenschen tijd, thans aan het slot aangevuld met de geloofsbelijdenis, doen nog steeds dienst bij allerlei gelegenheden. De dagelijksche en wekelijksche godsdienstoefeningen worden zeer verwaarloosd, aan de „poeasa" (vasten)-voorschriften eens per jaar, wordt echter vrij sterk de hand gehouden.

Vrouwen en ouden van dagen houden zich nog het meest aan de verplichte dagelijksche godsdienstoefeningen, welke

op een wettelijk reine plaats gehouden moeten worden, terwijl hij die daaraan deel neemt, dient te verkeeren in een toestand van volkomen ritueele reinheid; ook zijn kleeren moeten rein zijn. Voor de mannen, die daarbij hun gewone kleeren dragen, is bepaald, dat zij het lichaam tusschen den navel en de knieën bedekt hebben; de kleeding der vrouw is echter minder summier. Zij hult het hoofd in een soort witten sluier, die alleen het gelaat onbedekt laat, om de schouders slaat zij een kleed, dat haar geheele lichaam omhult. Vrouwen mogen niet deelnemen aan de godsdienstoefeningen in de moskee. Zij mogen dit echter wel ten aanzien van de bedevaartceremoniën in Mekka, welke door iedere volwassen Moslim ten minste ééns in zijn leven dient te worden bijgewoond.

HOOFDSTUK V

HET GEWEST ATJEH, ECONOMISCH BEKEKEN

Bodemgesteldheid.

Maar al te dikwijls wordt de stelling verkondigd, dat de geringe economische beteekenis van Atjeh uitsluitend te wijten is aan het langdurig verzet van den Atjeher tegen ons gezag.

Al mogen ook de actie-tijden een ernstige belemmering zijn geweest voor de economische ontwikkeling van de bevolking, terwijl ook het particulier initiatief langen tijd werd weerhouden, beleggingsmogelijkheden voor het groot-kapitaal in deze streken te zoeken, een woord van waarschuwing tegen al te hooge economische verwachtingen van het gepacificeerd Atjeh moge niet ontbreken, vooral niet waar dit gewest grenst aan het zoo bij uitstek vruchtbare cultuur-gebied van Sumatra's Oostkust.

Uit de geologische onderzoekingen van Gouvernementswege en door mijnbouw- en oliemaatschappijen verricht, uit bodem-onderzoeken gehouden door den Landbouw-Voorlichtingsdienst en groote cultuurlichamen en uit de rapporten en verslagen van exploratie-tochten, vooral in

de laatste jaren gemaakt, is hoe langer hoe meer komen vast te staan, dat, als geheel, Atjeh geen bij uitstek vruchtbaren bodem heeft, zooals algemeen verwacht werd.

Trouwens de opbouw van dit Noordelijk deel van Sumatra wijst reeds onbetwistbaar in die richting.

In grove trekken geschetst wordt het grootste deel van dit, uit een historisch oogpunt, zoo belangrijk gewest ingenomen door een centraal gelegen zwaar, massief, in coulissen verloopend bergland, met meerdere smalle dalen, soms zich verwijdende tot wat breedere valleien en vlakten en een groot afdammingsmeer, het zoo bekende meer van Takengon of met de Maleische benaming de Laoet Tawar, (de „zoutlooze zee"); hierop aansluitend een deels tertiair, deels diluviaal heuvelland door een alluviale kuststrook van de zee gescheiden.

Voor een juist inzicht betreffende de economische beteekenis c.q. toekomst van Atjeh zal een meer gedetailleerde beschrijving, wat bouw en geologische gesteldheid betreft, zij het dan ook beknopt in populair wetenschappelijken trant, van de deelen, waaruit Atjeh bestaat, niet mogen ontbreken, te meer niet waar de agro-geologische kennis van een streek, zoowel voor de europeesche- als voor de inheemsche-cultures, van niet te onderschatten waarde is. Bovendien is hiermede te verklaren het ontstaan van min of meer belangrijke cultuurcentra alsmede het groote verschil in bevolkingsdichtheid in de verschillende ressorten van Atjeh.

Het atjehsche bergland is in wezen gelijk aan dat van geheel Sumatra, hetgeen van zelf sprekend is, waar de bergketens een deel uitmaken van den grooten boog van plooiïngsgebergten, loopende van Cambodja en Birma op

het continent over de Andamanen- en Nicobaren-groep ten Noorden van Sumatra gelegen, over Sumatra zelf, Java, de kleine Soenda-eilanden naar de buitenrij van de Banda-eilanden. Het hoofdkarakter van dit massieve bergland bestaat uit een drietal in de lengterichting van Sumatra parallel loopende bergketens, welke zeer kenmerkend de inlandsche benaming van Boekit Barisan (bergen op rijen) dragen. Door deze 3 ketens worden een tweetal lengtedalen gevormd, waarvan het meest Oostelijke door een Oost-West loopende bergketen van de kust afgesloten wordt. De kern van dit gebergte wordt gevormd uit zeer vele oude leien, talrijke relatief kleine stukken van doorbrekend graniet en veel grootere stukken van overdekkenden ouden kalksteen, meestal in den vorm van lange steile graten. Naast deze oude leien komen oud-tertiaire gronden voor, waarvan de bovenste afdeeling uit een dikke kleilaag bestaat, vermoedelijk ontstaan uit marinesedimenten, toen de zee in dit tijdperk weer zeer diep het land binnengedrongen moet zijn.

Hierop is een tijdperk van inkrimping van de aardkorst gevolgd, waaraan vele coulissenbogen niet alleen tusschen de 3 bovengenoemde lengteketenen in, maar ook ten Westen en Oosten van het centraal bergland naar de kusten toe, hun ontstaan hebben te danken; dat hierdoor niet alleen de oorspronkelijke lange dalen in verschillende korte werden gewijzigd en bovendien nog tallooze korte dwarsdalen werden gevormd, zal wel duidelijk zijn. Direct hierbij aansluitend krijgen we een periode van heftige vulkanische werkingen; meerdere vulkanen ontstonden in of nabij de reeds gevormde dalen, nieuwe dwarsjukken werden gevormd, dalen werden opgevuld door enorme hoe-

veelheden tuffen, in het kort het centrale bergland werd vervormd tot zijn huidig karakter met een warwinkel van ruggen en ketenen, welke onze patrouilleerende militairen zooveel hinderpalen en beletselen hebben geleverd en nog leveren op hun tochten dwars door Atjeh. Ik behoef niet te betoogen, dat in de actiejaren van deze bodemgesteldheid een dankbaar gebruik werd gemaakt door de verzetslieden, die het terrein op hun duimpje kenden en dat een en ander het noodige heeft bijgedragen tot den langen tijd, die noodig is geweest voor de onderwerping van dit gewest.

Het daarop gevolgde kwartaire tijdperk moet zich vooral gekenmerkt hebben voor deze streken door een buitengewoon rijken neerslag, nadat het einde van het tertiaire tijdperk met een flinke droogte-periode was afgesloten. Het uitschuringsproces van de dalen door de er door heen loopende rivieren nam in zeer belangrijke mate toe. Daar de reeds gevormde beddingen, meest diep ingesneden, de hoeveelheid neerslag niet meer konden verwerken, moest dit noodzakelijkerwijs leiden tot verbreeding en vooral daar, waar groote zijrivieren uitmonden, maar nog vaker, zooals in Atjeh geregeld voorkomt, waar bij de bochten talrijke kleine riviertjes in den hoofdstroom samenvloeien. Hieraan hebben de breedere valleien in het gebergte hun ontstaan te danken gehad, waarbij meestal het terrein terrasvormig oploopt.

Uit een agro-geologisch oogpunt bekeken, heeft het uit oude leien gevormd hooggebergte wel waarde, daar de verweeringsproducten als vruchtbaar aangemerkt moeten worden; economisch is dit nog grootendeels met oerwoud bedekt gebergte, vanwege het steile en bergachtige karak-

DE JONGELINGSCHAP AAN HET „SEUDATI”

HET UITPLANTEN VAN ZAAILINGEN

ter en de groote hoogte boven zee, van geen waarde, als zijnde ongeschikt niet alleen voor groot-cultures, maar zelfs voor inheemschen landbouw.

Wat betreft de door kalksteen-soorten overdekte bergketens, waarvan men de kalk reeds op verren afstand kan herkennen aan de witte kale rotswanden, komen deze „so wie so" niet in aanmerking voor cultures; de verweeringsproducten van deze kalksteen-soorten hebben niet de minste voedingswaarde. Ook deze formatie is nog met oerwoud bedekt; waar zij echter ontboscht is, zooals om het meer van Takengon, is de begroeiïng bijzonder schraal.

Een groot deel van het overig bergland van Atjeh wordt ingenomen door de tertiaire gronden; men vindt ze in aaneengesloten complexen in het bovenstroom-gebied van de rivieren van Noord-Atjeh tot aan de Peusangan-rivier, het groote bekken van de boven Djambó-Ajé met haar zijrivier de kroeëng Bidin, het bekken van de boven Tripa-rivier, vormende de vlakte van Gajo-Loeös, de langgerekte Alasvallei, het bekken van de kroeëng Pameuë en als slot een breede strook van de kroeëng Djambó-Ajé evenwijdig aan de Oostkust in de lengte-richting van Sumatra verloopende, omvattende de bovenloopen van de rivieren der onderafdeelingen Idi, Langsa en Tamiang. Deze marinesedimenten, die na verweering de humus-arme gele kleigronden van Atjeh hebben gevormd, zijn van weinig beteekenis voor den landbouw. Het zijn de typische blangterreinen, (blang = open vlakte) ontboscht met een schrale onsamenhangende gras-begroeiïng; de aanblik van deze streken doet heel eigenaardig aan, uit de verte lijkende op een groote grasvlakte, doch in werkelijkheid bestaande uit een aaneenschakeling van ronde ruggen met

in de diepte de rivieren, waarvan de oevers meestal met oerbosch zijn bedekt.

Geheel ontbloot van economische beteekenis zijn deze tertiaire gronden echter niet, daar op meerdere complexen de Pinus merkusii in voldoende belangrijke mate voorkomt om de hars- en terpentijnwinning in het groot te entameeren. Vermoedelijk, dat de armoede van den grond en de droogte, nieuwen opslag van loofhout buitengewoon tegenwerkt, terwijl de bestaansmogelijkheid voor de weinig eischende Pinus voldoende is, zoodat voor verdringing weinig kans heeft bestaan en men om die reden uitgestrekte complexen op de blang-terreinen, afgewisseld door grasvlakten, aantreft.

Bovendien leenen deze blangs zich heel goed voor de extensieve veehouderij, waarbij de karbouwen c.q. runderen dag en nacht zonder toezicht vrij rondloopen.

Omtrent het ontstaan dezer uitgestrekte blangs zijn de meeningen vrij uiteenloopend; het meest wordt wel de stelling verkondigd, dat het ontstaan dezer grasvlakten aan den mensch moet worden toegeschreven en wel speciaal door het geregeld afbranden van de blang-terreinen door de bevolking in de droogte-periode, om versch gras op de door haar voor veeweiden gebruikte complexen te krijgen, om herten te lokken, die verzot zijn op de asch, soms ook om tijgers te verjagen. Langzaam, maar zeker wordt door deze branden de boschgrond teruggedrongen, terwijl door het regelmatig wederkeeren dezer branden het jonge loofhout geen kans krijgt op te schieten. Om aan dit euvel paal en perk te stellen, mede in verband met het in stand houden van de waardevolle Pinus-complexen, werden verordeningen in het leven geroepen, waarbij het veroorzaken

van deze grasbranden met straffen bedreigd wordt.

Gaat men de invloed van de vulkanen van Atjeh op de omgeving na, dan zal men om die vulkanen heen al naar gelang van de erupties in meerdere of mindere uitgestrektheid de streek overdekt vinden met vulkanisch materiaal. In aanmerking nemende de oppervlakte van deze met effusia bedekte complexen moet men de 6 vulkanen van Atjeh als volgt opsommen:

1) Het Geureudong-complex ten Noorden van de Laoet-Tawar met een tweetal op den voorgrond tredende toppen en wel de geheel begroeide Glé-Geureudong (Gle = Atj.) berg) en de kale nog werkzame Boer Ni Tèlòng. (Boer = (Gajosch) berg). Het complex met vulkanisch materiaal overdekte gronden beslaat een zeer groote uitgestrektheid van af de Laoet-Tawar, zich trechtervormig uitbreidende.

2) Hierna moet genoemd worden de in de westelijke Barisan-keten gelegen Goenong Löser, waar de grenzen van de onderafdeelingen Tapa'Toean, Gajo-Loeös en Alaslanden elkaar ontmoeten. Deze tot de hoogste toppen van Sumatra behoorende vulkaan, doet zich nog slechts door enkele solfatoren en warme bronnen als een vulkaan onderkennen.

3) De tweeling-vulkanen de Goud- en Weesberg of zooals de atjehsche benaming luidt: de Silawaïh-Agam en Silawaïh Inong (Silawaï = de hoogste, terwijl agam en inong beduiden man en vrouw), zijn eigenlijk buiten het eigenlijke bergland gevormd; men ziet reeds van verre deze beide toppen zich verheffen uit het tertiaire heuvelland ten Westen van Koeta-Radja. Slechts eerstgenoemde is door de solfatoren-werking te herkennen als een vulkaan.

4) De Peuët-Sagòë op de grens van de afdeelingen

Noord- en Westkust van Atjeh gelegen, toont nog slechts door solfatoren en warme bronnen zijn vroegere vulkanische werkzaamheid.

5) Als slot dient nog genoemd te worden de vulkaan op het eiland Poelau-Wéh, aan den voet waarvan Sabang is gelegen; meerdere solfatoren met zwavel-waterstof-afscheiding zijn nog waarneembare restanten van de vroegere heftige erupties, gezien het feit dat het geheele eiland bedekt is met vulkanisch-materiaal.

Over de samenstelling van dit vulkanisch materiaal zijn de meeningen ook verdeeld. Gaat Dr. E. J. Julius Mohr bij zijn agro-geologische beschouwingen uit van de veronderstelling, dat de vulkanen van Atjeh ietwat aan den zuren kant zijn en men derhalve op grond hiervan zure vulkanische gesteenten zou mogen verwachten, andere geologen daarentegen vermelden juist dat dit gesteente ontbreekt.

Alle bovengenoemde vulkanen hebben min of meer uitgebreide tufmantels, waarbij het Geureudong-complex de kroon spant. Waar echter door de losheid en de hooge mate van doorlaatbaarheid deze gronden uitermate droog zijn, komen zij voor cultures weinig in aanmerking, te meer daar bevloeiïng uit de erdoor stroomende rivieren, die vanwege de losheid van den bodem, diepe, steile ravijnen hebben uitgeslepen, niet mogelijk is. Slechts daar, waar de natuur den mensch geholpen heeft, door terreinplooiïngen het water op te stuwen, vindt men nederzettingen.

Rest nog aan een beschouwing te onderwerpen de kwartaire gronden, eigenlijk gezegd de eenige gronden van het bergland van Atjeh, die zoowel voor groot- als voor bevolkingscultures uitermate geschikt zijn, doch jammer ge-

noeg in vergelijking met het geheel slechts een relatief gering oppervlak uitmaken. Men treft deze formatie slechts aan in de rivierdalen, waar zij zich op enkele plekken tot kleine vlakten hebben weten uit te breiden en op de hoogvlakte om het meer van Takengon gelegen. Juist de terrasvorming, waaraan reeds eerder enkele woorden werden gewijd, is van groote beteekenis voor de bevolking, aangezien hierdoor afspoeling van den bouwkruin wordt tegengegaan; worden de onderste terrassen benut voor den rijstbouw, de hooger gelegene zijn bij uitstek geschikte gronden voor het aanleggen van tuinen en voor het ladangen.

In verband met de relatief weinig beschikbare complexen kwartaire gronden, ontstonden dáár waar ze voorhanden waren, dichte bevolkingscentra, zoodat er betrekkelijk weinig gronden overblijven voor uitgifte in erfpacht ten behoeve van de groot-cultures. Men moet in het atjehsche bergland de nederzettingen hoofdzakelijk zoeken in de dalen en aan het meer van Takengon.

Voor een beschouwing naar het aan den buitenkant van het gebergte gelegen heuvelland, moeten wij teruggaan tot het oud-tertiaire tijdperk, waarin belangrijke hoeveelheden van kwarts-zandsteenen en kwarts-conglomeraten aan de flanken van het gebergte werden afgezet, gevolgd door een overdekking van de zee, waardoor de reeds gevormde lagen op hun beurt weer bedekt werden met marine-sedimenten. Toen aan het einde van het tertiaire tijdperk de zee zich definitief terugtrok, kwamen deze lagen droog te liggen. Ongeveer gelijktijdig hiermede begonnen tectonische krachten op deze lagen in te werken, welke aanleiding gaven tot plooiïngen en wel met een dusdanige kracht,

dat er tegen het oude gebergte een nieuw bergland werd gevormd. Dit tertiaire bergland, opgebouwd uit sedimenten van vrij zachten aard, is grootendeels door verweering ten gronde gegaan; de resten ervan vormen het huidige tertiaire hoogere heuvelland langs de Noord- en Oostzijde van het gebergte met een hoogte van 200 M. en daar boven.

Waar de richting van de stuwkracht voor de plooiïng uit het Noord-Oosten kwam, is het begrijpelijk, dat de Westkust van Atjeh, beschermd door het zwaar massief centraal bergland, hiervan weinig invloed ondervond. Van groote waarde is deze plooiïng geweest voor Atjeh als olie-producent, daar de ruwe olie gelegenheid kreeg zich te verzamelen in de z.g. olie-anticlinalen, terwijl uit de richting van de stuwkracht en de weinige invloed hiervan aan de Westzijde van het gebergte ondervonden, tevens de conclusie valt af te leiden, dat slechts Atjeh's Noord- en Oostkust in aanmerking komen voor olie-productie en de kans op de Westkust petroleum te vinden zeer gering moet worden geacht.

Gaat men de strook tusschen bergland en zee vanaf de grens van Sumatra's Oostkust langs Atjeh's kustlijn tot aan Tapanoeli na, dan zal men opmerken, dat ter Oost- en Noordkust tot aan het Bireuënsche toe het tertiaire heuvelland het grootste deel inneemt en op vele plaatsen tot vlak bij de kust komt, verder Westwaarts gaande belangrijk smaller wordt, op enkele plaatsen zelfs ontbreekt, zooals ten Zuiden van Samalanga, om ten Zuiden van de tweelingvulkanen de Goud- en Weesberg weer flink in breedte toe te nemen. Ter Westkust treffen wij slechts in de onderafdeelingen Meulaboh en Singkel dit tertiair heuvelland aan.

In afwijking van het humus-arme, vrij onvruchtbare bergland uit dezelfde periode, is het tertiaire heuvelland gebleken geschikt te zijn voor groot-cultures; ook de tusschen de heuvels voorkomende, tamelijk uitgestrekte tertiaire vlakten zijn, mits behoorlijk gedraineerd, voor europeesche cultuur loonend. Hoewel juist deze tertiaire gronden in de onderafdeelingen Tamiang en Langsa het ontstaan van een belangrijk cultuur-centrum en wel op het gebied van rubber en palmolie hebben mogelijk gemaakt, wordt met opzet weinig gesproken over de vruchtbaarheid van dit complex, waarvan men bij de ontginning zulke hooge verwachtingen heeft gehad, omdat in de afgeloopen malaise-periode dit cultuur-gebied het eerste werd verwaarloosd en meerdere ondernemingen gewoon gesloten werden.

Waar de landbouwondernemingen, betreffende ligging en afvoer, ter Sumatra's Oostkust en in het cultuurgebied van Atjeh ongeveer in gelijke omstandigheden verkeeren, mag uit het eerder moeten sluiten van ondernemingen in Atjeh de conclusie worden getrokken, dat de rentabiliteit van de op Atjeh's tertiaire gronden gestichte „Kebons" minder hoog is dan die van de Oostkust. Ook ter Westkust van Atjeh werden door het concern, de Société Financière des Caoutchoucs, meerdere ondernemingen gesticht op deze tertiaire terreinen in de onderafdeelingen Meulaboh en Singkel.

Slechts enkele zandige gedeelten, meestal op zich zelf staande zandige heuvels zijn bepaald als onvruchtbaar aan te rekenen.

Direct aansluitend aan dit tertiaire heuvelland krijgt men ter Noord- en Oostkust een veel minder breede, in enkele

streken zelfs zeer smalle strook diluviaal heuvelland; waar dit grootendeels gevormd wordt door de verweeringsproducten van de tertiaire heuvels, spreekt het van zelf, dat dit heuvelland veel minder hoog en steil is; op meerdere plekken is deze strook onderbroken, terwijl zij in de onderafdeelingen Sigli en Seulimeum zelfs geheel ontbreekt, evenals in de geheele afdeeling Westkust van Atjeh. Op deze vruchtbare heuvelruggen werd de eens zoo bloeiende pepercultuur ter Oost- en Noordkust gedreven.

Van den vasten wal van Sumatra blijft, wat Atjeh betreft, nog over de bespreking van de kustvlakte, hoofdzakelijk in het alluviaal tijdperk tot stand gekomen door aanslibbing.

De zeer breede Oostkust-vlakte wordt bij het naderen van Atjeh hoe langer hoe smaller, zich slechts plaatselijk verbreedende, waar groote rivieren tot delta-vorming aan de monding zijn overgegaan. Dit doet zich voor bij de zeer uitgestrekte delta van de Kroeëng-Djambò-Ajè en de veel minder groote van de Kroeëng-Peusangan. In de onderafdeeling Sigli wordt zij opeens weer aanmerkelijk breeder en vormt de vruchtbare vlakte van Pidië, afgescheiden door het complex Goud- en Weesberg van de Groot-Atjehvlakte, waar middendoor heen de Atjeh-rivier stroomt.

Aan de Westkust treft men een dergelijke aaneengesloten kustvlakte niet aan; op vele plaatsen bereikt het bergland de zee en slechts daar, waar in oude tijden baaien waren, treft men grootere vlakten met daar-aan-sluitend het heuvelland en, zooals reeds medegedeeld, alleen in de onderafdeelingen Meulaboh en Singkel, samenhangende met laatst bedoelde vlakte, de delta van de Kloeëet-rivier.

Deze afwijkende formatie van de Westkust vindt haar oorzaak in een 3-tal factoren en wel:

1) dat de kust op slechts geringen afstand van het land steil benedenwaarts verloopt, zoodat weinig houvast bestaat voor het zich vastzetten van de door de rivieren meegevoerde verweeringsproducten en het door de vulkanen uitgeworpen materiaal,

2) dat de zware branding van den Indischen Oceaan geregeld stukken wegslaat van sedimenten die zich met moeite hebben vastgezet,

3) dat de afzetting bovendien nog sterk belemmerd wordt door de sterke Oceaan-stroomingen langs de kust, waardoor de vaste bestanddeelen door de rivieren aangevoerd, weinig gelegenheid krijgen tot bezinking, wat wederom tot landvorming aanleiding zou geven.

Deze 3 factoren zijn niet aanwezig voor de Oostkust, terwijl voor de Noordkust de onder 2 en 3 genoemde oorzaken niet gelden, daar door de Noordwaarts verloopende eilanden-boog de Golf van Bengalen vrij goed beschermd wordt.

Een groot bezwaar van de zware branding ter Westkust is bovendien nog het doen dicht-slibben van de rivier-mondingen, waardoor bijna de geheele vlakte tusschen zee en heuvelland moerassig is met dikke veenlagen. Een goede afwatering zal bijna niet te bekostigen zijn, zoodat deze dun bevolkte kustvlakte van de Westkust, als zijnde ongeschikt voor groot-cultures, wel nooit een hooge economische waarde zal verkrijgen.

In tegenstelling hiermede is juist de kustvlakte ter Noord- en Oostkust uit een economisch oogpunt van bijzondere waarde; trouwens, het grootste deel van de atjeh-

sche bevolking is dan ook in deze streek opeen gehoopt. Buiten de invloedssfeer van het zeewater zijn deze gronden bij uitnemendheid geschikt voor rijstbouw, aan de zeezijde voor klappercultuur, terwijl de uitgestrekte strandmoerassen ingenomen worden door waardevolle vloedbosschen en bovendien nog grootendeels middels dammetjes in afgesloten ruimten verdeeld, herschapen zijn in vischvijvers.

Groot-landbouwbedrijf.

Al heel gauw werden pogingen in het werk gesteld om in Atjeh tot het groot-landbouwbedrijf te komen, omdat men wel inzag, dat dit de pacificatie blijvend zou bevorderen. Men verschaft hiermede niet alleen ruimere werkgelegenheid aan de inheemsche bevolking, terwijl zij bovendien nog een groot afzetgebied krijgt voor haar producten, maar ook worden met het op grooteren schaal oprichten van ondernemingen met hun import-arbeiders, als het ware wiggen gedreven in de dun bevolkte streken, waardoor het onderling contact der inheemsche bevolking verminderd wordt. Tevens werd gehoopt, dat omgang met andere inlandsche bevolkingsgroepen een gunstigen invloed zou hebben op den Atjeher, die zich nog steeds niet wenschte te schikken onder de nieuwe bestuursvoering van den overheerscher.

Begrijpelijk is het echter, dat het grootkapitaal niet zoo maar direct bereid was ondernemingen van landbouw op te richten in streken, waar ons gezag nauwelijks gevestigd was, te meer waar het leven van den Europeaan nog steeds gevaar liep. De eerste ondernemingen werden dan ook in die streken geopend, waar ons gezag reeds in voldoende

mate was gevestigd en wel in Groot-Atjeh en op het eiland Poelau Weh. In het begin dezer eeuw werden aan meerdere Europeanen en Chineezen erfpachtperceelen, echter van bescheiden omvang uitgegeven, bestemd voor klappercultuur.

Was na de eerste uitgifte van erfpachtperceelen jarenlang de vraag naar gronden nihil, in 1910 begon hierin een wijziging te komen; vooral in de eerste jaren was deze vraag overstelpend groot, aangelokt door de hooge winsten die de hevea-cultuur in de nabijgelegen Britsche koloniën afwierp. Buitenlandsch kapitaal begon zich door de politiek van Gouverneur-Generaal van Heutsz in belangrijke mate te interesseeren voor de buitenbezittingen, overal was men op zoek naar gronden, ook Atjeh kwam aan de beurt. Het is in deze jaren geweest, dat de grondslag werd gelegd voor het cultuurgebied aan de Oostkust van Atjeh, nadat de drie meest oostelijk gelegen onderafdeelingen Tamiang, Langsa en Idi voor landbouw-concessies werden opengesteld.

Waarom juist deze streken? Het antwoord op deze vraag is niet moeilijk te geven:

1) Door de deels zuiver maleische, deels gemengd atjehsche bevolking, was het verzet tegen ons gezag in die streken lang niet zoo hardnekkig als in overig Atjeh met zijn zuiver atjehsche bevolking. Wel was er in het begin onzer vestiging zwaar gestreden, moesten wij menig ernstig verlies boeken, maar na het toebrengen van enkele gevoelige klappen aan de verzetspartij was het al heel gauw gedaan met het verzet.

De vorsten waren te veel geïnteresseerd in den handel met Penang; een langdurige krijg, gepaard met de blok-

kade van de kust door onze marine, zou hen te groote financieele verliezen doen lijden. De pacificatie had in dit gebied dan ook al heel gauw haar beslag gekregen, zoodat er uit dien hoofde geen beletsel voor de europeesche landbouw-industrie behoefde te bestaan.

2) De aangrenzende ligging van Sumatra's Oostkust, welke op cultuurgebied reeds naam had verworven, heeft natuurlijk ook het noodige er toe bijgedragen, dat men het oog ging vestigen op dit deel van Atjeh.

3) Concessie-jagers, waaronder enkele oud-militairen, onderofficieren, die de streken in de verzetstijden in alle richtingen hadden doorkruist en derhalve als deskundigen aangeschreven stonden en meerdere oud-planters begonnen met een zware propaganda voor dit gebied.

4) Het wegennet begon zich hoe langer hoe meer uit te breiden, terwijl de Atjeh-tram haar voltooiïng naderde, waardoor de toegankelijkheid in belangrijke mate werd vergemakkelijkt en opvoer van materialen voor te stichten ondernemingen en latere afvoer van het product verzekerd waren.

5) Van bestuurszijde werd alles gedaan, wat maar eenigszins de oprichting van groot-landbouw-industrie kon stimuleeren.

6) Als slot — en dit was misschien wel de hoofdfactor — waren daar de buitengewoon hooge verwachtingen, die men van de tertiaire-gronden koesterde; er zouden zelfs wat vruchtbaarheid en gesteldheid van den bodem betrof, geen betere gronden voor de rubber-cultuur geschikt zijn. Dit laatste is gebleken eenigszins een misrekening te zijn geweest.

De eene landbouw-concessie na de andere werd uitge-

geven, met de aanlokkelijke clausule, dat na het zevende consessie-jaar bij exploitatie-verlies slechts de halve cijns verschuldigd zou zijn; rubberondernemingen werden uit den grond gestampt; in één woord: in een koortsachtig tempo werd het cultuur-gebied van Atjeh's Oostkust geschapen, waarmede tevens de grondslag werd gelegd voor den financieelen bloei van de onderafdeelingskassen van Tamiang en Langsa.

In verband met de in-werking-treding van de nieuwe erfpachtordonnantie voor de Buitenbezittingen van 1919 met ingang van 1 Februari 1920, waarbij de uitgifte van erfpachtperceelen werd overgelaten aan het Zelfbestuur, echter met sanctie van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, werden geen nieuwe landbouwconcessies, waarvan het Gouvernement zich de uitgifte had voorbehouden, meer uitgegeven. Alle, na dezen datum opgerichte cultuur-ondernemingen, zijn gevestigd op erfpachtperceelen.

Naast de rubber-cultuur begon in 1911 ook de oliepalmcultuur aandacht te eischen; voornamelijk met belgisch en fransch kapitaal werd op enkele rubberondernemingen begonnen met de oliepalm-cultuur.

Nadat de Gajo-weg in 1914 de Gajo-landen had opengelegd, werd ook de aandacht op deze streken gevestigd voor cultures en wel speciaal de berg-cultures, waarbij men vooral het oog had op thee en koffie. Door de theerestrictie-bepalingen is men echter niet verder gekomen dan één groote thee-onderneming, terwijl de koffie-ondernemingen zich bepalen tot één middelmatige en vele kleine koffieaanplantingen meer in den vorm van europeesche kleinbouw, terwijl in de Alaslanden de koffie-cultuur voornamelijk in handen is van een japansch concern.

Als slot dient vermeld te worden, dat Atjeh ook een groote vezel-onderneming in het Lho' Soekonsche heeft, welke eigenlijk haar ontstaan heeft te danken aan een proef-aanplant in de Alaslanden, die zeer goed slaagde, maar in verband met afvoer-moeilijkheden niet verder werd voortgezet.

Een speciale vermelding verdient de groot-landbouw-industrie ter Westkust van Atjeh. Deze streek, waar het verzet het langst heeft stand gehouden en die in de jaren 1926 en 1927 opnieuw een periode van actie moest doormaken, zou het meest uit een politiek oogpunt gebaat zijn geweest met groot-landbouw-industrie.

Kwamen in de eerste plaats de eilanden, waar bijna geen actie gevoerd behoefde te worden om ons gezag te vestigen, aan de beurt voor de klappercultuur, naar gelang van het voorschrijden van rust en orde begonnen enkele ondernemende Europeanen aan de kust, vooral van Tjalang, klapperondernemingen te stichten. In verband met de hoe langer hoe meer afnemende perspectieven van europeesche klappercultuur werden geen nieuwe ondernemingen geopend, terwijl de politieke toestand niet van dien aard was, dat het groot-kapitaal interesse had voor dit gebied. Bovendien kwamen, in verband met de geaccidenteerdheid van het terrein, slechts in aanmerking voor groot-cultures de vlakten van Meulaboh en van Singkel. Begrijpelijkerwijze waren de verwachtingen van het bestuur hoog gespannen, toen in 1925 de N.V. Handelsvereeniging „Amsterdam" begon de gronden in beide onderafdeelingen te exploreeren. Vermoedelijk dat men van deze gronden heeft afgezien door het opeens oplaaiend verzet in de onderafdeelingen Tapa' Toean en de Zuidelijke Atjehsche

Landschappen, terwijl de politieke toestand in het overig gebied van de afdeeling Westkust van Atjeh vrij somber leek.

Hierna begon de N.V. Société Financière des Caoutchoucs, een voornamelijk met belgisch kapitaal werkend cultuur-concern, dat ter Oostkust van Atjeh en Sumatra's Oostkust belangrijke cultuurbelangen vertegenwoordigt, met exploratie-tochten in beide vlakten. Opgemerkt mag worden dat het politiek aspect lang niet meer zoo dreigend was, terwijl aan de verzetsbeweging reeds eenige gevoelige klappen waren toegebracht. Deze exploraties hadden tot gevolg het stichten van enkele rubber- en oliepalm-ondernemingen in beide ressorten. Een woord van hulde voor dezen ondernemingsgeest is hier zeker op zijn plaats.

Echter hebben de malaise-jaren zeer remmend gewerkt op de uitbreiding van de cultures. Allerwege moesten bezuinigingen worden ingevoerd en werden zelfs verscheidene erfpachtperceelen, welke nog niet in ontginning waren genomen, teruggegeven.

Als slot van deze algemeene beschouwingen mag ik niet nalaten te verklaren, dat voor Atjeh, de nieuwe exploraties, zoowel door de N.V. Handelsvereeniging Amsterdam als door de N.V. Société Financière des Caoutchoucs in het Meulabohsche en Singkelsche een zeer verblijdend teeken zijn. Men is op zoek naar nieuwe terreinen geschikt voor oliepalm-ondernemingen, de eenige cultuur, welke in verband met restrictiebepalingen en hoopvolle perspectieven nog voor groote cultuurlichamen in aanmerking komt. Bovendien is eerstgenoemde N.V. zeer geïnteresseerd voor soortgelijke terreinen in de onderafdeeling Lho' Seumawé.

Hoewel de onderzoekingen nog niet beëindigd zijn, kan

nu reeds gehoopt worden met eenige mate van zekerheid, dat de groot-landbouwindustrie ter Atjeh's Westkust zich zal gaan uitbreiden, hoewel gebleken is, dat de vlak gelegen gronden, die met het oog op railbaan-transport van de palmpitten-oogst naar de fabriek in de eerste plaats in aanmerking komen, grootendeels door de dikke veenlaag, die de moerassen er in den loop der jaren op gevormd hebben, niet bruikbaar zijn.

Voor een juist inzicht moge hieronder nog eenig cijfermateriaal volgen, betreffende het aantal perceelen en de oppervlakten van de tot ulto. 1937 uitgegeven landbouwconcessies, erfpachtperceelen en perceelen in optie (d.w.z. perceelen waarop voorkeurs-rechten zijn gevestigd in verband met de nog in gang zijnde exploraties).

	Aantal perceelen	Totale oppervlakte
Landbouwconcessies . .	69	71.069 H.A.
Erfpachtsperceelen . . .	74	67.287 H.A.
	——	——— H.A.
Totaal	143	138.356 H.A.
Optieperceelen	13	287.000 H.A.

In volgorde hunner belangrijkheid zullen bovenstaande cultures nog aan een nadere bespreking onderworpen worden.

1) Rubbercultuur:

Het beplante areaal besloeg op ultimo 1937 een oppervlakte van 34.080 H.A., terwijl aan ondernemingsrubber in totaal werd uitgevoerd uit Atjeh gedurende genoemd jaar 11.800.000 K.G. Deze cultuur heeft wel het meest te lijden gehad van de economische depressie, met het ge-

KRIBBENDAM IN DE PEUSANGAN-RIVIER
(VOOR DE SAWAH-BEVLOEIING)

SAWAHCOMPLEXEN IN NOORD-ATJEH

KARBOUWEN

DE LEVENDE DORSCHMACHINE
(KORRELS WORDEN MET DE VOETEN UIT DE AREN GESTAMPT)

volg, dat een groot deel der voor uitbreiding bestemde gronden en ook ter Westkust van Atjeh meerdere perceelen in erfpacht aangevraagd voor hevea-cultuur niet beplant werden, zelfs werden teruggegeven, om onnoodige cijns- c.q. canon-betaling te voorkomen. Op drastische wijze werd bezuinigd, het onderhoud der tuinen werd achterwege gelaten, ja nog erger, men ging zelfs over tot sluiting van verscheidene ondernemingen, zooals ook in enkele andere gewesten het geval is geweest. Deze nood-maatregelen moesten in Atjeh, in verband met de mindere bodemgesteldheid en dientengevolge ook mindere rentabiliteit der ondernemingen, eerder genomen worden dan voor de ondernemingen op de superieure gronden van Sumatra's Oostkust gevestigd. De in 1934 ingevoerde rubber-restrictie bracht uitkomst; wel werd de productie belangrijk gedrukt, doch door vraag en aanbod zooveel mogelijk in evenwicht te houden kon men prijzen vaststellen, welke een zekere winst inhielden. Bovendien moet hierbij niet uit het oog worden verloren, dat de productiekosten, van wege invoering van bezuinigingen hoofdzakelijk gebaseerd op meer efficiency en verbeterde werkmethoden, reeds voor een niet onaanzienlijk percentage omlaag waren gegaan. Door de devaluatie werden de perspectieven voor rubberculturen zelfs zeer gunstig, hoewel het einde van 1937 teekenen vertoonde van een belangrijke depressie in den wereld-rubberhandel, waardoor een nog hooger restrictiepercentage op de productie geboden was.

2) Oliepalm-cultuur.

De Oliepalm-cultuur, één der weinige cultures, welke niet door restrictie-bepalingen gebonden zijn, terwijl dank zij de wereldvraag naar vetten in deze cultuur nog toe-

komstmuziek zit! Door een gelukkige greep heeft men voor deze cultuur de hand kunnen leggen op juist de meest productieve soort van de oliepalm, welke plant in West-Afrika inheemsch is, terwijl bovendien later nog gebleken is, dat de productie van de in Ned. Indië opgekweekte soort belangrijk hooger is, dan van die in haar vaderland. Deze palmsoort levert groote trossen vruchten ter grootte van een kwets, waarvan niet alleen het oliehoudend vruchtvleesch, leverende de palmolie, doch ook de zich daarin bevindende harde pit handelswaarde bezitten. In verband met de groote kapitaalsuitgave, welke een palmoliefabriek voor den bouw vergt, is de opening van oliepalmondernemingen alleen weggelegd voor zeer kapitaalkrachtige cultuurlichamen, waarbij nog komt, dat het vervoer van de vruchttrossen van aanplant naar fabriek railbaan-transport vergt, zoo mogelijk met mechanische tractie.

Meer en meer is men teruggekomen van het vroegere exploitatie-systeem om voor betere rentabiliteit, gedurende het nog niet in prodctie zijn van den aanplant, koffie als tusschencultuur te bezigen. De in den lateren tijd tot stand gekomen nieuwe tuinen zijn uitsluitend als ongemengde aanplant in den grond gezet.

Het zijn juist de groote cultuurlichamen en concerns die momenteel, waar de economische toestand een beter aspect en hoopvoller toekomst biedt, beleggingsobjecten zoeken voor hun hooge reserves, ten einde deze meer productief te maken; veel keuze is er niet van wege de restrictiebepalingen voor diverse cultures, zoodat het geen verwondering behoeft te wekken — het boven reeds gereleveerde in aanmerking genomen — dat men een oplossing tracht

te vinden in bevordering dezer cultuur. Voorts rekening houdende met het feit, dat evenals in nijverheidsinrichtingen massa-fabricage tot belangrijke kostbesparing leidt, zulks ook geldt voor de winning van palmolie en andere cultuur-producten, zoo is het begrijpelijk dat men aan aaneengesloten groote complexen de voorkeur geeft en zoo mogelijk perceelen van minimum 10.000 H.A. tracht te krijgen, dan wel bestaande ondernemingen tracht uit te breiden tot deze oppervlakte.

Hierdoor worden voldoende verklaard, de uitgebreide exploraties in Atjeh door de N.V. Handelsvereeniging Amsterdam en de Société Financière des Caoutchoucs naar voor olie-palmcultuur geschikte gronden, vooral in de onderafdeelingen Meulaboh en Singkel, zoodat gehoopt kan worden, dat binnen niet al te langen tijd het areaal met olie-palm beplant, in Atjeh een groote uitbreiding zal ondergaan.

Momenteel beslaat de beplante oppervlakte met oliepalmen reeds 11.325 H.A.; de kans is groot, dat straks deze zelfs meer zal zijn dan die, de ondernemings-rubbercultuur betreffende. Hoewel een gedeelte nog niet in exploitatie is gekomen werd in 1937 8.838.500 K.G. aan palm-olie uitgevoerd en aan palmpitten 1.636.500 K.G. Dat het transport van aanplant naar de fabriek voor een dergelijke hoeveelheid product geen sinecure is, volgt uit de hoeveelheid pitten, die hiervoor noodig zijn geweest, n.l. rond 80.000 ton.

3) Koffie-cultuur.

De koffie-cultuur en wel voornamelijk robusta in de onderafdeeling Alaslanden, liet zich in de eerste tijden zeer gunstig aanzien, in verband met het uitstekend ge-

dijen van het gewas op enkele proefaanplantingen in de Alasvallei. Zulks had als gevolg de stichting van menige onderneming in deze streek, waarbij vooral later japansch kapitaal in groote mate betrokken was.

De koffiebessen-boeboek, veroorzaakt door een boorder, die de bessen benut als broedplaats voor haar larven, met als gevolg een van binnen geheel aangevreten koffieboon, heeft echter dusdanig vasten voet verworven in deze streken, dat aan alle hoop de bodem werd ingeslagen.

Ongeveer gelijktijdig trok de streek langs de Gajoweg naar Takengon, vooral op grootere hoogte, de aandacht en wel meer speciaal voor de teelt van de superieure en goed betaalde Arabica-koffie, in Atjeh en ter Sumatra's Oostkust ook bekend onder den naam van Takengon-koffie. Ook hier begon de koffiebessen-boeboek op te treden, echter gelukkig lang niet in die mate als in de Alaslanden. Het schijnt, dat boven 1000 M. hoogte, deze boorderplaag niet van groote beteekenis is, hoewel uiteraard bestrijding geboden blijft en wel behandeling van de geoogste bessen met kokend water en het verwijderen van de gevallen bessen uit de tuinen.

Indien deze gunstige omstandigheid niet bestond, was deze cultuur in het Takengonsche zeker ten doode gedoemd geweest, aangezien de ondernemingen met uitzondering van de middelmatige onderneming Bandar-Lampahan, opgezet zijn als klein-landbouw en in latere jaren, wat enkele ervan betreft, uitgegroeid tot ondernemingen van ± 100 H.A. aanplant. De Arabica-aanplantingen worden nog steeds uitgebreid, zoodat zich langzamerhand een koffie-cultuur zal ontwikkelen, waarmede in de toekomst rekening valt te houden. De productie is momenteel ±

75.000 K.G., doch kan na verloop van tijd, indien alle tuinen in volle productie zijn, gemakkelijk 225.000 K.G. bereiken. Het product gaat met uitzondering van een klein kwantum voor consumptie in het gewest en in Sumatra's Oostkust, naar Europa als superieure dessert-koffie dan wel voor verhooging van het aroma van diverse gemalen koffie mélanges.

Weliswaar zijn de prijzen op een veel en veel hooger niveau dan die voor robusta/liberia-koffie, maar daartegenover dient gesteld te worden, dat de opbrengst per H.A. ook belangrijk minder is.

Zoo de geruchten inderdaad waar zijn, dat Brazilië niet meer van zins is om de prijzen te blijven stabiliseeren, gaat deze cultuur een zeer sombere toekomst tegemoet.

In totaal besloeg de beplante oppervlakte op ultimo 1937 in het geheele gewest met koffie-heesters rond 2400 H.A., terwijl de uitvoer in dat zelfde jaar bedroeg 589.500 K.G.

4) Vezelcultuur.

Atjeh telt één vezelonderneming in de onderafdeeling Lho'Soekon n.l. de N.V. Cultuur Maatschappij Lho'Soekon onder directie van de Nederlandsche Handel Maatschappij met een totaal beplante oppervlakte van 1620 H.A. Een moderne fabriek en décauville-spoor met mechanische tractie voor vervoer van het geoogste blad naar de fabriek hebben Lho'Soekon-estate gemaakt tot een up to date vezelonderneming. Als vezel-producent dient de sisalplant, een agave-soort, waarvan op geregelde tijden de dikke vleezige bladeren, als zij voldoende lengte hebben bereikt, geoogst worden. Een groot gemak voor uitbreiding en vernieuwing van den aanplant vormt de bijzonderheid, dat

de zaden aan den bloeisteel ontkiemen en eerst loslaten, wanneer de jonge plantjes geheel gevormd zijn, zoodat men slechts het plantmateriaal in den omtrek van de moederplant behoeft te verzamelen. Hoewel het product op kleur, lengte en sterkte der vezel goed beoordeeld wordt, heeft ook deze cultuur veel door de malaise geleden.

In 1937 bedroeg de vezeluitvoer 4.050.000 K.G.

5) Klappercultuur.

De klappercultuur, waarmede de groot-landbouwindustrie haar intrede in Atjeh heeft gedaan, is als europeesche cultuur reeds ter ziele. In totaal beslaan de op landbouwconcessies en erfpachtperceelen geplante klappertuinen bijna 1000 H.A., die echter op één enkele uitzondering na in handen zijn gekomen van Chineezen en inlanders. De door deze tuinbezitters gedreven cultuur, verschilt in geen enkel opzicht van die door de inheemsche bevolking, zoodat hierover op deze plaats niet uitgeweid behoeft te worden.

6) Als slot dient nog vermeld te worden de theecultuur. Meerdere perceelen werden in het Takengonsche aangevraagd voor de theecultuur, nadat de Gajoweg gereed was gekomen. Eerst door de malaise en later door de restrictiebepalingen, kon echter geen kapitaal worden verkregen om de aangevraagde perceelen tot ontginning te brengen, zoodat het eene perceel na het andere werd teruggegeven, ja zelfs van enkele, wegens wanbetaling van den canon, het erfpachtsrecht van rechtswege vervallen moest worden verklaard.

Slechts één maatschappij en wel de N.V. Serdang Cultuur Maatschappij heeft het haar toegewezen erfpachtperceel gedeeltelijk in ontginning gebracht, waardoor Atjeh

één thee-onderneming, Redelong genaamd, bezit, met een aanplant van 805 H.A.

Deze onderneming heeft geen florissanten tijd meegemaakt; eenige jaren geleden werden de theeplanten aangetast door een ziekte, waardoor de geheele aanplant dreigde onder te gaan; als oorzaak werden allerlei gissingen gedaan, virus-ziekte, zure bodem etc. Gelukkig dat men deze ziekte geheel heeft weten te bedwingen, zoodat in 1936 begonnen kon worden met opvoer van materialen voor den bouw van een theefabriek, welke eind 1937 gereed kwam en met groote feestelijkheden werd ingewijd.

Deze fabriek is uitgerust met de meest moderne theemachines, waarbij de laatste vindingen op het gebied van theefabricage werden toegepast; hierdoor bezit Atjeh momenteel een der modernste thee-fabrieken van Nederlandsch-Indië.

Inheemsche landbouw en landbouwvoorlichting.

De twee atjehsche gezegden: „pang oelèe hareukat meugöe", vrijelijk te vertalen met „de landbouw is de meester aller broodwinningen" en „kaja meueh hana meusapé, kaja padé meusampoerna" weer te geven met „rijkdom aan goud is niet voldoende, rijkdom aan rijst is volmaakt" treft men aan in bijna ieder werk over Atjeh, waarin een economische beschrijving opgenomen is, omdat deze twee gezegden zeer typisch de richting aangeven, waarin de atjehsche bevolking haar hoofdmiddel van bestaan zoekt, n.l. landbouw en meer in het bijzonder de rijstcultuur. Daar aan de rijstcultuur veebezit onafscheidelijk verbon-

den is, zal derhalve ook de veeteelt een belangrijke rol moeten spelen in de atjehsche huishouding.

1) Rijstcultuur.

Enkele jaren geleden stonden in de Sumatraansche dagbladen kolommen vol over de mogelijke rijst-voorziening van het cultuur-gebied van Sumatra's Oostkust door Atjeh, het land met de onbegrensde mogelijkheden op het gebied van rijstcultuur. Het zal inderdaad van het hoogste gewicht zijn om Sumatra's Oostkust met haar talrijke import-werkkrachten voor de rijstvoorziening onafhankelijk te maken van het buitenland, doch ik meen ten sterkste te moeten betwijfelen of Atjeh wel geheel of voor een groot deel de taak van rijstleverancier zal kunnen overnemen. Een volk, zooals het atjehsche, dat zich uitsluitend met rijst voedt en andere voedingsmiddelen, die de rijst kunnen vervangen, zooals cassave, maïs etc. wel eens als lekkernij nuttigt, kan nooit (gemiddeld per gezin) veel overhouden van zijn rijstoogst voor den verkoop. In aanmerking nemende de bevolkings-dichtheid van het gewest, zal het totaal overschot beschikbaar voor uitvoer nooit die afmetingen kunnen aannemen om de plaats te betrekken, die men het had toegedacht.

Wat men wel bereikt heeft, is het selfsupporting maken van Atjeh wat rijst betreft. Zoo zien we, dat in 1937 de rijstoogst in de onderafdeelingen Lho'Seumawé en Lho'-Soekon beneden het gemiddelde bleef, zelfs laag genoemd kan worden, in de landschappen Simpang-Olim en Peureula' uitgesproken slecht was, terwijl in de onderafdeeling Singkel, tengevolge van herhaaldelijke overstroomingen van de Singkel-rivier de oogst totaal mislukte en dat on-

danks deze slechte resultaten in meerdere streken, slechts 5.900 ton rijst behoefde ingevoerd te worden. Daarnaast staat echter nog een uitvoer van 1.400 ton, zoodat het eigenlijk tekort voor 1937 heeft bedragen rond 4.500 ton rijst. De geïmporteerde rijst moet hoofdzakelijk voorzien in de vraag naar goede en betere kwaliteiten.

Er zijn meerdere middelen om de productie van het nu reeds beplante areaal op te voeren. Met opzet wordt hier gesproken van het reeds beplante areaal; wel zijn er nog uitgestrekte vlakten in de onderafdeeling Lho'Soekon en ter Westkust, die in enkele gevallen na een grondige drainage in aanmerking komen voor de rijstcultuur, doch hiervoor is bevolking noodig, welke alleen kolonisatie kan leveren. Over het geheel genomen heeft de huidige bevolking voldoende sawah-oppervlakte tot haar beschikking; uitbreiding zal wellicht leiden tot minder intensieve cultuur, met de daaraan verbonden nadeelen. Er is geen bezwaar tegen om het bestaande sawah-areaal plaatselijk eenigermate uit te breiden, teneinde de enkelingen, die nog geen sawah-bezit hebben, hieraan te helpen. Een goed voorbeeld hiervan levert het aan den invloed van het zeewater onttrekken van een strand-moeras in het Landschap Peusangan. Door middel van een flinke, breede dijk, welke tevens als rijweg kan worden gebruikt en de noodige uitwateringssluizen, waardoor wel bij eb het overtollige water naar zee kan stroomen, doch het zilte vloedwater belet wordt binnen te stroomen, heeft men ± 500 H.A. strandmoeras herschapen in een vruchtbaar sawah-complex.

Welke maatregelen dienen nu getroffen te worden?

In de eerste plaats komt in aanmerking rijst-variëteiten in te voeren met een hoogere oogst-opbrengst, waarnaast

echter rekening moet gehouden worden met kwaliteit-verbetering van het product, teneinde overschotten te kunnen plaatsen in Sumatra's Oostkust in concurrentie met de momenteel nog betere buitenlandsche- en Java-rijstsoorten.

Aan het vinden van de juiste variëteiten zullen uitgebreide proeven vooraf moeten gaan, omdat met vele factoren rekening gehouden moet worden, wil de bevolking overgaan tot aanplanting van deze nieuwe soorten. Deze factoren zijn:

a) De leefduur van de nieuwe variëteiten zal moeten overeenstemmen met die, welke door de bevolking geplant worden; al naar gelang van de moessons, welke door verschillende klimatologische invloeden voor de diverse streken van Atjeh verschillend zijn, worden door den Atjeher laat-, middel- en vroegrijpers geplant. Aan deze leefduurverhoudingen moet de hand worden gehouden, daar zeker aangenomen kan worden, dat de bevolking door haar jarenlange ondervinding tot den juisten leefduur van het gewas is gekomen.

b) De variëteiten moeten sterke planten geven en een hooge voedingswaarde hebben. De bevolkings-variëteiten voldoen hieraan en zeer speciaal de roode Atjeh-rijst-variëteit, welke echter èn door onoogelijke kleur, ook na zwaar slijpen, èn smaak ongeschikt is voor concurrentie met de buitenlandsche rijstsoorten in Sumatra's Oostkust geïmporteerd. Weliswaar heeft reeds een omzetting van roode- naar witte rijst-soorten plaats gehad, doch uitsluitend bij die landbouwers, die over voldoende gronden beschikken om het meerdere risico te kunnen dragen, daar de door haar aangewende variëteiten niet bijzonder sterk zijn en al gauw van droogte te lijden hebben.

c) Bovendien wordt het variëteiten-vraagstuk nog in groote mate bemoeilijkt door een te stellen eisch, verband houdende met de zeer primitieve dorsch-methode der Atjehers, hetgeen overal geschiedt door trappen met de bloote voet, waarbij men op twee stokken leunt. Begrijpelijk, dat deze wijze van dorschen eischt, dat de korrel makkelijk van de aar loslaat, terwijl er ook geen scherpe stekeltjes of puntjes aan de korrel mogen zitten, waardoor de voetzolen der dorschers verwond zouden kunnen raken. Om die reden komen meerdere superieure Java-variëteiten niet in aanmerking voor veredeling van de rijstcultuur in Atjeh.

d) Voor export is een hoofd-vereischte, dat de Atjeher zijn droogmethode verandert. Men kan eigenlijk van drogen niet spreken; na de oogst laat men de tot bosjes samen gebonden afgesneden halmen zoo maar op de padistoppels liggen, soms tot 2 à 3 weken. Aangezien de rijstvelden meest drassig zijn, kan van een goede droging niet veel terecht komen. Het gevolg hiervan is, dat de vorming van gele rijstkorrels sterk wordt bevorderd, hetgeen op de prijs in hooge mate van invloed is, terwijl bovendien nog de korrel bros wordt en zelfs bij machinale bewerking vrij veel breuk geeft.

Het allernoodigst is echter meer zekerheid in de waterhuishouding te verschaffen.

e) De watervoorziening der rijstvelden hangt nog te veel af van den regenval. Ondanks een aangeboren aanleg bij den Atjeher voor irrigatie-techniek, waardoor reeds menig ressort een voldoende bevolkings-irrigatie-net bezit, kan toch moeilijk van een waterhuishouding met de noodige zekerheid gesproken worden. De stuwdammen

zijn door hun primitieve constructies meestal niet tegen zware bandjirs bestand, terwijl het water afgetapt wordt uitsluitend uit kleinere rivieren, die in de droge periode bijna geen water bevatten. Een verdeel-systeem van het water, zoo noodig, wanneer de regens niet voldoende doorkomen, ontbreekt ten eenen male. Verbetering aan de irrigatie en een betere waterhuishouding openen perspectieven, welke thans nog niet in vollen omvang te realiseeren zijn, doch die zeer zeker van zeer ingrijpenden aard kunnen zijn op de structuur van de maatschappij.

Van nog meer invloed zal het zijn de groote complexen, nu nog uitsluitend van regen afhankelijk, te bevloeien, hetgeen slechts door middel van dure kunstwerken mogelijk zal blijken.

Het bovenste geldt uitsluitend voor de rijstcultuur op natte velden.

Hiernaast beoefent de Atjeher, die geen sawah bezit, den drogen rijstbouw. Een stuk bosch wordt omgekapt. Nadat het hout door de zon voldoende gedroogd is, wordt de brand er in gestoken. Het terrein wordt hierna schoongemaakt, het vuil wordt op hoopen verzameld en verbrand. Op deze gronden wordt niet alleen rijst verbouwd, maar ook groenten en andere gewassen. Al naar gelang van de vruchtbaarheid van den grond verbouwt men er gedurende één tot drie jaren rijst en groenten.

Het zijn juist deze terreinen, die na verlaten te zijn, aanleiding hebben gegeven tot de groote kale grasvlakten in Atjeh, daar door regelmatig terugkeerende branden, zooals reeds eerder onder„ Bodemgesteldheid" werd opgemerkt, jong-boschvorming onmogelijk werd gemaakt.

Uit een economisch oogpunt heeft deze droge rijstbouw

weinig beteekenis, daar het verbouwen hoofdzakelijk voor eigen behoefte dient.

Als slot mogen nog enkele cijfers voor een meer volledig inzicht dienen.

Volgens de jongste globale ramingen omvat het totale areaal van natte rijstvelden in Atjeh een oppervlakte van 140.500 H.A., welke in een normaal oogst-seizoen een opbrengst kan leveren van rond 207.000 ton (gepelde rijst); terwijl het ladang-areaal geschat kan worden op 6000 H.A. met een beschot van 9000 ton (gepelde) rijst, zoodat Atjeh in een normaal oogstjaar kan beschikken over 216.000 ton rijst.

De totale bevolking van Atjeh, getaxeerd op 1.150.000 zielen, heeft per jaar rond 214.000 ton rijst noodig, zoodat in normale jaren ongeveer 2000 ton rijst voor export beschikbaar is. In goede oogstjaren valt zelfs op een ruim surplus te rekenen, terwijl daarentegen in een slecht rijstseizoen zooals voor 1937 eenigermate het geval is geweest, suppletie noodig zal blijken te zijn.

Het selfsupporting zijn van Atjeh, wat rijst betreft, is hiermede duidelijk bewezen, terwijl er tevens ongetwijfeld uit valt af te leiden, dat de bovengenoemde maatregelen ter opvoering van de productie Atjeh in staat zullen stellen geregeld te exporteeren.

2) Tweede gewassen.

Langzaam, maar zeker begint men in Atjeh den verbouw van tweede gewassen op de rijstvelden tijdens de periode van het braakliggen ter hand te nemen, waartoe voornamelijk de Landbouwvoorlichtingsdienst het zijne heeft bijgedragen. Was vroeger de verbouw nog incidenteel en zag

men hier en daar op de uitgestrekte blangs een omheinde ruimte, waarop de bouw van tweede gewassen beoefend werd, in de laatste jaren ziet men vooral in de dichter bevolkte streken meer aaneengesloten complexen, terwijl jaarlijks het totaal beplante areaal zienderoogen toeneemt en in enkele streken reeds 40 tot 50% van de sawah-oppervlakte inneemt.

Voornamelijk worden door den atjehschen landbouwer geplant uien, arachides, de zoo bekende apennootjes, sojaboonen, maïs, tabak, Spaansche peper, terwijl voor eigen en plaatselijke consumptie meer komkommers, kalebassoorten, watermeloenen en suikerriet verbouwd worden.

De goede opzet en wel de groote verscheidenheid der gewassen, waardoor het risico voor de streek verminderd wordt, geeft de garantie, dat propaganda in deze richting nog meer zal kunnen uitrichten. Bovendien is juist door de verscheidenheid van gewassen de mogelijkheid niet uitgesloten, dat men op den duur komt tot voedingsgewassen, welke in het dagelijksch menu een belangrijker plaats zullen gaan innemen dan nu het geval is. Niet alleen dat hiermede dan bereikt zal zijn een veelzijdiger voeding van de bevolking, hetgeen de volksgezondheid slechts ten goede kan komen, doch men zal uiteindelijk kunnen komen tot een belangrijk export overschot aan rijst.

Naast den verbouw van tweede gewassen op de natte rijstvelden, worden ook in steeds toenemende mate deze gewassen verbouwd op oude ladangterreinen en andere droge gronden.

Voor export komen hoofdzakelijk in aanmerking uien, arachides en sojaboonen, welke in vroegere jaren in belangrijke hoeveelheden nog geïmporteerd moesten worden,

doch waarvoor Atjeh nu grootendeels selfsupporting is geworden, terwijl in 1937 ruim 500 ton uien uitgevoerd kon worden naar Sumatra's Oostkust, welk gewest eerder uitsluitend aangewezen was op invoer van de Straits voor dit consumptie-artikel.

Vermeldenswaardig is nog de zich om het meer van Takengon en in de Tangsé-vallei uitbreidende cultuur van witte kool, zoowel op boschgrond als op de natte rijstvelden gedurende het braakliggen der velden. De opbrengst is tegenwoordig dusdanig hoog geworden, dat men een afzet-gebied buiten Atjeh heeft moeten zoeken en wel op den overwal en meer in het bijzonder in Penang.

Dank zij de medewerking van de Koninklijke-Paketvaart-Maatschappij, door tariefverlaging toe te staan, begint men geregeld kool te exporteeren naar Penang; gezien de prijs die de landbouwer voor zijn product maakt n.l. ƒ 4.— à ƒ 5.— per 100 K.G., kan hij een aardige bijverdienste in deze cultuur vinden.

3) Eenjarige handelsgewassen.

a) Patchouly of zooals de inheemsche naam luidt nilam is een product uitsluitend van de afdeeling Westkust van Atjeh. Het Patchouly-struikgewas levert bladeren, een weeïg-zoete aetherische olie bevattende, die als bij-menging in de parfumeriefabrieken aanwending vindt. De cultuur wordt gedreven op de hellingen der heuvels, volgens een systeem, dat min of meer grenst aan roofbouw, daar na eenige jaren de aanplant last begint te krijgen van de lepra-ziekte (i.e. de letterlijke vertaling van den naam door de atjehers aan deze ziekte gegeven in verband met

de vorming van knobbels in de bladeren, die eenigszins doen denken aan lepra-knobbels). De eenige bestrijding is het uittrekken en het verbranden der aangetaste struiken; zoodra echter deze ziekte toeneemt, is het begrijpelijk, dat men den aanplant prijsgeeft en een nieuw stuk terrein opzoekt. Werd vroeger uitsluitend het gedroogde nilamblad uitgevoerd naar den overwal, vanwaar het verder zijn weg vond naar Amerika en Europa met uitzondering van een klein deel, dat in de Straits werd verwerkt, in 1919 is men met bestuurs-hulp een oliefabriekje begonnen te Tapa'Toean, welk voorbeeld navolging heeft gevonden. Men treft nu een drietal fabriekjes aan, die een gedeelte van den oogst verwerken. Het restant wordt nog steeds naar de Straits uitgevoerd.

De oliebereiding is al zeer eenvoudig, berustende op het distillatieproces, nl. door eerst stoom door een met nilamblad gevulde ketel te voeren, die de vluchtige olie doet verdampen. Tezamen met de stoom wordt nu in een condensator door afkoeling het mengsel vloeibaar gemaakt, waarna men de lichtere olie, die op het water drijft, kan afscheiden.

Jammer, dat de prijzen aan groote fluctuaties onderhevig zijn, waarmede de vraag naar en uitvoer van blad en olie nauw verband houden; aan den anderen kant is de cultuur dusdanig eenvoudig, dat de landbouwer weinig geldelijke verliezen kan lijden. Men vermenigvuldigt de plant door middel van stekken of uitloopers; 6 à 8 maanden na het uitplanten heeft de struik reeds zooveel blad gevormd, dat met de oogst begonnen kan worden.

In 1937 werd 1.120 ton nilam-blad en 22.000 K.G. olie uitgevoerd. Was de prijs voor nilam-olie in het begin van

IN EEN RIJSTPELMOLEN

VISSCHERTJES IN SPÉ

HET UITZOEKEN VAN DE VISCH

DE NETTEN WORDEN BINNENGEHAALD

1937 nog *f* 30.— per K.G., op het eind van hetzelfde jaar was hij gedaald tot *f* 10.— per K.G.

b) De aardappelen-cultuur, uitsluitend gedreven in het Takengonsche, is daar ingevoerd door enkele kleine koffie-ondernemingen, deels als tusschen-cultuur, deels op de speciaal daarvoor ontgonnen gronden, opdat gedurende de eerste moeilijke jaren deze weinig kapitaalkrachtige ondernemers niet geheel zonder inkomsten zouden zitten. Al heel gauw volgde de bevolking het haar gegeven voorbeeld na, waardoor de productie zoodanig steeg, dat nieuwe afzet-gebieden gezocht moesten worden en wederom waren het de Straits Settlements, welke hiervoor gelegenheid boden. Deze cultuur heeft zeer moeilijke jaren doorgemaakt, ten eerste door den val van den Straits-dollar, ten tweede door de concurrentie met de goedkoope Japansche aardappel, die gelukkig van mindere kwaliteit is en ten derde in de tijden vlak voor de devaluatie van den gulden, door de zeer goedkoope vrachten, die de europeesche lijnen aanboden op het traject Europa-Indië, om toch maar niet hun booten uitsluitend met ballast de uitreis te laten doen.

Door de devaluatie van den gulden werd de mogelijkheid tot export verbeterd, terwijl 1937 zelfs een goed jaar genoemd kon worden, door de misoogsten in verschillende andere streken, waardoor de uitvoer met 75% toenam. De uitvoer bedroeg in 1937 1470 ton met een prijs van *f* 5.— tot *f* 6.50 per 100 K.G.

Een groote handicap voor deze cultuur is de bevattelijkheid van de als pootaardappel aangewende variëteit voor enkele ziekten, terwijl bovendien nog om hydrologische redenen niet steeds kan worden doorgegaan met het in

ontginning brengen van de boschgronden. Door den Landbouwvoorlichtingsdienst wordt naar middelen gezocht ter ondervanging van bovengenoemde nadeelen en zooals zich de toestand nu reeds laat aanzien, met een groote kans op succes.

Wij kunnen nu overgaan tot een bespreking van de meerjarige gewassen.

Zooals reeds gezegd, is de klappercultuur het begin geweest van de europeesche landbouw-industrie in Atjeh, eerst gedreven op enkele erfpachtperceelen in de omstreken van Koeta Radja en op het eiland Poelau Weh, later vooral ter Westkust op grootere perceelen. Langzaam maar zeker werd het den erfpachters c.q. concessionarissen duidelijk, dat deze cultuur niet loonend was voor europeesche ondernemingen, hoewel meerdere perceelen, vooral die op de eilanden van de onderafdeeling Simeuloeë bij uitstek geschikt waren voor klappercultuur. Als gevolg hiervan zijn dan ook op één enkele onderneming na, die een zeer kwijnend bestaan leidt, de rechten op deze perceelen overgegaan in handen van inlanders en Chineezen, die de exploitatie geheel op inheemsche wijze hebben ingericht, hetgeen neerkomt op het besteden van zoo weinig mogelijk geld aan onderhoud etc.

Deze ondernemingen wekken wat uiterlijk betreft, momenteel geheel den indruk van inheemsche klapperondernemingen. Hiernaast treft men vooral vlak aan de kust groote complexen bevolkingsterreinen aan. Het bloeitijdperk van deze cultuur is voorbij en zal wel nooit terugkomen. Hier en daar wordt het vruchtvleesch van de klappernoten verwerkt tot sundried copra; de meeste copra echter, die de bevolking aan de markt brengt, is een boven vuren

gedroogd product, smoked copra, waarvan de kwaliteit aanmerkelijk beneden het criterium lag, hetwelk in Europa is gesteld aan de gangbare sortimenten. Teneinde tot een kwaliteits-verbetering te komen, werd door den Landbouwvoorlichtingsdienst een intensieve propaganda begonnen voor sundrying en daarnaast de coprabereiding in eenvoudige copra-ovens, waarbij het product afgesloten is van het vuur. Bovendien werd naar een weg gezocht om voor de betere kwaliteiten copra de Overwal-markten in de Straits, waarop de geheele copra-handel, in handen van Chineezen, was georiënteerd, uit te schakelen.

Deze voor een groot deel op transito-basis opgezette handel met zijn omslachtig transport via den Overwal naar Europa-markten, oefende uiteraard op de inkoopsprijzen van het product in Atjeh een niet direct gunstigen invloed uit, daar de voordeelen uitsluitend aan de chineesche handelaren uit de Straits ten goede kwamen.

De Landbouwvoorlichtingsdienst is er in geslaagd een tweetal europeesche handelshuizen, die ook in Atjeh vertegenwoordigd zijn, te interesseeren voor de directe verscheping van het product van Atjeh via Sabang naar Europa, met de bedoeling de bevolking een hoogeren prijs voor haar product te laten krijgen. Tevens is dit bedoeld als stimulans, aangezien uitsluitend de betere kwaliteiten worden opgekocht, om langs dezen weg te komen tot een bevolkingsproduct van meer bevredigende kwaliteit. Er zijn momenteel reeds aanwijzingen, dat de bemoeienis van den Landbouwvoorlichtingsdienst in dezen tak van landbouw blijvende resultaten zal afwerpen.

Jammer, dat het prijsverloop van dit product onbevredigend blijft. De na de devaluatie begonnen prijsaantrekking,

in begin 1937 zelfs de topprijs van *f* 9.— per 100 K.G. copra 1e kwaliteit bereikende, begon geleidelijk aan af te brokkelen om zich om en bij de *f* 5.— aan het einde van 1937 te stabiliseeren. Zoo de prijzen niet al te veel dalen, zal de copra-bereiding een aardige bijverdienste leveren voor de atjehsche bevolking, in aanmerking nemende de vrij groote uitvoer van copra, die bijv. in 1937 ruim 11.100 ton bedroeg.

Een unicum op het gebied van de copra-bereiding is een soort van coöperatie, die zich ontwikkeld heeft tusschen de zoutzieders en de klappertuinbezitters in het Peusangansche. De zoutzieders, die voor hun bedrijf nog al veel brandstof noodig hebben, mogen uit de klappertuinen alle afval zooals bladscheede etc. verzamelen en krijgen ook gratis de bij uitstek voor stookmateriaal geschikte klapperdoppen, doch moeten in ruil hiervoor de noten verwerken tot sundried-copra, waartoe alle gelegenheid bestaat zoowel door klimatologische omstandigheden, als door de kale omgeving van de zoutketen.

Daar de noot van de p i n a n g p a l m één der ingrediënten is van het betelkauwen, hetwelk zoowel onder mannen als vrouwen algemeen verbreid is in Atjeh, behoeft het geen verwondering te wekken dat men op ieder atjehsch erf pinangboomen aantreft. Toen indertijd de pinangnoot op den Overwal een zeer gewild artikel was in verband met de groote vraag in Britsch-Indië, is de Atjeher er toe overgegaan groote uitbreiding aan deze cultuur te geven. Jammer, dat men in de hausse-jaren op groote schaal is gaan knoeien door onrijpe noten te oogsten en bovendien niet voldoende zorg te besteden aan het drogen, waardoor de Atjeh-pinang een minder gunstigen

naam op de markt heeft verkregen en ook steeds lager geprijsd is als bijv. die uit Siam afkomstig.

Toen eenige jaren geleden de groote stoomvaart-maatschappijen te weinig vrachten hadden voor hun scheepsruimte, is door een combinatie van scheepvaart-maatschappijen een onderzoek gedaan naar de mogelijkheid om tot directe afscheep van pinang naar Britsch-Indië te komen. Dit onderzoek heeft echter duidelijk aan het licht gebracht, dat het speculatieve karakter van dezen handel voor een europeesche firma te veel risico met zich mede zou brengen, om welke reden men dan ook geen proeven in deze richting nam. Nu er bovendien nog voldoende vraag naar scheepsruimte is, zal wel nooit iets komen van een directen afscheep naar Calcutta, het centrum van de pinangmarkt.

Als erfcultuur heeft dit gewas nog steeds toekomst, weshalve men het geregeld ziet bijgeplant. De uitvoer neemt onder de andere bevolkingsproducten een zeer behoorlijke plaats in en bedroeg voor 1937 ongeveer 27.000 ton.

Als derde belangrijke bevolkingscultuur moet genoemd worden de bevolkingsrubbercultuur, hoewel eigenlijk slechts van belang voor de onder-afdeelingen Tamiang, Langsa en Idi van de afdeeling Oostkust en de onderafdeelingen Meulaboh en Tapa'Toean van de afdeeling Westkust van Atjeh. Was de rubbercultuur voor de bevolking vóór 1934 niet meer loonend en werden de tuinen niet meer onderhouden en verwaarloosd, de rubberrestrictie bracht uitkomst. Door invoering van het individueel restrictiesysteem voor het Noord-Sumatra blok, omvattende de gewesten Atjeh, Sumatra's Oostkust en Tapanoeli, werd de inheemsche bevolkingscultuur opnieuw

leven ingeblazen. Allerwege begonnen de tuinbezitters hun tuinen weer schoon te maken, terwijl tevens weder een aanvang werd gemaakt met den rubbertap. Door een stelsel van oogstvergunningen werd voor elken tuinbezitter vastgesteld de hem toekomende K.G. In verband met het aantal tapbare boomen en het van overheidswege vastgestelde restrictie-percentage. De meeste kleinere tuinbezitters, voor wie exploitatie niet loonend was, gingen er toe over de oogstvergunningen te verkoopen, welke deels opgekocht werden door hen, die groote tuinen hadden en op deze wijze door hoogere productie de productiekosten konden drukken, deels door de met toestemming van de Regeering opgerichte remilling bedrijven; genoemde remilling bedrijven, waarvan Atjeh er een tweetal telt te Langsa met een jaar capaciteit van 500 en 200 ton rubber, verwerken het natte bevolkingsproduct tot het meer tegen bederf bestand zijnde droge product.

Door het loonend prijsverschil tusschen slabs (natte rubber) en sheets (droge rubber), mede gepaard gaande met een intensieve propaganda van den Landbouwvoorlichtingsdienst betreffende sheet-bereiding door de bevolking, ziet men de kapitaalkrachtiger rubbertuinbezitters hoe langer hoe meer overgaan tot deze wat loonender bereiding.

In verband met de vrees, dat door oneconomische en ruwe tap, zooals de bevolking gewend is, het rubberboombezit van de bevolking in Nederlandsch-Indië op den duur zal dalen, zullen evenals in andere gewesten ook in Atjeh zaadtuinen worden opgericht, die over eenige jaren de Atjehers van volwaardig en geselecteerd rubberzaadmateriaal zullen kunnen voorzien. Niettegenstaande in

1937 voor een totale hoeveelheid van rond 1.500.000 K.G. aan oogstvergunningen werd afgegeven, werd een belangrijk grootere hoeveelheid aan rubber uitgevoerd, n.l. 2.800.000 K.G., hetgeen wil zeggen dat Sumatra's Oostkust en Tapanoeli oogstvergunningen tot een totale hoeveelheid van 1.300.000 K.G. hebben moeten dienen voor Atjeh rubber, daar rubber, niet gedekt door een oogstvergunning, onmogelijk uitgevoerd kan worden. De verklaring van het bovenstaande is hierin te vinden, dat de atjehsche rubberplanter zich met een lageren prijs voor zijn product tevreden stelt, dan zijn collega in de beide andere gewesten van het Noord-Sumatra blok.

Vanzelfsprekend is het, dat de prijzen hier dezelfde scherpe fluctuaties moesten doormaken als de wereldrubberprijs; als maximumprijs behaalden in 1937 sheets per 100 K.G. met inbegrip van de oogstvergunningen een bedrag van ƒ 81.—, terwijl in hetzelfde jaar als minimumprijs werd genoteerd ƒ 33.—. Ondanks deze heftige schommelingen is de restrictie van hooge economische waarde geweest voor de bovengenoemde onderafdeelingen en zal dat ook zeker blijven.

Hoewel men overal in Atjeh k a p o k boomen aantreft, zijn slechts een drietal onderafdeelingen te beschouwen als min of meer voorname centra van kapokcultuur en wel de onderafdeelingen Tapa'toean en Zuidelijke Atjehsche Landschappen ter Westkust van Atjeh en Bireuën ter Noordkust, welke haar product naar respectievelijk Sumatra's West- en Oostkust uitvoeren.

In totaal werd uitgevoerd aan niet ontpitte kapok 394 ton en aan ontpitte kapok 101 ton.

Op menig atjehsch erf ziet men een of meer k o f f i e-

heesters staan, een overblijfsel van een in oude tijden uitgevaardigd bevel om koffie te planten. Van een eigenlijke bevolkings-koffiecultuur kan men alleen spreken in het Takengonsche, waar de Gajo in navolging van de europeesche ondernemingen, Arabica-koffie is gaan planten en als concurrent is gaan optreden. De kwaliteit van deze bevolkings-Arabica is zoodanig, dat de prijs een heel stuk lager ligt dan die, welke de ondernemingen voor haar geselecteerd product ontvangen. Bovendien is in de laatste jaren de bevolking in de Tangsé-vallei begonnen met het aanleggen van robusta-tuinen, waarvan het plantmateriaal versterkt wordt door een daar opgerichten landbouwproeftuin.

Uit een economisch oogpunt is deze bevolkings-koffiecultuur nog van weinig beteekenis en het zal geheel afhangen van de wereld-koffie-situatie of deze cultuur zich zal uitbreiden.

Vindt men in Atjeh slechts sporadisch kruidnagel- en nootmuskaatboomen op het erf van een Hoofd of een welgestelden Atjeher, zóó komt men in de specifiek maleische landschappen in de onderafdeeling Tapa'-Toean of men treft volledige tuinen aan van deze specerijboomen door de bevolking uit hun stamland Sumatra's Westkust geïmporteerd. Vooral in de onmiddellijke omgeving van het plaatsje Tapa'Toean heeft men in het heuvelland deze tuinen.

Hoewel de uitvoer betrekkelijk gering is, levert deze cultuur nog een aardig centje op als bijverdienste, te meer, waar het oogsten geheel aan de vrouwen kan worden overgelaten. In 1937 werd uitgevoerd 124 ton kruidnagel, 24 ton foelie en 206 ton nootmuskaat.

Rest als slot van de inheemsche landbouw nog de pepercultuur. Er is niets zoo nauw verbonden met de geschiedenis van Atjeh als deze cultuur. Vermoedelijk tusschen 1350 en 1400 door de eerste overbrengers van den Islam in Noord Sumatra naar Samoedra van uit Britsch-Indië overgeplant, verspreidde deze cultuur zich langzamerhand over heel de kustvlakte van Atjeh en bracht al heel gauw groote rijkdom voor den Sultan, door een monopolie-stelsel.

Een Portugeesche vloot werd in 1521 totaal verslagen, toen een aanval werd gedaan door de Portugeezen op het pas ontwikkelde rijk Atjeh, tot grooten bloei en welvaart gekomen door den peperhandel. De commissaris van de O.I. Compagnie, die in 1639 het atjehsche Hof bezocht, was verstomd over de weelde, waarin men ten hove baadde, welke rijkdom in hoofdzaak te danken was aan de pepercultuur.

In het midden van de 17de eeuw trokken Atjehers uit Groot Atjeh en Pidië naar de Westkust, waar eenige pepercentra werden gesticht, welke later uitgroeiden tot de verschillende atjehsche Landschappen aldaar.

Het atjehsche rijk begon in verval te raken, waartegenover stond het tot grooten bloei komen van de onderhoorigheden, wederom door den peperhandel.

Toen wij in 1873 den oorlog begonnen tegen Atjeh, was voor ons één der grootste tegenvallers het groote aantal vuurwapenen waarover de tegenstanders beschikten; schatten zijn er door de Atjehers besteed geworden om aan vuurwapenen te komen en de strijd tegen ons voort te zetten. Al dit geld was afkomstig van den peperhandel en het is te begrijpen dat, nadat het pleit beslist was, de

Atjeher wederom naar zijn van ouds geliefde pepercultuur terugkeerde. Alles werd gedaan om deze cultuur weder tot bloei te brengen; voorschotten werden verstrekt, zoowel van Gouvernementswege als van de zijde van particulieren.

Het heeft niet mogen baten. Evenals de tijd van het roemrijke Atjeh voorbij is, zoo schijnt ook de peper zijn tijd te hebben gehad. De peper schijnt niet meer te gedijen op plaatsen, waar hij vroeger welig tierde.

Zoowel de peperranken als de alom gebruikte steunboom werden door ziekten aangetast. Voor de peperplant was de voetrot wel de meest funeste, waardoor dikwijls heele complexen vernietigd werden. De Landbouwvoorlichtingsdienst nam proeven met een Banka-variëteit; hoewel in den beginne alles naar wensch slaagde en men reeds hoopvol gestemd was, maakte de voetrot-ziekte een einde aan alle verwachtingen. Binnen enkele weken stierf de toen prachtige vierjarige aanplant bijna geheel af. Men schijnt in een Lampong-variëteit een plant gevonden te hebben, welke beter bestand schijnt te zijn tegen deze voetrot. Deze gelukkige vondst is echter vermoedelijk reeds te laat, daar de Atjeher, mede door de zeer slechte prijzen zijn belangstelling heeft verloren voor deze cultuur en de tuinen hoe langer hoe meer verwaarloosd raken.

In 1937 bedroeg de totale uitvoer rond 990 ton, terwijl de prijzen op ultimo van het jaar tusschen de ƒ 7.— en ƒ 8,50 per 100 K.G. schommelden; wanneer men hier tegenover stelt, dat vlak vóór het uitbreken van den Atjeh-oorlog de uitvoer van de Noord- en Oostkust alleen reeds op 6000 à 10.000 ton werd geschat terwijl eind 1919 nog prijzen behaald werden van ± ƒ 75.— per 100 K.G. is het

wel begrijpelijk dat deze cultuur ten d o o d e gedoemd is.

Reeds meerdere malen hebben wij in de vorige bladzijden kunnen lezen over de bemoeienis van den L a n d b o u w v o o r l i c h t i n g s d i e n s t t.a.v. den inheemschen landbouw. Zooals uit de naam reeds blijkt, is het doel van dezen onder de afdeeling Landbouw en Visscherij van het Departement van Economische Zaken ressorteerenden diensttak, het verschaffen van voorlichting den landbouw betreffende en wel in het bijzonder aan de bevolking en de kleine landbouwondernemingen, die van wege te geringe kapitaalkracht niet aangesloten zijn bij de door de groote cultuurlichamen gestichte proefstations, laboratoria en andere wetenschappelijke instellingen. Het spreekt natuurlijk van zelf, dat deze particuliere instellingen nauw contact houden met die, welke in het leven geroepen zijn door de overheid en steeds de hun ten dienste staande gegevens uitwisselen.

De landbouwvoorlichting voor Atjeh staat onder leiding van een als ressortleider optredenden Landbouwingenieur van Wageningen, die onder zich heeft staan een drietal te Buitenzorg opgeleide adj. landbouwconsulenten, drie landbouwopzichters en een twaalftal lager personeel, gedeeltelijk bekostigd door de landschappen.

Waar Atjeh niet beschikt over een specialen nijverheidsconsulent, is de zorg van de, eveneens onder het departement van Economische Zaken ressorteerende voorlichting op nijverheidsgebied aan den ressortleider i.c. den Landbouwconsulent opgedragen, aan wien toegevoegd zijn een rijsttechnieker voor de rijstpellerijen in dit gewest en een tweetal weefonderwijzers.

In den beginne stond de Atjeher zeer wantrouwend

tegenover deze voorlichting, en de gegeven adviezen werden door de bevolking min of meer opgevat als één van de vele pogingen van den gehaten kafir om zich te bemoeien met haar zaken, zoodat meestal deze raadgevingen in den wind werden geslagen. Langzaam maar zeker heeft deze diensttak echter terrein gewonnen en het vertrouwen van de bevolking gekregen, in het bijzonder van de Hoofden. Hoewel de geregelde besprekingen met Hoofden en bevolking natuurlijk het noodige er toe hebben bijgedragen, moet voor het grootste deel het succes worden toegeschreven aan de demonstratieproeven en de op verschillende plaatsen opgerichte proeftuinen, waardoor de Atjeher zich met eigen oogen heeft kunnen overtuigen van het nut der aangeprezen maatregelen.

De toestand is zelfs zóó geworden, dat vermeerdering van lager personeel een dringende eisch is. Laten wij hopen dat 's Lands financiën een uitbreiding in die richting zullen gedoogen.

Veeteelt.

Naast den landbouw is veeteelt één der voornaamste bronnen van inkomsten van den Atjeher, hetgeen niet te verwonderen is, daar voor een meer intensieve beoefening van landbouw en vooral voor rijstcultuur, groot hoornvee niet goed gemist kan worden als werkkracht en, hoewel in veel mindere mate, als mestproducent. Bijna ieder atjehsch landbouwers-gezin heeft naast zijn sawah-bezit steeds vee, hetzij runderen, hetzij karbouwen en zoo het dit niet bezit, zal getracht worden vee van anderen ter verzorging te krijgen en in het uiterste geval in te huren.

Geheel in overeenstemming met de bodem-gesteldheid, treft men ter Westkust hoofdzakelijk karbouwen aan, daar groot runder-bezit niet goed mogelijk is door de moerassigheid van de kustvlakte, welke daarentegen bij uitstek geschikt is voor de karbouwenteelt; in het overig deel van Atjeh is over het algemeen het runder-bezit grooter dan de karbouwenstapel door de aanwezigheid van de uitgestrekte blangs.

Zooals te verwachten was, kreeg de veestapel gedurende de actie-tijden een flinken klap; dikwijls werd het vee, vooral toen het verzet tegen onze binnendringende troepen nog meer algemeen was, voor langeren tijd aan zijn lot overgelaten. Het is voornamelijk in dezen tijd geweest, dat de kudden wilde karbouwen zich vormden, die zich nu in meerdere streken ophouden. Niet meer verzorgd en nog dikwijls verjaagd, trokken deze dieren zich terug naar de grens van oerbosch en grasvlakte, waar zij hoe langer hoe meer verwilderden en nu geheel als wilde dieren aangemerkt moeten worden. In verband met hun wijd-uitstaande hoorns zijn ze echter geen echte wouddieren geworden, wel begrijpelijk, daar deze hoorns niet alleen hun bewegingsvrijheid in het oerbosch beletten, maar hen bovendien in meer of mindere mate weerloos maken tegenover verscheurende dieren. Volgens de adat zijn deze kudden het eigendom van den Oelèëbalang van de streek, waar zij zich ophouden.

Eerst na de pacificatie kon onze bemoeienis met de veeteelt in dit gewest een aanvang nemen, welke op bescheiden schaal opgezet, in den loop der jaren uitgegroeid is tot een volledigen veeartsenijkundigen ambtskring voor dit gewest. Op ultimo 1937 telde deze tak van dienst aan

personeel: 1 Gouvernements-Veearts, 2 indische veeartsen en 14 man lager personeel, deels van landswege, deels door de landschappen gesalarieerd. Deze reeds groote bezetting, welke eigenlijk uitbreiding behoeft voor een nog intensiever voorlichting, behoeft geen verwondering te wekken, daar de uitgestrekte grasvlakten en blangs, waarop onder „bodemgesteldheid" reeds de aandacht werd gevestigd, Atjeh maken tot een land met onbeperkte mogelijkheden, wat betreft de veeteelt, te meer nog daar de daarop groeiende grassoorten, ondanks de schraalheid van den bodem voor veevoeder geschikt zijn.

Wel zijn onder de runderstapel zeer goed degeneratieverschijnselen merkbaar, voornamelijk wat grootte der dieren betreft, hetgeen men tracht te verbeteren door invoer van Ongole fok-vee met zijn veel grooter postuur. Dit neemt echter niet weg, dat bij een eenigszins redelijke verzorging men zeer behoorlijk slachtvee krijgt, terwijl het vetmesten, waarvan de Atjeher op uitnemende wijze de kunst verstaat, superieure dieren levert.

De wijze van verpleging loopt zeer uiteen en varieert van eene negatieve verzorging op de uitgestrekte blangs, waarbij men de dieren zonder eenig toezicht dag en nacht vrij laat rondloopen, tot de zorgvuldigste stalverpleging. Rijdt men over de „waterscheiding", waarmee bedoeld wordt het tertiaire heuvel- en bergland tusschen de tweelingvulkanen Goud- en Weesberg en het centraal-bergland, hetwelk de vlakten van Pidië en Groot-Atjeh van elkander scheidt, dan komt men meermalen kudden runderen en karbouwen tegen, welke zonder eenige bewaking loopen te grazen en die meestal het bezit zijn niet van één persoon maar van verschillende eigenaren uit één dorp.

Lijken deze dieren oogenschijnlijk heel tam, door hun langdurig in vrijen staat rondloopen moeten bij het vervoer ervan, hetzij naar de veemarkten, hetzij naar de stallen in de gampongs in den tijd, dat men de sawahs moet bewerken, allerlei voorzorgsmaatregelen getroffen worden, vooral wat de karbouwen betreft. Niet zelden komt men een dergelijken stoet tegen, waarbij naar gelang van de schuwheid van het dier, één of meer geleiders vóór en achter op den noodigen afstand, het beest middels sterke touwen in bedwang houden. Bovendien zijn de oogen van het dier toegedekt met een er voor gebonden bladscheede van een pinangblad, terwijl voor alle zekerheid de ooren toegestopt zijn met bundeltjes gras. De schuwheid van deze dieren is zeer goed te merken, wanneer een auto een dergelijke troep voorbij snort, waarbij meestal het beest de gekste capriolen maakt om zich los te rukken.

Zijn deze door de bevolking als veeweide gebruikte blangs dichter aan den rand van het bosch gelegen, dan moeten er meer voorzorgsmaatregelen genomen worden, omdat anders de kans niet denkbeeldig is, dat roofdieren, speciaal tijgers, groote verwoestingen onder de kudde aanrichten. Men bouwt dan al naar gelang van het aantal dieren van de kudde, grootere of kleinere kralen, terwijl binnen de omheinde ruimte tevens een eenvoudig hutje wordt gebouwd voor den bewaker. Tegen het vallen van den avond drijft de veehoeder, die zich overdag weinig van de aan zijn hoede toevertrouwde dieren aantrekt, deze binnen de omheinde ruimte.

Vermeldenswaardig is de wijze, waarop de Gajoër gedurende den tijd dat de rijstvelden beplant zijn, deze sa-

wah-arealen van het vee vrijhoudt. Teneinde van alle moeite inzake ompaggeren, bewaken etc, af te zijn, worden de dieren na afloop van het ploegen verzameld en gebracht naar de soms één of meer dagreizen van de gampong-complexen verwijderde weideplaatsen. Daar wordt de groote kudde onder hoede van een paar lieden achtergelaten, die niets anders te doen hebben dan tegen het vallen van den avond groote vuren aan te leggen, waaromheen het vee zich verzamelt om er bij te slapen; de aangelegde vuren hebben een tweeledig doel, n.l. het verjagen van vliegen en muskieten en het op een afstand houden van roofdieren.

In de dichtbevolkte vlakten wordt in de tijden van het braak liggen der velden ook weinig zorg besteed aan het vee. Zeer kenmerkend noemt de Atjeher deze periode het open zijn der velden of het seizoen van vrijheid, waarbij een ieder het recht heeft zijn vee op de rijstvelden te laten grazen. Zij, die in dezen tijd tweede gewassen op de rijstvelden verbouwen, hebben zorg te dragen voor goede omheiningen om eventueele schade door het losloopend vee aan te richten, te voorkomen. Volgens de adat bestaat er geen schadeverhaal op den eigenaar van het dier, dat in deze tijden aanplantingen van tweede gewassen beschadigt of vernielt. Drijft een deel der veebezitters hun dieren 's avonds naar de stallen om ze opgesloten te houden, anderen weer laten de beesten vrij rondloopen. De voedselvoorziening baart in deze tijden geen zorgen, daar het vee op de sawahs volop voedsel kan vinden, hetgeen aan de dieren dan ook duidelijk merkbaar is.

Anders wordt het echter in den tijd, dat de sawahs beplant zijn. Dan dient iedere vee-eigenaar er voor zorg te

VISSCHERMAN AAN HET STRAND BIJ KOETA RADJA

VISSCHERSHUISJE AAN HET STRAND

foto Hageman

PRIMITIEVE SUIKERRIETPERS

OLIEPALMEN MET OOGSTRIJPE VRUCHTEN

dragen, dat zijn dieren buiten het sawah-areaal blijven. De adat-voorschriften zijn voor den nalatigen eigenaar vrij streng op dit punt. Het gevolg is steeds een veroordeeling door het gerecht van hen, wier vee schade heeft aangericht aan de rijstaanplant, gevolgd door het opleggen van een schadevergoeding voor het geleden nadeel. Hoewel men de rijstvelden zooveel mogelijk van de gampongterreinen en droge gronden, zoomede van den weg, middels allerlei soorten van omheiningen en heggen, afsluit, is een afdoende ompaggering door de uitgestrektheid der complexen grootendeels onuitvoerbaar en waar de Atjeher, ondanks de strenge adatregelen, het met de bewaking en het hoeden van zijn vee dikwijls niet zoo nauw neemt, zijn als regel vele rechtszaken hiervan het gevolg, terwijl mishandeling van het op de rijstvelden aangetroffen vee ook niet tot de uitzonderingen behoort.

Voor het vee is, wanneer er niet voldoende droge weidegronden in de nabijheid der gampong-complexen aanwezig zijn, een tijd van meer of mindere voedselschaarschte aangebroken; overal ziet men in deze periode mannen er op uit trekken om gras voor hun dieren te snijden en dikwijls eerst laat in den middag met volle manden terugkeeren. Waar in verband met het groote veebezit van de bevolking het niet goed doenlijk is om voor alle dieren voldoende bijvoeding te verzamelen, ziet men de beesten met den dag vermageren.

Een groot bezwaar van het laten rondloopen van het vee zonder de noodige bewaking is, dat men op de wegen in Atjeh steeds deze dieren, speciaal runderen, tegenkomt en niet zelden zelfs kudden aantreft. In den tijd van het braak-liggen der sawahs zoeken de dieren de wegen op

na voldoende gegraasd te hebben en blijven in de schaduw van één der langs de wegen geplante boomen liggen of staan, terwijl in den tijd dat het gewas op het veld staat, dit kwaad natuurlijk nog meer toeneemt en de dieren zelfs de wegbermen als weideplaats gebruiken. In verband met de algemeene verbreidheid van dit kwaad, zal slechts in langzaam tempo aan dit euvel, waarvan het snelverkeer langs de hoofdwegen nogal hinder ondervindt, een einde gemaakt kunnen worden. Bij een strenger optreden zouden massa-veroordeelingen het gevolg er van zijn.

De Atjeher weet zeer goed, dat het vee hem bij den veldarbeid onmisbaar en als handels-artikel zeer voordeelig is. Vooral wanneer het vee betreft, dat hij binnen korten tijd denkt te verkoopen, is de zorg er voor zeer groot, terwijl ook ten aanzien van het ploegvee, gedurende het seizoen van de grondbewerking der velden, de verzorging goed genoemd mag worden. Zeer dikwijls wordt een combinatie gemaakt door eerst het voor de vetmesting bestemd vee, uitsluitend stieren, gedurende 3 jaren als ploegvee te gebruiken, echter met stal-verpleging en daarna gedurende gemiddeld 6 maanden de mesting toe te passen.

Hiervoor worden meestal 2-jarige stieren uitgezocht, waarbij op allerlei kenteekenen, zooals gunstig gelegen kruinen, wordt gelet. Ten tijde van sawahbewerking wordt het dier na afloop van den dagelijkschen arbeid eerst gewasschen en daarna in een tuin of in een ompaggerd grasveld losgelaten, waarbij wordt zorg gedragen, dat geen koe gedekt kan worden. Tegen het vallen van den avond wordt het dier op stal gebracht en met gras bijgevoerd, dat de eigenaar vaak op grooten afstand heeft moeten snijden. Door een smeulend vuurtje in den stal, aangelegd

in een kuiltje op een zoodanige plek, dat de rook langs het dier strijkt, tracht men het dier te behoeden voor overlast van muskieten, terwijl bovendien de Atjeher hiermede de, volgens zijn opvatting zeer nadeelige afkoeling gedurende de nachtelijke uren, tracht te voorkomen.

Gedurende het braakliggen der velden laat men het dier overdag wel grazen in de velden, doch niet zooals het overig vee vrij rondloopend, maar aan een lang touw vastgebonden; 's avonds wordt de stier dan weer op stal gezet, wederom met bijvoeding.

Na een ongeveer 3-jarige stalverpleging, ten gevolge waarvan de dieren er reeds goed uitzien en flink in hun vleesch zijn gekomen, begint de eigenlijke vetmesterij, eigenlijk niets anders dan een voor oostersche landen zeer hooge hygiënische verzorging, gepaard met weinig lichaamsbeweging — voederen tot oververzadiging toe — gedurende gemiddeld 6 maanden en uitsluitend stalverpleging. De stallen, dikwijls plaats biedende voor 2 dieren, soms zelfs voor 4 stieren, hebben een dichte omwanding met een nauwen doorgang, waardoor overdag het licht flink getemperd wordt om vliegen buiten te houden en men tevens onwillekeurig een gelijkmatige dag- en nachttemperatuur krijgt. In het midden, of aan één der zijwanden is de voederbak geplaatst, terwijl men meestal in één der hoeken een slaapplaats gebouwd ziet voor den bewaker. Bij het binnentreden van den stal valt direct op een verhoogde vloer, daar waar het dier met zijn voorpooten moet staan, omdat hierdoor, volgens atjehsche opvattingen, de borstkas flink verruimd wordt en voorts de ontwikkeling van nek en schofbult wordt bevorderd. De stallen worden zorgvuldig droog en schoon gehouden, de urine wordt in

een bamboe-gootje afgevoerd, de mest geregeld bijeen geveegd, terwijl gezorgd wordt, dat het smeulend vuurtje niet uitgaat. Soms worden de dieren bij goed weer 's morgens en 's middags voor korten tijd naar buiten gebracht en op het erf vastgebonden, terwijl zonder uitzondering eens in de 6 dagen het dier in een dichtbijzijnde rivier gebaad wordt.

Het voederen geschiedt, naast het normale voer als gras en bladeren in de voederbak, door de dieren geregeld het binnenste van den pisangstam, pisangbladeren, stengel en bladeren van suikerriet en maïs, jonge klapperbladeren, bloeischeede van pinang tot oververzadiging in den bek te duwen. Als eetlustopwekkend middel wordt zout gebruikt, in enkele streken zelfs een speciale vischsoort vermengd met de fijngestampte wortels van een geneeskrachtige rietsoort. Men wikkelt dit in een pisang- of suikerrietblad en duwt het in den bek van het dier. Geen wonder, dat bij een dergelijke zorgvuldige behandeling, welke ook t.a.v. de mesting van buffelstieren wordt toegepast, dit vetgemeste vee als superieur slachtvee tot hooge prijzen verhandeld wordt en zijn weg voornamelijk vindt naar het welvarende gebied van Sumatra's Oostkust.

Volledigheidshalve moet nog vermeld worden de toestand in het Landschap Kloeët, onderafdeeling Zuidelijke Atjehsche Landschappen. Hier wordt al zeer weinig zorg, of liever gezegd in het geheel geen zorg aan het vee besteed; eens per jaar worden de karbouwen in speciaal gebouwde stevige kralen bijeen gedreven om de jongen te merken, waarbij wordt uitgegaan van de stelling, dat het jong steeds het moederdier volgt; het karbouwenkalf krijgt dan de zelfde eigendomsteekenen, in de oorschelpen aan

te brengen, als de dichtstbijzijnde volwassen wijfjes-karbouw. Van deze gelegenheid wordt tevens gebruik gemaakt om de dieren, bestemd voor de slacht en voor verkoop af te zonderen van de overigen, die weer in vrijheid worden losgelaten. Geen wonder, dat deze dieren vrij wild zijn en soms een stier een voorbijtrekkende militaire patrouille attaqueert, waarbij dikwijls alleen het neerschieten van het dier uitkomst kan brengen.

Hetzelfde treft men aan op het eiland Simaloer van de onderafdeeling Simeuloeë, waar een gedegenereerd karbouwenras wordt gevonden, kleiner van stuk dan op den vasten wal van Sumatra en zonder pluim aan het uiteinde van den staart.

Bij uitvoer van deze karbouwen, welke in de dagen van de hoogconjunctuur een ongekende vlucht nam, jaarlijks een waarde van circa 4 ton vertegenwoordigende, moet rekening gehouden worden met het feit, dat deze dieren elders moeilijk kunnen aarden en bij eenigszins langer verblijf buiten het eiland, ziek worden en sterven. Algemeen wordt door de veehandelaren aangenomen, dat deze Simaloerkarbouw binnen één maand na uitvoer geslacht moet worden. De prijzen, die de Simaloerees voor zijn dieren maakt, zijn dan ook zeer laag.

Zeer eigenaardig is de tegenzin van den Atjeher om de niet voor de voortteling geschikte karbouwen en runderstieren te laten castreeren, terwijl men zelfs meerdere malen hoort verkondigen, dat het vleesch minder smakelijk is, terwijl hij daarentegen wel verzot is op het vleesch van gecastreerde bokken.

Voor een inzicht mogen hieronder volgen eenige cijfers, ontleend aan officieele verslagen.

Afdeeling	Aantal	
	Runderen	Karbouwen
Groot Atjeh . . .	25.566	17.906
Noordkust van Atjeh	70.418	32.300
Oostkust van Atjeh .	24.142	15.622
Westkust van Atjeh .	4.745	32.130
Totaal	124.871	97.958

Deze cijfers, ontleend aan de gegevens voor den aanslag op de Inkomstenbelasting van de Inheemsche bevolking hebben slechts relatieve waarde en kunnen o.m. dienen om vergelijkingen te treffen tusschen de verschillende ressorten. Waar de Atjeher t.a.v. het belasting betalen in het geheel geen uitzondering maakt op den doorsnee-mensch, waarbij nog komt dat contrôle op zijn privébezit van wege de nog min of meer primitieve bestuursvoering in dit gewest zeer moeilijk is, is hoogstwaarschijnlijk een groot deel van het vee-bezit verzwegen; insiders schatten de aantallen wel eens op he dubbele van de bovengenoemde.

Van hoe groote economische waarde het veebezit voor deze bevolking is, kan afgeleid worden uit de slachtcijfers van de gemeente te Medan, het belangrijkste centrum van Sumatra's Oostkust; van het dagelijks in het abattoir omgebracht vee is minimum 60% en maximum 85% van Atjeh afkomstig.

In 1937, aan te merken als het eerste jaar van economische opleving in Nederlandsch-Indië, werden in totaal uit Atjeh uitgevoerd 10.275 runderen en 8.606 karbouwen naar Sumatra's Oostkust. Uit het totaal aantal uitgevoerde

huiden kan de gevolgtrekking worden gemaakt, dat in 1937 ruim 11000 stuks vee geslacht is in Atjeh zelf.

De uitvoercijfers en de slachtcijfers van vee in aanmerking nemende, mag aangenomen worden, dat minstens de helft van het bezit werd verzwegen voor den belastingaanslag.

Vermeldenswaard is nog, dat door het uitsluiten van Siam voor vee-invoer in Penang, vanwege besmettelijke veeziekten, men genoodzaakt was een ander vee-centrum op te zoeken voor het leveren van slachtvee en het oog liet vallen op Atjeh. De vraag zal in de toekomst nog meer stijgen, in verband met een belangrijke aanstaande garnizoens-uitbreiding; waar echter deze Engelsche bezitting niet voldoende hooge prijzen kon bieden in concurrentie met Sumatra's Oostkust, kon in den beginne slechts een gering aantal worden uitgevoerd, hetwelk echter in 1937 belangrijk gestegen is, zooals uit de ondervolgende uitvoercijfers blijkt.

	Runderen	Karbouwen
1936	343	143
1937	1252	725

Resten nog enkele opmerkingen omtrent paardenfokkerij, geitenfokkerij, schapenfokkerij, varkensfokkerij en pluimveeteelt.

Aan paardenfokkerij wordt op bescheiden schaal gedaan in de onderafdeelingen Takengon en Gajo-Loeös door de Gajoërs. Hoewel in vroeger jaren vele pogingen in het werk werden gesteld om deze soort fokkerij te verbeteren, zijn de resultaten nihil geweest. Dit behoeft geen verwondering te wekken, in de eerste plaats door het hoe

langer hoe meer verdringen van het paard door mechanische tractie en in de tweede plaats door de kleine, vrij korte bouw, waardoor het Gajo-paard in het nu nog voor paarden eenigszins in aanmerking komend afzet-gebied niet kan concurreeren tegen het Batakpaard.

De geitenfokkerij was tot voor enkele jaren alleen van belang voor het gewest zelve en wel voor eigen slacht. Men besteedt hieraan al zeer weinig zorgen en laat de dieren overdag los rondloopen om hun eigen voedsel te zoeken. Castratie komt algemeen voor; slechts enkele bokken per kudde, soms per gampong, worden voor de voortteling aangehouden.

Toen men begon met de proef-zendingen van runderen en karbouwen naar Penang, werd tegelijkertijd getracht een afzetmarkt voor geiten aldaar te zoeken, welke pogingen met groot succes werden beloond. Was in het proefjaar 1936 de uitvoer 2372, deze steeg in het volgend jaar tot 9828 stuks. Zulks stemt zeer hoopvol.

De schapenfokkerij heeft heel weinig beteekenis, vooral daar de atjeher niet erg gesteld is op de scherpe smaak van het schapenvleesch.

Uitgebreide varkensfokkerijen worden, zooals wel begrijpelijk is, in het orthodox-Mohammedaansche Atjeh, niet aangetroffen. Slechts enkele kleine fokkerijen toebehoorende aan Chineezen vindt men in de buurt van Koeta Radja en sommige afdeelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen.

Een speciale pluimvee-teelt wordt niet bedreven; wel houdt elk atjehsch huisgezin kippen en eenden op zijn erf en heeft ook uitvoer naar Sumatra's Oostkust en Tapanoeli plaats van pluimvee en al dan niet gezouten eieren,

doch een groot economisch belang zal dit nooit kunnen worden.

Door de telkenjare wederkeerende pseudo-vogelpest, waaraan dikwijls meer dan de helft van het pluimvee succombeert, is een pluimvee-teelt op eenigszins uitgebreide schaal te riskant.

Mijnbouw.

Het gebruik van petroleum is in Atjeh van ouds bekend en ze werd als lichtstof hier reeds gebruikt, lang vóórdat zij in Europa of Amerika bekend was. De Atjeher bezigde voorts de petroleum als medicijn, waarmede men de beenen insmeerde, om zich aldus tegen insectenbeten en den schadelijken invloed van het moeraswater te beschermen.

Reeds in de 16e eeuw werd petroleum te Peureula' verhandeld, alwaar eenige petroleumbronnen in exploitatie waren. De zich in de putten verzamelende ruwe petroleum werd eenige malen per dag met kleine emmertjes van pisangblad van het putwater afgeschept en tot verder vervoer in lange holle bamboe's gegoten.

Eerst in 1900 vonden in het landschap Peureula' de eerste boringen naar olie plaats en wel door de z.g.n. Holland-Pèrlak-Maatschappij, welke boringen aanvankelijk de gunstigste verwachtingen overtroffen. In 1901 werd dan ook dit zeer rijke olieterrein door een 128 k.m. lange pijpleiding verbonden met de raffinaderij te Pangkalan Brandan.

De vroeger zoo rijke bronnen in deze streek, welke zich nu in handen bevinden van de N.V. Perlak Petroleum Mij. en de N.V. Petroleum Mij. Zuid Perlak, zijn in productie sterk gedaald; momenteel is nog het mijnveld Perlak in

volle productie met een opbrengst in 1937 van ruim 82.000 m.^{3}, terwijl de productie van Zuid Perlak sinds eenige jaren gestopt is. Naast deze 2 mijn-concessies vindt men in dezelfde onderafdeeling Langsa nog een drietal andere, uitgegeven aan de N.V. de Bataafsche Petroleum Mij., n.l. Soengei Raja, Kroeëng Meureubo en Paja Bilik; de boringen op deze terreinen zijn echter sedert een zestal jaren gestaakt.

Van 1928 af zijn geen concessies meer uitgegeven, doch werden zoowel met de N.V. de Bataafsche Petroleum Mij. als met de N.V. Nederlandsche Koloniale Mij., de bekende 5 A contracten afgesloten door de Regeering. Aan de B.P.M., zooals eerstgenoemde N.V. kortheidshalve altijd wordt genoemd, deel uitmakende van de Koninklijke Shell-groep, werden verleend de navolgende 5 A contractgebieden:

1) Oost-Atjeh-blok, 2) Tamiang-blok, 3) Noord-Atjeh-blok, 4) Djambo Ajé-blok en 5) het Atjeh-complex, terwijl aan haar concurrent, de N.K.P.M., vertegenwoordigende de Standard Oil, werden afgestaan de 5 A contractgebieden: 1) Pasé, 2) Rajeu en 3) Langsa.

De B.P.M. heeft bij haar keuze het groote geluk gehad de hand te kunnen leggen op het Tamiang-blok; het daarin gelegen boorterrein Rantau is gebleken een der meest productieve te zijn van N.I. met 13 oliezones en 54 productieve putten, waarvan de eerste boring reeds op 290 meter diepte een spuiter opleverde. Momenteel heeft dit boorterrein een dag-productie van ruim 1700 ton olie. Van haar andere 5 A terreinen kan nog worden medegedeeld, dat in Oost-Atjeh op het boorterrein Djoelo Rajeu slechts één exploitable olielaag werd aangeboord, welke echter nog

niet in exploitatie werd gebracht, terwijl op het boorterrein Piada in het Djambo Ajé blok een nieuwe aanboring werd gedaan met een dagcapaciteit van ongeveer 35 ton olie. Op de andere blokken zijn de onderzoekingen nog in vollen gang.

De N.K.P.M. is niet zoo gelukkig geweest; tot dusverre heeft zij geen succes gehad met haar exploraties en proefboringen. De eenige jaren geleden gestaakte proefboringen in de onderafdeeling Lho'Seumawé zijn opnieuw ter hand genomen; definitieve resultaten zijn echter nog niet bereikt.

De overige nuttige delfstoffen, in het geweest aanwezig, hebben het nog niet tot ontginning kunnen brengen.

De in 1901 ingestelde onderzoekingen naar de kolenbeddingen tusschen de rivieren Meureubo en Seunagan in de onderafdeeling Meulaboh, bracht een koollaag van 1,5 tot 6 m. dikte aan het licht. Daar deze laag echter van jongeren datum bleek te zijn, kon ze voor exploitatie door het gouvernement niet in aanmerking komen.

Ook de in de onderafdeeling Tapa'Toean en op het eiland Simaloer aangetroffen kolenlagen stelden door hare geringe dikte geen gunstige resultaten in het vooruitzicht, zoodat ook daar exploitatie achterwege bleef.

Het op primitieve wijze winnen van goud is ook van ouds in Atjeh bekend. Dit edele metaal werd vooral gewonnen in de tusschen de Pidië-vlakte en de strandlandschappen der Westkust gelegen federatie van 12 kleine landschappen, de z.g. Kaway XII en in de Gajolanden.

Het onbewerkte stofgoud was in vroeger eeuwen in Atjeh als ruilmiddel algemeen bekend en men had hier zijn eigen gouden munt en zijn gouden muntstukjes, reeds uit den tijd van Sultan Alaid-din ($\pm$ 1600) bekend.

Tegenwoordig heeft de goudwinning niet veel meer te beteekenen en men bepaalt zich hier en daar aan de Westkust van Atjeh en in het Gajoland tot het uitwasschen van het goudhoudend zand der beddingen van kleine rivieren. Hoewel bijna overal in het westelijk gedeelte van de Gajolanden goud wordt aangetroffen, is de hoeveelheid daarvan niet zoodanig, dat ontginning op eenigszins groote schaal loonend zou zijn.

Van de mede in dit gewest aangetroffen ijzer- en kopererts, pyriet, zinkblende en loodglans zijn eveneens nog geen ontginbare afzettingen aangetroffen.

In de laatste maanden is de belangstelling speciaal voor Groot Atjeh en de Westkust weer gewekt geworden; meerdere aanvragen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen werden ingediend.

Boschwezen en opbrengst van het oerwoud in Atjeh.

Eerst in de laatste jaren is het Boschwezen zich meer intensief gaan bemoeien met Atjeh en wel t.a.v. de behartiging van den hydrologischen toestand en regeling van de exploitatie; terwijl aan dezen dienst ook opgedragen is de natuurbescherming.

Behartiging van den hydrologischen toestand is wel een der eerste levensvoorwaarden voor een landbouwende bevolking; zonder voldoende regen is landbouw niet mogelijk. Voor Atjeh is een groot voordeel gelegen in het feit, dat de bevolking voor meer dan 90% is samengedrongen in de kustvlakten en in haar onderhoud voorziet door rijstcultuur op natte velden, terwijl van het restant, wonende in het centraal gedeelte van Atjeh met zijn grillig gevormd

bergland, wederom een hoog percentage door bovengenoemde cultuur in haar broodwinning voorziet. Hieruit volgt, dat slechts een zeer klein gedeelte van de bevolking aangewezen is op rijstcultuur op droge gronden, of beter gezegd, een areaal boschgrond tot haar beschikking moet hebben. In verband met deze gunstige omstandigheid is het mogelijk geweest èn voor de handhaving van den hydrologischen toestand een voldoende groot areaal boschreserve aan te wijzen èn daarnaast toch nog voldoende terreinen beschikbaar te houden voor de droge rijstcultuur.

Met uitzondering van de afdeeling Groot-Atjeh, waar helaas de reserveering te laat is gekomen en groote oppervlakten met alang zijn begroeid, die eigenlijk bosch behoorden te zijn en verder voor de groote blang terreinen in het Takengonsche en Blangkedjerensche, waarop reeds de aandacht werd gevestigd in het begin van dit hoofdstuk onder bodemgesteldheid, behoeft feitelijk nog niet tot krachtdadige reserveering overgegaan te worden, daar tusschen de als reserve om hydrologische redenen bestemde complexen en de bevolkingcentra nog voldoende met oerbosch bedekt terrein is gelegen; aan de ontginningslust van de bevolking behoeft het „halt" nog niet te worden toegeroepen. Dit is dan ook de reden, dat van een verdergaande bemoeienis van het boschwezen eerst in de laatste jaren sprake is geweest hetgeen echter niet wegneemt, dat de bewaking van het boschreserveareaal niet verwaarloosd mag worden om later niet voor verrassingen te staan te komen, te meer daar een gunstige begroeiïngstoestand van het gebergte ook van groot belang is voor het bandjirgevaar, waarvan Atjeh, in verband met den betrekkelijk kor-

ten loop der rivieren, toch al menigmaal de kwade gevolgen ondervonden heeft.

Naast deze reserveering om hydrologische doeleinden, is het dikwijls urgent om reserves in het leven te roepen, met het oog op de exploitatie van het bosch. Het doel hiervan is de exploitatie in deze reserves aan dusdanige regelen te binden, dat blijvende opbrengsten verwacht kunnen worden. Exploitatie heeft uit den aard der zaak slechts daar plaats, waar voldoende exploitatie- en afzetmogelijkheid van het product aanwezig is, terwijl afvoer van het product een hoofdrol speelt, of m.a.w. de bosschen hebben slechts exploitatie-waarde, indien ze makkelijk te bereiken zijn van de bevolkingscentra uit. Laat men nu deze exploitatie geheel vrij, dan beteekent dit een éénmalige extra hooge opbrengst met het daaraan klevend bezwaar van grondige ruïneering van het bosch. Dan zou het weer heel wat tijd en geld kosten, alvorens een behoorlijke productie verwachtbaar is. Het doel, dat nagestreefd moet worden, is te komen tot een systeem van exploitatie, waarbij het bosch blijvende, zij het dan ook lagere, inkomsten voor de streek zal opleveren.

De verschillende streken van het gewest, van de afdeeling Westkust te beginnen, in beschouwing nemende kan het navolgende worden opgemerkt:

Het eiland Simaloer, eens een groot centrum van houtaankap, levert het in groote mate tegen paalworm bestand rasakhout op. Een in de jaren vóór 1920 opgezette houtaankap onderneming geheel op amerikaansche leest geschoeid met boschmachines van 80 ton, groot spoorwegmateriaal en geheel electrisch gedreven houtzagerij, waarbij stammen zelfs van 1½ meter middellijn automatisch

verwerkt werden tot bezaagd hout van elke gewenschte afmeting, heeft meerdere millioenen verlies opgeleverd. De productiekosten waren te hoog, waarbij nog kwam, dat malaria steeds een deel van de werkkrachten voor den arbeid ongeschikt deed zijn. Een op meer bescheiden schaal opgezette exploitatie biedt nog wel toekomst. Van de onderafdeelingen op den vasten wal gelegen, komt slechts Singkel in aanmerking, genoemd te worden van wege haar groot bezit aan waardevol hout en damar(hars)-bosschen. Vooral het kamferhout kan op den duur een belangrijk exportartikel worden. Een groot complex is aangewezen als kamferhoutreserve. Wanneer de opleving in den houthandel, die thans te constateeren valt, aanhoudt, zal wellicht de export over zee toenemen. De overige ressorten voorzien slechts in de plaatselijke behoefte en hebben een zeer bescheiden uitvoer aan timmerhout.

In de afdeeling Groot Atjeh heeft de bevolking reeds dusdanig huis gehouden in de bosschen, dat men aangewezen is op aanvoer van elders.

Van meer belang is, wat de exploitatiemogelijkheid betreft, de afdeeling Noordkust door de vervoersmogelijkheid langs den bestaanden autoweg met zijn diep het binnenland indringende zijwegen, in aansluiting op de Atjeh Staatsspoor en de K.P.M.verbinding te Sigli en Lho'Seumawé.

De afdeeling Oostkust van Atjeh is voor ons van het grootste belang; naast de mogelijkheid van plaatselijke afzet, is de vraag naar timmerhout ter S.O.K. in den laatsten tijd reusachtig gestegen en wel zelfs in zoodanigen zin, dat de onderafdeeling Alaslanden ondanks zijn geïsoleerde ligging en mogelijkheid tot afvoer uitsluitend langs den

217 K.M. langen autoweg naar Medan hiervan heeft kunnen profiteeren.

Naast den aankap van timmerhout is de exploitatie van de vloedbosschen van groot belang in de onderafdeelingen Idi, Langsa en Tamiang, leverende rondhouten palen, brandhout met hooge calorische waarde, houtskool en een tweetal soorten boombast, n.l. die van de bakau-bakauboom, bevattende een zeer goede looistof, en die van de tengarboom, van belang voor het tanen van vischnetten.

De totale aankap in Atjeh in 1937 heeft opgeleverd 24.134 M^3 timmerhout, 52.851 stapel meter brandhout, 22.910 quintalen houtskool en 38.644 quintalen boombast, vertegenwoordigende een waarde van ± ƒ 1.000.000.—.

Wat de boombast betreft, moge nog vermeld zijn, dat de groote markten voor dit product t.w. Amoy, Hongkong en Sjanghai door de verwikkelingen tusschen China en Japan zoo goed als gesloten zijn, waardoor de uitvoer in vergelijking met den tijd vóór dezen strijd, met ruim de helft verminderd is.

Behalve timmerhout haalt de bevolking uit de bosschen nog verschillende andere boschproducten, waarvan de voornaamste hieronder vermeld zullen worden met de geoogstte c.q. verzamelde hoeveelheid.

Damar	292.050	K.G.	(Huissoort)
Drakenbloed	3.850	„	(Verfstof, roodachtig poeder van de rotanvrucht)
Kamfer	68	„	
Rotan	322.565	„	
Atap	968.493	„	(aaneengeregen bladeren van de roembiapalm voor dakbedekking)

INKOKEN VAN HET SUIKERRIETSAP

ONTBOLSTEREN VAN PINANGNOTEN

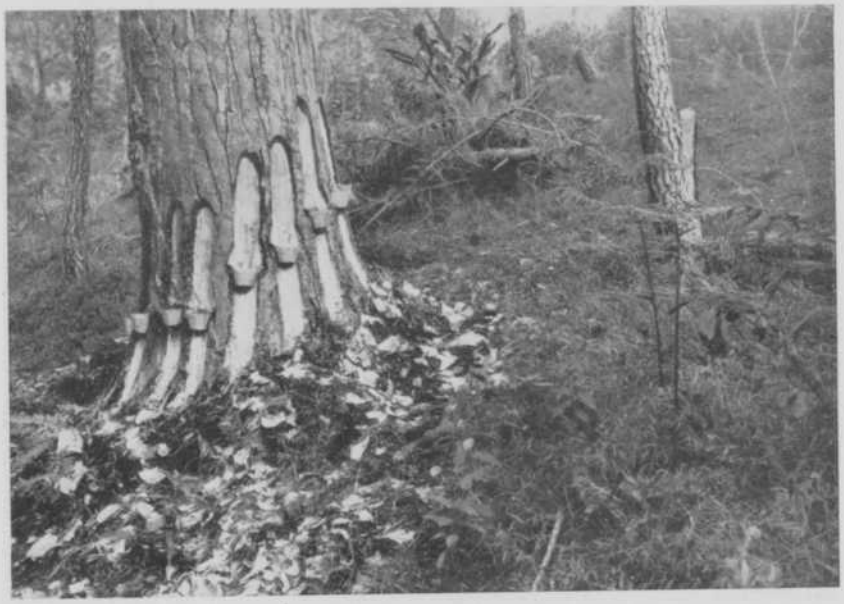

ZWAARTAP VAN EEN DENNENBOOM
foto Becking

POTTENBAKKERIJ

Voorts nog een bespreking van de Gouvernements-hars- en terpentijnwinning in Atjeh.

De uitgestrekte complexen dennenbosschen rond het meer van Takengon (Laoet Tawar) openden de gelegenheid tot het stichten van een hars- en terpentijnbedrijf, hetwelk door het Gouvernement werd ter hand genomen en waarover wij hier eenige nadere bijzonderheden zullen laten volgen.

Het was reeds in 1913, dat door het Boschwezen de aandacht op de dennenbosschen werd gevestigd, maar het zou tot 1924 duren alvorens eene voorloopige exploratie der dennengebieden werd ter hand genomen en waarnemingen en metingen betreffende de balsemopbrengt werden verricht. Eene kleine proefinstallatie werd door 's Lands Caoutchoucbedrijf opgericht, welke in 1926 werd verbeterd en in 1929 vervangen door eene behoorlijke fransche distillatie-inrichting.

Aanvankelijk stonden enkele overoude boschcomplexen bij Baleq ter beschikking. De oppervlakte hiervan was echter te gering voor een rationeel en duurzaam bedrijf. In 1933 bracht eene uitgebreide exploratie der in de Gajolanden aanwezige blang- en dennenterreinen enorme mogelijkheden aan het licht. De productiviteit der jonge boomen bleek veel beter dan van de tot nu toe geëxploiteerde oude. Het tot stand komen en in stand houden van jonge bosschen bleek zeer gemakkelijk, namelijk uitsluitend door krachtig doorgevoerde brandbescherming, waarbij het Bestuur medewerkte. Een en ander maakte een breeden opzet van het bedrijf mogelijk. De benoodigde terreinen werden tegen betaling van grondhuur en retributie voor bereid product ter beschikking gesteld.

Thans (1938) is een nieuwe „fabriek" te Lampahan aan den Gajoeweg in gebruik genomen, met eene moderne fransche installatie, waarbij is gerekend op uitbreiding in de toekomst. Het oude fabriekje brandde in Maart j.l. af, helaas nog juist voordat de nieuwe gebouwen geheel gereed waren.

Thans zijn 5 complexen in exploitatie, eene oppervlakte beslaand van ruim 11500 hectare; aanzienlijke uitbreiding is nog mogelijk in het Bidin-dal en in het Isaq-Djambo Ajé-gebied. Hiertoe werd in 1938 reeds overgegaan. Binnen afzienbaren tijd zal men dan kunnen beschikken over 30 à 35000 hectare.

Verder is het oog geslagen op de Gajo Loeös, waar oriënteerende onderzoekingen plaats vinden. Men wacht echter met de exploitatie van nog 25.000 hectare (met eigen fabriek) op het tot stand komen van een afvoerweg.

Enkele opbrengstcijfers:

	1926	100.000 K.G. hars en	26.000 K.G. terpentijn.
	1933	790.000 K.G. hars en	237.000 K.G. terpentijn.
	1937	2.120.000 K.G. hars en	612.000 K.G. terpentijn.
raming	1938	4.300.000 K.G. hars en	1.320.000 K.G. terpentijn.

Tot nu toe gaat hars in hoofdzaak naar Java voor batikkerijen, zeepfabrieken en naar de papierfabriek te Padalarang. De terpentijn gaat in hoofdzaak naar Europa.

Werkte oorspronkelijk bij het bedrijf slechts één Europeaan, thans zijn er ongeveer 20; daarnaast een uitgebreide

staf van inheemsch personeel voor kantoor en opnamewerkzaamheden.

Naast geïmporteerde Javaansche koelies, thans ongeveer 1500 man voor de tuinwerkzaamheden, worden plaatselijk arbeiders aangeworven, in hoofdzaak Gajo's en Atjehers voor wegenaanleg en houtkappen. Gemiddeld 1000 menschen vinden hiermee dagelijks werk.

De hier voorkomende den is de Pinus Merkusii, die tot 70 meter hoog en meer dan één meter dik kan worden. Het hout kan in di klimaat worden gebruikt voor woningbouw, terwijl het bedrijf er kisten van maakt.

De balsem wordt geoogst uit het spinthout door een gleufvormige wond in den stam te maken en deze om de 3 dagen te ververschen. De balsem wordt opgevangen in een cup, verzameld, naar de fabriek getransporteerd en daar gedisti leerd, waarbij terpentijn en water er uit verdempen en de hars achterblijft.

De hars wordt direct in kisten afgelaten en wordt na afkoeling hard. Eén kist bevat 100 k.g.

De terpentijn wordt na de distillatie nog gezuiverd en daarna verpakt òf in drums òf in petroleumblikken, waarvan twee samen in éen kist worden verpakt.

Als slot mogen nog enkele woorden worden gewijd aan de eveneens tot de taak van het Boschwezen behoorende natuurbescherming. Atjeh is met zijn geringe bevolkingsdichtheid en de noch voor groot-landbouw noch voor de inheemsche landbouw geschikte bergketens wegens de steilheid van het gebergte in Centraal Atjeh het land bij uitnemendheid voor het stichten van natuurmonumenten of wildreservaten. Een tweede voordeel is, dat groote complexen beschikbaar zijn in dun of in het geheel niet be-

volkte streken, zoodat voorloopig nog geen bewakingspersoneel noodig is. Een enkele strooper zal in dergelijke uitgestrekte complexen weinig kwaad kunnen doen aan den te beschermen wildstand, terwijl georganiseerde strooptochten, waarvoor de toebereidselen toch steeds in de meer bevolkte centra moeten worden gemaakt, moeilijk aan de aandacht van de om de reservaten wonende bestuursambtenaren of het boschwezen-personeel kunnen ontsnappen en tijdig voorkomen zullen kunnen worden.

Reeds in 1921 werden een tweetal complexen, gelegen in het landschap Serbödjadi aangewezen als natuurmonumenten en wel het „Atjeh Rafflesia natuurmonument Aroe Koembai" en het „Djernih rivier Moento", welke beide in 1936 werden vereenigd tot één natuurmonument onder den naam van „Rafflesia natuurmonument Serbödjadi".

Een enorm complex gronden om den hoogsten top van Atjeh gelegen, n.l. de Goenoeng Löser en daaraan aansluitende, het Kloeët gebied werd tot wildreservaat verklaard onder den naam van „Goenoeng Löser" en „Kloeët" reservaat.

Verder is nog in behandeling een wildreservaat, aansluitende op de Zuidwest boschreserve van Langkat (S.O.K.) en een natuurmonument van moerasbosch „Silaboehan".

Waar in dit, zoowat geheel buiten de bewoonde wereld gelegen reservaat, waar hoogstens een militaire patrouille komt, dan wel een wetenschappelijke expeditie, nog in voldoende mate olifanten, rhinocerossen, tapirs en vooral in het Kloeët reservaat de „orang oetan" (menschaap) voorkomen en ontginning niet mogelijk is, zal dit groote complex in de toekomst zeker het zijne er toe bijdragen

om het uitsterven van deze diersoorten te voorkomen.

Visscherij.

Hoewel de Atjeher van huis uit een goed zeevaarder en visscher is, heeft de visscherij voor de export weinig beteekenis. In 1937 werd geëxporteerd uit geheel Atjeh 153 ton gedroogde visch, 14 ton gedroogde garnalen en 7,5 ton trassi, een voor den Oosterling onmisbaar artikel voor de bereiding van zijn rijstmaaltijd. Zoowat de geheele opbrengst is derhalve voor plaatselijke en gewestelijke consumptie benoodigd. Zulks moet deels toegeschreven worden aan het feit, dat de Atjehers in het algemeen slechts weinig vleesch eten, uitsluitend bij feestmaaltijden en ter gelegenheid van godsdienstige plechtigheden, terwijl daarentegen zelfs bij de armere lieden visch niet ontbreekt bij den maaltijd, zij het ook in den vorm van gedroogde en gezouten visch, doch het liefst versche visch en dan nog wel de „ikan tongkol", een tonijnsoort. Zoetwatervisch wordt bijna uitsluitend gevangen voor eigen consumptie, terwijl zeevischvangst wordt uitgeoefend voor verkoop.

Dat Atjeh nooit een vooraanstaande plaats kan innemen onder de vischexporteerende gebieden moet echter nog meer worden toegeschreven aan de weinige vischrijkheid van de diepe zeeën, waardoor het voor het grootste deel omspoeld wordt, zoodat de kans, dat groote scholen geregeld in de netten van de visschers zullen komen, vrij gering is.

Om die reden is het begrijpelijk, dat men in Atjeh nergens complexen aantreft, waar de bevolking uitsluitend van vischvangst leeft; de vischvangst wordt dan ook meer beoefend als een nevenbron van inkomsten naast landbouw.

Nijverheid.

De fabrieken en werkplaatsen, welke uitsluitend betrekking hebben op verwerking c.q. verbetering van de landbouwproducten, buiten beschouwing latende, heeft Atjeh slechts één particuliere nijverheidsonderneming op het eiland Poelau Wéh. Deze inrichting, behoorende tot het bedrijf van de N.V. Zeehaven en Kolenstation Sabang of in den wandel genoemd de Sabang Mij., is hoofdzakelijk opgezet als een modern geoutilleerd reparatie-atelier voor de groote scheepvaart.

Op den vasten wal treft men een drietal werkplaatsen aan van het Gouvernement en wel de centrale werkplaats van de Atjeh Staatsspoor te Sigli en een tweetal kleine te Koetaradja ressorteerende onder den Waterstaats- en den Gewestelijken Geniedienst. De A.S.S. werkplaatsen, waar alle revisie en kleine zoowel als groote herstellingen aan het rollend- en tractie-materiaal van dezen spoorweg plaats vinden, zijn sinds 1933 deels door aanschaffing van nieuwe werktuigmachines, deels door overbrenging van machinerieën, vrijgekomen door opheffing van enkele werkplaatsen der S.S. op Java geheel gemoderniseerd en electrisch uitgerust. Ten einde het particulier initiatief niet te beconcurreeren zijn voor het uitvoeren van particuliere opdrachten de noodige beperkende bepalingen in het leven geroepen en wel in de eerste plaats, het eischen van een verklaring van den betrokken bestuursambtenaar, dat de herstelling plaatselijk niet is uit te voeren en in de 2e plaats, wellicht van nog meer belang, een flinke toeslag op de productiekosten, waardoor het door den particulier te betalen bedrag zeker niet beneden de door particuliere reparatie-ateliers in rekening gebrachte kosten komt te liggen.

Gaan wij over tot het in beschouwing nemen van de inheemsche nijverheid, dan dient direct de vraag beantwoord te worden, of de Atjeher, als hoofdzakelijk behoorende tot een landbouwende bevolking, wel een goed werkman is. Voor de beantwoording van deze vraag behoeven we slechts het oog te richten op het technische gedeelte van het bedrijf van de Atjeh Staatsspoor- inclusief de werkplaatsen te Sigli. Behoorde vroeger het technisch personeel van den spoorwegdienst uitsluitend tot van buiten het Gewest geïmporteerde werkkrachten, hetzij werklieden opgeleid door de S.S. op Java, hetzij van de werkplaatsen van Padang afkomstig, langzaam maar zeker ziet men de vrij gekomen plaatsen door Atjehers ingenomen. Import van geroutineerde werkkrachten is niet meer noodig, men kan geheel volstaan met de inheemsche werklieden, waarbij tevens gebleken is, dat zelfs voor meer gespecialiseerden arbeid de Atjeher zich gemakkelijk laat opleiden. Het technisch personeel van de A.S.S. in de lagere rangen is nu overwegend atjehsch. Verder hoort men algemeen den Atjeher als chauffeur prijzen. Waar opleiding voor dit vak ten eenenmale ontbreekt, zijn de adspirant-chauffeurs er op aangewezen om het chauffeeren te leeren van vrindjes, die zich reeds een zekere geoefendheid hebben eigen gemaakt. Ondanks deze zeer gebrekkige opleiding weten zij zich binnen korten tijd te ontpoppen als ware wegduivels; het geringe aantal auto-ongelukken wijst voldoende op hun aanleg voor dit vak.

Al heel gauw begint de interesse van den atjehschen chauffeur zich ook uit te strekken tot het voortbewegingsmechanisme van den aan hem toevertrouwden motor, meestal een afgejakkerde oude taxi, autobus of vrachtauto,

en onder „deskundige" leiding van eenige oudere collega's begint hij zijn krachten als monteur te beproeven — eerst betreffende kleine reparaties en dit later zelfs uitstrekkend tot algeheele démontage, waarbij zoo mogelijk de een of andere niet meer gebruikte auto als onderdeelen-leverancier dienst doet. Al moge dan ook uit deskundig oogpunt op de reparaties zeer veel aan te merken zijn en al zullen deze, uitgevoerd door een europeesch atelier, hoogstwaarschijnlijk leiden tot een langeren levensduur van den wagen, toch neemt het niet weg, dat men een zekere bewondering moet koesteren voor hun prestaties.

Ook voor den gewonen koelie-arbeid is hij geschikt, mits onder goede contrôle; men moet echter degelijk rekening houden met zijn geneigdheid om, indien zijn financiën het toelaten, liefst eenige dagen „uit te rusten" na een periode van werken.

Voor de takken van inheemsche nijverheid in Atjeh zijn de navolgende hetzij uit een historisch oogpunt, hetzij voor den huidigen tijd van belang.

1). Weefindustrie en zijdeteelt.
2). Goud- en zilversmeedkunst.
3). IJzer- en koperbewerking.
4). Zoutwinning.
5). Vezelwinning en verwerking.
6). Vlechterij van hoofddeksels en matten.
7). Pottenbakkerij. —

1). Weefindustrie en zijdeteelt. Eens een bloeiende tak van huisnijverheid op een zeer hoogen trap van ontwikkeling, is deze eerst door den langdurigen Atjeh-oorlog, daarna door de goedkoopere europeesche manufacturen-import en ten slotte door de nog goedkoopere japansche

textielproducten, dusdanig achteruitgegaan, dat men practisch gesproken in 1930 niet meer kon spreken van een atjehsche weefindustrie en zijdeteelt. Krijgt men een antieke atjehsche kain in handen, dan valt direct op de eigenaardige donkere purperkleur, het z.g. lambajöng, waardoorheen meest zilverdraad verwerkt is. Het oude zijden ikat-weefsel maakt een stemmigen indruk en is zeer soepel. Vond de zijderupsen-teelt voornamelijk plaats in die streken, waar een overvloed van droge gronden de cultuur van moerbezieboomen mogelijk maakte, dus in de meer landinwaarts gelegen, minder bevolkte streken, de in huisnijverheid beoefende weefindustrie trof men aan in de groote gampongs en visschersdorpen aan de kust. Behalve voor de weefindustrie werd het inheemsche zijdegaren ook nog aangewend voor de vervaardiging van vischnetten en snoeren. De eerste knak werd toegebracht aan de zijderupsenteelt door den import van goedkoope katoenen garens, die al heel gauw de plaats van het inheemsche zijdeproduct innamen. Daarna werd de atjehsche zijde door het veel goedkoopere import katoenen weefsel verdrongen, zoodat met uitzondering van enkele vrouwen in een paar gampongs, die voor eigen gebruik dan wel voor hun hoofd nog wel eens ikat-weefsels van zijden importgarens maken, deze huisnijverheid geheel verdwenen is.

Verschillende pogingen werden in het werk gesteld om deze huisindustrie nieuw leven in te blazen, doch steeds zonder noemenswaardig succes. Geheel op instigatie der Hoofden wordt sedert eenige jaren door middel van twee zeer bescheiden weefschooltjes te Samalanga en te Oelèë Lheuë, welke met eenige subsidie van den landbouwvoorlichtingsdienst werken, getracht om middels de handweef-

getouwen van de textiel-inrichting Bandoeng der afdeeling Nijverheid van het Departement van Economische Zaken, opnieuw te komen tot een als huisnijverheid beoefende weefindustrie. Reeds hebben deze schooltjes tientallen van jongens en meisjes afgeleverd, terwijl meerdere T.I.B. weefgetouwen aan de bevolking zijn geleverd.

Toch zullen deze pogingen op den duur weinig resultaten opleveren, daar de T.I.B. weefgetouwen in aanschaffing te duur zullen blijken te zijn voor de bevolking (ƒ 50 per stuk). Men dient de oplossing te zoeken in goedkoopere kampong-weefgetouwen, welke voor ƒ 5.— à ƒ 7.50 zijn te vervaardigen.

De propaganda, welke momenteel naast die voor de weefindustrie wordt gemaakt voor de zijderupsenteelt, zal er op moeten gericht zijn, dat, om geen hooge verwachtingen op te wekken bij den Atjeher, uitsluitend voor de inheemsche weefindustrie geproduceerd moet worden.

2). De goud- en zilversmeedkunst heeft in vroegere jaren ook een hoogen trap van ontwikkeling bereikt, hetgeen direct opvalt, wanneer men bij de atjehsche Hoofden de oude sieraden en staatsie- en sierwapens ziet. Zulks behoeft geen verwondering te wekken, wanneer men de eens zoo beroemde rijkdom van Atjeh, toen de pepercultuur nog bloeide, in aanmerking neemt.

Door de verarming van het land, deels door den langdurigen Atjeh-oorlog, deels door den achteruitgang van bovengenoemde cultuur en de langdurige depressie-periode is de vraag naar gouden sieraden zeer verminderd, zoodat zoowel qualitatief als quantitatief deze nijverheidstak is achteruit gegaan. Daarbij komt nog, dat de chineesche goudsmid als duchtige concurrent begint op te treden,

waarbij de lagere prijs der chineesche werkstukken een belangrijke rol speelt. Toch heeft de atjehsche werker een voorsprong, omdat de Chinees de kunst van het seupoh (werken met soeasa) en het bòh tjawardi (inleggen met verschillend gekleurde émaille soorten, eigenlijk een soort cloisonnéwerk) niet verstaat.

In de laatste jaren is de atjehsche goudsmid begonnen met sieraden te maken, als broches, clips, armbanden, volgens europeesche modellen etc. en deze van specifiek atjehsche versierings-motieven te voorzien, hetgeen gereede aftrek vindt bij de europeesche bevolking.

3). IJzer- en koperbewerking. De beruchte klewang-aanvallen, waaraan onze troepen in de actie-jaren blootstonden, wijzen reeds er op, dat de atjehsche smid zeer bedreven moet zijn geweest in het smeden van blanke wapenen. Nog steeds staat de atjehsche smid in aanzien bij de bevolking, hoewel hij de vroeger zoo beroemde nijverheidstak van de productie van oorlogswapenen eraan heeft moeten geven. Door tijdig het roer om te gooien en zich hoofdzakelijk toe te leggen op het vervaardigen van landbouwwerktuigen en kapmessen, heeft hij zich in het gepacificeerde Atjeh weten te handhaven.

Daarentegen is het kopergieten thans zoo goed als geheel uit het gewest verdwenen. De nu slechts als antieke voorwerpen ten verkoop aangeboden atjehsche lampen, koperen bladen, schalen en kommen, getuigen meer dan voldoende van de bedrevenheid der vroegere kopergieters en drijvers. Slechts sporadisch wordt het koperdrijfwerk nog uitgeoefend. Deze producten, n.l. grof gedreven schalen, sirihdoozen etc., zijn echter niet te vergelijken met die, vervaardigd in den bloeitijd van de koperbewerking.

4). Zoutwinning. Waar Atjeh buiten het zoutregiegebied valt, is het begrijpelijk, dat de voor den Atjeher van oudsher bekende zoutwinning, nog altijd plaats vindt en voor enkele streken, zooals in Sigli en Bireuën een belangrijke bron van inkomsten voor de strandbewoners oplevert. Reeds eerder werden enkele woorden gezegd omtrent de coöperatie, die zich ontwikkeld heeft tusschen de zoutzieders en de klappertuinbezitters in het landschap Peusangan.

De eenvoudigste vorm van zoutwinning is die, zooals ze in Groot-Atjeh plaats vindt door het zeewater bij vloed een zouterf te laten binnenstroomen en door zonnewarmte het water te laten verdampen, waarbij het zout uitkristalliseert. Het op deze wijze gewonnen zout is nooit zuiver wit. Een tweede manier van zoutwinning, zooals ze op de Westkust wordt beoefend, waar het land meestal door een breede zoutstrook van de zee gescheiden wordt en het dus niet mogelijk is om zouterven aan te leggen, is zeewater in groote ijzeren pannen zoolang te koken, totdat al het water verdampt is en het gekristalliseerde zout overblijft.

De beste manier, zooals o.a. in Peusangan gebruikelijk, is de navolgende: De bovenste laag van de zouterven wordt afgeschept en op een stellage tot afgeknotte kegelvormige heuveltjes opgehoopt. Men giet daarna water op deze massa, dat bij het naar beneden sijpelen het zout oplost. Deze zoutoplossing wordt nu in groote ijzeren pannen opgekookt tot al het water verdampt is. Waar de aarde tevens als filter dienst gedaan heeft, is het op deze manier gewonnen zout wit van kleur, terwijl de smaak ook belangrijk beter is.

Een gedeelte van het zout dient voor eigen voorziening of voor de vischzouterijen, terwijl de rest voor uitvoer naar de meer binnenlands gelegen streken en voor plaatselijken verkoop moet dienen. Het zal niet gemakkelijk zijn de zoutregie ook in Atjeh in te voeren, daar de bevolking dan belangrijk hoogere bedragen voor zout zal moeten betalen en wel 150 à 200% meer.

5). Vezelwinning en verwerking. Komt men aan de Noordkust van Atjeh in de gampongs, grenzende aan de vloedbosschen, dan zal men dikwijls in de strandmoerassen groote hoeveelheden klapperbolsters en soms ook sisalbladeren zien ronddrijven, hetgeen wellicht den indruk zal wekken, dat men te maken heeft met de mestvaalt van het dorp; niets echter is minder waar. De Atjeher heeft gebruik gemaakt van de hem door de natuur aangeboden gelegenheid om door middel van een natuurlijk rottingsproces en wel langs biologischen weg, klapper- en sisalvezel te winnen.

De op deze wijze gewonnen vezels worden op primitieve wijze tot touw verwerkt, zelfs tot vrij dikke touwsoorten, welke op de verschillende markten in het gewest gereede aftrek vinden en een aardige bijverdienste vormen voor de bevolking.

6). Vlechterijen van hoofddeksels en matten. Naast het grove vlechtwerk o.a. voor rijstzakken en vloermatten bestemd en vervaardigd van verschillende biessoorten, vindt men zeer artistiek gekleurde zitmatjes uit fijn vlechtwerk van bladreepen van de pandanstruik bestaande.

Echter wordt deze nijverheidstak geheel in de schaduw gesteld wat kunstuiting betreft, door de vlechtkunst, die noodig is voor de vervaardiging van „de koepiah men-

keutob", het specifieke hoofddeksel van atjehsche hoofden, hetwelk jammer genoeg, hoe langer hoe meer in onbruik geraakt. Voor het vlechten gebruikt men geen plantaardig materiaal, doch verschillende soorten gekleurd goed, die in vierkantjes van 1 x 1 c.m. aan elkaar worden geregen en opgerold, waarna de koepiah uit deze rolletjes wordt opgebouwd.

Zeer kunstig zijn ook de koepiahs, bestaande uit een vlechtwerk van de vezels van de arenpalm, welke voornamelijk door oude mannen wordt gedragen.

7). Pottenbakkerij wordt eveneens als huisvlijt beoefend. Deze tak van nijverheid levert een zeer minderwaardig product, niet alleen van wege de slechte kleisoort welke als grondstof dient, maar ook door de geringe intensiteit van hitte bij het bakken aan de klei toegevoerd. Zoo hoog als de andere soorten van nijverheid bij den Atjeher uit een oogpunt van kunstwaarde zich hebben ontwikkeld, zoo leelijk zijn de producten van de pottenbakkerij. Van een draaischijf wordt geen gebruik gemaakt; men vormt de aarden potten door middel van een klopbewerking.

Handel.

De verbetering in den economischen toestand, welke in 1935 zich hoe langer hoe duidelijker in Amerika begon af te teekenen, sloeg natuurlijk ook over op andere landen en had tot gevolg, dat 1936 aangemerkt kon worden als het eerste jaar van een gunstige conjunctuur-beweging over de geheele wereld, terwijl gedurende 1937 de wereldsituatie zich nog meer verbeterde.

Ook Atjeh profiteerde van de verbetering van den we-

reldhandel. Reeds in 1935 was voor dit gewest duidelijk merkbaar, dat het laagste punt van de depressie bereikt was, zich uitende in een lichte economische opleving. Het jaar 1936 zette aanvankelijk in met slechts een matige verbetering, doch al heel gauw begon de economische toestand, in stijgende lijn, te verbeteren. Voor een land als Atjeh met een overwegend inheemsche structuur, hangt de welvaart hoofdzakelijk af van de prijzen, die de wereldmarkt voor de bevolkingsproducten kan bieden. Aangezien deze in den loop van 1936 bleven stijgen, ondervond Atjeh direct de gunstige gevolgen van de stijgende conjunctuur. De devaluatie van den gulden, deed zelfs een hausseperiode ontstaan in het laatste kwartaal van 1936. Hoewel de gegevens van het Centraalkantoor voor de statistiek het jaar 1937 betreffende nog niet verschenen zijn, kan toch nu reeds worden bekend gesteld, dat 1937 nog een aanmerkelijke verbetering, vergeleken bij 1936 heeft gebracht. Jammer, dat 1938 inzette met een belangrijke daling in den rubberprijs en men zelfs genoodzaakt was de restrictieschroef voor de rubberoogst nog harder aan te draaien, om aan deze prijsdaling paal en perk te stellen.

Waar de importen nagenoeg constant zijn gebleven, grootendeels een gevolg van de licentieerings- en contingenteeringspolitiek van de Indische Regeering, geeft het jaar 1936 in de handelsbalans van Atjeh voor het eerst sedert een reeks van jaren een belangrijk uitvoer-surplus te zien, terwijl voor 1937 dit surplus nog hooger zal zijn. Onderstaande cijfers spreken voor zich zelf:

		Verschil
1934 invoer overschot . .	*f* 1.403.000.—	
		f 882.000.—

1935	idem	idem . .	f 521.000.—	
				f 1.398.000.—
1936	uitvoer	idem . .	f 877.000.—	

Waar de importeurs zich loyaal gedroegen naar de aanwijzingen der Regeering om te voorkomen dat de guldendepreciatie zou leiden tot een sterke opdrijving der kosten van het levensonderhoud, behoefden geen bijzondere maatregelen getroffen te worden.

Hoewel de importhandel gaandeweg op een hechteren grondslag kwam te staan, gerugsteund door de contingenteerings- en licentieerings-maatregelen, kreeg deze tak van handel door de afkondiging van het goudembargo, welke maatregel samenviel met een belangrijke prijsstijging op de wereldmarkt, een gevoelige klap te incasseeren, die echter zonder ernstige gevolgen werd doorstaan.

Wel brengt het export-exedent natuurlijk het noodige geld onder de bevolking, waarmede de koopkracht eveneens stijgt; het is evenwel een bekend verschijnsel, dat exportverbeteringen geruimen tijd moeten doorwerken, alvorens een stijging van den import is waar te nemen.

Hieronder moge volgen een overzicht van de vier takken, waarin de handel in Atjeh zich voordoet: n.l. 1) groothandel, 2) tusschenhandel, 3) middenstandhandel, 4) kleinhandel.

1). Groothandel. Drie firma's zijn in Atjeh gevestigd te Koetaradja. De oudste is de N.V. Atjehsche Handel-Mij, in 1902 opgericht door de Padangsche Handel-mij, ten einde de door haar op Atjeh gedreven zaken te consolideeren, met bijkantoren onder europeesch beheer te Tapa' Toean, Sabang, Sigli en Langsa, terwijl op enkele andere

PASAR-KRAAMPJE

PASAR

DE CONTROLEUR OP TOURNÉE VROEGER . . . . .

. . . . . EN NU

plaatsen een inlandsch employé als vertegenwoordiger optreedt.

Deed de Atjehsche Handel Mij in vroegere jaren ook aan export van bevolkingsproducten waaronder peper een voorname plaats innam, na groote verliezen te hebben geleden door niet-terugbetaling van voorschotten aan peperplanters verleend, doet zij nu uitsluitend importzaken.

De N.V. Atjeh-Drukkerij, in 1900 opgericht als filiaal van de N.V. de Deli Courant te Medan, welke drukkerij al direct begon met de uitgifte van het tweemaal per week verschijnend „Nieuwsblad voor Atjeh en Onderhoorigheden", beter bekend onder den naam het „Atjeh blaadje", waarin naast de belangrijkste gebeurtenissen van het Gewest, de mutatiestaat voor civiele en militaire landsdienaren wel het voornaamste nieuws uitmaakt. Daar tegenwoordig door de radio de telegrammen dagelijks worden omgeroepen, is de telegrammendienst van dit nieuwsblad van minder belang geworden. Naast kantoor-behoeften importeert genoemde N.V. nog enkele andere artikelen, voornamelijk dranken.

Het drukkerij-bedrijf moet het in hoofdzaak hebben van bestellingen van gedrukten, bestemd voor de civiele- en militaire kantoren.

De firma J. Boon Jzn. optredende als Agent van de B.P.M. voor Atjeh, met uitzondering van de onderafdeelingen Singkel en Simeuloeë, welke vanuit Sibolga (Tapanoeli) bediend worden.

Hiernaast treffen wij meerdere bijkantoren aan van enkele te Medan gevestigde Hoofdkantoren en wel van: de N.V. Deli-Atjeh te Koetaradja en Langsa, de N.V. Borsumy te Koetaradja en de N.V. Handel Mij Güntzel en

Schumacher te Langsa. Alle drie firma's doen importzaken, terwijl Deli-Atjeh en Güntzel en Schumacher zich ook bezighouden met export van bevolkingsproducten.

Bovendien wordt Atjeh nog geregeld bezocht, door reizigers van niet in dit gewest gevestigde firma's, zooals Geo Wehry, Kehding en van Nie, Goldberg, Schlieper, enz.

Hiernaast treft men op de verschillende plaatsen ter Westkust van Atjeh en ook op enkele plaatsen aan de Noordkust van Atjeh atjehsche groothandelaren aan, die behalve dat zij waren van de europeesche importeurs betrekken, geregeld naar Penang en Singapore gaan, om persoonlijk aldaar hun inkoopen in het groot te doen en deze in Atjeh te importeeren.

Ook menig chineesche handelaar betrekt een deel van zijn goederen òf van de Straits òf regelrecht van China; de vroeger door hen onderhouden relaties met groote japansche firma's op den overwal hebben zij na het uitbreken van de verwikkelingen tusschen hun land en Japan geheel verbroken, waarvan de atjehsche importeur direct gebruik gemaakt heeft.

2). Tusschenhandel. Hieronder moet worden verstaan, het koopen van producten of artikelen met bedoeling deze weder te verkoopen aan den groot- en/of kleinhandel.

De tusschenhandel beweegt zich voornamelijk op het gebied van landbouw- en boschproducten, producten van veeteelt en visscherij en artikelen van inheemsche nijverheid en huisvlijt. Evenals elders speelt de chineesche bevolkingsgroep een belangrijke rol in den tusschenhandel op het gebied van landbouw- en boschproducten, waarnaast echter de Atjeher in enkele streken vooral ter Westkust van Atjeh, als een niet te verwaarloozen concurrent

optreedt. Dat bij vele Atjehers het handeldrijven in het bloed zit, speciaal onder de Hoofden en de beter gesitueerden, is reeds af te leiden uit de geweldige rijkdommen, welke in oude tijden het roemrijke Atjeh bij elkaar heeft weten te garen uit den peperhandel. Hun voornaamste relaties zitten in Penang, eens de wijkplaats der rijke Atjehers gedurende de actie-tijden, van waar uit de oorlog financieel werd gesteund en de voorraad krijgsbehoeften als vuurwapenen en ammunitie werd aangevuld. Nog steeds wonen daar Atjehers, deels nog in leven zijnde uitgewekenen, deels afstammelingen van dezen, die hetzij als agent optreden bij den verkoop aan de groothandelaren, hetzij voor eigen rekening de van den tusschenhandel afkomstige producten opkoopen.

Voor de Noord- en Oostkust hebben de Chineezen middels hun voorschotten-systeem, waaraan bij lange na niet zulke zware lasten zijn verbonden als aan het atjehsche, bekend onder den naam pangkaij, het heft in handen weten te krijgen, hoewel voor de producten, die ter S.O.K. verhandeld worden als rijst, rubber, kapok etc., de atjehsche groot-grond- c.q. tuinbezitter tracht zelf zijn producten aan den man te brengen. Ter Westkust van Atjeh is voor een belangrijk deel de tusschenhandel in handen van Atjehers van zuiver atjehsche origine en in de maleische landschappen van de onderafdeeling Tapa'Toean van vroegere maleische kolonisten afstammende.

Waar eenige jaren geleden gebleken is, dat de chineesche tusschenhandel ongemotiveerd hooge winsten maakte, uitsluitend als gevolg van het onbekend zijn van de bevolking met de groothandelprijzen te Penang, werd een telegrafische berichtgeving in het leven geroepen omtrent het

verloop der productenprijzen te Penang door het Consulaat-Generaal aldaar aan het Gewestelijk Bestuurshoofd. Het is reeds meerdere malen voorgekomen, dat met samenwerking der Hoofden, de Atjeher zijn producten zelf naar Penang verscheepte, omdat de chineesche tusschenhandelaren de Atjehprijzen ongemotiveerd trachtte te drukken, met als gevolg dat men direct hooger begon te bieden. Hoewel de chineesche tusschenhandelaren volgens hun boekhouding geheel voor eigen rekening handel drijven, zijn zij in wezen eigenlijk te beschouwen als zetbazen van de groothandelaren in Penang, soms ook in Singapore zetelende, die het kapitaal fourneeren en zelfs telegrafisch de prijzen decreteeren, waartegen opgekocht moet worden.

Een uitzondering op het geheel op de Straits gericht zijn van den uitvoer, maken de onderafdeelingen Singkel en Simeuloeë, welke zich meer georiënteerd hebben op Tapanoeli (Sibolga en Baroes) en Sumatra's Westkust (Padang).

Van de bevolkingsproducten gaat de Arabica koffie van Takengon en een gedeelte van de copra via de europeesche firma's Güntzel en Schumacher en de Deli-Atjeh rechtstreeks naar Europa; rijst, een gedeelte van de aardappelenoogst, kapok, naar S.O.K. Het door de bevolking gewonnen hout, in den vorm van dolken, balken, planken en in den laatsten tijd ook dwarsliggers voor de spoorwegen is, met uitzondering van enkele proefzendingen naar het buitenland, bestemd voor de gewestelijke behoefte en voor de Nederlandsch-Indische markten. De overige producten vinden alle hun weg naar de Straits t.w.: pinang, copra, peper, nilamblad en -olie, aardappelen, specerijen, bakau-

en tengarbast, staartpeper, huiden, rotan, damar, drakenbloed en nipahbladeren.

De veehandel, ten doel hebbende de voorziening van S.O.K. van slachtvee en in de laatste jaren ook als aanvulling van de vraag in Penang, is voor de Noord- en Oostkust grootendeels in handen van Bengaleesche verkoopers. Om het monopolie dezer heeren ter S.O.K. te breken, zijn pogingen aangewend om een atjehschen tusschenhandel in het leven te roepen, hetgeen vrij goed gelukt is.

Voor de producten van de visscherij is de tusschenhandel voornamelijk in handen van inheemsche handelaren.

Opkoopers van producten van nijverheid en huisvlijt, welke uitsluitend bestemd zijn voor plaatselijke en gewestelijke behoefte, behooren op een enkele uitzondering na tot de inheemsche bevolking.

Hebben wij boven gezien, dat de groothandel in handen is van europeesche en chineesche firma's met daarnaast enkele atjehsche groothandelaren als importeurs, terwijl bij den tusschenhandel het atjehsche element hier en daar reeds als concurreerende groep een gedeelte opeischt, bij den middenstandhandel, waaronder verstaan moet worden de handel gedreven in kleine en groote winkels en de nijverheidsbedrijven, die hun artikelen zelf direct aan het publiek verkoopen, wordt de concurrentie grooter, daar naast den Chinees ook de Britsch-Indiër en de Maleier en een enkele Japanner een plaats inneemt. Op een zestal europeesche winkels te Koetaradja en een tweetal te Sabang na, is de europeesche middenstandhandel in Atjeh verdwenen; de een na de andere is in de malaisejaren failliet gegaan.

Deze middenstandhandel is uitsluitend te vinden op de

bestuursvestigingen en ook op enkele militaire posten buiten de onderafdeelings- en afdeelingshoofdplaatsen gelegen.

De twee europeesche winkels te Sabang moeten het in hoofdzaak hebben van passagiers en bemanning der mail- en vrachtschepen, die deze havenplaats aandoen; de europeesche zaken te Koetaradja hebben zich toegelegd op mode-artikelen, huishoudelijke waren, meubilair, kantoorbehoeften en boeken, radio's, auto's en onderdeelen, terwijl de N.I. Gasmaatschappij in haar showroom tevens verkooplokaal ten verkoop aanbiedt electrische lampen, fornuizen, fans en frigidaires. Dergelijke showrooms vindt men ook nog verbonden aan de centrales van deze maatschappij te Sigli en Langsa.

Provisiën en dranken, ijzerwerken en kramerijen worden door de Chineezen verhandeld, terwijl de verkoop van manufacturen in handen is van Atjehers, Britsch-Indiërs en Maleiers. Vermeldenswaardig is het feit, dat de atjehsche groothandelaar-importeur, wat betreft manufacturen, tevens optreedt als tusschenhandelaar voor de door hem van de europeesche firma's betrokken textielproducten en bovendien nog als winkelier zijn goederen en détail aan den man brengt. Het zijn dus feitelijk echte „en gros et en détail" kooplieden.

Van de nijverheidsbedrijven zijn de navolgende de voornaamste: meubelmakerijen, gedreven door twee Europeanen, één Atjeher en voor de rest door Chineezen; schoenmakerijen en blikslagerijen zijn geheel in handen van Chineezen; kleermakers zijn voornamelijk Chineezen voor wat betreft de duurdere pakken naar europeeschen snit, terwijl de Maleier en de Atjeher zich meer toeleggen

op het maken van eenvoudige baadjes, broeken en hemden voor het inlandsche publiek.

Wat steeds opvalt in de winkelbuurten is het aantal goud- en zilversmederijen in handen van Chineezen en een enkele Atjeher er tusschen en de vele fietsen-zaken tevens reparatie-ateliers, uitsluitend in Chineesche handen. De fietsenhandelaren, die hoofdzakelijk goedkoope merken verhandelen, doen dit op huurkoop-basis.

Wij zijn nu gekomen tot den kleinhandel, welke gedreven wordt in en om de marktloodsen; de z.g. marskramerhandel door rondventende handelaren is zeer gering en beperkt zich tot: manufacturen waarmede Arabieren en Vóór-Indiërs de verschillende posten afgaan; antiquiteiten, waarmede Atjehers en Minangkabauers rondtrekken door geheel Atjeh en als slot de Batakker met zijn Bataksche doeken, zilveren gebruiksvoorwerpen etc.

De groote markten der onderafdeelingsplaatsen zijn op een enkele uitzondering na alle in beheer bij de z.g. stadsfondsen — te vergelijken met kleine gemeenteraden. Hierbuiten treft men tal van kleinere en groote markten aan; men kan gerust zeggen, dat elk landschap er één telt, de grootere zelfs meerdere. Deze landschapspasars zijn voor een deel in exploitatie bij de betrokken kassen, doch voor een nog grooter deel privé bezit van den Zelfbestuurder, hetgeen als een minder gewenschte toestand moet worden beschouwd. Waar echter deze particuliere pasars belangrijke voordeelen afwerpen, zal afkoop door de betrokken gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen i.c. de afdeelings- en onderafdeelingskassen voorloopig nog niet mogelijk zijn na de moeilijke tijden gedurende de malaise.

Deze markten of met de atjehsche benaming keudé,

waarmede echter de Atjeher niet alleen het geheele complex bedoelt, maar ook de afzonderlijke winkel, bestaan uit een of meer centraal gelegen loodsen met er omheen de verschillende kleine winkelhuizen of warongs. Een mengelmoes van allerlei artikelen, welke de bevolking noodig heeft als manufacturen, specerijen, petroleum, klapperolie, aardewerk, porselein, ijzerwerk vindt men in deze warongs opgehoopt, hoofdzakelijk door Chineezen geëxploiteerd. Daarnaast zijn afzonderlijke bedrijfjes gevestigd als goud en zilversmederijen, kleermakers, inlandsche restaurateurs, koffiehuizen en ook een enkel atjehsch of maleisch manufacturenhandeltje. Hoe verder men van de onderafdeelingshoofdplaatsen afkomt, hoe geringer het contingent maleische kleinhandelaren wordt; men treft zelfs meerdere pasars aan met uitsluitend chineesche en atjehsche kleinhandelaren. De pasarloodsen worden meer gebruikt voor verkoopplaats van vleesch, visch, groenten, vruchten en andere soorten levensmiddelen.

Elke pasar heeft haar speciale wekelijksche marktdag, op welken dag zoo ongeveer de geheele bevolking van de er om heen gelegen gampongs er naar toe stroomt om haar inkoopen te doen en haar producten ten verkoop aan te bieden. Er zijn dan zooveel verkoopers, dat de ruimte in de pasarloodsen bij lange na niet voldoende is, en ook de ruimte tusschen de loodsen en winkelhuizen door hen in beslag wordt genomen; voornamelijk zijn dit atjehsche vrouwen, die landbouwproducten, kippen, eieren etc. ten verkoop aanbieden om wat geld bij elkaar te krijgen voor inkoopen.

De drukte neemt nog meer toe, wanneer tegelijkertijd een veepasar wordt gehouden.

Scheepvaart.

Wie iets wil vertellen van de scheepvaart Atjeh betreffende, moet natuurlijk beginnen met Sabang op het eiland Poelau Wéh met zijn natuurlijke voor haven geschikte baai. Eerst bestemd als operatie-basis, kolenstation en évacuatie-oord voor gewonden en zieken, begon men al heel gauw het particulier initiatief te interesseeren voor de vestiging van een havenbedrijf op dit eiland. De eerste steen voor dit nu modern geoutilleerd haven-emplacement werd gelegd door de Bataviaasche firma de Lange & Co., die met finantieelen steun van de Nederlandsche Handel Mij. een kolenstation oprichtte, terwijl later begonnen werd met den bouw van aanlegsteigers, loodsen, woningen etc. Had tot 1896 de haven uitsluitend gediend voor steenkolenleveringen aan de Koninklijke- en Gouvernementsmarine en ook aan enkele particuliere schepen, door het openstellen voor den handel als vrijhaven op 4 April 1896, werd Sabang opgenomen in het wereldscheepvaartverkeer. Door het gestadig toenemen van het aantal bunkerende schepen, werd door de Directie van de N.V. „Zeehaven en Kolenstation Sabang", in wier handen de belangen van de firma de Lange waren gelegd, besloten tot het, annex de kolenleveringen, openstellen van de gelegenheid tot repareeren en dokken van de groote zeeschepen op hun weg van Europa naar Indië.

Een 3000 ton drijvend dok en een 5000 ton sectie dok werden in het moederland besteld, terwijl de noodige scheepshellingen voor klein materieel werden gebouwd. Daarnaast begon men met modern geoutilleerde werkplaatsen voor eventueele herstellingen, een ijsfabriek voor het leveren van ijs aan de schepen, een bronwaterleiding voor

zoetwater-leverantie, een hospitaal en een hotel voor passagiers, die op aansluiting van mailboot op K.P.M.'er of omgekeerd moesten wachten. Bovendien werden later nog groote tanks gebouwd door de B.P.M. voor de voorziening van brandstof aan de oliestokers en de motorschepen. De verwachtingen waren hoog gespannen; voor het bunkeren waren de noodige electrische kolentransporteurs en drijvende bunkermachines voorhanden; de baai was niet alleen voor koopvaardijschepen buitengewoon geschikt o.a. ook door de mogelijkheid om 's nachts ten allen tijde binnen te kunnen varen zonder eenige moeilijkheid, maar was bovendien uitstekend geschikt voor een marinebasis.

Ik schrijf opzettelijk w a s, omdat het voor een leek moeilijk te beoordeelen is, of na het tot stand komen van de marinebasis Singapore der Engelsche vloot, Sabang als zoodanig nog waarde heeft.

De hoopvolle verwachtingen zijn echter in haar geheel niet verwezenlijkt; na het klaar komen van de oceaanhaven in Belawan Deli, zag Sabang zich ontgaan de overscheep van de van het cultuurgebied van S.O.K. afkomstige producten en dat van het Oostelijk deel van Atjeh, terwijl ook de overscheep van de importgoederen voor S.O.K. bestemd, niet meer behoefde plaats te vinden. Overscheep van Westkust lading ging door de malaise in geweldige mate achteruit. Het is te hopen, dat de conjunctuur-verbetering hierin verandering zal brengen. Ook de vraag naar herstellingen bleef grootendeels uit, terwijl bovendien de beide dokken voor groote zeeschepen, waarvan de tonnage bij ieder nieuw schip toeneemt, al gauw te klein werden.

Hoewel het aantal Nederlandsche schepen, dat in 1937

Sabang aandeed belangrijk grooter was dan in 1936, is het totaal toch verminderd, zooals uit ondervolgend staatje volgt:

Nationaliteit	Aantal 1936	Aantal 1937	Verschil
Nederland	166	226	+ 60
Ned. Indië	269	224	— 45
Gr. Brittannië	146	112	— 34
Duitschland	27	45	+ 18
Noorwegen	53	48	— 5
Griekenland	87	46	— 41
Japan	17	24	+ 7
Andere nationaliteiten	39	46	+ 7
Totaal	804	771	— 33

Wel had Sabang in 1937 een drukker bezoek van oorlogsschepen volgens ondervolgend staatje:

Nationaliteit	Aantal 1936	Aantal 1937
Nederland	3	5
Gr. Brittannië	—	9
Frankrijk	1	4
Andere nationaliteiten	3	—
	7	18

De scheepvaartverbinding Sabang-Oelèë Lheuë wordt

behalve door de K.P.M. onderhouden door de „Sabangbaai" van de Atjeh Transport Mij., een onderdeel van de Sabang Mij.

De kustvaart wordt bediend door de N.V. K.P.M. met een 5-tal lijnen, waardoor de meeste kustplaatsen minstens éénmaal per week, doch enkele meerdere malen een verbinding hebben met Sabang, Oelèë Lheuë, Padang, Penang of Belawan, hetzij direct, hetzij na overscheep. Van alle kustplaatsen heeft slechts Langsa een natuurlijke haven, voor de andere plaatsen gaat de K.P.M. op de reede ten anker.

Te Oelèë Lheuë is thans gestationneerd het Gouvernementsvaartuig de „Wega", hetwelk eens per maand langs de ter Westkust gelegen posten gaat; overgeplaatste en op dienstreis gaande ambtenaren en militairen moeten zooveel mogelijk van deze gelegenheid gebruik maken.

Dit Gouvernementsvaartuig, behoorende tot de vloot van de Gouvernements Marine, door den Inlander zeer goed getypeerd met de benaming „setengah Kompenie" (letterlijk vertaald half militair) is geheel ter beschikking gesteld van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur. Laat ons hopen, dat de Gouvernements-Marine niet opnieuw ons dezelfde groote diensten zal moeten bewijzen als tijdens de Bakongan-actie van 1925-1927, toen geregeld heen en weer gevaren moest worden tusschen Oelèë Lheuë en het actiegebied voor aanvoer van de voor de troepen benoodigde goederen, aanvullingen etc. maar ook al te dikwijls voor vervoer van gewonden en overbrengen van het stoffelijk overschot van gesneuvelden, zooals toen voor de beide gesneuvelde officieren Kapitein Paris en den 1sten Luitenant Molenaar.

Verkeer.

Leest men in werken over Atjeh, geschreven 15 jaren geleden of eerder, hoe men in die tijden moest reizen dan wel zijn goederen moest vervoeren, c.q. opvoeren en vergelijkt men daarmede de huidige reis- en vervoersmogelijkheden, dan scheelt dit dag en nacht. Ook Atjeh is met den tijd meegegaan.

Huurkarretjes treft men nog slechts aan in Koeta Radja en een enkele in verschillende onderafdeelingshoofdplaatsen; zij worden echter hoe langer hoe meer verdrongen door de moderne vervoermiddelen. Wel treft men nog een enkele maal op de binnenwegen de door een rund of karbouw voortgetrokken vrachtkarren aan, doch in tegenstelling met vroegere jaren uitsluitend voor vervoer op korte trajecten.

Personen-automobiel, autobussen, vrachtauto's en vooral niet te vergeten de fiets, hebben hun intrede gedaan in Atjeh. Is een weg eenigszins berijdbaar voor auto's, dan ziet men er autobussen op rijden; zelfs de onverharde binnenwegen, die feitelijk slechts in droge tijden voor auto-verkeer geschikt zijn, worden benut.

Een groote vlucht heeft in Atjeh het gebruik van rijwielen onder de inheemsche bevolking genomen. Was een jaar of tien geleden een dergelijk vervoermiddel slechts bereikbaar voor de gegoede klasse, toen de markt overstroomd werd door de zeer laag geprijsde japansche rijwielen, kon ook de gewone gampongman zich de luxe van een rijwiel permitteeren, met het gevolg dat het aantal fietsbezitters met sprongen naar boven ging.

Slechts het „Atjeh-Trammetje", zooals de van Koeta Radja naar Besitang loopende Atjeh-Staatsspoor wordt

genoemd, doet aan de oude tijden van reizen terugdenken. Het totaal aantal personen-automobielen, autobussen en vrachtauto's bedraagt respectievelijk 756, 427, en 258 stuks, terwijl het aantal motorrijwielen en fietsen naar schatting een paar honderd stuks bedraagt. Men dient echter nog rekening te houden met het feit, dat het vervoer van personen en goederen van uit de Oostkust van Sumatra grootendeels plaats vindt middels aldaar geregistreerde automobielen.

1) Wegen.

Ons eerste optreden in dit gewest bracht door de militaire actie met zich, dat voor troepenbeweging beschikt kon worden over behoorlijke wegen, uiteraard vaak door bijna onbewoonde streken, om de zich daar nestelende vijandige benden op te zoeken.

Eerst na beëindiging der vijandelijkheden kwam er in den wegenaanleg meer systeem. Stond te voren daarbij het militaire doel op den voorgrond voor de verdere pacificatie van Atjeh, men kon thans de aandacht schenken aan een economisch wegenstelsel.

Leggen wij thans de kaart van Atjeh voor ons, dan zien wij naast tal van secundaire verbindingswegen, vrijwel het geheele gewest omzoomd door een overal per auto te berijden heirweg, die langs de Noord- en Oostkust van Atjeh, de verbinding vormt met de naburige Oostkust van Sumatra en langs de Westkust van Atjeh, Koeta Radja met het aan de Simpang-Kiri in de Onderafdeeling Singkel gelegen plaatsje Roendeng wordt verbonden, van waaruit de onderafdeelingshoofdplaats Singkel per motorboot kan worden bereikt.

Deze weg langs de Westkust van Atjeh, ongeveer 600 K.M. lang, zal nog met ± 80 K.M. verlengd moeten worden, waarvan de helft in Atjeh en het overige deel in Tapanoeli ligt, waarna de verbinding in het Zuiden met de residentie Tapanoeli tot stand zal zijn gekomen. [1])

Deze Westkustweg behoeft echter nog zeer vele verbeteringen en de daarin gelegen rivierponten zullen gaandeweg door permanente bruggen dienen te worden vervangen.

Ook de weg Koeta Radja—grens Sumatra's Oostkust, vereischt diverse verbeteringen, vooral van het in de afdeeling Oostkust van Atjeh gelegen gedeelte, hetwelk door zijn te lage kruinhoogte in den regentijd vaak onder water staat.

Ter verkrijging van een doorsteek van de Noordkust naar de Westkust, werd voorts, zoowel vanuit Sigli, als van uit Meulaboh, begonnen met den aanleg van den 210 K.M. langen z.g. transversaalweg.

Nadat men uit Sigli daarmede circa 100 K.M. was gevorderd en vanuit Meulaboh ± 60 K.M. moest in 1930 de verdere uitvoering daarvan, in verband met de hooge kosten en den minder gunstigen toestand van 's Lands middelen, tijdelijk worden stopgezet.

De ontbrekende schakel loopt door geheel onbevolkt, zwaar bergterrein. Toch zal deze, ongeacht de kosten, welke op ongeveer 1 millioen gulden worden geschat, te gelegener tijd moeten worden uitgevoerd, teneinde een voorheen zeer afgezonderde streek in dit gewest open te leggen.

Vanuit Bireuën, gelegen aan den hoofdweg Koeta

---

[1]) Intusschen is voor den aanleg van dezen weg door de Regeering een bedrag van *f* 750.000 beschikbaar gesteld uit de rubbergelden.

Radja—Medan, loopt langs steile bergwanden en diepe, vaak loodrecht afdalende ravijnen, een zijweg naar Takengon, waarlangs een geregeld dagelijksch vervoer per auto plaats vindt.

Eveneens door zwaar bergterrein loopt een autoweg, die Koeta Tjane over Kabandjahé met Medan verbindt. Deze weg, die zich vanaf Koeta Tjane in de richting der Gajo-Loeös nog een 30 K.M. voortzet, zal nog verbonden dienen te worden met den weg, die onverhard tot 15 K.M. vanaf Blangkedjerèn is gevorderd. Het nog aan te leggen tusschengedeelte over een afstand van ongeveer 70 K.M. zal eveneens groote kosten met zich mede brengen.

Het wegennet, hoewel dit reeds aan redelijke eischen voldoet, zal dus in de naaste toekomst nog aangevuld moeten worden met eenige ontbrekende schakels, welke voor het openleggen van de geïsoleerde streken in dit gewest noodzakelijk moeten worden geacht.

2) Atjeh-Staatsspoor.

Een andere verbinding tusschen Koeta Radja en Medan wordt gevormd door de Atjeh-Staatsspoor, die vanaf Oelèë-Lheuë over Koeta Radja, Sigli, Lho'Seumawé en Langsa, vrij dicht langs de geheele Noord- en Oostkust van Atjeh, tot het in de Oostkust van Sumatra gelegen Besitang loopt, met een zijlijntje van dit laatste naar het aan de straat van Malakka gelegen plaatsje Pangkalan Soesoe, terwijl een tweede zijlijn de onderafdeelingshoofdplaats Lammeulo verbindt met het hoofdnet. Het vervoer vanaf Besitang naar Medan en verder zuidwaarts geschiedt door de Deli-Spoorweg-Mij, een particulier bedrijf.

De aanleg van de Atjeh-Staatsspoor dateert van 1876,

DE KOLOSSEN OPGELADEN

OLIFANTENTRANSPORT, ZOOALS HET TOT VOOR KORT TUSSCHEN TANGSÉ EN GEUMPANG NOG PLAATS VOND

MARINE-VLIEGTUIG OP HET MEER VAN TAKENGON

OVERZETVEER (RAKIT), ZOOALS ER IN ATJEH NOG MEERDERE VOORKOMEN

toen de eerste baan ter lengte van 4 K.M., van Oelèë-Lheuë naar Koeta Radja voor het militaire verkeer werd opengesteld. Zij was oorspronkelijk met de normale spoorwijdte van 1.067 M. door de Genie-troepen gebouwd, doch later werd deze spoorwijdte versmald tot 0.75 M. In 1885 werd het 7 K.M. lange traject van Koeta Radja tot Lambaroe bijgebouwd, terwijl om Koeta Radja eveneens een ceintuurbaan en twee andere straalbanen werden aangelegd.

Toen het „concentratiestelsel" in 1896 echter had afgedaan, werden deze ceintuurbaan en de beide straalbanen weder opgebroken. De lijn Oelèë-Lheuë-Koeta Radja-Lambaroe bleef echter bestaan en kreeg in 1897 en daarna een belangrijke uitbreiding.

Van een commercieel-bedrijf kan in dit tijdvak bij deze trambaan moeilijk gesproken worden, daar de lijn toen alleen nog strategische beteekenis had en onder militaire leiding stond.

De eerste verlenging van de bestaande tramlijn van Lambaroe tot Seulimeum werd voltooid in 1898. Daar voor de verdere doortrekking tot de Noordkust van Atjeh, de lijn de waterscheiding tusschen Seulimeum en Padang-Tidji moest overschrijden, waarvoor de aanleg van een zware bergspoorweg noodig was, werd in verband met de hooge bouwkosten daarvan voorloopig afgezien. Aan de overzijde van het gebergte werd evenwel aan de verdere vlaktelijn doorgebouwd en werden tusschen 1898 en 1902 de baanvakken van Gedeh-Breuëh over Sigli, Lho'Seumawé en Idi tot de Langsabaai aangelegd.

Het ontbrekende stuk bergspoor tusschen Seulimeum en Gedeh-Breuëh, waaraan in 1903 werd begonnen, werd in

begin 1908 opgeleverd. In 1910 werd besloten de Atjehtram te verlengen van de Langsabaai tot Kwala Simpang en in 1912 vanaf dit station tot Pangkalan Soesoh. In 1919 kwam de aansluiting te Besitang met de Deli-spoorweg gereed, waarmede de economische beteekenis van deze militaire lijn belangrijk werd verhoogd.

Het behoeft geen betoog, dat de aanleg van de spoorbaan door het toenmaals vijandige Atjeh, zeer veel tot de pacificatie van dit gewest heeft bijgedragen. Eenvoudig werk is het niet geweest; grootendeels werd daaraan gearbeid „met de bajonet op het geweer". Nieuw aangelegde baangedeelten moesten met geblindeerde treinen worden beproefd.

Het opbreken door vijandelijke Atjehers van baangedeelten, behoorde niet tot de zeldzaamheden en de herstellingen aan de vernielde lijn, welke vaak onder het vijandelijk vuur en met groote kans op klewangaanvallen van die zijde moesten worden verricht, kostten niet zelden menschenoffers.

De spoorbaan die, zooals gezegd, een belangrijke schakel in het pacificatie-proces van dit gewest is geweest en uit politiek-, militair- en commercieel oogpunt jarenlang van groot nut, ja, vrijwel onmisbaar was, boet de laatste jaren aan belangrijkheid in, wegens het snel opgekomen autoverkeer. De autobus, die den reiziger tot vlak bij zijn woning brengt, den marktganger tot aan de pasar rijdt en de schoolkinderen naar en van school brengt en haalt, is een te zware concurrent voor de A.S.S. geworden. Europeesche reizigers leggen het traject Medan-Koetaradja zoo noodig per auto in één dag af; de trein heeft daarvoor 2 dagen noodig.

De bewoners van dikwijls op vrij verre afstanden van de lijn gelegen kampongs, verplaatsen zich gemakkelijker met de autobus, die vrijwel overal kan komen.

De bedrijfsresultaten van de A.S.S. waren dan ook de laatste jaren, ondanks verlaagde tarieven, bedroevend, vooral door het zich uitbreidend auto-, autobus- en vrachtautoverkeer. Door ernstige bezuinigingen echter werd in 1937 winst gemaakt, wat ook voor 1938 het geval zal zijn.

Zoolang er evenwel geen het geheele jaar door volkomen betrouwbare autoweg is, met goed georganiseerde autodiensten, kan van opheffing van dit transportmiddel nog geen sprake zijn.

De thans bestaande asweg van Koeta Radja naar Medan is in zijn huidigen toestand, om redenen als reeds tevoren opgemerkt, nog lang niet in staat het geheele personen- en vrachtvervoer van het spoorbedrijf, hetwelk globaal geschat op ± 100.000 ton goederen en ongeveer 2 millioen reizigers per jaar kan worden gesteld, over te nemen.

De aanleg van een volledig aan het gestelde doel beantwoordenden autoweg, waarbij men voor een groot gedeelte de baan van de A.S.S. met haar kunstwerken als kern zou kunnen benutten, is echter nog zoo eenvoudig niet. Verwacht mag echter worden, dat de resultaten dit groote werk alleszins loonend zullen maken. Tegenover het vervallen van de door de trein-exploitatie geleden verliezen, welke jaarlijks eenige tonnen bedroegen, zou een aanzienlijke ontvangst aan benzine-accijns, tengevolge van het verhoogde autoverkeer, komen te staan. De belangrijke personeelskosten, welke thans door het land worden gedragen, zouden voor een groot deel overgeheveld worden naar het particuliere auto-transportwezen.

3) Vliegvelden.

De aanleg van vliegvelden in het gewest had gedurende de laatste jaren speciale aandacht. De Sabangmaatschappij is reeds van 1928 af bezig met den aanleg van een landingsterrein in de nabijheid van Sabang, waarmede echter een geweldige arbeid, gepaard met hooge kosten, gemoeid is.

In de onderafdeeling Idi werd door de Bataafsche Petroleum Maatschappij, in samenwerking met het zelfbestuur van het landschap Peudawa, in 1934 een landingsterrein aangelegd, ten behoeve van de voor hare olievelden in Peureula' te verrichten luchtkaarteeringen. Dit gaf den stoot voor den aanleg van meerdere schakels tusschen Medan en Sabang.

Dicht bij Bireuën kwam een uitstekend landingsterrein gereed, in heerendienst aangelegd door de bevolking van het landschap Peusangan.

Op 7 K.M. afstand van Lho'Seumawé werd een door den zelfbestuurder gratis afgestaan zeer mooi terrein voor dit doel benut, terwijl ook door den Zelfbestuurder van Samalanga een mooi terrein voor den aanleg van een vliegveld ter beschikking werd gesteld.

Op 14 K.M. afstand van Koeta Radja bevindt zich het landingsterrein van Lho'Nga. Waar voorts ook in het binnenland, nabij Takengon en Blangkedjerèn in de Gajo-Loeös en verder langs de Westkust van Atjeh naar geschikte terreinen wordt gezocht, zal binnen afzienbaren tijd geheel Atjeh door het vliegtuig bestreken kunnen worden.

Kolonisatie.

De eerste pogingen om tot kolonisaties te geraken da-

teeren van 1930. De op uitgebreide schaal doorgevoerde bezuinigingen door de europeesche landbouwondernemingen en in meerdere gevallen zelfs sluiting der ondernemingen, als een noodzakelijk gevolg van de nog in dat jaar steeds dalende economische conjunctuur, terwijl geen herstel van de economische depressie in het verschiet was, maakte een groot deel der ondernemingsarbeiders, hoofdzakelijk contractanten overbodig, zoodat deze lieden teruggezonden zouden moeten worden naar hun land van herkomst en wel Java. Uitgaande van het feit, dat Java wellicht in nog veel sterkere mate door de malaise getroffen was en de contractanten bij terugzending een kommervollen tijd tegemoet zouden gaan, werden door het europeesch Bestuur in samenwerking met de verschillende Zelfbestuurders pogingen in het werk gesteld om een deel dezer lieden tot vestiging in Atjeh te bewegen op de nog in voldoende mate aanwezige gronden van de bevolkingsreserve. Daarbij werd niet nagelaten die maatregelen te nemen, die een vestiging van Javanen zouden kunnen stimuleeren. Deze pogingen werden met succes beloond en er werden meerdere kolonisaties gesticht, bescheiden van opzet en omvang.

De eerste maatregelen, die genomen moesten worden, waren drainage naast aanleg van verbindingswegen; deze werkzaamheden werden door de kolonisten in loondienst verricht, waarmede men bereikte, dat zij tot het afkomen van de eerste rijstoogsten in hun onderhoud konden voorzien. Werden aanvankelijk voorschotten verleend à fonds perdu voor aankoop van materialen voor huizenbouw etc., naderhand is men geheel van dit voorschottensysteem teruggekomen.

De normale gang van zaken is de navolgende: zoodra een kolonist zich aangemeld heeft voor opname in het kolonisatieterrein, wordt hem een stuk hoog gelegen grond ter grootte van ± ½ H.A. en een stuk voor sawah geschikt terrein van ongeveer het dubbele oppervlak gratis afgestaan. Hij zal echter een schriftelijke overeenkomst met het betrokken Zelfbestuur moeten aangaan om deze gronden binnen een bepaalde periode tot ontginning te brengen, waarbij meestal een duur van drie jaren wordt genomen. Volbrengt hij de hem in de overeenkomst opgelegde taak, dan krijgt hij de grond toegewezen in individueel bezit, te vergelijken met het erfelijk individueel bezitsrecht op Java. Als slot wordt hem nog hulp verleend in den vorm van verstrekking op leenbasis van zaadpadi, ander plantmateriaal en ploegvee.

Het spreekt wel vanzelf, dat de kolonist begint met ontginning van de droge gronden om plaats te hebben voor het opzetten van een eenvoudige woning; waar bovendien deze gronden als regel bijzonder geschikt zijn voor de droge rijstcultuur gedurende ± 2 jaren wordt tegelijkertijd op het ontgonnen terrein de zaaipadi uitgezaaid. In dezelfde periode begint hij met de eerste overjarige gewassen in deze droge gronden te brengen en men ziet al heel gauw om het huisje klapper-, kapok-, pisang- en vooral vruchtboomen uit den grond schieten.

Om al te groote uitputting van den grond te voorkomen, wordt na 2 oogsten, geen rijst meer op de droge gronden uitgezaaid en blijven ze uitsluitend bestemd voor overjarige- en tweede gewassen. Nu komen de voor sawah bestemde terreinen aan de beurt; de kolonist zal hebben te zorgen dat in het 3e jaar van zijn vestiging

hij de eerste oogst van zijn natte rijstvelden binnenhaalt.

Moge wellicht uit het bovenstaande volgen, dat het een adspirant-kolonist niet moeilijk zal vallen zich een redelijk bestaan te verschaffen, al heel gauw zal de leider van een dergelijke kolonisatie merken, dat terdege rekening gehouden moet worden met den aard en de gewoonten van de bevolking op Java, daar zoodra de geest onder de kolonisten minder goed wordt en zij zich niet thuis gaan gevoelen in die streek — de kolonisatie gedoemd is te verloopen. Wordt echter een en ander voorkomen, dan ziet men al na een jaar of vijf een dergelijke nederzetting uitgroeien tot één of meer zelfstandige dorpen met hun eigen javaansch dorpshoofd en dorpsbestuur.

Naast deze van Bestuurswege geëntameerde kolonisaties ziet men in de cultuurcentra, meest in de onmiddellijke nabijheid der ondernemingen, op spontane wijze vestigingen ontstaan van oud-contractanten, die als vrije arbeiders hun brood verdienen op deze ondernemingen.

Ook van de zijde der Cultuurlichamen tracht men te komen tot kolonisatievorm, de z.g. arbeiders-kolonisaties, welke straks het noodige geroutineerde werkvolk zullen moeten leveren na afschaffing van de poenale sanctie; met uitzondering van een enkel kapitaalkrachtig cultuurlichaam, hetwelk zich in die richting gespecialiseerd heeft, hebben deze pogingen nog geen groote resultaten getoond.

Als slot mogen nog enkele woorden gewijd worden aan de plannen van de Regeering om tot een oplossing te komen voor de jaarlijks toenemende overbevolking op Java en wel door overheveling van deze overbevolking naar kolonisatie-terreinen in de buitenbezittingen. In aanmerking nemende de geringe bevolkingsdichtheid van meer-

dere kustgebieden van Atjeh is het voor de hand liggend, dat groote complexen hiervoor te vinden zijn; hiertegenover staat, dat de noodige werkzaamheden moeten worden verricht om deze zoo goed als onbewoonde gebieden geschikt te maken voor kolonisatie-terreinen, waarbij als eerste vereischte vermeld moet worden een behoorlijke toegangsweg naar deze complexen en verder nog de aanleg van de noodige secundaire wegen op de terreinen zelve.

Aan de door de Regeering ingestelde contrôle-commissie voor Immigratie en Kolonisatie werden de navolgende opgave van complexen verstrekt, welke voor kolonisatiedoeleinden in aanmerking gebracht kunnen worden.

1) in het Langsa'sche twee complexen groot 5.100 H.A. en 10.000 à 20.000 H.A.
2) in Groot Atjeh één complex van ± 5.000 H.A.
3) in de afdeeling Westkust vijf complexen respectievelijk groot 18.000 H.A., 20.000 H.A., 7.500 H.A., 15.000 H.A. en 122.000 H.A.

Men ziet dus: meer dan voldoende terreinen beschikbaar. Het is echter nog zeer de vraag of Atjeh uitverkoren zal worden in de naaste toekomst de overbevolking van Java te herbergen, aangezien er verschillende streken in Indië zijn, die wat ligging betreft, eerder in aanmerking komen.

HOOFDSTUK VI

HET ONDERWIJS

Nog was de oorlogsvlam niet uitgedoofd of de werken des vredes werden ter hand genomen, zoodat dan ook in 1910, toen de eigenlijke krijg als definitief geëindigd mocht worden beschouwd, reeds tientallen scholen voor de bevolking waren geopend. Van een systematische opzet en organisatie kon echter in deze onrustige tijden nog geen sprake zijn. Eerst onder Gouverneur Swart werd hiermede een aanvang gemaakt. Hij toch zag met zijn alomvattende belangstelling de groote waarde van het onderwijs voor de pacificatie van het onderworpen en strijdensmoede volk, dat echter nog slechts noodgedwongen ons gezag erkende, ten volle in.

Orde, rust en rechtszekerheid, die drie kostbare goederen welke Atjeh onder het Sultanaat met zijn voortdurende binnenlandsche oorlogjes slechts gedurende de korte perioden van een krachtig centraal gezag had gekend, doch die thans door den vreemden overheerscher definitief werden gegrondvest, mochten niet de eenige rechtvaardiging van ons bestuur blijven. De overwonnene, die in den overwinnaar slechts zag den gehaten ongeloovige, moest met

het nederlandsch gezag worden verzoend. Wegen moesten worden aangelegd, de landbouwmethoden gemoderniseerd, nieuwe gewassen aangeplant, de veestapel verbeterd, onderwijs en hygiëne moesten aan de bevolking worden gebracht.

Waar vele dezer met enthousiasme aangevatte pogingen om land en volk op te heffen, slecht voorbereid en zonder grondige voorstudie ondernomen, vaak door dilettanten geleid, tot mislukking en teleurstelling waren gedoemd, behoeft het geen verwondering te wekken, dat ze vooral in de eerste decennia nu niet direct de populariteit van het bestuur verhoogden. Ook het onderwijs levert hiertoe tal van sprekende voorbeelden. Wat bijvoorbeeld te zeggen van een schooldwang, waarbij ouders die hun kinderen niet naar school zonden of wier kinderen de school ongeregeld bezochten, werden beboet en soms gestraft met ten arbeidstelling aan de wegen. Wat te zeggen van een meisjesvolksschool waar van de ongeveer 80 leerlingen er om en bij de 60 reeds waren gehuwd en voor een groot gedeelte reeds met den echtgenoot samenleefden en waarvan de ouders of echtgenoot eerst als zwangerschap was opgetreden den oelèëbalang durfden verzoeken haar als leerling te ontslaan.

Ten slotte bleken dit alles slechts kinderziekten en geleidelijk aan heeft ook in Atjeh na jaren van experimenteeren het onderwijs zich min of meer aangepast aan de behoeften en eigenaardigheden van de inheemsche maatschappij. Dat nu reeds deze ontwikkeling tot staan zou zijn gekomen en een in alle opzichten bevredigende eindvorm zou zijn bereikt, kan niet worden aangenomen. Nog voortdurend is er groei en een zoeken van nieuwe ba-

nen; de strijdvraag over de invoering van het Atjehsch als voertaal op de volksscholen, waarover straks nader, is dáár om zulks te bewijzen. Dat nu reeds ons onderwijs in alle lagen der bevolking populair zou zijn, wie zou dat durven beweren? Dat echter de spontane vraag vooral op en rondom de grootere plaatsen, is toegenomen en dat het onderwijs inderdaad in belangrijke mate tot de pacificatie heeft bijgedragen, zal niemand weerspreken.

Talrijk waren de moeilijkheden waarvoor men zich de eerste tientallen jaren speciaal bij den opbouw van het volksonderwijs, de eenvoudigste vorm van onderwijs bestemd voor de groote massa, zag gesteld. Atjehsche onderwijzers, om een voorbeeld te noemen, had men natuurlijk nog zoo goed als geen; het grootste deel der leerkrachten werd gevormd door Menangkabauers, Mandailingers en Bataks, vaak zelf zonder behoorlijke vooropleiding, die in de meeste gevallen de landstaal hunner leerlingen, Atjehsch of Gajosch, niet verstonden. De leerlingen op hun beurt, althans buiten de groote plaatsen, kenden niet of nauwelijks Maleisch, de taal waarin het onderwijs werd gegeven. Dat dit de animo van de leerlingen niet zal hebben verhoogd, behoeft geen betoog; dit te meer waar de ouders slechts onder dwang van controleur en oelèëbalang bereid waren de opvoeding hunner kinderen aan den gehaten overheerscher over te laten. Een woord van hulde aan de onderwijskrachten, die in de beginjaren onder zoo moeilijke omstandigheden hun taak hebben vervuld, mag hier niet ontbreken. Langzamerhand is ook hierin verbetering gekomen. Tweejarige leergangen voor de opleiding van volksonderwijzers werden op verschillende plaatsen opgericht, waardoor het gehalte van de leerkrachten aan de

volksscholen kon worden verbeterd. Was aanvankelijk het aantal atjehsche deelnemers aan deze cursussen gering, thans is de toestand reeds zoo dat van de meer dan 600 volksonderwijzers ruim $^2/_3$ tot den atjehschen dan wel tot een anderen in dit gewest inheemschen landaard behooren.

De volkstaal brengt, zooals gezegd, de meest elementaire vorm van onderwijs: lezen en schrijven in latijnsche en arabische karakters en eenvoudig rekenonderwijs. Meer is voor den gewonen gampongman, die zijn bestaan vindt in het boerenbedrijf, in de vischvangst, of in zijn winkeltje ook niet noodig. Het rukt hem even uit de sfeer van zijn bekrompen dorpsbestaan, brengt hem spelenderwijs in aanraking met dingen, die buiten zijn normalen gezichtskring liggen en maakt hem onbewust vertrouwd met tal van instellingen en inzettingen van het Westen.

Tot diep in het binnenland kan men deze schooltjes aantreffen, van primitieve schuurtjes met wanden van gevlochten bamboe, een leemen vloer en een atapdak bestaande uit één lokaal, tot keurige houten gebouwtjes met cementen vloer en pannen dak van twee, drie leslokalen toe. Wanneer men deze schooltjes binnentreedt, bespeurt men niets van de overdreven luxe, welke de moderne europeesche scholen wel kenmerkt. Eenvoudige, vaak door een dorpstimmermannetje vervaardigde banken voor drie, vier leerlingen, een tafel en stoel voor den onderwijzer, een kast voor het opbergen van de leermiddelen, een schoolbord en ten slotte wat iederen bezoeker telkens weer opvalt en telkens weer boeit, de door den onderwijzer zelf vervaardigde wandversiering. Eenvoudige of verheven spreuken, sierlijk geteekend op smetteloos wit papier, soms keurig ingelijst, voorstellingen van dieren, planten en voorwer-

pen, hier naief en onbeholpen, elders met vaardige hand en onbegrensde fantasie, vooral wanneer het niet-inheemsche dieren als leeuwen enz. betreft, op het papier gebracht, doch bijna altijd met liefde, ten koste van een onberekenbaar aantal vrije uren, vervaardigd, een graadmeter voor de toewijding van den onderwijzer voor zijn vak. Ramen, men vindt ze sporadisch; in de meeste schooltjes behelpt men zich door een gedeelte van de omwanding vlak onder het dak te vervangen door gaas.

Het aantal leerjaren is drie soms vier, het schoolgeld varieert van 2½ tot 50 cent per maand, al naar de draagkracht van de ouders, doch het meerendeel der leerlingen betaalt niet meer dan vijf of tien cent. Een in den loop der jaren steeds beter georganiseerde inspectie waakt voor het peil van het onderwijs. Het aantal meisjesleerlingen is in den regel gering, daar vooral de oudere generatie weinig voor meisjesonderricht gevoelt. Op de groote plaatsen heeft men getracht door het oprichten van speciale meisjesvolksscholen met vrouwelijke leerkrachten, waar ook onderwijs in handwerken wordt gegeven, het schoolgaan voor meisjes meer aantrekkelijk te maken. Is echter reeds voor het jongensonderwijs zonder krachtigen steun en medewerking van den oelèëbalang vaak weinig te bereiken, in nog sterker mate geldt dit voor het meisjesonderwijs. We mogen dan ook niet verhelen, dat nog steeds tal van scholen, in het bijzonder op het platteland, staan of vallen met den steun van den oelèëbalang, zonder wiens aansporing of kennelijke waardeering het gros der ouders er niet aan zou denken hun kinderen ander onderwijs dan het oude beproefde godsdienstonderwijs van den teungkoe, waarop we nader zullen terugkomen, te geven. Al

bedraagt het aantal volksscholen in geheel Atjeh thans reeds 328 met ruim 600 onderwijskrachten en ruim 36000 leerlingen, het percentage alphabeten bedroeg bij de volkstelling van 1930 nog steeds slechts 1.1%, hetgeen overigens in vergelijking met Java, waar het volksonderwijs van zooveel ouderen datum is, met een percentage alphabeten van 5,5%, niet ongunstig kan worden genoemd.

Zooals hierboven reeds werd uiteengezet, waren de eerste volksschoolonderwijzers vrijwel uitsluitend vreemdelingen, zoodat het onderwijs in het maleisch moest worden gegeven. Ook leermiddelen als lees- en rekenboekjes in de atjehsche taal bestonden nog niet. Natuurlijk was dit vooral voor de peuters in de laagste klassen een groot bezwaar en moet dit op de resultaten van het onderwijs een ongunstigen invloed hebben uitgeoefend. Het spreekt vanzelf, dat, toen ook atjehsche onderwijzers werden aangesteld, deze vooral in de lagere klassen om hun onderricht begrijpelijker te maken naast maleisch, de officieele voertaal van de school, ook Atjehsch spraken, een toestand die in later jaren met de toename van het aantal atjehsch sprekende leerkrachten van uitzondering regel werd. In het jaar 1931 nu achtte de regeering, wier streven er altijd op is gericht geweest om in het belang van het onderwijs dit, indien eenigszins mogelijk, in de landstaal te doen plaats hebben, het aantal onderwijzers dat die taal machtig was en de voorhanden leermiddelen in de moedertaal voldoende om den in de praktijk gegroeiden toestand te consolideeren en officieel naast het maleisch het atjehsch als voertaal op de scholen in te voeren. De bedoeling was daarbij niet het onderricht in het maleisch geheel van het lesrooster te doen verdwijnen. Het maleisch is immers de

lingua franca van den Archipel en het onderwijs hiervan wordt om die reden door de regeering ook voor de volksschool van het hoogste belang geacht, dit te meer waar voor het volgen van onderricht in hoogere onderwijsinrichtingen kennis van die taal een eerste vereischte is. In de eerste klasse zou ¾ van de schooluren in het atjehsch les worden gegeven en ¼ beschikbaar zijn voor het eerste onderricht in het maleisch. In de tweede zou de verdeeling half om half zijn en in de derde klasse zou nog slechts ¼ van de lessen in het atjehsch worden gegeven en ¾ in het maleisch. Op deze wijze zou het onderwijs als geheel voor de kinderen begrijpelijker en, naar men hoopte, aantrekkelijker worden, terwijl het onderricht in het maleisch meer stelselmatig zou kunnen worden opgezet. Tevens zou daarmede bereikt worden, dat de bevolking meer vertrouwd zou geraken met het lezen en schrijven van hun moedertaal in latijnsche karakters volgens de door Professor Snouck Hurgronje ontworpen phonetische schrijfwijze, waardoor mogelijk het atjehsch als literatuurtaal tot nieuw leven zou kunnen worden gewekt. In de niet zuiver atjehsche streken, zooals de Gajo- en Alaslanden, de onderafdeelingen Tamiang, Langsa en Singkel en verder op de afdeelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen met hun sterk gemengde bevolking zou het maleisch als eenige voertaal gehandhaafd blijven. Helaas werd aanvankelijk in de kringen der oelèëbalangs en meer ontwikkelde Atjehers de bedoeling van de regeering niet allerwege begrepen. Men zag in het streven van de regeering een poging om de verbreiding van het maleisch tegen te gaan en zoodoende het atjehsche volk, dat een behoorlijke kennis der maleische taal voor zijn economische, maatschappelijke en geestelijke

ontwikkeling en voor zijn contact met de omwonende bevolkingsgroepen ten slotte niet kan ontberen, intellectueel en geestelijk te isoleeren. Een heftige protestactie, welke zelfs tot in Indië's vertegenwoordigend lichaam, den Volksraad, weerklank vond, werd ingezet. Nadat echter de Gouverneur in een te Koeta Radja bijeengeroepen vergadering aan een aantal vooraanstaande Zelfbestuurders, de bedoelingen van de Regeering had uiteengezet en verklaard had, dat de Regeering gaarne bereid was in iedere onderafdeeling op enkele scholen het maleisch als eenige voertaal te handhaven, opdat na een proefperiode van een vijftal jaren de resultaten van het onderwijs op beide typen scholen zouden kunnen worden vergeleken, was het verzet spoedig geluwd. Thans is de toestand zoo, dat op 201 van de 328 volksscholen naast het maleisch het atjehsch als voertaal is ingevoerd en men kan niet anders zeggen, dan dat het nieuwe stelsel uitstekend voldoet. Duidelijk blijkt echter uit deze geschiedenis weer, hoe gemakkelijk in een koloniale maatschappij de best bedoelde maatregelen der regeering tot misverstand aanleiding kunnen geven, doch tevens hoe gemakkelijk een dergelijk misverstand in onderling overleg uit den weg kan worden geruimd.

Ten slotte, alvorens van de volksscholen af te stappen, nog een enkel woord over het medisch toezicht op onderwijzers en leerlingen en de pogingen om de volksscholen te benutten voor de verbreiding van de eerste beginselen der hygiëne onder de eenvoudige plattelandsbevolking. Het groote bezwaar is hierbij, dat slechts de afdeeling Groot-Atjeh de beschikking heeft over een te Koeta Radja woonachtigen Indisch arts, speciaal belast met medisch werk in de kampong. Overal elders is de officier van ge-

MODERNE BRUG IN ATJEH

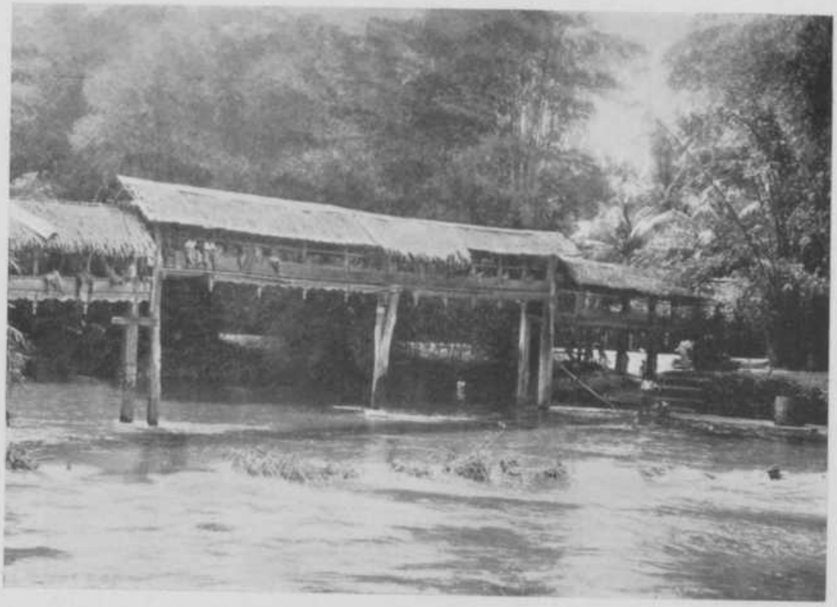

OUDE HOUTEN BRUG BIJ GAROT (SIGLI),
MET SNIJWERK VERSIERD

TEUKOE OEMAR

A. PH. VAN AKEN

Gouverneur van Atjeh van 1932—1936

zondheid bij het militaire detachement tevens belast met den dienst der volksgezondheid, voor welke neventaak hij echter meestal zoo weinig tijd beschikbaar heeft, dat van intensief werk in de kampong niets kan komen. Zijn bemoeienis met de scholen moet zich, hoe gaarne hij ook anders zou willen, beperken tot een inspectie één of enkele keeren per jaar, waarbij de leerlingen en zoo noodig ook de onderwijzers medisch worden onderzocht en behandeld. Malaria, beri-beri, dysenterie, schurft en andere huidziekten, tuberculose en framboesia, ziedaar de meest voorkomende volksziekten, welke hij op de scholen te behandelen krijgt. De vrees voor den dokter is bij de kleinen nauwelijks grooter dan in Europa. Ook al heeft de westersche geneeskunde de gampongbevolking slechts oppervlakkig bereikt, toch heeft zij zich daar een zekere faam verworven, waartoe geen geneesmiddel zoozeer heeft bijgedragen als de neosalversaan-injectie tegen framboesia, die de afzichtelijke wonden als bij tooverslag doet verdwijnen. Vaak krijgen de onderwijzers de beschikking over wat verband en eenige eenvoudige geneesmiddelen; meer echter kan niet worden gedaan. Veel intensiever echter is het werk in Groot-Atjeh. Onder leiding en toezicht van den speciaal met de zorg voor de volksgezondheid belasten medicus geven de onderwijzers van de 49 volksscholen in de onderafdeelingen Koeta Radja en Seulimeum den kinderen onderricht in de eenvoudigste begrippen der hygiëne, wordt den kleinen geleerd tandenborstels, nagelborstels, vliegendeksels, houten sandalen, bamboe-bekertjes en kranen te vervaardigen. Elken morgen treden de kinderen voor de school aan, wasschen onder leiding van den onderwijzer hun handen, borstelen hun nagels met de zelf-

vervaardigde nagelborsteltjes, poetsen hun tanden met de zelfvervaardigde tandenborstels, dit alles in de verwachting dat wanneer de kleinen deze hygiënische gewoonten drie jaren achtereen dagelijks uitvoeren, zij ze ten slotte als een onmisbare levensgewoonte zullen gaan aanvoelen. Op de meeste scholen zijn verder in samenwerking met het bestuur latrines geboord, terwijl ook een aanvang is gemaakt met de constructie van aan hygiënische eischen beantwoordende drinkwaterputten. Hoe weinig zelfs deze eenvoudige hygiënische gewoonten ook onder de meer ontwikkelden bekend zijn, moge hieruit blijken, dat al deze dingen ook bij het meerendeel der onderwijzers volslagen onbekend waren, zoodat de dokter, alvorens zijn taak onder de leerlingen te kunnen aanvangen, eerst nog in cursussen de onderwijzers in dat opzicht op peil moest brengen. Niets illustreert duidelijker welk een enorm arbeidsveld voor den medicus in de gampong is weggelegd. Nog is zij voor hem, althans in Atjeh, terra incognita en bepaalt zijn aanraking zich, naast polikliniek en schoolbezoek, tot massale injecties bij dysenterie-epidemieën. Moge het spoedig anders worden.

Naast en in aansluiting op de volksschool, bestemd om de groote massa eenig elementair onderwijs te verschaffen, bestaan, zooals overal elders in Indië, ook in Atjeh nog verschillende andere typen scholen voor voortgezet of meer uitgebreid onderwijs, waarover hier nog eenige gegevens.

Allereerst de vervolgscholen met 2-jarigen cursus, die 40 in getal met bijna 100 leerkrachten en ruim 3200 leerlingen op alle grootere plaatsen als 4e en 5e klasse van de volksscholen worden aangetroffen. Zooals de naam reeds aangeeft vormt het onderwijs een vervolg op dat

van de volksscholen, waarmede ze dan ook vaak in één en hetzelfde gebouw zijn ondergebracht. Dit is de school waarheen de meer gegoede gampongman en de lagere ambtenaar hun kinderen zenden om iets verdergaand onderwijs te genieten dan de volksschool biedt. Als bijzonderheid moge worden vermeld, dat aan de vervolgschool te Sabang, waar namelijk geen Hollandsch-Indische school bestaat, het nederlandsch als leervak is ingevoerd.

Als uiting van het streven van de regeering om het onderwijs meer aan te passen aan de behoeften van de immers overwegend agrarisch georiënteerde inheemsche maatschappij, is aan een tweetal vervolgscholen in dit gewest als 6e klasse een zoogenaamde landbouwklasse geopend. Het landbouwkundig gedeelte van het onderwijs omvat, naast het praktisch onderricht in een, zich in de onmiddellijke nabijheid bevindenden fikschen schooltuin en het maken van diverse excursies, eenig eenvoudig theoretisch onderricht in vraagstukken van landbouw, tuinbouw, veeteelt, visscherij, volkscredietwezen enz. De landbouwvoorlichtingsdienst zorgt dat het onderwijs wordt aangepast aan de bijzondere behoeften van de streek, waaruit de school haar leerlingen betrekt en staat den onderwijzer in alles met raad en daad ter zijde. Hoewel de eerste van deze scholen eerst in 1935 werd geopend, kan reeds nu gezegd worden, dat deze oriëntatie van het onderwijs als een volledig succes moet worden beschouwd. Helaas is het aantal beschikbare onderwijskrachten zeer gering, zoodat eerst langzamerhand deze vorm van onderwijs zal kunnen worden uitgebreid. Nog dit jaar zal echter zeer waarschijnlijk een 3e landbouwklasse worden geopend, terwijl de kans bestaat dat er ook volgend jaar nog één zal worden

toegestaan. Ook aan de gewone volksscholen worden sedert eenigen tijd, in overleg met den landbouwvoorlichtingsdienst, ter populariseering van het onderwijs proeven met eenvoudige schooltuintjes genomen.

Ter voorziening in de behoefte aan bekwame vaklieden, is voorts eenige jaren geleden te Sigli, waar de werkplaatsen der Atjeh-spoor zijn gevestigd, een openbare ambachtsleergang geopend, meer in het bijzonder voor metaalbewerking, welke echter vrij spoedig met een afdeeling voor houtbewerking werd uitgebreid. Voorts is aan de vervolgschool te Koeta Radja als 6e leerjaar een handelsklasse toegevoegd met onderricht in de eerste beginselen van handelsrekenen en boekhouden voor hen die in den kleinhandel den kost willen verdienen. Ook voor dit onderwijs is de belangstelling van inheemsche zijde alleszins bevredigend.

Ter bevordering van de oud-atjehsche weefnijverheid ten slotte werden eenige jaren geleden te Oelèë Lheuë en te Samalanga op initiatief van de betrokken oelèëbalangs weefscholen geopend. Afgewacht zal moeten worden of deze scholen inderdaad een réveil van de zijdeweefkunst en de zijderupscultuur ten gevolge zullen hebben. Ongetwijfeld moet voor handgeweven doeken met de oude specifiek atjehsche motieven ook nu nog een, zij het beperkt, afzetgebied te vinden zijn.

Naast deze volks- en vervolgscholen staan de Hollandsch-Inlandsche scholen met 7-jarigen cursus, thans 8 in getal met 16 leerkrachten en ruim 1500 leerlingen, die westersch van opzet, min of meer vergelijkbaar zijn met onze nederlandsche lagere school. Nederlandsche taal, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkennis, tee-

kenen, gymnastiek vormen naast het maleisch de leervakken, die gedeeltelijk in het nederlandsch, gedeeltelijk in het maleisch worden gegeven. De onderwijzers zijn vrijwel allen van inheemschen landaard, de hoofdonderwijzer is echter meestal een Europeaan. Voor kinderen van hoofden, inlandsche ambtenaren en andere meer gegoede inlanders is dit de normale schoolopleiding. Haar einddiploma geeft hun toegang tot de meeste der zoozeer geambieerde gouvernementsbetrekkingen, die den bekleeders in de oogen der bevolking, hoe laag zij ook vaak op den ambtelijken ladder mogen staan en hoe slecht zij ook vaak betaald mogen zijn, met een nimbus van aanzien omgeven. Dat dit onderwijs, vooral voor de leerlingen die uit een niet-hollandsch sprekend milieu komen, zeer zwaar is, behoeft geen betoog. Dat velen dan ook sneuvelen en ook onder hen, die wel het einddiploma behalen, het spreken en schrijven van de nederlandsche taal vaak nog veel te wenschen overlaat, evenmin. Groot is de vraag naar dezen vorm van onderwijs; vele aanvragen moeten dan ook elk jaar worden afgewezen. Waar het gouvernement, ook al met het oog op de hooge kosten, slechts ten deele aan de vraag naar dezen vorm van onderwijs kan voldoen, behoeft het geen verwondering te wekken, dat van inheemsche zijde, juist in de behoefte aan dit westersch onderwijs, is getracht door de oprichting van bijzondere scholen nader te voorzien. Zoo bestaan thans in Atjeh naast de gouvernements Hollandsch-Indische scolen een 7-tal bloeiende particuliere Hollandsch-Indische scholen met vrijwel gelijk leerprogramma, in stand gehouden o.a. door de bekende godsdienstig-cultureele vereenigingen Mohammadijah en Taman-Siswa.

Op de vier europeesche lagere scholen in Atjeh worden slechts bij uitzondering inheemsche en chineesche leerlingen toegelaten. De M.U.L.O. voor alle landaarden te Koeta Radja daarentegen telt tal van inheemsche, onder welke ook verscheidene atjehsche leerlingen. Ook de Hoogere Burgerscholen in Indië en Holland hebben reeds atjehsche leerlingen afgeleverd, terwijl zelfs enkele oelèëbalangszonen aan Universiteit of Hoogeschool een titel mochten behalen.

Een moeilijkheid bleef jaren lang de huisvesting van de tot uit de verste uithoeken van het gewest afkomstige te Koetaradja schoolgaande hoofdenzonen, die dikwijls in een voor een beschaafde opvoeding weinig geschikt milieu moesten worden ondergebracht. Een gelukkige oplossing werd hiervoor gevonden door de oprichting in 1920 van een door de landschapskassen gesubsidieerd internaat onder europeesche leiding, waar de jongelui onder behoorlijk toezicht kunnen worden gehuisvest. Een dergelijk internaat werd in 1931 eveneens met steun van de landschapskassen opgericht te Langsa. Behalve dit internaat voor de inheemsche bevolking bestaat te Koetaradja sedert 1929 nog een Christelijk militair internaat speciaal ten behoeve van de talrijke kinderen van Christen militairen van Amboineeschen, Menadoneeschen en Timoreeschen landaard, die op de garnizoensplaatsen buiten Koetaradja geen westersch lager onderwijs kunnen genieten. In dit verband verdient nog vermelding dat te Koetaradja juist ook met het oog op deze soldatenkinderen een speciale Amboineesche School is gevestigd met vrijwel gelijk leerprogramma als de Hollandsch-Inlandsche scholen.

Is dus, zooals uit het voorgaande blijkt, het onderwijs

voor de inheemsche bevolking vrijwel geheel in handen der overheid, heel anders is het gesteld met het onderwijs voor de ook in Atjeh zoo talrijke chineesche bevolkingsgroep, hetwelk volkomen in particuliere handen is. Op elke plaats, waar dit maar eenigszins mogelijk is, slaat de chineesche kolonie de handen in elkaar en wordt, dikwijls slechts voor een klein aantal leerlingen, ten koste van groote offers, een schooltje, hoe eenvoudig en primitief het ook moge zijn, geopend.

Ons overzicht van het onderwijs zou niet volledig zijn indien tot slot niet gewag werd gemaakt van het mohammedaansche godsdienstonderwijs, zooals zich dit sedert de invoering van den Islam in de 13e eeuw heeft ontwikkeld en thans nog steeds in geheel Atjeh door een ontelbaar aantal godsdienstonderwijzers en -onderwijzeressen wordt onderwezen. Bereikt ons volksonderwijs nog altijd slechts een deel van de atjehsche jeugd, bijna ieder kind daarentegen geniet godsdienstonderricht, al is dan ook het aantal diergenen voor wie dit verder gaat dan eenig onontbeerlijk elementair Kóran-onderwijs, niet zoo heel groot.

Dit Koran-onderwijs, hetwelk door Snouck Hurgronje en Kremer, waaraan we het hier volgende grootendeels ontleenen, uitvoerig wordt beschreven, verschaft den leerling de vaardigheid om de voor zijn dagelijksche godsdienstoefeningen noodige Koranteksten goed te reciteeren en om eventueel nu en dan, bij wijze van vrijwillige vrome bezigheid, stukken van het Heilige Boek volgens de strenge regelen der kunst op te dreunen. In iedere gampong zijn wel één of meerdere vromen, vrouwen of mannen, die bereid zijn de jeugd en ook ouderen deze kennis eigen te

maken. Op 6—7-jarigen leeftijd, vaak ook eenige jaren later, worden de kinderen, niet alleen de jongens, doch ook vele meisjes, toevertrouwd aan de zorgen van den godsdienstonderwijzer. In de gampong wordt hem bij die gelegenheid als geschenk wat kleefrijst of pisangs aangeboden. Eerst nadat de leerlingen zijn ingewijd in het arabische schrift, waar maanden mee heengaan, kan met het onderricht in het eigenlijke koranreciet een aanvang worden gemaakt. Hoofdzaak is hierbij, dat de leerling vaardigheid krijgt in het foutloos opzingen van de verschillende hoofdstukken van den Koran; of hij den inhoud van deze arabische teksten begrijpt, doet minder ter zake, ook de onderwijzer is hiervan trouwens vaak niet op de hoogte. Verder leeren zij het allernoodigste van de geloofsleer en oefenen zij zich in de verrichting van de aan alle mohammedanen vijfmaal daags voorgeschreven godsdienstoefening. Dit elementaire onderwijs duurt in den regel tot het 14e jaar, tot de leerlingen er in geslaagd zijn den Koran één- of tweemaal tot het einde toe te reciteeren, waarmede de onderwijzer zijn taak als afgeloopen beschouwt. Deze gebeurtenis wordt altijd met eenige plechtigheid gevierd, de onderwijzer ontvangt geschenken, gegoede lieden geven een offermaaltijd. Dit elementaire onderwijs, hetwelk dus, zooals Snouck Hurgronje het zoo kernachtig uitdrukt, niet meer oplevert dan dat „zijne adepten als papegaaien zonder verstand kunnen opdreunen wat aan den Profeet voor 13 eeuwen te Mekka werd geopenbaard" en hen daarenboven hoogstens in staat stelt de ritueele godsdienstoefeningen zonder fouten te verrichten, geldt als welhaast onontbeerlijk, maar ook als voldoende.

Voor de betrekkelijk kleine groep die verder onderricht wil genieten, komen allereerst de min of meer populaire atjehsche en maleische geschriften over plichten- en geloofsleer aan de beurt, die dan onder leiding van den godsdienstonderwijzer worden gelezen. Zelfstudie immers is voor den geloovigen mohammedaan uit den booze, „wie geen leermeester heeft, heeft den duivel tot leermeester". Een nog kleiner groep komt aan de studie van dieper in de materie doordringende naar arabische bronnen bewerkte maleische handboeken, dan wel aan de gezaghebbende arabische werken over plichtenleer, geloofsleer, dogmatiek en mystiek, zelf toe. Welk een moeilijkheden de student moet overwinnen eer hij het zoover gebracht heeft, kan men zich gemakkelijk voorstellen; zonder grondige kennis van de allesbehalve eenvoudige arabische grammatica is hier geen denken aan. Velen brengen het dan ook niet verder dan deze voorbereidende studiën en komen aan de eigenlijke studie van de handboeken nimmer toe. Het spreekt van zelf, dat slechts weinigen in staat en bereid zijn dit om het zoo uit te drukken hoogere onderwijs te geven. De woonplaatsen van deze leeraren, waarheen vooral in vroegere tijden de leerlingen dikwijls bij honderden samenstroomden, zijn dan ook vaak belangrijke centra van godsdienstig leven.

In later jaren is ook hier veel veranderd. Op de grootere plaatsen vindt men thans vaak groote gemoderniseerde godsdienstscholen, waar zoowel het eerste Koranonderwijs, als hooger godsdienstonderwijs wordt gegeven door godsdienstonderwijzers, die in den regel elders buiten Atjeh een behoorlijke vooropleiding hebben genoten. Op het platteland is echter de toestand ook nu nog zoo-

als die door Snouck Hurgronje werd beschreven.

Dat zij, die er in slagen deze langdurige godsdienststudie te voltooien, hoog in aanzien staan behoeft wel geen betoog. Welgestelde lieden geven veelal bij voorkeur hun dochters met het noodige voor levensonderhoud aan zulke schriftgeleerden ten huwelijk. Een ieder op zijn beurt doet nu en dan een beroep op hun wetenschap of hun voorbede in moeilijke omstandigheden en zulke verzoeken gaan met aanbieding van geschenken gepaard. Bij godsdienstige maaltijden krijgen zij niet alleen een eereplaats, maar voor hun aanwezigheid nog vaak een geldgeschenk op den koop toe. Welk een voorname rol deze schriftgeleerden in den Atjeh-oorlog hebben gespeeld, toen hun fanatiek woord den gampongman telkenmale opnieuw tot den krijg tegen den ongeloovige opzweepte, vond hiervóór reeds beschrijving; thans is hun taak weer zuiver tot die van geleerde en geestelijk hoeder teruggebracht.

Niet langer is Atjeh's naam als religieus centrum tot ver buiten den Archipel befaamd, zooals zulks in de bloeiperiode van het Sultanaat het geval was. Toen, in de 16e en 17e eeuw, was Atjeh een brandpunt van Islamstudie, waar theologen uit alle deelen der toenmalige mohammedaansche wereld als leermeesters optraden. Atjeh immers vormde in die tijden, toen de bedevaart naar Mekka per zeilschip nog een langdurige en gevaarvolle onderneming was, als „voorportaal van het Heilige Land" een vaste pleisterplaats voor de uit den indischen archipel afkomstige pelgrims, waar zij op heen- en terugreis vaak geruimen tijd vertoefden, ja soms de rest van hun leven gevestigd bleven. Kinderen des lands vond men echter onder deze groote leermeesters slechts een enkeling; wat

dat betreft is er dus weinig veranderd. Atjeh is echter gebleven wat het sedert eeuwen is, een uitgesproken mohammedaansch land.

HOOFDSTUK VII

HET BESTUUR EN DE GEESTELIJKHEID

Onze bestuursvoering in Atjeh. Als begindatum van onze „blijvende" vestiging in Atjeh moet worden aangenomen de 9de December 1873, de dag, waarop de tweede expeditie onder den luitenant-generaal J. van Swieten op het nu zoo vreedzame strand van Oelèë Lheuë landde. Staatsrechtelijk echter werd eerst op 31 Januari 1874 het grondgebied van Atjeh en Onderhoorigheden aan ons koloniaal bezit toegevoegd door de proclamatie van den Opperbevelhebber der expeditionaire troepen en maritieme strijdmiddelen, gericht aan het atjehsche volk. De Kraton was 7 dagen tevoren ingenomen; de Sultan eenige dagen daarna overleden aan cholera; het atjehsche rijk had opgehouden te bestaan en was krachtens het overwinningsrecht aan Nederland gekomen.

Om de bevolking te toonen, dat wij niet van plan waren weer te vertrekken, werd Koeta Radja, zooals de Atjehers de hoofdplaats van hun rijk noemden, danig versterkt; evenzoo een strook langs den oostelijken oever van de Atjeh-rivier naar het aan de kust gelegen Oelèë Lheuë.

Al direct deed zich de vraag voor, welke bestuursvorm

gekozen moest worden voor het nieuwe grondgebied. Veel tijd voor een beslissing was er niet; men koos de navolgende oplossing: Groot-Atjeh, waarvan werd aangenomen, dat het onder direct bestuur had gestaan van den Sultan zou in „eigen beheer" worden genomen. Later kon dan worden uitgemaakt of het onder rechtstreeksch bestuur dan wel als een vazalstaat onder één der Sultanstelgen zou worden gebracht. Voor de onderhoorigheden, waartoe alles, wat buiten Groot-Atjeh lag, werd gerekend, moest een andere weg worden bewandeld; door als beginsel aan te nemen, dat het gouvernement in de plaats was getreden van den overleden Sultan Ala-ad-Din Mahmoedsjah, moest men met de oelèëbalangs in de onderhoorigheden rechtsreeks onderhandelen. Zij werden uitgenoodigd om middels een te onderteekenen souvereiniteitsverklaring van hun onderwerping aan het nederlandsch gezag te doen blijken en de nederlandsche vlag te hijschen.

Als gevolg hiervan kwamen de feitelijk aan het Sultanaat onderhoorige landschappen te verkeeren in dezelfde positie als andere zelfstandige rijken en rijkjes in ons Insulinde, welke politieke contracten met het gouvernement hadden gesloten. In stede van de verhouding, die op historische gronden had moeten zijn: gouvernement-sultanaat-onderhoorige landschappen, kreeg men nu naast elkaar het gouvernement van Nederlandsch-Indië tegenover het voormalige sultansgebied en het gouvernement tegenover elk der landschappen, waarmede dus staatsrechtelijk de band tusschen sultanaat en onderhoorige landschappen werd verscheurd.

Het toenmalig koloniaal recept, namelijk bezetting van de hoofdstad van het rijk om dan langs politieken, vreed-

zamen weg te komen tot algeheele onderwerping van het overig gebied, scheen in den beginne ook voor Atjeh succesvol te zijn. De oelèëbalangs van de kuststaatjes teekenden, nadat Gigiëng, later meer bekend onder den naam Keumangan, het voorbeeld had gegeven, de een na den ander de souvereiniteitsverklaring, terwijl op plechtige wijze in tegenwoordigheid van de état-major van de oorlogsschepen de nederlandsche vlag werd geheschen.

Al heel gauw bleek echter, dat deze onderwerping niet eerlijk gemeend was en slechts een schijnbeweging was geweest om te ontkomen aan de blokkade door de oorlogsschepen van de voornaamste havenplaatsen, waardoor de handel met Penang en deels ook met Singapore in groote mate belemmerd werd. Daar nu de vorsten veelal het hoofddeel van den handel in handen hadden en verder nog belangrijke inkomsten trokken uit heffingen op in- en uitvoer, was door de blokkade hun voornaamste bron van inkomsten belangrijk achteruitgegaan. De schijn-onderwerping verschafte hun niet alleen weer de rijke inkomsten, maar stelde hen bovendien in staat den door de oorlogspartij gekozen, doch door ons niet erkenden Sultan, met geld en vooral ook met uit Penang geïmporteerde krijgsbehoeften te steunen om den strijd tegen den indringer voort te zetten, waaraan ook geregeld troepenafdeelingen van de onderhoorigheden deelnamen.

Was in de eerste 4 jaren het bestuur nog opgedragen aan den „civiel- en militair Bevelhebber", derhalve nog geheel in den geest van een expeditie-toestand, in 1878 achtte de regeering den tijd gekomen tot inschakeling van het bestuursapparaat. Atjeh werd verheven tot een gouvernement onder een civiel- en militair Gouverneur, die voor

het onderhouden van de betrekkingen met de inlandsche staten werd bijgestaan door een viertal Assistent-Residenten te Koeta Radja, Meulaboh, Sigli en Idi en een controleur te Samalanga.

Nadat door den Luitenant-Generaal K. van der Heyden geheel Groot-Atjeh was veroverd, achtte de Indische regeering, ondanks de waarschuwende woorden van dezen grooten veldheer, in 1881 den toestand rijp om tot splitsing over te gaan van het civiel- en militair bestuur. De hoofdredenen, welke hiertoe geleid hebben, zijn wel financieele geweest.

De Atjeh-oorlog had reeds meer dan 100 millioen gulden verslonden en bleef nog dagelijks groote sommen vorderen van de schatkist. Men meende na de schitterende resultaten van Generaal Van der Heyden de consolidatie van ons gezag in het reeds veroverde gebied en gezagsuitbreiding in de onderhoorigheden langs goedkooperen weg te kunnen verkrijgen, niet meer met behulp van een groote legermacht, maar langs politieke wegen, zooals elders in onze Oost.

In 1881 werd Atjeh en onderhoorigheden onder civiel bestuur gebracht onder den Gouverneur Pruys van der Hoeven, ex-Resident van Palembang, waarbij tegelijkertijd de eerste bestuursindeeling tot stand kwam. Het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden werd in een drietal afdeelingen verdeeld, t.w. Groot-Atjeh met Koeta Radja, de Noord- en Oostkust met Lho' Seumawé en de Westkust met Meulaboh als standplaats van den Assistent-Resident, terwijl bovendien een tiental onderafdeelingen onder een controleur in het leven geroepen werd.

Gezien de belangrijke resultaten door dezen eersten ci-

vielen Gouverneur bereikt in de onderhoorigheden, doen de fouten, gemaakt in Groot-Atjeh, vreemd aan. Door in het nauwelijks onderworpen Groot-Atjeh het militair machtsapparaat te vervangen door politie, gingen al heel gauw de door Generaal Van der Heyden behaalde voordeelen weer te loor. Hoogstwaarschijnlijk moet een en ander toegeschreven worden aan te weinig bekendheid met den waren volksaard der Atjehers.

Toen na een tweejarige bestuursperiode genoemde Gouverneur vervangen werd door den Resident van Palembang, Laging Tobias, kwam deze al gauw tot het inzicht, dat de scheiding van het civiel- en militair bestuur een misslag was geweest. Als gevolg van de pessimistische rapporten aan de Regeering werd in Augustus 1884 wederom het éénhoofdig civiel- en militair bestuur over Atjeh ingevoerd onder den Kolonel Demmeni.

Men kon nog niet afstappen van het beginsel een afwachtende houding aan te nemen, tot de vijand eindelijk eens het hoofd in den schoot zou leggen en zich zou onderwerpen, met het gevolg dat de Kolonel Demmeni en diens opvolger tot 1893 toe met hun troepen in Groot-Atjeh werden vastgeklonken aan de geconcentreerde linie, terwijl ook als gevolg van deze houding de bestuursmoeienis belangrijk werd ingekrompen.

Een nieuwe bestuursindeeling kwam tot stand, waarbij de afdeelingen van drie tot twee werden teruggebracht en de controleursposten werden opgeheven. Deze indeeling bleef gehandhaafd tot 1893, in welk jaar de geconcentreerde linie werd losgelaten door weer naar het systeem Van der Heyden terug te keeren met het bezetten van strategische punten. De oude bestuursindeeling van

EEN HOEKJE VAN PEUTJOET

DE PRETENDENT-SULTAN (midden) VOOR ZIJN VERBANNING

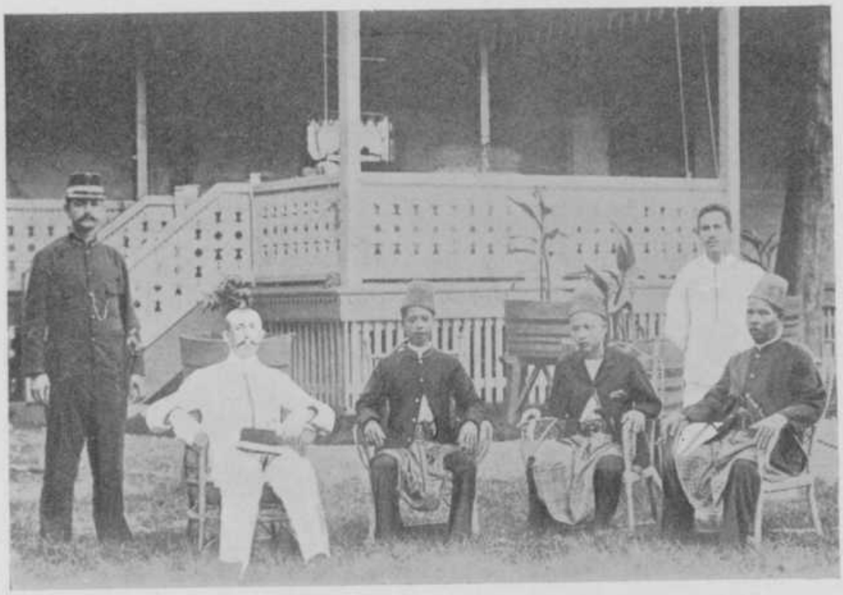

DE ONDERWERPING VAN PANGLIMA POLÈM
AAN DEN KAPITEIN COLIJN (2de van links) TE LHÒ SEUMAWÉ

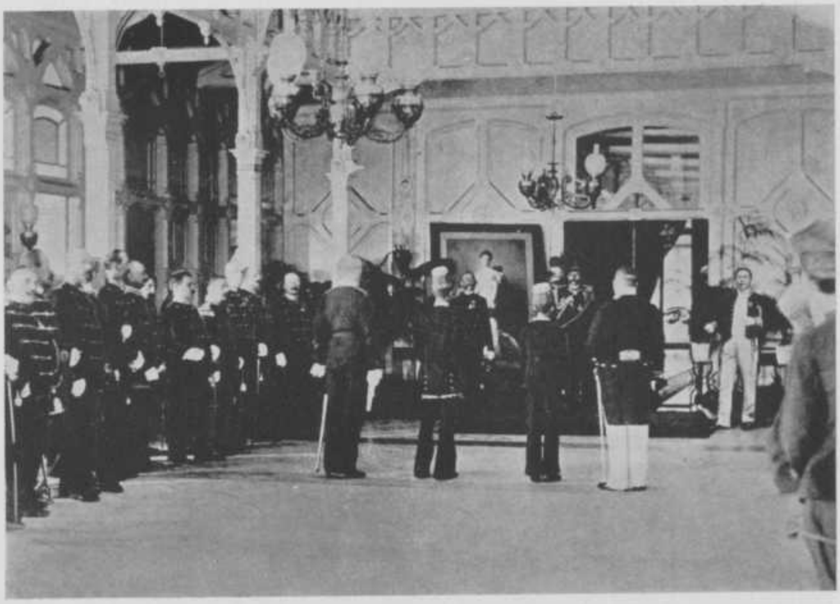

DE ONDERWERPING VAN DEN PRETENDENT-SULTAN
IN HET GOUVERNEURSHUIS TE KOETA RADJA

1881 met 3 afdeelingen onder een Ass. Res. werd toen hersteld, terwijl aan deze hoofdambtenaren een drietal controleurs en een civiel-gezaghebber werden toegevoegd.

In dat jaar werd met een nieuwe proefneming begonnen en wel met de bestrijding van de verzetspartij door de ons goedgezinde hoofden, waaronder de bekende Teukoe Oemar, die ruim van vuurwapenen en ammunitie werden voorzien. Het zou nog drie jaren duren — tot het overloopen van Teukoe Oemar met zijn krijgsmacht naar de verzetspartij (in April 1896) — alvorens eindelijk door de Regeering werd ingezien, dat de rust in Atjeh slechts kon worden gekocht met een ononderbroken en krachtig optreden tegen de oorlogspartij. Het door het verraad van Teukoe Oemar diep geschokte nederlandsche prestige moest, wat het ook mocht kosten, hersteld worden.

Nadat in de daarop volgende twee jaren het gebied van Groot-Atjeh wederom werd onderworpen, begon in 1898 de tot civiel- en militair Gouverneur benoemde Kolonel J. B. van Heutsz met zijn nieuwe methode van offensief optreden in de onderhoorigheden.

In dezen tijd werd ook de grondslag gelegd voor de meer intensieve bestuursvoering, welke zich geleidelijk heeft ontwikkeld tot het huidige systeem. In het tweede jaar van het bestuur van Van Heutsz werd bij staatsblad 1899, no. 259 het gewest verdeeld in de afdeeling Groot-Atjeh onder een Ass. Res. te Koeta Radja, met negen onderafdeelingen onder een controleur of civiel-gezaghebber en de afdeeling onderhoorigheden onder een Ass. Res. met eveneens Koeta Radja als standplaats, in welk gebied 7 onderafdeelingen ieder onder een controleur werden gevormd.

Men denke niet, dat hiermede een algeheele scheiding tusschen het civiel- en militair gezag in de lagere bestuursressorten tot stand was gebracht. De bedoeling was, eerst wanneer de politieke toestand zulks gedoogde of m.a.w. de streek zoodanig van kwaadwillige elementen was gezuiverd, dat een verstoring van de openbare rust en orde weinig meer te duchten was, in stede van actief dienende officieren der landmacht civiele ambtenaren met het bestuur der ressorten te kunnen belasten. Als voorbeeld moge dienen, dat eerst in 1910, na de vervanging van den militairen bestuurder door een civielen over de onderafdeeling Padang Tidji, geheel Groot-Atjeh onder civiel bestuur kwam te staan.

Bovendien werden ook buiten de onderafdeelingshoofdplaats in de centra van meerdere, nog onbetrouwbare streken militaire bezetting gelegerd in semi-permanente c.q. tijdelijke bivaks onder een officier, van waaruit het omliggende gebied afgepatrouilleerd kon worden. Deze officieren kregen tevens de opdracht den betrokken onderafdeelingschef bij te staan in het bestuur van hun patrouilleressort of zooals de uitdrukking ook wel luidde: een schakel te vormen tusschen den onderafdeelingschef en de hoofden en bevolking van hun gebied; zij kregen daarom den naam van schakel-officieren.

De talrijke wijzigingen in de bestuursindeeling op den voet te volgen valt buiten het bestek van deze beschrijving. Wel echter moet vermeld het in 1904 staatsrechtelijk onder het grondgebied van Nederlandsch-Indië brengen van het binnenland van Atjeh door den Overste Van Daalen, die gedurende de bekende tocht met zijn colonne dwars door Atjeh, het verzet in de Gajo- en Alaslanden wist te breken,

waarmede de annexatie van geheel Atjeh haar beslag had gekregen. Bovendien werden nog bij het nieuwe gewest gevoegd de eerst bij Tapanoeli behoorende onderafdeeling Singkel in 1904 en een viertal jaren later ook de onderafdeeling Tamiang van Sumatra's Oostkust.

Als overgangsmaatregel om ook t.a.v. de gewestelijke bestuursvoering te komen tot scheiding tusschen civiel- en militair bestuur, plaatste de regeering gedurende de bestuursperiode van Generaal Swart een militair commandant naast dezen gouverneur met bepaalde bevoegdheden. De aanstelling van een civiel Hoofd van gewestelijk bestuur ter vervanging van den in September 1918 afgetreden civiel- en militair Gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden Luitenant-Generaal H. N. A. Swart zette de kroon op de vervanging van het militaire- door civiel bestuur.

De verzetsbeweging in de jaren 1925-1927, in het zuidelijk deel van de onderafdeeling Tapa'Toean begonnen, waarbij het zelfs noodzakelijk was dit gebied met het landschap Troemon, eerst onder Singkel ressorteerende, tot een nieuwe onderafdeeling — Zuidelijke Atjehsche landschappen — te vormen onder een officier van de landmacht, bracht tevens met zich mede, dat het civiel bestuur in de aangrenzende onderafdeelingen Tapa'Toean en Alaslanden vervangen moest worden door civiel- en militair bestuur in één hand en wel van een kapitein der infanterie met den titel van fungeerend-controleur, welke maatregel enkele maanden geleden, dank zij den gunstigen politieken toestand, weer ongedaan gemaakt kon worden. Van de talrijke militaire bestuurders en schakel-officieren zijn momenteel nog een drietal kapiteins-fungeerend controleurs over als chef van de onderafdeelingen Meulaboh, Zuide-

lijke Atjehsche landschappen en Gajo Loeös, terwijl de commandanten van de bivaks Blang Pidië, Djeuram, Koeala Bhèe, Geunteuët en Lököp nog als schakel-officieren fungeeren.

De huidige bestuursindeeling is als volgt vastgesteld:

I. de afdeeling Groot-Atjeh onder een Assistent-Resident met standplaats Koeta Radja: onderverdeeld in 3 onderafdeelingen, t.w.:

1. Koeta Radja: omvattende de gewestelijke hoofdplaats Koeta Radja en de havenplaats Oelèë Lheuë, eenige zelfstandige moekims en zelfstandige gampongs, een tweetal buiten het sagi-verband staande oelèëbalangschappen, benevens de sagi's der XXV en XXVI moekims;
2. Seulimeum, omvattende de sagi der XXII moekims en VII moekims Pidië;
3. Sabang, bestaande uit de eilanden Poelau Weh en Rondo.

II. de afdeeling Noordkust van Atjeh onder een Assistent-Resident met standplaats Sigli, onderverdeeld in zeven onderafdeelingen; t.w.: Sigli, Lammeulo, Meureudoe, Bireuën, Takengon, Lho' Seumawé en Lho' Soekon, omvattende in totaal 47 zelfbesturende landschappen.

III. de afdeeling Oostkust van Atjeh met Serbödjadi, Alaslanden en Gajo Loeös, onder een Assistent-Resident met standplaats Langsa, onderverdeeld in 5 onderafdeelingen, t.w. Idi, Langsa, Tamiang, Alaslanden en Gajo Loeös, omvattende in totaal 20 zelfbesturende landschappen.

IV. de afdeeling Westkust van Atjeh onder een Assistent-

Resident met standplaats Meulaboh, onderverdeeld in 6 onderafdeelingen, t.w. Tjalang, Meulaboh, Tapa' Toean, Zuidelijke Atjehsche landschappen en Simeuloeë, omvattende 36 zelfbesturende landschappen en Singkel, onderverdeeld in 4 districten rechtstreeks bestuurd gebied.

In verband met de instelling van het Gouvernement Sumatra, als gevolg van de doorvoering van de „Bestuurshervorming" in de buitengewesten wordt het gewest Atjeh en onderhoorigheden niet meer door een Gouverneur bestuurd, doch door een Resident; deze hoofdambtenaar, die naast zich heeft een gewestelijk Secretaris, wordt in de uitoefening van zijn ambt bijgestaan door een Assistent-Resident ter beschikking, tevens optredende als administrateur der landschapkassen van het zelfbestuursgebied en een Controleur ter beschikking.

Staatkundig moet Atjeh verdeeld worden in:

A. Rechtstreeks bestuurd gebied, ook dikwijls betiteld met den naam gouvernementsgebied t.w.:

I. De geheele afdeeling Groot-Atjeh en de onderafdeeling Singkel van de afdeeling Westkust van Atjeh;

II. Het gebied der afdeelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen Sigli, Bireuën, Lho'Seumawé, Lao'-Soekon, Idi, Langsa, Kwala Simpang, Tjalang, Meulaboh en Tapa'Toean, feitelijk gelegen binnen zelfbestuursgebied, doch bij staatsblad verklaard tot direct bestuurd gebied, ook wel genoemd het gebied binnen de zoogenaamde vierkante paal. Hierin wordt het bestuur bijgestaan door gamponghoofden

en hoofden der Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen.

B. Indirect bestuurd gebied, ook wel geheeten zelfbestuursgebied, waartoe behooren alle landschappen bestuurd door een Zelfbestuurder, die na onderteekening van de zoogenaamde korte verklaring en beëediging hiervan door de regeering erkend en als zoodanig bevestigd is.

Het inheemsch bestuur van Atjeh. In verband met de onderlinge verschillen zal hieronder volgen een beknopt overzicht van de inheemsche bestuursvormen in: Groot-Atjeh, het direct bestuurd gebied van Singkel en het zelfbestuursgebied, ingenomen door de specifiek atjehsche en maleische landschappen en dat van de gajosche en alassche streken.

I. Groot-Atjeh; zooals reeds eerder is medegedeeld zou Groot-Atjeh in „eigen beheer" worden genomen, terwijl later uitgemaakt zou worden of dit gebied als direct bestuurd gebied zou worden beschouwd dan wel als een vazalstaat onder één der Sultanstelgen. De keuze viel op den eerstgenoemden bestuursvorm.

Als kleinste rechtsgemeenschap moet worden aangemerkt het dorp of met den atjehschen naam gampong onder een gamponghoofd, de keuthji', in de onderhoorigheden ook wel eens aangeduid met den naam peutoeha, die onder zich heeft een „waki" (feitelijk beteekenende: plaatsvervanger). Daar de Atjeher zeer gesteld is op het overleg plegen of zooals het atjehsche woord luidt „moepakat" is het niet te

verwonderen, dat hieruit gegroeid is een soort van college van ouderen, waarmede, alvorens beslissingen te nemen, de keuthji' steeds overleg pleegt. Voor belangrijke beslissingen worden zelfs alle mannelijke inwoners van het dorp ter vergadering opgeroepen om te „moepakat". Praktisch hebben deze vergaderingen geen ander gevolg, dan het opvolgen van de door de onder gamponggenooten verkondigde meeningen, steunende op de atjehsche adat, dat men als jongere grooten eerbied verschuldigd is aan den oudere. Een zeer voorname plaats in de gampong neemt de dorpsgeestelijke, de teungkoe, in, waarover straks meer zal worden medegedeeld.

De hierboven staande territoriale eenheid is de moekim, waarin meerdere dorpen zijn ondergebracht, staande onder het bestuur van een imeum. Zonder twijfel heeft deze moekim-indeeling haar oorsprong gehad in de op de mohammedaansche godsdienst berustende „Vrijdagskring". Volgens het mohammedaansche geloof is ieder geloovige verplicht den Vrijdagsdienst in een moskee (Atjehsch-meuseugit) bij te wonen, waarvoor echter minstens 40 mannelijke, vrije, meerderjarige personen, moekims geheeten, vereischt worden, wil deze dienst volgens de mohammedaansche wet geldigheid bezitten. Begrijpelijk, dat vrome lieden uit naburige gampongs, toen het mohammedaansche geloof in deze streken meer en meer veld begon te winnen, zich tot een Vrijdagskring hebben vereenigd, om het benoodigd getal 40 of meer te bereiken, waarna men overging tot het bouwen van een eenigszins in het centrum gelegen meuseugit.

Dezen Vrijdagskringen, waaraan feitelijk ten onrechte door de Atjehers ook de naam moekim werd toegekend, zijn op den duur uitgegroeid tot territoriale eenheden, terwijl de eerst zuivere godsdienstleiders, in Atjeh imeums geheeten, op den duur werden wereldlijke hoofden zonder eenig godsdienstig karakter.

Ettelijke van deze moekims hebben in den loop der jaren hun zelfstandig karakter verloren en de betrokken imeums zijn in een ondergeschikte positie geraakt van een machtiger collega, die nu als hoofd van het nieuwe gebied optrad met den titel van oelèëbalang (feitelijk beteekenende krijgsoverste), de territoriale hoofden bij uitnemendheid, de „heeren des lands".

Naast deze oelèëbalangschappen treft men echter nog zelfstandige moekims aan, feitelijk in wezen gelijk aan een oelèëbalangschap, echter een kleiner gebied omvattende, waarvan de meeste hun zelfstandigheid te danken hebben aan het tot wakeuëh-land verklaren van dit gebied door den Sultan. Vele gronden worden opgegeven voor deze wakeuëh-verklaring, wat eigenlijk beduidt het aan het verkeer onttrekken en bestemmen voor een naar de mohammedaansche wetten geoorloofd doel; vermoedelijk zullen politieke overwegingen hierbij wel een hoofdrol gespeeld hebben.

Een zeer eigenaardig stelsel is het sagi-verband, dat wij in Groot-Atjeh aantreffen. Hoewel de juiste reden van hun ontstaan geschiedkundig niet vaststaat, kan het volgende als meest aannemelijke reden van het tot

stand komen van deze sagi's worden aangenomen. Zij vertoonen zeer groote overeenkomst met ons begrip federatie, d.w.z. een vereeniging van staten als een bond naar buiten optredende. Iedere staat had groote, in speciale gevallen, zelfs absolute zelfstandigheid der leden ten opzichte van het inwendig bestuur. Duurzame gemeenschappelijke belangen, waarvan wel als hoofdbelang gegolden heeft een bondgenootschap, zoowel of- als defensief in de binnenlandsche twisten en oorlogen, welke in vroegere jaren in geheel Atjeh aan de orde van den dag waren, vormden nog een belangrijke factor. Men trof deze federaties ook aan in de onderhoorigheden.

De oelèëbalangschappen buiten het eigenlijke Sultansgebied in Groot-Atjeh waren aangesloten bij 3 verschillende sagi's, die genoemd werden naar het aantal moekims, waaruit zij oorspronkelijk bestonden en wel de sagi der XXV moekims in het westelijk deel van de onderafdeeling Koeta Radja, die der XXVI moekims om Koeta Radja heen en die der XXII moekims ten oosten van de hoofdplaats, de onderafdeeling Seulimeum vormende. Het aantal moekims is in den loop der tijden door het ontstaan van nieuwe moekims gewijzigd, doch de oude naam bleef behouden.

Als vanzelfsprekend trad de voornaamste der verbonden oelèëbalangschappen als leider op, dus als sagihoofd, aan wien door ons de naam werd gegeven van Panglima Sagi, een titel, welke de Atjeher niet kent.

Al naarmate de macht van het sultanaat afnam, nam

die van de 3 sagi's toe, zelfs in die mate, dat de 3 sagihoofden zich als voogden van het sultanaat begonnen te beschouwen en de keuze van een nieuwen Sultan in hun handen terecht kwam. Dat hun macht ook aan het hof zeer groot moet zijn geweest, volgt wel hieruit, dat zij ondanks de in Atjeh overal gehuldigde erfopvolging er niet voor teruggedeinsd zijn een nieuwe dynastie te stichten, zelfs een vreemdeling tot Sultan te kiezen.

In de sagi zelve bleef hun positie echter ongewijzigd; in normale tijden hadden zij evenals de andere aangesloten oelèëbalangschappen slechts zeggingschap over hun eigen oelèëbalangschap, om eerst in tijden van oorlog en beroering naar voren te treden als leider van de federatie, welke toestand nog ongewijzigd bestond, toen in 1874 de Kraton door onze troepen werd veroverd. De opvatting, die men in oude officieele bescheiden aantreft, dat Groot-Atjeh aangemerkt moest worden als het feitelijke sultanaat in tegenstelling met de onderhoorigheden is derhalve onjuist. Slechts een klein deel van Groot-Atjeh buiten de 3 sagi's vallende, moet tot het eigenlijke sultansgebied worden gerekend.

Werd bij de eerste bestuursindeeling in 1881 geen rekening gehouden met de sagihoofden, sinds 1899 zijn deze hoofden echter weer in de formatie opgenomen en sinds dien gehandhaafd.

Wij treffen nu in de afdeeling Groot-Atjeh aan:

A. In het sagi-gebied: de Panglima sagi als hoofd van de sagi (tevens oelèëbalang van een rechtstreeks onder hem staand gebied), daaronder de oelèë-

balangs en zelfstandige imeums (feitelijk op één lijn te stellen met oelèëbalangs) van de in de sagi gelegen oelèëbalangschappen en zelfstandige moekims, met als lagere hoofden de imeums en gamponghoofden. Ondanks de pogingen om de sagihoofden tusschen het europeesch bestuur en de oelèëbalangs en zelfstandige imeums in te schakelen, is feitelijk op een enkele uitzondering na van enkele zwakkere broeders onder laatstgenoemde hoofden de toestand als van oudsher gebleven, d.w.z. dat in het oelèëbalangschap en de zelfstandige moekim het bestuur geheel zelfstandig door een oelèëbalang en den zelfstandigen imeum wordt uitgeoefend. Er zijn zelfs gevallen geweest, dat een oelèëbalang weigerde de aan den Panglima-sagi volgens adat toekomende eerbewijzen te verleenen. De imeums worden door de oelèëbalangs gebruikt als schakel om hun bevelen door te geven aan de gamponghoofden en er op toe te zien, dat deze ook uitgevoerd worden.

B. In het gebied van Groot-Atjeh op den vasten wal buiten het sagi-gebied: een drietal oelèëbalangs met de daaronderstaande imeums en eenige zelfstandige moekimhoofden, welke, evenals de gamponghoofden van meerdere zelfstandige gampongs ter gewestelijke hoofdplaats direct onder den europeeschen bestuursambtenaar staan.

C. In de onderafdeeling Sabang: een viertal zelfstandige imeums. Hoewel door de invoering van direct bestuur deze hoofden zijn gemaakt tot gouvernementsambtenaren, zoo heeft men voor hen toch ge-

laten de erfopvolging, terwijl bovendien nog enkele maanden geleden hun titel werd gewijzigd in volkshoofden. Ondanks het feit dat met de oelèëbalangs van Groot-Atjeh geen politiek contract werd gesloten en met die van de onderhoorigheden wel, hetgeen wil zeggen, dat men de landschappen in de onderhoorigheden beschouwd heeft als zelfstandige rijkjes en die in Groot-Atjeh niet, beschouwen de „heeren des lands" in Groot-Atjeh zich als voornamer dan hun collega's in het overig gebied.

II. Het direct bestuurd gebied van Singkel.

Eerst werden de tot Atjeh behoorende bovenstreken van Singkel t.w. Simpang kanan en Simpang kiri, tot zelfbestuursgebied gerekend; in 1908 werd na afscheiding van Beneden-Singkel en de Banjakeilanden van Tapanoeli en samenvoeging bij Atjeh, het geheele gebied onder rechtstreeksch bestuur gebracht, hoewel men evengoed voor de bij Atjeh gevoegde streken den zelfbestuursvorm had kunnen kiezen. Het geheel werd in vier districten ingedeeld, t.w. Beneden-Singkel, Simpang kanan, Simpang kiri en het geheel uit eilanden bestaande district Poelau Banjak, elk onder een districtshoofd met den titel van Datoek besar. De districten werden in onder-districten verdeeld, staande onder een onderdistrictshoofd met den titel van Datoek, met aan hen ondergeschikt de gamponghoofden. Ook aan deze hoofden is, ondanks dat zij gouvernementsambtenaren zijn, de erfopvolging gelaten.

III. Het zelfbestuursgebied, ingenomen door de specifiek atjehsche en maleische landschappen.

Zooals reeds werd medegedeeld, beschouwde men door het overlijden van den Sultan direct na de inname van den Kraton in 1874 het gouvernement als in de plaats van den Sultan te zijn getreden. In tegenstelling met de oelèëbalangs van Groot-Atjeh, ten onrechte meer aangemerkt als dienaren van den Sultan en daarom ook in het bestuursstelsel opgenomen als gouvernementsdienaren, werden die in de onderhoorigheden gelijkgesteld met vorsten over zelfstandige rijkjes, eenigszins te vergelijken met de positie van leenman tegenover leenheer. De door de Sultans afgegeven aanstellingsacten aan deze oelèëbalangs de z.g. sarakata, moesten derhalve vervangen worden door een schriftelijke overeenkomst tusschen het gouvernement, nu als leenheer optredende en de hoofden van de betrokken gebieden; om welke reden bij de door Generaal Van Swieten uitgevaardigde proclamatie, een model overeenkomst werd gevoegd uit 6 artikelen bestaande, omvattende:

1. de erkenning van het nederlandsch oppergezag en om die reden ook geen andere dan de nederlandsche vlag,
2. het als een rechtvaardig hoofd het land besturen,
3. het beletten van slavenhandel en zeeroof,
4. het verleenen van hulp aan schipbreukelingen en bergen van gestrande goederen,
5. het niet verleenen van schuilplaats aan misdadigers,
6. het niet treden in staatkundige aanrakingen met vreemde mogendheden.

Reeds enkele jaren later achtte men uitbreiding van het aantal artikelen van deze souvereiniteitsverklaring

noodig eerst tot 15, later zelfs tot 18 artikelen, totdat onder Van Heutsz in 1898 de z.g. „korte Atjeh-verklaring" door dezen gouverneur en Dr. Snouck Hurgronje ontworpen, werd ingevoerd bevattende slechts 3 artikelen, n.l.:

1. de erkenning, dat het gebied deel uitmaakt van Nederlandsch-Indië en mitsdien steeds trouw verschuldigd is aan H. M. de Koningin der Nederlanden, uit Wier handen het bestuur wordt aanvaard,
2. de belofte zich niet in staatkundige aanrakingen te stellen met vreemde mogendheden, zullende de vijanden van Nederland ook de vijanden van den Vorst en vrienden van Nederland ook diens vrienden zijn,
3. de belofte alle regelingen op het landschap betrekking hebbende, door den Gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden uitgevaardigd, na te komen en te handhaven.

Deze „korte Atjeh-verklaring" is later als „uniform model korte verklaring" voor het grootste deel van overig Nederlandsch-Indië met kleine plaatselijke wijzigingen ingevoerd. Door deze korte verklaring zijn wij in staat gesteld ons krachtig te mengen in de bestuursvoering van het landschap, waarbij echter nooit vergeten mag worden, dat het uiteindelijk doel is te komen tot zelfbestuur van de betrokken streek door e i g e n hoofden.

Hoe is nu het inheemsch bestuur in deze landschappen geregeld? Met uitzondering van één landschap n.l. Meuké, waar een tweehoofdig bestuur bestaat met een hoofd voor de bovenstreken en één voor de be-

nedenstreken, heeft men aan het hoofd van het zelfbesturend landschap één Zelfbestuurder, in meerdere grootere landschappen bijgestaan door een Banta (letterlijk te vertalen met hulp), meestal een zijner naaste familieleden. Hieronder staan de ondergeschikte hoofden, die velerlei namen dragen, meestal verband houdende met het ontstaan der gebieden. Zoo vinden wij in de onderafdeeling Sigli en Lammeulo en Meulaboh dezelfde indeelingen in moekims als beschreven onder Groot-Atjeh, terwijl deze ondergeschikte hoofden ook den titel van imeum voeren. Elders heeten zij oelèëbalangtjoet (= kleine) oelèëbalang, oelèëbalang lapan (= acht), oelèëbalang peuët (= vier), peutoeha peuët (= vier). Een zeer eigenaardige indeeling geeft het landschap Keureutòë in Lho' Soekon te zien.

Een gedeelte van het landschap, vormende de oudste kern van het gebied, staat deels onder den zelfbestuurder, die den titel Teukoe Tjhi' voert, deels onder een viertal peutoeha peuët (peuët = vier), die rechtstreeks onder den zelfbestuurder staan. Hun voornaamste attribuut was in oude dagen de rechtspraak, n.l. dat feitelijk de Tjhi' zonder hun aanwezigheid geen vonnis mocht vellen, terwijl de traditie meebracht dat de peutoeha peuët gekend werden in allerlei belangrijke zaken. Hiernaast treft men streken aan, staande onder een oelèëbalang tjoet, veelal jonge ontginningen, vooral complexen pepertuinen op initiatief of met geldelijken steun van den Tjhi' ontstaan; begrijpelijk, dat een oelèëbalang tjoet erg afhankelijk was van zijn vorst. Voorts wordt Keureutòë nog ge-

deeltelijk ingenomen door een zestal onderhoorige landschappen, onder een oelèëbalang staande, die onder zich hebben eigen peutoeha peuët.

In oude tijden vormden deze landschappen naar buiten één geheel met Keureutòë onder den Tjhi', naar binnen waren deze oelèëbalangs geheel zelfstandig. In grove trekken dus een overeenkomst met de sagi-hoofden, echter met dit verschil, dat zij hun erkenning van den Tjhi' van Keureutòë ontvingen.

De maleische staatjes op de westkust, ontstaan uit nederzettingen van Menangkabauers, waren eerst geheel ingericht op matriarchalen voet, met de verdeeling in soekoe's en een bestuur op dezen grondslag ingesteld, geheel conform de bestaande instellingen in het stamland, Sumatra's Westkust. Op den duur is men er hoe langer hoe meer toe overgegaan den patriarchalen vorm van de atjehsche instellingen te volgen, waartoe wij nog in sterker mate hebben bijgedragen door de vervanging van den meer-hoofdigen bestuursvorm in een éénhoofdigen.

Vermeldenswaard is ook nog het feit, dat op het eiland Simaloer de feitelijke volkshoofden van de oorspronkelijke bevolking door ons zijn teruggedrongen tot ondergeschikte hoofden, terwijl de hoofden der vreemdelingen werden gemaakt tot zelfbestuurders.

Wat de hoofden der kleinste rechtsgemeenschappen in het zelfbestuursgebied, n.l. de gampongs, betreft, geldt hetzelfde als reeds vermeld onder Groot-Atjeh t.a.v. deze zelfde functionarissen.

IV. Het zelfbestuursgebied der Gajo- en Alaslanden, omvattende de onderafdeelingen Takengon, Alaslanden

VAN HEUTSZ EN ZIJN STAF OP DEN HEUVEL BIJ BATÈË ILIË

OP MARSCH IN DEN ACTIE-TIJD

DOORWADEN EENER RIVIER
DOOR EEN PATROUILLE IN DEN ACTIE-TIJD

IN BIVAK

en Gajo Loeös en de opgeheven, nu onder Langsa ressorteerende, onderafdeeling Lököp.

A. De gajosche volksindeeling, betrekking hebbende op het geheele gebied met uitzondering van de onderafdeeling Alaslanden, berust op genealogischen grondslag. Niet de gampong zooals in het eigenlijke Atjeh moet als kleinste bestuurseenheid worden aangemerkt, maar de stam of het geslacht, door de Gajo's aangeduid met den naam blah. Aan het hoofd van de blah staat een eigen familiehoofd, den titel voerende van rödjö of penghoeloe, welke functie wel erfelijk is, waarbij echter het eerstgeboorterecht geen rol speelt, doch de opvolger gekozen wordt door de stemgerechtigden van den stam, i.c. de getrouwde mannen, uit de zonen van den overleden functionaris. Men schijnt zelfs de voorkeur te geven aan den jongsten zoon, mits deze de vereischte geluksteekenen bezit.

Naast het blah-hoofd treft men in de bestuursvoering aan den toeö, een door de stamleden erkend adatkenner en den imöm, een autoriteit op het gebied van den Islam. Tezamen met de stemgerechtigden, de saudörö's (broeders) vormen zij de blah, dus feitelijk een republikeinsche regeeringsvorm met patriarchalen inslag.

In de onderafdeeling Gajo Loeös heeft men in de blah nog een onderverdeeling gekregen, n.l. in een ouderen en jongeren tak van het geslacht, in verband waarmede het aantal hoofden ook grooter is geworden. In hiërarchische volgorde krijgen wij als hoogste autoriteit in de blah de rödjö tjhi'

(de oudste vorst), het hoofd van den ouderen tak, de rödjö moedö (de jongere vorst), ieder bijgestaan door een imöm en de wakil (de plaatsvervanger), het hoofd van een onderdeel van den stam. Vermoedelijk door het groote aantal functionarissen, hetwelk invloed op de bestuursvoering kon uitoefenen en waardoor men dus min of meer de urgentie van een raadgever op adatgebied miste, is het toeö-schap teruggedrongen tot een vrij ondergeschikte positie, n.l. van beslechter van onbelangrijke geschillen en verder van zuivere tusschenpersoon tusschen rödjö's en blahleden.

Hoogstwaarschijnlijk om te geraken tot denzelfden toestand als in de onderhoorigheden, met zuiver territoriale hoofden, die van den Sultan van Atjeh hun aanstellingsacte kregen, werden in dien tijd, dat het sultanaat nog oppermachtig was, enkele rödjö's begiftigd met den keudjroeën-titel.

Veel verandering heeft zulks niet tengevolge gehad, slechts een grooter aanzien van de betrokken families, zonder echter te geraken tot bestuursbemoeienis buiten hun eigen blah.

Door deze rödjö's te erkennen als landschapshoofden ook over andere dan hun eigen blah's hebben wij getracht na de onderwerping van deze gebieden door den toenmaligen Overste Van Daalen de bedoeling van den vroegeren Sultan van Atjeh tot uitvoering te brengen en van den zuiver genealogischen bestuursvorm te komen tot een territorialen. Hoewel onze pogingen in deze richting niet zonder succes zijn gebleven, moet de euro-

peesche bestuursambtenaar toch nog terdege rekening houden met de oude instellingen, gegrond op de oude familiehuishouding.

B. De alassche volksindeeling is op een geheel andere wijze tot stand gekomen. Bevolkt hoofdzakelijk door bataksche en menangkabausche kolonisten, die verschillende belangrijke gampongs stichtten, was men op den duur gekomen tot stelsels van dorpen, elk onder hun eigen vorst of radja; volgens de legende zouden deze allen zonen van vorsten zijn, die in den oertijd met hun volgelingen de moederdorpen gesticht hadden. Eerst later krijgen wij een verdeeling van het gebied in twee rijkjes door den eenigen door Atjeh erkenden keudjroeën Radja Keumala. Na afstand te hebben gedaan van zijn bestuursmacht werd de Alasvallei in een noordelijk en een zuidelijk rijk verdeeld, ieder staande onder een keudjroeën als vorst, bijgestaan door 4 raadgevers, de penghoeloe si-mpat, met wereldlijke macht bekleed over een gedeelte van het rijk, terwijl als plaatsvervanger voor den vorst een radja moeda werd aangesteld.

Door verspreide ligging van de gebieden der hoofden, waarbij nog kwam, dat na de onderwerping van het gebied door de colonne Van Daalen, door onbekendheid met de wordingsgeschiedenis van de rijkjes in de Alasvallei, men bij invoering van ons bestuur de fout maakte om vooraanstaande hoofden niet de plaats toe te kennen, die hun rechtens toekwam, werden zoovele moeilijkheden ondervonden, dat men moest omzien naar een

oplossing om hieraan tegemoet te komen.

Deze oplossing werd in 1912 in overleg met de beide landschapshoofden en de aan hen ondergeschikte hoofden gevonden in een nieuwe indeeling van de beide gebieden in elk vier territoriale gebiedsdeelen, marga's genoemd, onder een penghoeloe si'mpat. De in deze gebieden gelegen gampongs worden op ongeveer gelijke wijze bestuurd als de blah's in de onderafdeeling Gajo Loeös.

De geestelijkheid. Wellicht in geen deel van de mohammedaansche streken in ons Insulinde speelt de geestelijkheid een zoo groote rol als in Atjeh. Wij hebben dit reeds danig moeten ondervinden gedurende de Atjeh-oorlogen, welke zonder toedoen van de geestelijkheid nooit dien vorm van langdurig hardnekkig verzet zouden hebben aangenomen. Het is begrijpelijk, dat ook nog in het huidig Atjeh de invloed van de geestelijkheid op het gebied van de bestuursvoering een belangrijke plaats inneemt, te meer waar de adat op vele punten gegrond is op het mohammedaansche recht.

Toch moet men niet denken, dat de moskeeën op Vrijdagen overvol zijn; integendeel, men moet zichzelf redden met een beroep op de rechtsschool van Aboe Hanifah om met een veel minder aantal dan het volgens de leer van Sjafi'i benoodigd veertigtal, den Vrijdagsdienst rechtsgeldig te doen zijn.

De voorstelling, die de Atjeher aan de gampongbevolking geeft, n.l. de „kinderen" van „vader" keutjhi (gamponghoofd) en „moeder" teungkoe (geestelijke) wijst reeds in de richting van de voorname plaats, die de dorps-

geestelijke of zooals zijn volledige titel is „teungkoe meunasah", in de dorpsgemeenschap inneemt.

De waardigheid van teungkoe meunasah is erfelijk, echter met dien verstande, dat men tevens eischt, dat hij een godsdienstig, plichtsgetrouw moslim is, liefst nog eenigszins geletterd. Zulks heeft meerdere malen het gevolg gehad, dat deze waardigheid overgegaan is op een der mannelijke verwanten uit de zijlinie van het teungkoe-geslacht, soms zelfs bij gemis aan een aan de eischen voldoende persoon uit dat geslacht, naar een buiten de familie-verwantschap staande.

Zoodra iets van belang voor de gemeenschap geregeld moet worden treden de keutjhi' en teungkoe meunasah gezamenlijk op, waarbij men in het dorpshoofd den vertegenwoordiger van de adat (gewoonterecht) en in den geestelijke dien van de hokom (heilige Wet) heeft te zien. Feitelijk kan men zeggen, dat geen beslissing in de gampong genomen wordt buiten den dorpsgeestelijke om, de zuivere godsdienstige aangelegenheden buiten beschouwing latende.

Geen bemoeienis met het bestuur heeft het moskee-personeel, t.w. de imeum, die bij de godsdienstoefeningen in de meuseugit als voorganger optreedt, de chatib, die de Vrijdagsche preek moet voorlezen en de bileuë, die de geloovigen met luider stemme oproept voor den dienst. Men verwarre dezen imeum niet met de wereldlijke hoofden der moekims en met de imöms in de Gajo- en Alaslanden.

Een voorname plaats namen in de atjehsche samenleving de oelama's in, onder welke men personen verstaat, die als autoriteit gelden op het gebied van den Islam. Zij zijn

de uitverkoren personen, die de godsdienstige wetten kennen; aan hun uitspraak wordt zonder meer geloof gehecht, terwijl men in tijden van ramp en tegenspoed hun voorbede verzoekt. Het is vooral deze groep van geestelijken, die de menigte in de actie-jaren tot den strijd tegen de „compeuni" opzweepte en dien strijd verklaarden tot een „heiligen" oorlog. Hoewel, nadat het verzet gebroken was, de positie der oelama's belangrijk daalde, worden deze geestelijken nog steeds met onderscheiding behandeld.

Als slot mogen nog enkele woorden gewijd aan de kali's, in vroegere tijden de godsdienstige rechters, doch nu de plaats innemende van mohammedaansche schriftgeleerden, bij de rechtspraak, in welke functie zij als adviseurs van den rechter optreden.

In oude tijden trof men naast de rechtspraak van de „heeren des lands" ook nog de godsdienstige rechtspraak aan; op den duur is alles gekomen in handen van den oelèëbalang en in belangrijker zaken bij de inheemsche rechtbanken, de moesapats.

De godsdienstige rechtspraak, familie- en erfrechtsgedingen betreffende, was opgedragen aan den kali, evenals de oelama, een op godsdienstig gebied bekwaam persoon, die vooral op de hoogte moest zijn van de beslissingen van de heilige Wet. De door den oelèëbalang te benoemen kali werd al heel gauw niets anders dan een werktuig van den vorst; hij mocht slechts op last of dikwijls eerst na vooraf verkregen goedkeuring van zijn meester handelen. Zoo zijn zij van rechters langzamerhand geworden tot adviseurs bij de rechtspraak.

Momenteel heeft men bij elke moesapat een van overheidswege benoemde kali-moesapat, waarvoor men oela-

ma's uitkiest en die meestal ook genoemd worden oelamamoesapat. Voor het lagere landschapsgerecht, waarbij de oelèëbalang optreedt als alleen-sprekend rechter, treden op een enkele uitzondering na, onbezoldigde oelèëbalangkali's als adviseur op. Deze laatste personen ontvangen een gedeelte van de in civiele zaken door partijen te betalen gerechtskosten als belooning.

Heeft men bij civiele procedures, wanneer er godsdienstige kennis gevergd wordt, een zeker houvast aan de adviezen van den geestelijke, in strafzaken zijn deze wat de strafoplegging betreft onbruikbaar, daar hun adviezen geheel op het mohammedaansche recht zijn gebaseerd, zooals o.a. handafkapping bij diefstal.

HOOFDSTUK VIII

ATJEH-FIGUREN

In mijn hoofdstuk over het atjehsche volk heb ik getracht een karakteriseering te geven van den doorsneê-Atjeher, zooals wij hem leeren kennen in onze dagelijksche bemoeienis met zijn doen en laten. Zoo'n doorsnee-figuur krijgt echter uit den aard der zaak iets onwerkelijks: het wordt een soort kapstok, die wordt behangen met alle deugden en ondeugden, met alle kenmerken van een bepaald ras. Daar wij in ons contact met de Atjehers juist zoo vaak gestooten zijn op zéér bijzondere figuren, zou ik nu gaarne enkele van die opvallende persoonlijkheden wat nader belichten en trachten ze als levende menschen voor U te brengen.

Teukoe Oemar.

Als eerste in de rij wil ik noemen Teukoe Oemar, de Teukoe Oemar van wien een groote 40 jaar geleden iedere hollandsche straatjongen U kon voorzingen, dat hij moest „hangen".

Hij stamde af uit een hoofdengeslacht van de Westkust en heeft ons daar in den aanvang fel bestreden. In de

jaren 1882—1884 deed hij van uit het Leupoeëngsche herhaalde malen invallen in Groot-Atjeh. Telkens zocht het Bestuur onderhandelingen met hem aan te knoopen, die ook weer geregeld afsprongen, al verklaarde Teukoe Oemar zich aanvankelijk bereid onze partij te kiezen. Medio Juli 1884 trachtte wederom de toenmalige Gouverneur Laging Tobias, Teukoe Oemar aan onze zijde te brengen door zijn hulp in te roepen bij de bevrijding van de Nisero-schipbreukelingen, die nog steeds door den Radja van Teunom werden vastgehouden. Ook dit liep uit op een fiasco, waarbij Teukoe Oemar kans zag zich meester te maken van wapens en munitie. Zoo wist hij ook onder het mom van het voeren van onderhandelingen over den verkoop van zijn peperoogst aan boord van de Hok Canton in de Rigaïh-baai te komen en dit schip af te loopen. Den gezagvoerder en zijn echtgenoote benevens den 2en machinist voerde hij gevankelijk met zich mede. Na den dood van eerstgenoemde bracht hij de beide overlevende gevangenen over naar Groot-Atjeh en leverde hen ten slotte uit tegen den losprijs van 25000 rijksdaalders (Spaansche matten).

Nog een ander maal bood Teukoe Oemar ons zijn onderwerping aan. Dit gebeurde in den tijd dat er geen lijn viel te bekennen in het bestuursbeleid in Atjeh; het was een periode van beginselloosheid, waardoor het moreel sterk gedaald was. Teukoe Oemar bood toen aan met zijn atjehsche hulptroepen, die tot een niet te verwaarloozen aantal waren gegroeid, Groot-Atjeh van vijanden te zuiveren en nog enkele landschappen buiten de linie onder rechtstreeksch bestuur te brengen. Daar intusschen het falen van de concentratie wel voldoende duidelijk gede-

monstreerd was in de zeven jaren van haar toepassing (1886—1893), greep men naar een reeds eerder beproefd middel, n.l. de goedwillenden in te schakelen bij de verdrijving c.q. onderwerping der kwaadgezinden. Het principe was niet slecht, maar het was onvergeeflijk hierbij zoo volledig te vertrouwen op den vrijbuiter Teukoe Oemar, die reeds eenige keeren had getoond hoe weinig er op zijn woord en gezindheid viel staat te maken. Nadat tusschen 1888 en 1893 tot tweemaal toe door den Gouverneur-Generaal afwijzend was beschikt op voorstellen om Teukoe Oemar maar weer in genade aan te nemen, werd dan eindelijk in September 1893, mede na ontvangen toelichting van Snouck Hurgronje, zijn onderwerping geaccepteerd. Van September tot December 1893 hielp hij daadwerkelijk mede Groot-Atjeh van kwaadwilligen te zuiveren. In de daaropvolgende 2½ jaar wist hij zich zoozeer het vertrouwen te verwerven, speciaal van Generaal Deyckerhoff, die doof bleef voor alle waarschuwingen, dat hij titels en toelagen kreeg, een vast legioen — op onze kosten! — een huis, ja zelfs wapens (ongeveer 900 geweren!) en geld! In Januari 1896 werd hij benoemd tot oelèëbalang van Leupoeëng. Zoo steeg zijn aanzien en zijn invloed, zoo was hij geworden tot den machtigste onder de hoofden. En juist toen, in Maart 1896, liep hij met vele anderen naar de verzetspartij over!

Nog 4 jaren heeft hij tegen ons gestreden, toen is hij gesneuveld nabij Meulaboh, waar een eenvoudige obelisk de plaats aanduidt waar hij viel. Zijn lijk echter is door zijn volgelingen meegenomen naar het binnenland. Pas later is zijn graf door Kapitein Schmidt ontdekt.

Het zou interessant zijn in het licht der huidige psycho-

logie de figuur van Teukoe Oemar te onderzoeken en te ontleden. Was hij niets dan de avonturier, puur en alleen uit op winstbejag? Wanneer hij de omstandigheden niet ten eigen voordeele dwingen kon, meedrijvende op den gunstigsten stroom en overstag gaande op elk moment dat hem geschikt leek om van koers te veranderen?

Of was hij de fanatieke Mohammedaan, de onverzoenlijke kafirhater, die àlles, ziel en zaligheid, er voor over had om den gehaten en geminachten indringer te verdrijven. Dàn zouden wij hem kunnen zien als een grootsche, tragische figuur: een man die jaren heeft moeten veinzen en huichelen, een geloovige voor wien iedere gunst, die hij van den ongeloovigen vreemdeling ontving, een striemende beleediging heeft moeten zijn, een hater die de rol heeft moeten spelen van oprecht dienaar — en dit alles met het éëne doel voor oogen: zijn geloof te zuiveren van iedere bezoedeling door den kafir, zijn land te bevrijden van den overheerscher. Zijn volgelingen droegen hem op de handen, zijn tegenstanders wreven hem alle denkbare ondeugden aan — voor beide opvattingen zal wel iets te zeggen geweest zijn. Maar wat hij ook geweest mag zijn: vrijbuiter, vexateur, beginselloos avonturier of: geloofsheld van groot formaat, hij heeft in ieder geval zijn leven gegeven voor wat hij zag als het meest begeerenswaardige.

Hier wil ik nog noemen Teukoe Oemar's vrouw, Tjoet Nja Din. Als de meeste echtgenooten der verzetsleiders was zij nog fanatieker in haar onverzoenlijkheid dan haar man. Alle verhalen stemmen hierin overeen, dat zij hem steeds weer aanzette en opzweepte. Zij trok overal met hem mee, leed alle ontberingen, die hij doorstond en wist van geen onderwerpen. Zelfs na zijn dood bleef zij haar zwer-

vend leven voortzetten, met een steeds slinkend aantal volgelingen. Oud en blind als zij toen was, leefde zij het leven van een opgejaagd dier, rusteloos achtervolgd door de patrouilles, maar nog was haar wil niet gebroken. Nòg werd zij staande gehouden door haar haat tegen de ongeloovigen. Ten slotte is zij in onze handen gevallen, verraden door een der hoofden, die haar lijden niet langer kon aanzien. Tevoren echter had hij van den bevelvoerenden officier bedongen, dat haar leven gespaard zou blijven, niet alleen, maar dat zij ook de behandeling zou ondervinden, die een vrouw van haar stand toekwam.

Toen de patrouille haar vond was zij zóó verzwakt door ontbering en ondervoeding, dat er van verzet geen sprake meer kon zijn. Wèl trachtte zij nog den aanbrenger den doodelijken rentjong-steek toe te brengen, onder het voorwendsel van zijn gezicht te betasten opdat zij zich zijn gelaatstrekken zou kunnen voorstellen...

Zij is slechts éēne in de rij der vrouwen.

P a n g l i m a P o l é m.

Deze kleine groote man is nog in leven en woont dicht bij Seulimeum, te Lam Sie, een 40 K.M. van Koetaradja. Onder de jongeren heeft hij misschien niet meer dàt overwicht wat hij vroeger bezeten heeft. Hij is zeer godvruchtig, streng in de leer en dat vindt de jonge generatie al gauw t e streng, maar zoowel in zijn eigen gebied, de XXII moekims als in geheel Groot-Atjeh geldt hij als één der vooraanstaanden en meest invloedrijken.

Zijn volledige titel luidt: Panglima Polém Sri Moeda Perkasa Dawot en de overlevering wil, dat hij een afstammeling is van Sultan Iskander Moeda, n.l. van een zoon

van dezen, Panglima Polém Moeda Sertia Perkasa en een abessinische slavin.

Het geslacht der Poléms evenaardde dat der Sultans in macht en aanzien. Zelfs is het meerdere malen voorgekomen, dat zij de Sultans in hun Dalem belegerden, hen daaruit verdreven en nieuwe Sultans uitriepen, die hun beter aanstonden, i.e. hun meer ter wille waren!

De verhouding tusschen onzen Panglima Polém en den Pretendent-Sultan liet in den beginne veel te wenschen over, maar na den afval van Teukoe Oemar verbeterde zij allengs en dit leidde tot samenwerking tegen den gemeenschappelijken vijand: de kompeuni. De Pretendent-Sultan trachtte later ook een verzoening te bewerkstelligen tusschen Panglima Polém en Teukoe Oemar, maar daar was de eerste toen nog niet voor te vinden. De pogingen om een huwelijk tot stand te brengen tusschen Polém's zuster en Teukoe Oemar leden schipbreuk. Zelfs zond Polém de hem aangeboden geschenken terug. Eenigen tijd later is er toch nog een soort gecombineerde actie gevoerd door den Pretendent-Sultan, Panglima Polém en Teukoe Oemar, maar dat heeft slechts kort geduurd. Al zeer spoedig rees er oneenigheid tusschen de beide laatsten omtrent het aantal vuurwapenen, dat de een den ander zou geven. Het moeten ook wel zeer uiteenloopende karakters zijn geweest en — afgezien van de motieven, die Teukoe Oemar tot zijn dubbelhartige houding brachten — is er haast geen grooter contrast denkbaar dan tusschen den sluwen diplomaticus, Teukoe Oemar, en den eerlijken loyalen Panglima Polém. Want eerlijk is hij altijd geweest, zoowel in zijn verzet als later, toen hij zich eenmaal aan het gezag had onderworpen.

Dat verzet heeft hij tot het uiterste volgehouden. In Juli 1896 werd de Prang Sabil afgekondigd, in Augustus van dat jaar volgde van onze zijde het ultimatum aan Panglima Polém en de oelèëbalangs der XXVI moekims: binnen 14 dagen hadden zij zich te melden of een tuchtiging zou volgen. Polém vroeg een maand uitstel, op welk verzoek, zooals van zelf spreekt, niet nader geantwoord werd. En eind Augustus begon de achtervolging: van Glé Jeuëng waar zijn bezit in vlammen opging, week hij terug op Seulimeum. Door Pidië, door Peusangan, door Pasé, steeds verder werd hij door opéénvolgende expedities opgejaagd, tot hij ten slotte een korte rustpoos vond achter Keureutòë en Geudong. Daar vonden hij en zijn zwager Toeankoe Radja Keumala krachtigen steun bij de hoofden uit die streken. Ook de Pretendent-Sultan sloot zich bij hen aan. Maar wéér kwamen de marechaussée-brigades en weer moest Panglima Polém de wijk nemen. Hij vluchtte nu naar de Gajo-landen, vandaar naar Peutòë en al was het enkele malen slechts op het nippertje, steeds wist hij weer te ontkomen, terwijl mannen als Webb, Colijn, Christoffel, Geertsema Beckering, Aukes hem als terriers op de hielen zaten.

In Mei 1903 vielen zijn vrouw, zijn moeder en zijn zuster in handen van Majoor Van der Maaten. Dat was het begin van het einde. Wel bleef hij nog ronddolen met een kleinen aanhang, maar ook toen lieten de patrouilles hem niet met rust. Colijn, Breewer, Christoffel met hun mannen joegen hem zonder pardon op, van de eene schuilplaats naar de andere.

In September 1903 kwam hij zich melden bij Colijn te Lho' Seumawé, samen met Toeankoe Radja Keumala en

150 volgelingen — een historisch moment. Echter geen moment, dat wrok heeft achtergelaten, want als in het gesprek de naam Colijn ter sprake komt, dan schitteren zijn oogen achter de dikke brilleglazen, dan trekt zijn smal oude-mannengezicht in tallooze lachplooitjes en dan haalt hij met graagte de verhalen op uit den ouden tijd.

Hij werd, na zijn onderwerping, hersteld in zijn waardigheid van Sagihoofd der XXII moekins, welke positie hij tot den huidigen dag bekleedt, zijn borst gesierd door het ridderkruis der Orde van Oranje-Nassau en den grooten Gouden Ster voor trouw en verdienste.

De Pretendent-Sultan.

Bij de inneming van den Dalem had de toenmalige Sultan reeds een goed heenkomen gezocht, maar de dood achterhaalde hem binnen korten tijd. Er moest dus weer een Sultan worden uitgeroepen en daartoe werd gekozen de jeugdige Toeankoe Moehamad Dawot, die onder de voogdij kwam van één der ons meest vijandig gezinde vorstentelgen, Toeankoe Hasjim. Toeankoe Moehamad Dawot was op dat tijdstip nog een kind en zeker niet bij machte eenheid te brengen in het verscheurde, versnipperde Atjeh. Ook bij het ouder worden toonde hij noch de capaciteiten, noch de ambitie als leider op te treden. Hij zocht, integendeel, zijn bon plaisir bij alle mogelijke wereldsche en wufte vermaken en misbruikte zijn negenvoudig zegel, zijn „tjab thikoereueng" en zijn slechts op traditie berustende macht uitsluitend om aan geld te komen voor zijn uitspattingen en oorlogjes tegen opstandige hoofden. Zooals Prof. Snouck Hurgronje dit uitdrukt: „Zijn brieven aan de atjehsche hoofden beginnen steeds met de plechtige vermaning

om toch voortdurend te denken „aan Allah, aan Zijnen Gezant, aan de overleden Majesteiten en aan Ons", en deze laatste herinnering krijgt dan in het verdere gedeelte dier brieven tastbaren vorm in het verzoek om toezending eener zekere geldsom of van kostbare voorwerpen of handelswaren". Raker kon het niet!

Politiek gesproken was de Pretendent-Sultan voor de kompeuni van weinig belang; met zijn vroegeren voogd lag hij overhoop, zijn persoonlijke invloed bij de bevolking was illusoir. Maar het „hof", dat inmiddels een wijkplaats had gevonden in Keumala, kon een kern blijven voor georganiseerd verzet.

De regeering stond intusschen het systeem voor, de reeds aan ons onderworpen hoofden aan te moedigen contact te houden met den Pretendent-Sultan en hem te bezoeken. (de z.g. Keumala-tochten)

Zoowel de Pretendent-Sultan als de hoofden wilden dit gaarne; de eerste om louter materieele redenen: de bezoeken gingen allicht gepaard met geschenken — de laatsten, omdat zij meenden dat vriendschappelijke omgang met het hof hun positie zou verbeteren in de oogen der nog niet onderworpen hoofden. Teungkoe Tiro wilde dit verkeer verhinderen, doch Teukoe Oemar wist hem te overtuigen dat hij verstandig deed het toe te laten. Immers, hoe meer inkomsten, in den vorm van geschenken, het hof verkreeg van binnen de linie, hoe minder het zou vragen van de hoofden daarbuiten. Op zulke overwegingen berustte de macht van de Sultanspartij!

Zooals wij reeds zagen heeft hij eenige jaren geageerd samen met Panglima Polém en enkele anderen. In 1898 zocht hij voeling te krijgen met het bestuur en werd hem

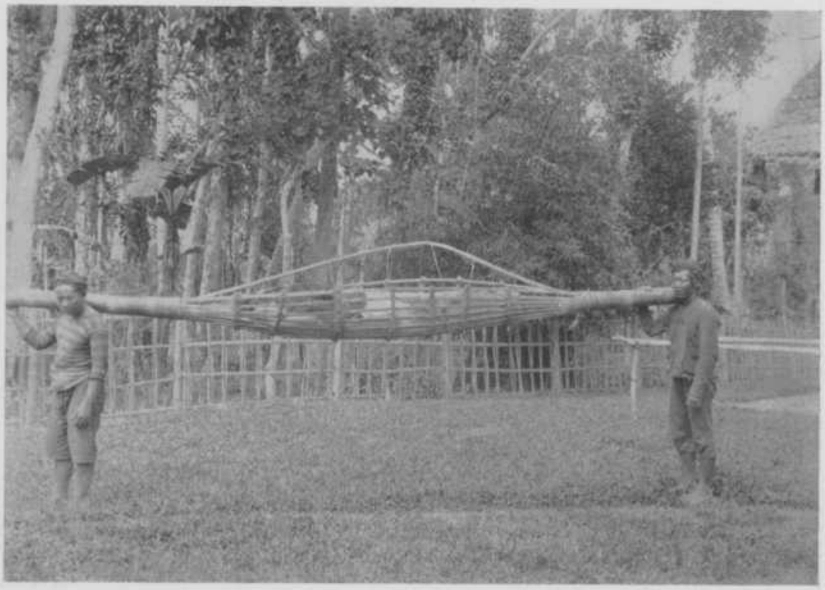

VERVOER VAN EEN GEWONDE IN DEN OUDEN TIJD

BIJ DE MEUNASAH (DORPSHUIS)

BEGRAAFPLAATS PEUTJOET (KOETARADJA)
OP DEN ACHTERGROND HET GROOTE MONUMENT VOOR GENERAAL PEL

VESTING KROEËNG RAJA (MIDDENSTUK)

medegedeeld, dat hij zich persoonlijk naar Koetaradja had te begeven, waar hem de voorwaarden zouden worden medegedeeld, waarop zijn onderwerping kon worden aanvaard. Hij wist toen reeds dat er geen sprake kon zijn van een wederinstelling van het Sultanaat en kwam dan ook maar niet opdagen. Inplaats daarvan belegde hij de samenkomst met Panglima Polém en eenige andere belangrijke hoofden, waarop werd besloten tot een gezamenlijke actie. Hierbij sloot Teukoe Oemar zich aan. Het succes van onze troepen joeg de hoofden echter steeds verder op, zooals we hiervoor reeds zagen. Evenals Panglima Polém moest de Pretendent-Sultan steeds oostelijker uitwijken om ten slotte enkele maanden na den beslissenden slag van Batèë Ilië (Februari 1901) naar de Gajolanden te trekken. Maar ook daar lieten de vliegende marechaussée-colonnes hem geen rust, zoodat hij weer vluchten moest, ditmaal naar Pameuë. Van drie kanten uit bestookt wist hij toch nog te ontkomen en trok naar Pidië. Het heette dat hij daar zijn zoon Toeankoe Ibrahim wilde uithuwelijken en daarvoor liet hij zijn echtgenoote, de Teungkoe Poetròë bij zich komen. Op dien tocht viel zij Christoffel in handen. Hijzelf wist nog eenige malen op het uiterste nippertje aan patrouilleerende colonnes te ontkomen.

Den 24en December 1902 werden zijn favoriet Potjoet di Tjot Moerong en zijn zoon met een klein aantal volgelingen bij Lammeulo opgevat. Toen liet Van Heutsz weten dat de Pretendent-Sultan, als hij zich niet spoedig onderwierp, de kans liep dat zijn zoon en de beide vrouwen te Koetaradja zouden worden geïnterneerd, misschien wel uit Atjeh zouden worden verbannen. Dit gaf den doorslag. Ten langen leste kwam er een verzoek van den Pretendent-

Sultan zijn opwachting bij den Gouverneur te mogen maken. Afgehaald door de hoofden van Groot-Atjeh en door hen tot Sigli begeleid, maakte hij de reis verder per oorlogsbodem. Den 20en Januari 1903 werden Toeankoe Moehamad Dawot en zijn zoon Toeankoe Ibrahim door den Gouverneur in gehoor ontvangen.

In 1907 werd hij naar Batavia verbannen omdat toen gebleken was, dat hij achter de schermen de verzetsleiders steunde. Daar leeft hij nu, een oude man. Op suggesties hem zijn laatste levensjaren in Atjeh te doen slijten, is tot nu toe niet ingegaan — dat zou wel eens te riskant kunnen blijken. Zijn zoon bezoekt Atjeh nu en dan; de verbanningsbepalingen zijn voor hem onlangs opgeheven. [1])

Problemen, de weder-instelling van het Sultanaat rakende, die actueeler zijn dan ooit in verband met de Bestuurshervorming, vallen buiten het kader van dit boek en wil ik dus onbesproken laten.

T e u n g k o e d i M a t a I ë.

Van oudsher is de Keureutòë-streek een broeinest van ongerechtigheid geweest. Daar zetelden de oelama's, die door hun felle taal den haat tegen de Kompeuni en het verzet wisten aan te wakkeren. Een der heftigsten was Teungkoe Moehamad Chatib, meer bekend als Teungkoe di MataIë, die bij het volk in hoog aanzien stond. Zijn invloed strekte zich dan ook uit tot ver over de grenzen van Keureutòë en liet zich gelden tot diep in het Gajo-land. Hij was een geboren leider en fanatiek als hijzelf was, wist hij zijn volgelingen tot ongehoord fanatisme op te voeren.

---

1) Intusschen is de pretendent op 6 April j.l. te Batavia overleden, waardoor de kwestie een geheel ander aspect heeft gekregen.

De verhalen van zijn actie onder de bevolking, van aanslagen op de Atjeh-tram, vernieling van het telefoonnet en, omgekeerd, van de onophoudelijke achtervolging door de patrouilleerende militairen zijn spannender dan welke detective-story ook! Wanneer wij weten dat onder de patrouille-commandanten mannen waren als Colijn, Stoop, Sloos, Christoffel, Behrens, Dompselaar, dan grenst het haast aan het wonderbaarlijke, dat de Teungkoe iederen keer opnieuw door de mazen van het net wist te glippen. Hij moet omgeven zijn geweest door een cordon van wachters, wier waakzaamheid tot het alleruiterste gespannen was en hoe goed onze mannen de rimboe ook kenden, hij had toch altijd weer geheime vluchtpaden waarlangs hij erin slaagde te ontkomen. Bovendien wisten de in groepen opgeloste benden wier geestelijke leider hij was, aan onze troepen nog menigen gevoeligen klap toe te brengen.

In den beginne had Teungkoe di MataIë zijn benden volkomen in de hand, maar naarmate zijn actie-radius begrensder werd door de rustelooze achtervolging door onze troepen, werd het verband losser. De bendeleden traden steeds driester op in eigen gampongs, roofden en brandschatten in naam van den Oelama en den Prang Sabil — en het volk aanvaardde dit vooralsnog met gelatenheid.

In 1908 verliet Teungkoe di MataIë voorgoed de Keureutòë-streek en trok zich terug in zijn schuilplaats tusschen Samarkilang en Serbödjadi. Het scheen wel, dat van dien tijd af de kansen tegen hem waren. Bij opeenvolgende gelegenheden verloor hij zijn wapensmid en zijn wichelaar. Ook zijn zwager, tevens panglima, sneuvelde bij een overval van zijn ladang, terwijl bij een volgende gelegenheid zijn 17-jarige zoon en zijn krani het leven lieten. Dat weer-

hield hem echter niet, zoo nu en dan zelf ook nog actief op te treden. Niet lang vóór den laatstgenoemden overval b.v. heeft hij zelf nog een bivak beslopen, waarbij één marechaussée sneuvelde en de kapitein v. d. Vlerk licht werd gewond.

Zoo dunde zijn troepje getrouwen aanmerkelijk en liet hij de bewaking nog meer verscherpen. Op de bevolkinng der benedenlanden durfde hij n.l. ook niet meer rekenen, nadat een zijner panglima's door een bevolkingspatrouille was neergelegd.

In Maart 1913 stootte hij op een patrouille onder Luitenant Behrens; in het zich ontwikkelende gevecht werd hij aan het been gewond, maar wist toch nog te ontkomen, met achterlating evenwel van zijn tulband en rozenkrans.

Toen is het langen tijd stil geweest om Teungkoe di Mata Ië. Chabar angin ging rond en werd gretig verspreid, dat hij gestorven zou zijn. Doch ruim 4 jaren later stootte een patrouille onder den javaanschen sergeant Toegimin op een ladanghuisje, waarbij twee Atjehers werden neergelegd. Nòg wist men niet zeker of de groote oelama daarbij was, al meende men hem te herkennen aan zijn voetringen en aan het verwonde been. Maar die zekerheid kwam toen de bevolking uit Samarkilang, het lijk herkennende, zich neerwierp en uitroep: „Teungkoe! wees niet boos op ons. Wij hebben er geen schuld aan!"

Het laatste restje getrouwen, 7 man, bekend als de Samarkilangbende, bleef zich in die streken schuilhouden. Eén hunner is neergelegd, een tweede kwam zich melden bij kapitein Paris in 1923. De leider werd in 1937 opgevat en overleed kort daarna in Langsa, waar hem een verblijfplaats was aangewezen.

Teungkoe di Barat.

Deze oelama was afkomstig uit het Lho' Soekonsche en gehuwd met een dochter van den reeds genoemden Teungkoe di Mata Ië. Ook hij was een kundig oelama en een geboren volksleider. Hij behoorde dan ook tot de bendeleiders, die plunderende de streek doortrokken, eigen rasgenooten niet sparend.

Het relaas van zijn leven gedurende zijn leiderschap lijkt in zooverre op dat van den reeds beschrevene en van alle anderen, die op den voorgrond zijn getreden, dat het een aaneenschakeling is van achtervolgingen en ontsnappingen bij het miraculeuse af, van het spannen van valstrikken en het ontwijken ervan. Een bestaan waarbij doorloopend het leven van elk der betrokkenen aan een draad hangt. En als de draad knapt — nu, ja, dan heeft het zoo moeten zijn!

Van 1903 tot 1912 heeft zijn optreden geduurd. Weer waren het de reeds genoemde mannen, die hem op de hielen zaten, nog aangevuld met v. d. Zee, Van Vuuren, Ebbink, Scheepens en anderen, doch hoe ze ook achter hem aanjoegen, hem te pakken krijgen konden ze maar niet.

Totdat in Januari 1912 Luitenant Behrens berichten kreeg over fourageeren van den Teungkoe. Met de uiterste nauwkeurigheid werd het gebied afgezocht en in Februari kreeg Behrens de overtuiging, dat zij op het goede spoor waren en niet eens ver meer af. Een uitmuntend spoorzoeker, de amboneesche sergeant Dambohpulu, heeft zeer veel tot dit succes bijgedragen. Zonder dat zij opgemerkt werden, kon de schuilplaats worden omsingeld: een paar hutjes waar Teungkoe di Barat met zijn vrouw en 2 kinderen en nog twee getrouwen met hun vrouwen en kinderen huisden.

Zoozeer was het leven dezer opgejaagden ingesteld op onmiddellijk verweer, dat zij bij het eerste teeken van aanwezigheid der patrouille stelling namen tusschen de karangblokken, Teungkoe di Barat's echtgenoote naast haar man. Bij het eerste schot werd hij in den rechterarm getroffen en zijn rentjong trekkende met de valide linkerhand reikte hij zijn karabijn aan zijn vrouw. Deze plaatste zich vóór hem — beiden vielen door hetzelfde schot.

Ook de 2 volgelingen sneuvelden; de twee overige vrouwen en de 4 kinderen werden opgevat.

Pang Nanggròë.

Wéér een bendeleider en wel een der meest actieven! Ook hij was geboortig uit het Lho' Soekonsche, echter niet van bijzondere afkomst of ontwikkeling. Hij was een der „petoeha peuët" van Teungoh, maar hij was dapper en geslepen en had eigenschappen, die hem weldra grooten invloed gaven.

Na den dood van Teukoe Tjhi Teunong, die in 1905 werd gefusilleerd, huwde Pang Nanggròë met diens weduwe Tjoet Meuthia. De partij, die Teukoe Tjhi Teunong had aangehangen, voerde Tjoet Meuthia en haar omstreeks 6-jarig zoontje het bosch in en vrij spoedig volgde Pang Nanggròë zijn vrouw en stiefzoontje. Nu kwamen zijn leiders-capaciteiten eerst goed tot haar recht en weldra was hij de erkende aanvoerder.

De „Watergeus" noemden de Jannen hem, omdat hij bij een van zijn eerste aanvallen op de militaire établissementen over zee met prauwen was komen aanzetten.

Het is een respectabele lijst van klappen, die hij ons heeft toegebracht! Ik noem maar: de aanval in Ara Koendo,

waarbij wij 10 karabijnen verloren; de overval op een marschbivak in het Idische; beschietingen van de bivaks Lho' Soekon en Panton Laboe; aanslagen op tramkoelies en -personeel, vernieling van de trambaan, enz., enz. Alles door hem in elkaar gezet en geleid — en met succes!

Zijn stiefzoontje, dat hij intusschen had laten uitroepen tot oelèëbalang van Keureutòë, werd doorloopend angstvallig bewaakt. En de aanwezigheid van dit kind met de eerbied, die men had voor de moeder, Pang Nanggròë's echtgenoote, versterkten wel zeer zijn invloed. Ten slotte moest er dan van onze zijde ook alles op gezet worden om hem, dood of levend, in handen te krijgen. Hij werd een politiek gevaar, want de kans dat zijn invloedssfeer zich steeds zou uitbreiden in een toch al roerige en lastige streek was verre van denkbeeldig. Zoo klitte de marechaussée zich hardnekkiger dan ooit te voren aan de sporen van zijn bende vast. Het is een tijd van haast ondragelijke spanning. Niet éénmaal, meerdere malen komt het tot een treffen, vallen er dooden — telkenmale zijn het Pang Nanggròë met de vrouw en het kind, die weten te ontkomen.

Tot September 1910. Door een brigade onder sergeant Van Slooten verrast in het moerasland, sneuvelt Pang Nanggròë.

De Tirò Teungkoes.

Eenige malen is in de voorafgaande bladzijden sprake geweest van Teungkoe Tirò. De eerste Teungkoe Tirò, althans de eerste met wie de kompeuni daadwerkelijk te maken heeft gehad, was Teungkoe Moehamat Anim. Hij was, zooals zijn titel Teungkoe aanduidt, oelama en afkomstig

uit de gampong Tirò in Pidië. Deze gampong was er voor bekend, dat er vele wet-geleerden huisden en er scholen waren voor het onderwijs in de heilige wetenschappen. Bovendien was het een vrijplaats voor wie in geschillen verwikkeld waren. De oudste der oelama's werd aangeduid met den titel Teungkoe Tjhi' di Tirò, kortweg Teungkoe Tirò.

Deze oelama's predikten met overtuiging den heiligen oorlog, zweepten de bevolking op en verkondigden de heerlijkheden van den dood als sjahid (geloofsgetuige). Rondreizende wekten zij de geloofsgenooten op het geeischte deel van hun inkomsten af te staan voor het voeren van den strijd tegen de ongeloovigen. En inderdaad slaagden zij erin een goed gevulde krijgskas te kweeken. Zoo werkten zij zich op tot leiders van het georganiseerde verzet. De concentratie speelde hun daarbij troeven in de hand, want, wijzende op de zwakheid van de Hollanders — er was nu geen sprake meer van overmacht! — konden zij met te meer klem aandringen op het voeren van den krijg naar den wil van Allah.

Bij den dood van den bovengenoemden Teungkoe Tirò (1886) was zijn zoon nog te jong om hem in zijn waardigheid op te volgen. De titel ging toen over op een verwant, Tjhèh Saman, die een zeer groote rol heeft gespeeld in de organisatie van den oorlog. Door zijn innige geloofsovertuiging en zijn karaktereigenschappen had hij een enormen invloed. Hij wist de menschen aan zich te binden en iets van zijn eigen dynamische kracht in hen over te brengen. Successen in den strijd droegen er het hunne toe bij zijn faam te vermeerderen. Zoo liet hij b.v. rondom onze heele linie kleine, goed verborgen versterkingen aanbrengen,

vanwaar uit de hollandsche troepen zeer hinderlijk bestookt werden.

Bij zijn dood in 1890 gingen zijn waardigheid en titel over op zijn zoon Ma'Anim. Deze was veel meer krijgsoverste (panglima) dan geleerde en had niet de godvruchtigheid noch de soberheid van zijn vader. Maar het vuur van den haat bezielde ook hem. Dat hij wist te strijden met de zijnen bewees hij bij de bestorming van Aneuë Galong (1896), een felle en verwoede aanval, die in een kwartier was afgeloopen. De Atjehers lieten ruim 100 dooden in onze handen achter; Teungkoe Ma'Anim was één van hen.

Niet dadelijk na het loslaten van de concentratie werd er speciale aandacht aan de Tirò Teungkoes gewijd. Daar was pas weer tijd voor, toen er systematisch schoonmaak was gehouden en ons gezag met kracht van wapenen bevestigd was. Doch toen in 1908 Luitenant Schmidt de opdracht kreeg hen op te vatten was er nòg uit de bevolking niet het geringste los te krijgen. Zoo zat de eerbied voor den grooten Tjhèh Saman er in, nawerkend vele jaren na zijn dood.

Wel waren in de tusschenliggende jaren enkelen der grootsten onder de volgelingen der Tirò Teungkoes neergelegd.

Zoo in 1905 de befaamde Teungkoe di Tjot Plieëng. Deze was een bloedverwant van Teungkoe Tjhèh Saman en stond in sommige streken in nòg hooger aanzien dan Teungkoe Tirò zelf. Daar werd hij min of meer als een heilige vereerd en talloos waren de „djimats", die hij gaf, voorzien van zijn zegel. Op velen der gesneuvelde Atjehers werden deze teekenen gevonden.

In 1903 werd tegen hem een actie ingezet, met o.a. Darlang, Stoop, v. d. Maaten als patrouille-commandanten. Maar hoewel er eenige malen contact was en velen zijner getrouwen vielen, Teungkoe di Tjot Plieëng was en bleef zoek. Totdat een infanterie-patrouille onder Luitenant Terwogt opliep tegen een kleine bende, waarvan drie man werden neergelegd. Het zegel, dat een hunner bij zich droeg, wees uit dat Teungkoe di Tjot Plieëng tot de gevallenen behoorde.

Ook Teungkoe di Tjot Tjitjém was een der Tirò-getrouwen. Een panglima en een die zijn legertje van ruim 400 man goed gedrild had. Zij hadden zelfs een soort uniform en een deserteur uit onze linies deed dienst als hoornblazer. Overigens hadden zij de allures van weg-piraten. Niet alleen onze tram- en telefoonverbindingen moesten het ontgelden, hun eigen gampongs hadden het dikwijls zwaar te verantwoorden. Hij zelf wist steeds onzichtbaar te blijven, terwijl zijn volgelingen met doodsverachting den strijd trotseerden. Even zij hier opgemerkt, dat de verhalen die er rondgingen over de gruwelijke mishandelingen, die de kafir de geloovige gevangenen zou doen ondergaan wel geschikt waren, de vrees voor den dood te temperen.

Menigen tegenslag had Teungkoe di Tjot Tjitjém te boeken, maar ook hier bleef het succes voor de patrouilleerende colonnes uit. Totdat des Teungkoes tijd gekomen was. Hij sneuvelde in 1906, bij een meesterlijken overval onder sergeant Götz.

In Februari 1910 trok Luitenant Schmidt er na zorgvuldige voorbereiding op uit om den toenmaligen Teungkoe Tirò, een broer van den in 1896 gesneuvelde en Teungkoe Ma'jid geheeten, op te vatten. Tweemaal kwam het tot

een treffen, waarbij belangrijke volgelingen sneuvelden, doch beide keeren wist Teungkoe Ma'jid te ontkomen. Den tweeden keer echter viel in onze handen het jeugdige zoontje van den gezochte. Dit kind had het goed bij de mannen, voelde er zich spoedig thuis en babbelde argeloos — niet beseffende dat hij daarmee de patrouille waardevolle inlichtingen gaf.

In September 1910 werd Teungkoe Ma'jid opgespoord en viel.

Nu bleef als laatste der Tirò Teungkoes de nauwlijks volwassen zoon van Teungkoe Ma'min. Daar deze jonge man niets metterdaad tegen de kompeuni had ondernomen, wilde Schmidt hem liever sparen. Hij riep de bemiddeling in van een tante van den jongen, een dochter van den grooten Teungkoe Tjhèh Saman.

Zij wist den knaap dadelijk te vinden maar kwam onverrichterzake terug; de jongen dacht er niet over zich te onderwerpen, hij wilde als sjahid sterven.

Hij ìs als sjahid gestorven, den 9en December 1911.

Er is in dit hoofdstuk telkens weer gesproken van den kafirhaat, gevoed door het fanatisme der oelama's. Ik zou willen besluiten met een citaat uit: „De Atjehers": „Men bedenke steeds, dat kafirhaat, zoo min als eenige andere hartstocht of neiging een volk u i t s l u i t e n d beheerscht. Bij een volk als het Atjehsche hebben allerlei oorzaken dien haat tot eene gewoonte gemaakt, die echter door overmacht te bedwingen en door langdurigen omgang af te leeren is: de handel en eenige gewenschte bemoeienis met de rechtspraak zijn in dien omgang voorname factoren."

Dit schreef Prof. Snouck Hurgronje 45 jaar geleden.

HOOFDSTUK IX

ATJEH-MOORDEN

Wanneer iets Atjeh in discrediet heeft gebracht, dan zijn het zeker wel de vele aanslagen op Europeanen in dit gewest. Voor dit soort aanslagen heeft in het plaatselijk spraakgebruik de naam „atjeh-moord" burgerrecht verkregen, al dient men te bedenken, dat niet iedere atjeh-moord een doodelijken afloop heeft. Soms blijven de gevolgen beperkt tot min of meer ernstige verwondingen, zooals juist de laatste paar jaren nog al eens voorkwam.

Het ligt voor de hand dat een dergelijk onderwerp in dit werk behandeling zal moeten vinden, al moet dadelijk op den voorgrond gesteld worden, dat aan de bewerking van dit voor een groot deel psychiatrisch materiaal nog weinig is gedaan, omdat de aanvallers bijna zonder uitzondering onmiddellijk worden neergeslagen, wat trouwens hun hartewensch is. Slechts weinigen worden dus psychiatrisch in het krankzinnigengesticht te Sabang behandeld. Verder materiaal is te vinden in de processtukken van de inlandsche rechtbanken (moesapats), welke echter ook niet talrijk zijn.

ATJEH-MOORDEN

In 1920 werd den bekenden psychiater Dr. F. H. van Loon opgedragen in het gewest Atjeh en onderhoorigheden een onderzoek in te stellen naar het aantal voor gestichtsverpleging in aanmerking komende krankzinnigen en verdere gegevens te verzamelen voor de beoordeeling der vraag hoe het krankzinnigenvraagstuk voor gemeld gewest behoorde te worden opgelost.

Volgens het Bestuur zou er van een noodtoestand sprake zijn. Volgens de oelèëbalangs zou men Atjeh een grooten dienst bewijzen, als het de krankzinnigen in Atjeh zelf een goede verplegingsinrichting bouwde.

Teukoe Oemar, de oelèëbalang van het landschap Keumangan, drukte zijn wensch aldus uit: „hij verwonderde er zich over, dat het Gouvernement zulke fraaie, dure gevangenissen had gebouwd, zoodat de „orang nakal" d.w.z. de gestraften, er naar verlangden daar korteren of langeren tijd te vertoeven. Waarom heeft het Gouvernement niet een deel van het geld gebruikt om den zieken man of den krankzinnige een goed onderdak te geven? Die heeft daaraan meer behoefte dan al die boosdoeners!" (Van Loon).

Het onderzoek bleek deze opvatting volkomen te bevestigen. Beginnend te Koeala Simpang werd de geheele lijn tot Koetaradja onderzocht. Dr. van Loon schatte het aantal ernstige krankzinnigen op meer dan 1000, terwijl er naar zijne meening nog een groot aantal minder ernstige lijders zouden voorkomen.

Wat dit in eene inheemsche maatschappij en speciaal in het Atjeh van toen beteekende, zal ieder kunnen beseffen, die een tijd lang op afgelegen plaatsen in de buitengewesten heeft doorgebracht. Tot allerlei middelen moest de bevolking zijne toevlucht nemen om zich tegen de krank-

zinnigen te beschermen. Men sloeg hen in het „blok". Dr. van Loon trof menschen aan, die al langer dan 10 jaar daarin hadden gezeten, die geheel krom gegroeid, niet meer konden loopen. Zelf zag ik dit ook meermalen in Borneo. Eens werd daar iemand bij mij thuisgebracht, die van den hals tot de voeten in dikke rotan was gewikkeld!

Het lijkt zoo wreed, maar de menschen hebben geene afdoende verweermiddelen tegen de krankzinnige uitbarstingen der „bezetenen" en men moet het gezien hebben wat een krankzinnige in een open dorp voor angst en verwoestingen kan aanrichten, om te weten, dat hunne maatregelen volkomen gemotiveerd zijn.

Dat het Gouvernement in dit euvel had te voorzien, bleek dan ook wel zonneklaar. Het grootste aantal krankzinnigen kwam voor onder de zuiver atjehsche bevolking van de Noordkust van Atjeh en Groot-Atjeh. En tot nu toe zijn Sigli en Lho-Soekon de plaatsen, waar de meeste atjehmoorden plaats vinden.

De Regeering zette door en in 1925 werd op bescheiden schaal begonnen met het inrichten van eenige oude barakken. Deze kleine inrichting zou later groeien tot het schitterende instituut, dat nu op den uitersten punt van Sumatra is verrezen.

Men begon dus in een oud ziekenhuis, later uitgebreid met eenige oude militaire barakken, op kleine schaal onder leiding van Dr. van Heuvel. In 1926 trad als directeur op Dr. J. A. Latumeten, die tot 1935 zooveel goede diensten aan de inrichting heeft bewezen en opgevolgd werd door Dr. J. A. Lichtveld, die ook thans nog aldaar werkzaam is.

In den beginne had men weinig patiënten. Thans bedraagt hun aantal ongeveer 1400, onder wie 548 Atjehers,

23 Gajo's en 2 Alassers. Verder menschen van iederen mogelijken landaard: Bataks, Niassers, Menangkabauers, Javanen (79), Chineezen (41), Arabieren, enz. Ten slotte bevinden zich in de inrichting nog 652 patiënten, afkomstig van buiten de residentie Atjeh en onderhoorigheden.

Het gesticht heeft een personeel van 248 menschen, onder wie 11 Europeanen.

Men volgt de werktherapie. Iedere patiënt — op een zeer enkele uitzondering na — moet werken: matten vlechten, rotan- en timmerwerk verrichten, boekbinden; de vrouwen handwerken, enz..

Het grootste contingent echter beoefent den landbouw en wel de klapperteelt. De stichting heeft thans ongeveer 30.000 boomen, waarvan de verschillende onderdeelen worden gebruikt. Aan groententeelt wordt ook gedaan.

De directeur wil thans een proef nemen met het inrichten van een terrein, waarop dìe patiënten zich zullen vestigen, die eigenlijk vrijwel genezen zijn, maar toch niet in aanmerking komen om weer in het kampongverband te worden opgenomen. Zij moeten hun eigen eenvoudige huisjes bouwen, zij krijgen een stukje grond, zoodat de hoop bestaat, dat die menschen zich daar blijvend komen vestigen.

Wanneer ge voor het eerst de inrichting bezoekt en al die menschen vrijelijk ziet rondloopen met gereedschappen, scherpe voorwerpen, enz., dan slaat U de schrik een weinig om het hart. Sommigen loopen vrij in Sabang zelf rond, wonen voetbalwedstrijden en bioscoopvertooningen bij, zonder dat daar ooit eenige hinder van wordt ondervonden. Ook leidt het in handen hebben van allerlei voorwerpen en materiaal nooit tot zelfmoord. Dwangmiddelen

worden zelden of nooit toegepast. De patiënten vervreemden dus in het geheel niet van de maatschappij, maar houden daarmede voortdurend contact, wat in de praktijk uitstekend blijkt te werken.

Wat nu verstaat men onder de z.g. atjeh-moord? Is dit eigenlijk het welbekende „amok" maken, waaraan ieder onwillekeurig denkt? Dit laatste is eene psychose, die in den Indischen Archipel en Malakka voorkomt, maar ook daar buiten. (Britsch-Indië, Birma, Afrika) Het is een psychische stoornis, waarbij de dader plotseling — geheel buiten zichzelf — met getrokken wapen door de drukste straten voortijlt, ook huizen binnendringt en alles wat hem in den weg komt, neerstoot. Hij maakt geen verschil tusschen bepaalde menschen; ieder die hij toevallig tegenkomt, is zijn prooi. Hij heeft geen voorkeur voor Hollander of geloofsgenoot. Als naaste oorzaken worden genoemd: heftige gemoedsbeweging als gevolg van huwelijksontrouw, verdriet, kommer over vermeend of werkelijk ondervonden onrecht, verlies van have en goed door dobbelspel, levensmoeheid, zich beschaamd gevoelen, koortsachtige toestanden en wat niet al voor omstandigheden, die een mensch doodongelukkig maken. Dit treedt soms zeer plotseling op; de amokmaker handelt geheel buiten zich zelf om, hij m o e t zoo handelen, hij kan niet anders; hij is krankzinnig en heeft alle stuur over zich zelf verloren.

Dit verschijnsel komt ook in Atjeh voor. Aan de atjehmoorden daarentegen moet eene afzonderlijke plaats worden toegekend. Zij komen met het amokmaken in zooverre overeen, dat dezelfde omstandigheden, die boven werden

AANLEG VAN DEN GAJOWEG

KABELBRUG IN DEN TRANSVERSAALWEG

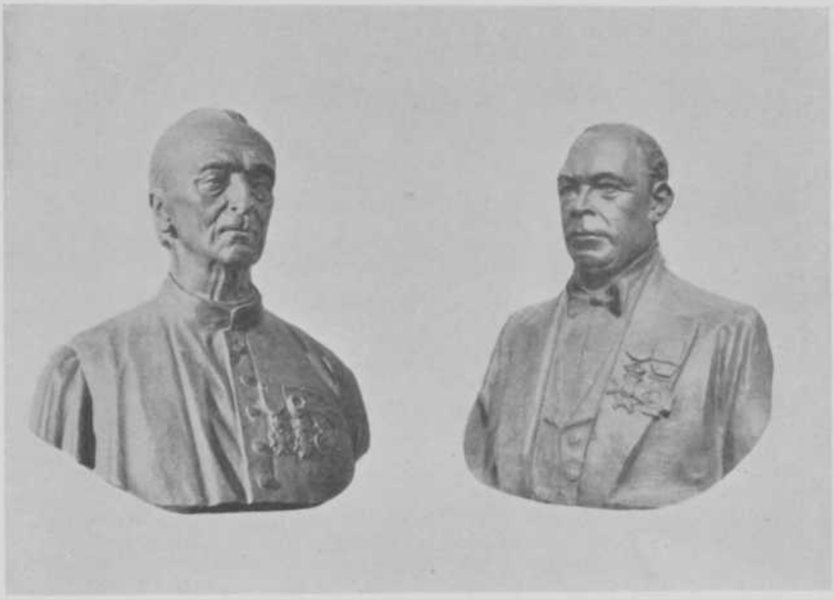

PASTOOR VERBRAAK EN Ds. THENU,
ATJEH'S GROOTE GEESTELIJKEN UIT DEN ACTIE-TIJD

VESTING KROEËNG RAJA (EEN OVERDEKTE WATERPUT)

genoemd, ook de drijfveer kunnen zijn van atjeh-moorden. Het groote verschil ligt echter in de uitvoering: de atjehmoordenaar is volkomen bij zijn verstand, hij gaat eclectisch te werk, hij kiest zijn slachtoffer uit en hij kiest zijn plaats. Bij den amokmaker is daarvan geen spoor. De atjehmoordenaar overweegt nauwkeurig zijn kansen, hij handelt in koelen bloede, hij is ook levensmoede, hij zou zelfmoord kunnen plegen als dit verschijnsel onder de Atjehers bekend was. Nu weet hij, dat hij door een moord op een Europeaan rechtstreeks ten hemel vaart, waar hem allerlei heerlijkheden wachten. Wat is natuurlijker dan de daad te volvoeren, waarbij hij hoopt zelf te vallen, anders zou zijn opzet mislukken. (Van Loon).

Het verschijnsel der atjeh-moorden is — als ik het wel zie — aan het verminderen. Het zal wel als een typisch na-oorlogsverschijnsel moeten worden beschouwd. In 1910 liep het krijgsbedrijf ten einde. Dit was een keerpunt in de geschiedenis van de vestiging van het nederlandsch gezag in Atjeh. Vóór 1910 was het verzet op grootere schaal gepleegd, daarna was de tegenstand gebroken, alleen enkele maraudeerende benden zwierven nog rond, steeds achtervolgd door onze mannen. Van dien tijd dateeren de atjeh-moorden, die werden gepleegd door personen, die zich niet openlijk als vijanden van het nederlandsch gezag hadden bekend gemaakt en tot op het oogenblik van hun aanval zich oogenschijnlijk als vreedzame burgers in onze overheersching hadden geschikt. Aan het einde van dit hoofdstuk moge een overzichtelijke staat worden gevoegd van de atjeh-moorden sedert 1910.

Vóór 1910 waren atjeh-moorden waarschijnlijk ook wel

bekend, maar in dien tijd vielen ze samen met grootsche oorlogsdaden en luidruchtig oorlogsgedruisch.

Het is te begrijpen, dat toen dit oorlogsrumoer verminderde, men niet direct den 40-jarigen strijd met zijne rustelooze achtervolgingen aan het einde daarvan vergeten was. Het atjehsche volk, dat reeds zoo verzwakt was door familie- en kinderhuwelijken, door zijne voortdurende onderlinge oorlogen en vechterijen, afgetobd en mismoedig door den ongelijken strijd tegen de Hollanders, had nog grootere vijanden, die het met ondergang bedreigden: malaria, lepra, syphilis en framboesia, waarbij later nog kwam — hoewel in mindere mate — de alcohol, terwijl ook het opium nog steeds zijne slachtoffers opeischt. Is het wonder, dat met de gedachte aan de oude herinneringen onder het geslagen volk een verschijnsel als de atjeh-moord ontstond? Als mijne veronderstelling juist is, dan ben ik er van overtuigd, dat in den loop der tijden dit ook zal verdwijnen.

Hoe langer hoe meer toch zullen de ongunstige omstandigheden verminderen. Het onderwijs wordt steeds verbeterd, het verkeer met de buitenwereld wordt steeds intensiever en is welhaast geheel tot stand gebracht, de hygiënische toestanden gaan wat vooruit, hoewel op dit gebied nog veel en buitengewoon belangrijk werk is te doen. De strijd tegen de framboesia wordt met groot succes gevoerd sedert jaren; ook de andere ziekten zullen met grooter kracht moeten worden bestreden, al wordt er door militaire doktoren hier en daar reeds zeer nuttig werk verricht. Want we mogen niet vergeten, dat door deze ziekten juist dikwijls levensmoeheid ontstaat, die de lijders tot moord doet overhellen; verschrikkelijk waren in dit op-

zicht de wanhoopsdaden van leprozen, die met mesjes op de vingerstompjes gebonden, een aanval deden!

De wijze, waarop atjeh-moorden worden ten uitvoer gelegd, toont eene groote éénvormigheid. De dader gaat naar eene plaats, waar hij verwachten kan Europeanen te vinden, een militair kampement, een bivak, een station. Hij loopt dan op het slachtoffer in en doodt het, waarna hijzelf meestal onmiddellijk wordt „neergelegd". Zoo werd Van der Sluys Veer in 1925 voor het kampement te Sigli vermoord, de Heer Birkenfeld in 1935 op het stationsemplacement terzelfder plaatse.

Het is misschien wel interessant een der moorden — in 1933 op den kapitein Schmid te Lho'Soekon gepleegd — uitvoeriger te behandelen, waar ik zelf het onderzoek als afdeelingschef heb moeten leiden. Aangezien hier sprake is van een echten atjeh-moord, valt uit de levensomstandigheden van den moordenaar een en ander te leeren.

Amat Leupon, de moordenaar, was een gewoon kampongman. Zijne geboorteplaats was, aangezien hij in een zwerfperiode tijdens den oorlog geboren zou zijn, niet bekend. Amat's vader, Beureunoen, moet een zeer eigenaardig man zijn geweest. Hij was vrijgevig en royaal van aard, waardoor zijne bezittingen spoedig geheel opgeteerd waren. Hij besloot toen maar moslimin (= kwaadwillige) te worden en zoo trok hij met zijne vrouw en beide zoontjes de bosschen in. Vóór Amat's oogen werd hij 5 maanden daarna door de keumpenie doodgeschoten. Zijne vrouw en beide kinderen keerden daarna naar de bewoonde wereld terug. Amat moet toen ongeveer 10 à 12 jaar oud zijn geweest. Ook Amat's moeder was een afwijkend type. Zij stond bekend als eene vrouw met eenigszins zwakke geest-

vermogens, terwijl zij kort vóór haar dood volslagen krankzinnig geworden moet zijn. Ook haar zuster (wier echtgenoot sedert jaren in eene leprozerie vertoefde) was volslagen krankzinnig. Ten slotte stierf nog Amat Leupon's jongste zoontje in die periode, waarschijnlijk aan pokken.

Amat werd door zijne moeder niet voor „vol" aangezien. Hij zelf kon geen vrouw vinden, maar eindelijk wist zijn moeder met behulp van anderen, een vrouw voor hem uit te zoeken, de doofstomme Intjah, waarbij nog een bruidsschat betaald zou zijn van 3 thail (ongeveer ƒ 40.—). Hiervoor had zijn moeder een koe moeten verkoopen. Een jaar daarna stierf ze, in behoeftige omstandigheden.

Dit alles maakte op Amat Leupon een diepen indruk. Uit Amat's huwelijk met de doofstomme Intjah werden twee kinderen geboren. Van deze twee kinderen, beiden meisjes, heeft Amat tijdens zijn huwelijk, slechts het oudste gekend; tijdens de tweede zwangerschap van zijn vrouw ging hij zwerven en leidde een zeer ongeregeld leven, zich veelvuldig schuldig makend aan kleine diefstallen en een slechte reputatie verwervend bij de bevolking.

Tevens verstiet hij zijn vrouw, omdat zij — volgens zijn zeggen — het met een ander hield. Later is hij nog in dienst geweest van het landschap, maar al spoedig wegens luiheid en ongezeggelijkheid ontslagen. Ook werd hij in 1931 nog tot 7 maanden gevangenisstraf veroordeeld, omdat hij met een slagwapen iemand een flinke verwonding had toegebracht. Hij kwam van kwaad tot erger.

Inmiddels was hij weer in het huwelijk getreden met de bejaarde Fatimah, met wie hij op den dag van den aanslag nog gehuwd was. Fatimah echter maakte schulden;

Amat zelf verkeerde steeds in geldgebrek, de toestand werd voor hem dus hoe langer hoe benauwder. De goede verstandhouding van de echtelieden verminderde dan ook met den dag. Bovendien hinderde het hem uitermate dat hij zijn oudste dochtertje uit zijn eerste huwelijk niet kon terugkrijgen, wat hij daarvoor ook deed en hoe hij daarom ook smeekte.

Toen is hij gaan tobben. Hij at weinig en ook moet hij te kennen hebben gegeven, dat, als hij het kind niet terug kreeg, hij weer wilde trouwen met zijn eerste vrouw, die intusschen ook weer van haar tweeden man was gescheiden. Dat heeft hij inderdaad ook geprobeerd, maar zonder succes, zoodat hij ook zijn dochtertje niet terugkreeg. Dit was kort voor den aanslag en zijn dood.

Volgens Fatimah, zijn tweede echtgenoote, was hij die dagen steeds uithuizig en kwam eerst laat in den nacht thuis. Zoo ook den avond vóór den aanslag. Op dien morgen was hij vroeg van huis gegaan en dienzelfden dag, ongeveer 9 uur pleegde hij vlak voor het huis van den kapitein zijn afschuwelijke daad. Rustig en kalm passeerde hij zijn slachtoffer, waarna hij, onmiddellijk na een vriendelijken groet de doodelijke steken toebracht.

Door al zijn zorgen gekweld, zag hij geen kans uit de ellende te geraken en zocht ten slotte uitkomst in een kaphé-moord.

Spelen de voorstelling van den heiligen oorlog en de gevoelens van kafirhaat bij de atjeh-moorden een belangrijke rol, niet minder van belang zijn andere motieven en wel in de eerste plaats: levensmoeheid, waarvan m.i. het bovenbeschreven geval Amat Leupon een mooi voorbeeld is. Overigens vindt men deze categorie wel in de eerste

plaats onder de lepra-lijders. Lepra is een in Atjeh van ouds veel voorkomende ziekte. De inlandsche maatschappij heeft er zich tegen beschermd door de inrichting van afzonderlijke kampongs op afgelegen plaatsen, liefst nabij het zeestrand, waarheen de lepralijders worden overgebracht. Deze wijze van bestrijding treft men aan bij alle indonesische volken. In Atjeh worden de kosten voor dit alles door de landschapskassen gedragen. Afdoende is zij zeker niet; vooreerst is de afzondering niet zóó streng, dat contact met de buitenwereld zou zijn buitengesloten. Ik herinner mij een typeerend geval uit Sigli, toen een oppasser mij kwam melden, dat voor mijn huis, keurig gericht en op twee rijen, 15 leprozen zaten, die mij dringend wenschten te spreken. Ik begaf mij naar voren en moest hun mededeelen onmiddellijk naar hun inrichting terug te keeren. Ik zeide hun toe, dat ik den volgenden dag bij hen zou komen om hun klachten te vernemen, maar dat zulks hier niet kon en mocht gebeuren. Allen vertrokken en den volgenden dag bleek, dat hun klachten volkomen gegrond waren. De mandoer, die versnaperingen had moeten uitreiken, had die zich zelf toegeëigend en ook andere dingen, aan de leprozen toebehoorend van hen afgenomen. De mandoer werd ontslagen en de leprozen tevreden gesteld.

Hadden ze niet geklaagd of niet durven klagen, dan hadden ze tot een atjeh-aanval kunnen komen!

Verder zijn in Atjeh niet alle leprozen in inrichtingen opgenomen. Men kan ze ten slotte niet dwingen. De Atjeher is niet zóó fel tegen leprozen, zoodat lang niet alle gevallen te onzer kennis komen. In de Minahasa b.v. was dit heel anders. Zelfs in het beginstadium werden daar

de zieken onderkend en onmiddellijk bij het Bestuur aangebracht.

Bestrijding der ziekte is het aangewezen middel. Maar al worden steeds weer lepra-sera aangekondigd; het echte is — voorzoover ik weet — nog niet gevonden. Dat zou vurig te wenschen zijn, want waar het aantal leprozen niet zoo overweldigend groot is, zou de ziekte misschien spoedig zijn uit te roeien.

Daar de Atjeher zeer emotioneel is en in het algemeen zeer sterk nerveus prikkelbaar (Van Loon), is hij spoedig „maloe" te maken. Ook dan is hij gemakkelijk uit zijn evenwicht te brengen. Meestal kan het Bestuur hieraan niet veel doen, alleen wel waar het gaat om machtsmisbruik van inheemsche hoofden. Ook dienen wij er voor te waken correct in den omgang te zijn. Er zijn altijd nog Europeanen, die het noodig vinden inheemschen ruw te bejegenen om daarmede hun superioriteit te toonen boven het andere ras. Zij begrijpen niet, dat hun optreden juist de omgekeerde werking heeft van wat zij verwachten en alleen minachting en wrevel worden gewekt. Vooral in een atjehsche maatschappij!

In Alasland zijn ook meerdere malen atjeh-moorden voorgekomen. Op het eerste gezicht lijkt dit vreemd; de Alassers staan echter reeds eeuwen onder atjehschen invloed, de betrekkingen met de Atjehers zijn gedurende den oorlog nog toegenomen, vele Atjehers, door onze troepen opgejaagd, zochten tijdelijk of voor goed een schuilplaats in de Alaslanden. De atjeh-moorden worden hier grootendeels toegeschreven aan het buitensporig misbruik maken van macht door de hoofden. Ook leprozen deden hier een aanval.

Als ander belangrijk motief voor atjeh-moorden moet wraakneming worden genoemd. Dit wraakgevoel kan door verschillende oorzaken worden opgewekt: onaangename bejegening, gekwetste trots, onvoldaan rechtsgevoel, enz. Het is dan ook van het grootste belang, dat onze rechtspraak eerlijk en snel zij.

Wanneer een zaak meer dan een jaar onafgedaan blijft liggen, zoekt de kampong-man daar onwil achter en ziet om naar andere middelen die al te vaak een heelen nasleep van ellende met zich brengen. Het is dus wel van belang dat de Resident steeds over voldoende krachten beschikt om de moesapat „bij te houden". De praktijk is echter, dat de ambtenaren zoo overkropt zijn met werk, dat het moesapatwerk als een noodzakelijk bijbaantje wordt beschouwd met alle kwade gevolgen van dien. Men heeft te weinig en te ondeskundig personeel, vooral nu onder de jongere ambtenaren niemand bijna studie heeft gemaakt van strafrecht, o.a.

Ook is het wel voorgekomen, dat iemand tot een atjehmoord werd aangezet. In het boven door mij beschreven verhaal over Amat Leupon, kwamen ook meerdere berichten binnen, dat hij tot zijn daad was opgestookt. Die berichten vonden echter geen bevestiging.

Het aantal atjeh-moorden uit godsdienstige overwegingen is al bijzonder gering. De godsdienst alleen blijkt slechts bij uitzondering in staat den Atjeher tot een moord op een kafir te bewegen.

Wij zagen wel duidelijk, dat niet alle atjeh-moorden uit dezelfde bron welden en dat verschillende middelen noodig zullen zijn ter genezing, kortom de atjehsche maat-

schappij zal zich harmonisch moeten ontwikkelen. Het onderwijs speelt daarbij een groote rol, evenals de bestrijding van de krankzinnigheid en de kwaadaardige volksziekten, welke misschien op de eerste plaats gesteld moeten worden. Hiernaast kunnen nog meerdere maatregelen worden getroffen, die den Atjeher het begrip bijbrengen, dat wij het goed met hem voor hebben, o.a. snelle rechtspraak. Want al zijn tegenwoordig vele Atjehers overtuigd, dat wij wel iets voor hen beteekenen, naast vele lusten brengt het Gouvernement toch ook nog vele lasten, waarbij men dan uit het oog verliest, dat in den ouden tijd de toestanden veel erger en ongezonder waren.

De ambtenaren hebben voorts te trachten ook een duidelijk inzicht te krijgen in de inrichting van de atjehsche huishouding. Door berichtgevers over Atjeh wordt altijd nog te veel geleefd in de oude Atjeh-sfeer, in de sfeer van oorlog en strijd. Hier zit een kapitale fout. De verhouding tusschen oelèëbalangs, geestelijken en het volk vóór en tijdens den oorlog, is anders dan de verhouding tusschen diezelfden n a den oorlog en verschilt nog veel meer met die van den tegenwoordigen tijd.

Dit zijn drie duidelijk te onderscheiden fasen, die nauwkeurig in het oog moeten worden gehouden, maar dit wordt al te vaak vergeten. Atjeh-kenners vertoeven met hun geest gaarne in den ouden tijd, dien roemrijken tijd, waaraan zoovele dierbare herinneringen zijn verbonden en zijn geneigd de schablone van 1898 rustig te leggen op 1938!

Als Van Heutsz in 1898 mannelijk en dapper zegt, dat de Atjeher alleen buigt voor geweld en mannelijke overmacht, dan klonk dat toen als een openbaring. Maar als men dat

in den lateren tijd wil verkondigen — tot voor korten tijd gebeurde dit nog wel — dan wordt het haast belachelijk.

Waren in de eerste periode de oelèëbalangs onbetwist de heeren des lands (het Sultanaat had niet veel invloed), toch was de volksgunst voor hen een levenskwestie. In die periode toch speelt ook de oelama-partij nog een groote rol.

Het einde van den strijd bracht in dit alles een radicale verandering. De keumpenie trad op. Er heerschte — vergeleken bij vroeger — rust in Atjeh. De keumpenie had de zorg voor de veiligheid overgenomen en was daarvoor verantwoordelijk. En het volk? De natuur van den Atjeher brengt mede — zegt Dr. Snouck Hurgronje — zich alleen voor overmacht, maar voor deze dan ook zonder voorwaarden te buigen. De macht der oelama's is gebroken.

En dan de nieuwe tijd, waarin de maatschappij steeds weer en steeds sneller veranderingen ondergaat. Het volk wordt meer ontwikkeld, de oude hoofden blijven op hetzelfde standpunt staan, al bewaren zij nog wel van hun vroegeren invloed, de jongere hoofden hebben weinig invloed en minder bekwaamheid en zoo ontwikkelt zich de Atjeh-maatschappij... waarover veel zou zijn te zeggen.

Vaak worden de moordaanslagen op Europeanen, die nu en dan nog in het gewest voorkomen, in verband gebracht met de kwestie der pacificatie. Toch heeft zij in directen zin daarmede niets te maken. Wanneer die aanslagen tot het verleden behooren, zal de animositeit jegens ons nog kunnen bestaan.

Opgave van Atjeh-moorden
(c.q. aanslagen) sedert 1910.[1])

1910	9	1925	7
1911	6	1926	7
1912	8	1927	3
1913	11	1928	10
1914	8	1929	3
1915	8	1930	7
1916	5	1931	5
1917	11	1932	4
1918	6	1933	6
1919	3	1934	3
1920	1	1935	4
1921	3	1936	1
1922	8	1937	5
1923	5	1938	—
1924	4	(1e halfjaaar)	

[1]) Het is vrijwel zeker, dat van de opgegeven cijfers een gedeelte moet worden gebracht op amokzaken. Stellen we dit op 25%, dan blijft 75% over voor echte atjeh-moorden, d.i. over 29 jaar 120 moorden of gemiddeld ruim 4 per jaar, wat toch niet verontrustend genoemd kan worden.

HOOFDSTUK X

HET LEGER, WAT HET VOOR ATJEH WAS EN IS

Zelfs in een werk over Atjeh, dat juist andere dan militaire aangelegenheden wenscht te behandelen, mag een hoofdstuk over ons indisch leger in Atjeh niet ontbreken. In de eerste plaats wel, omdat de atjehsche geschiedenis is doorweven met daden van dat leger, hetwelk tientallen van jaren om zoo te zeggen het atjehsche leven heeft beheerscht — men denke aan den 40-jarigen krijg — maar ook omdat zoovele kranige officieren in zoo groote mate hebben bijgedragen tot den opbouw van het huidig Atjeh. Zonder hen was Atjeh niet geworden, wat het thans is.

Ik denk aan den allergrootste, aan Van Heutsz, aan Gouverneur Van Daalen, aan Gouverneur Swart, aan de velen, die vóór bovengenoemden met het civiel bestuur waren belast, aan de vele hoofd- en subalterne officieren, die gedurende al die tijden mede civiel werkzaam zijn geweest en zoo veel hebben tot stand gebracht.

Behalve drie posten, waar het civiel bestuur in handen is van kapiteins-fungeerend controleurs, is thans geheel Atjeh geciviliseerd, naast enkele schakelofficieren (d.z. of-

ficieren, die den fungeerend-controleurs ter zijde staan, militair en civiel).

Uit den aard der zaak ligt het niet in mijn bedoeling in dit bestek een Atjeh-krijgsgeschiedenis te schrijven. Maar wel zou ik hier en daar enkele punten willen belichten en enkele zoeklichten werpen op belangrijke gebeurtenissen om een inzicht te krijgen in alles, wat het leger voor Atjeh geweest is.

We weten allen, dat de gebroeders Cornelis en Frederik Houtman de eerste Hollanders waren, die voet aan wal zetten in Atjeh. Zij gingen om handelsbetrekkingen met de Atjehers aan te knoopen en bovendien om hunne concurrenten, de Portugeezen, te verdringen. Met afwisselend geluk ging dit zoo een paar eeuwen door. Op 22 April 1819 sloot Raffles een contract, waarvan de bedoeling was Atjeh geheel aan Engeland te binden en vestiging van derden daar te voorkomen, al wilde Raffles wèl met hen handeldrijven. Bij het z.g. Londensche tractaat (17 Maart 1824) trok Engeland zich geheel van Sumatra terug (tegen afstand van Malakka), waardoor ook automatisch het Raffles-tractaat verviel. Het atjehsche rijk bleef echter onafhankelijk en zoo moesten wij weer trachten onzen invloed terug te krijgen, hetgeen echter volkomen mislukte. Er brak toen eene droeve periode aan van kuiperijen en zeerooverijen, waartegen wij niet waren opgewassen. De Engelschen konden toen, in tegenstelling met wat wij hun hadden toegezegd, niet veilig hun handel en scheepvaart bedrijven. Vele schepen, ook van andere mogendheden, werden afgeloopen en de toestand in de atjehsche wateren

werd zoodanig, dat de Gouverneur van de Straits Settlements bij herhaling waarschuwde voor het gevaar, dat personen en goederen dreigde.

In 1868 boden de atjehsche hoofden de souvereiniteit van hun rijk den Sultan van Turkije aan en ook waren er, die herhaaldelijk vroegen onder ons gezag te worden geplaatst, maar wij waren door bovengenoemd verdrag gebonden, Atjeh's onafhankelijkheid onaangetast te laten.

Eerst door het met Engeland gesloten Sumatra-contract van 2 November 1871 kregen wij de handen vrij, daar het voorbehoud van de atjehsche onafhankelijkheid bij dat tractaat kwam te vervallen.

De atjehsche grooten speelden echter een dubbele rol en stelden zich ook in verbinding met andere mogendheden (Engeland, Amerika, Turkije en Italië).

Toen was ons geduld ten einde.

Het opperbestuur droeg den Gouverneur-Generaal Loudon op, gesteund door zee- en landmacht, opheldering te vragen, een afdoende regeling te treffen en erkenning van onze souvereiniteit te eischen. De vice-president van den Raad van Indië werd met de leiding der politieke zaken belast. Als dat tot geen resultaat leidde, zou de oorlog verklaard worden, hetgeen 1 April 1873 geschiedde.

De eerste Atjeh-expeditie stond onder leiding van den Generaal J. H. R. Köhler. Wel werd de groote meuseugit veroverd, maar Generaal Köhler sneuvelde en 10 Mei werd de expeditionaire troepenmacht te Batavia ontscheept.

De indische Regeering besloot reeds bij de terugroeping der troepen van de eerste expeditie zeer terecht om zoo spoedig mogelijk een nieuwe troepenmacht uit te rusten

en gedurende de voorbereiding de kust van Atjeh door de marine te laten blokkeeren, daar de oorlogspartij in Atjeh zich geducht weerde. In Penang vormde zich als vertegenwoordiger dier partij de z.g. „Raad van achten", bestaande uit een achttal atjehsche grooten, die de belangen van Atjeh naar buiten behartigden en die o.m. in opdracht hadden oorlogsbehoeften en opium door de blokkadelinie heen in Atjeh te brengen, de oorlogszuchtige stemming daar aan te wakkeren en overal in den Archipel oproer tegen Nederland te verwekken. (Hotz).

De tweede Atjeh-expeditie stond onder leiding van den Luitenant-Generaal, tevens Regeeringscommissaris, J. van Swieten. Het krijgskundig doel was het vermeesteren van den Kraton, terwijl het staatkundig doel als volgt werd omschreven:

„Wanneer de Sultan van Atjeh voor de kracht onzer troepen zwicht en zich onderwerpt, gaat de regeeringscommissaris en opperbevelhebber met Hem, krachtens machtiging en onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal eene overeenkomst aan, op de grondslagen van het contract, op 21 Februari 1858 gesloten met het rijk van Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden.

In het bijzonder moet worden gestreefd naar een duurzame verzekering van den invloed van het oppergezag van Nederland, naar een goed geregelde en door schriftelijke verklaring van betrokkenen, zoo zuiver mogelijk afgebakende verhouding van den Sultan tot zijne onderhoorigheden; naar waarborgen tegen knevelarij in het algemeen; naar recht en de gelegenheid tot vestiging en bezetting, met beding van afstand van de eventueel voor etablissementen benoodigde gronden, tot het oprichten van ver-

sterkingen en het plaatsen van ambtenaren, gedekt door eene voldoende macht en voorts naar al, wat de behoorlijke uitvoering van de gemaakte regeling volkomen kan verzekeren. Wanneer niettegenstaande de zegepraal onzer wapenen de Sultan volstrekt ongeneigd blijft tot het sluiten van de door de Regeering gewenschte overeenkomst, verklaart de Regeeringscommissaris hem vervallen van zijne waardigheid en stelt hij, na raadpleging der volksinstellingen, een anderen Sultan aan of voorziet in het bestuur van het rijk op zoodanige wijze, als in verband met de voorschriften van het Opperbestuur door de omstandigheden noodig zal worden geacht".

24 Januari 1874 wordt de Kraton veroverd.

Enkele dagen daarna sterft de Sultan, die met Panglima Polém en Teukoe Ba'et naar Loeëng Bata was uitgeweken, aldaar aan cholera.

31 Januari 1874 proclamatie van den opperbevelhebber, waarbij het rijk van Atjeh krachtens het recht van overwinning werd verklaard te zijn het eigendom van het nederlandsch-indisch Gouvernement. De nederlandsche regeering trad dus in de plaats van den Sultan, terwijl men zich voorstelde voorloopig slechts Groot-Atjeh in eigen beheer te nemen.

En dan breekt de politiek van afwachting aan en toenadering, wat voor de mannen, die toen hebben moeten werken, een marteling moet geweest zijn, totdat eindelijk, om en bij 1900 duidelijker klanken werden gehoord. De tijden der geconcentreerde linie zullen lang in onaangename herinnering blijven. Wel werd in de onderhoorigheden hier en daar opgetreden, werd op

GAJOSCHE RIJSTSCHUUR

GENERAAL G. C. E. VAN DAALEN,
INDIË'S GROOTE STRATEEG

TEUKOE PANGLIMA POLÉM,
DE GROOTE ATJEHSCHE STRATEEG, THANS
SAGIHOOFD DER XXII MOEKIMS

GENERAAL H. N. A. SWART,
GOUVERNEUR VAN ATJEH VAN 1908—1918

verzoek bijstand verleend, maar toch was voor het meerendeel der bevolking het voortgaan van den oorlog te zeer een belang, dan dat ze ernstig naar vrede en bescherming verlangden. Het ontijdig invoeren van het civiel bestuur onder den Gouverneur Pruys van der Hoeven en Laging Tobias, was ook een donkere bladzijde uit deze tijden. Den 6en April 1881 werd de Heer A. Pruys van der Hoeven tot Gouverneur aangesteld. Voor de uitoefening van zijn bestuurstaak zou hij bijgestaan worden door 3 Assistent-Residenten, 10 controleurs en een korps gewapende politiedienaren van 225 man. Het militair commando werd opgedragen aan den Kolonel der infanterie J. F. Haus.

Na nog een kort bestuur van Gouverneur Laging Tobias kwam er weer een civiel-militair Gouverneur Kolonel Demmeni, wat hoognoodig was.

En zoo sukkelden we jarenlang voort...

En ten slotte is het het groote vertrouwen geweest, dat Generaal Deyckerhoff gesteld heeft in Teukoe Oemar, dat de bom deed barsten en den stoot gaf tot een krachtig optreden. Het was in den tijd, dat Van Heutsz reeds op het tooneel was verschenen, in den tijd van de oprichting van het corps marechaussée; Van Heutsz, de man, die scherper dan iemand anders de fouten in ons Atjeh-beleid doorzag, de prediker van het offensief en de kracht in den strijd tegen oostersche volken; de man ook, die later, toen hij geroepen werd om zijne denkbeelden inzake de onderwerping en de pacificatie van Atjeh ten uitvoer te brengen, zulk een ruim en dankbaar gebruik zou maken van het voor die taak zoo bij uitstek geschikte korps marechaussée (Struyvenberg).

In 1893 schreef Van Heutsz zijn bekende brochure: „De

onderwerping van Atjeh" met het beroemde motto: „De Atjeh-oorlog knaagt aan ons koloniaal bezit, hij m o e t eindigen. Laten wij eindelijk aan de beschaafde wereld toonen, dat wij daartoe in staat zijn."

De schrijver wees er op — trouwens Generaal Van Teyn had dit reeds meerdere malen aan den Minister van Koloniën bericht — dat onze groote fout was geweest gedurende de eerste 20 jaren van den Atjeh-krijg, dat er steeds verandering van politiek bij iederen opvolgenden Gouverneur plaats vond en dat er gebrek was aan een consequent doorgezette richting. En wat het beteekent als iedere bestuursverandering wijziging meebrengt in de bestuursinzichten. Aanvangende met Generaal Van Swieten hadden we toen (1893) de 11e Gouverneur van Atjeh, de 5e Gouverneur-Generaal, de 13e Minister van Koloniën (Van Heutsz). En de Atjehers wisten daarvan een meesterlijk gebruik te maken!

Onze glorietijd zou beginnen met het optreden van Van Heutsz, die reeds onder den Gouverneur Van Vliet dappere krijgsdaden had verricht. In Mei 1898 trad Van Heutsz als Gouverneur op met naast zich Dr. C. Snouck Hurgronje als adviseur.

Dat Van Heutsz onder de Atjehers reeds bekend was als een krachtige figuur, bleek al spoedig. Verschillende hoofden kregen neiging zich te onderwerpen. De Pretendent-Sultan zocht meerdere malen contact met het Bestuur, maar toen hij van den Gouverneur ten antwoord kreeg, dat, indien hij zich wilde melden, dit te Koetaradja moest geschieden om er de voorwaarden te vernemen, voelde hij blijkbaar niet veel daarvoor.

In Augustus 1898 had de groote Pedir-expeditie plaats onder Van Heutsz zelf. Bij de tegenpartij bevonden zich de Pretendent-Sultan en Panglima Polém, terwijl ook Teukoe Oemar met zijn heele krijgsmacht uit Daja (Westkust) daarheen kwam om het verzet te steunen.

Om den toestand in Groot-Atjeh meester te blijven, moest Pidië schoongeveegd worden, wijl dit sedert het begin van den Atjeh-oorlog de haard van het verzet was geweest. In dit gebied, waar de uitgewekenen van Groot-Atjeh een toevlucht hadden gezocht om zich te herstellen, waar zich de talrijke godsdienstscholen bevonden, van welke de invloedrijke oelama's afkomstig waren, die door prediking van den heiligen oorlog den kafirhaat gaande hielden, moest, wilde men aan het verzet in Groot-Atjeh voor goed een einde maken, krachtig worden opgetreden.

De geruchten over een scherpe actie hadden ten gevolge, dat ook de tegenpartij zich nauwer aaneensloot. Het gezag van den Pretendent-Sultan werd meer algemeen erkend; de aankomst van Teukoe Oemar's strijdmacht aan de Noordkust verhoogde de kracht en het moreel der Atjehers. Teukoe Oemar en een paar andere hoofden hadden zich te Garot versterkt, de Pretendent-Sultan te Langga en Panglima Polém met aanhang te Padangtidji.

Hoewel de expeditie niet tengevolge had, dat de voornaamste leiders tot zwijgen werden gebracht, zat de schrik er toch geducht in. Ook in het Idische werd geageerd onder Van Heutsz' eigen leiding. Zeer belangrijk waren ook enkele tochten naar Tangsé. Teukoe Oemar werd zóó in het nauw gedreven, dat hij naar Atjeh's Westkust, Lageuën, uitweek. Deze vlucht is in de Atjeh-geschiedenis bekend onder den naam van „Oemar's doodentocht". (Hotz). Hij

nestelde zich in Woyla en Teunom. Zijn vlucht was oorzaak van groote verdeeldheid bij de verzetspartij. Onze succesvolle tochten hadden een heilzamen invloed op de atjehsche hoofden. Deze tochten werden rusteloos voortgezet: naar Peusangan; aan de Westkust om Teukoe Oemar op te sporen; Tapatoean krijgt eene militaire bezetting (eerste commandant kapitein H. Colijn), terwijl Keureutòë grondig door onze troepen wordt afgepatrouilleerd. De Pasé-expeditie had plaats onder de persoonlijke leiding van den Generaal Van Heutsz. In Lhò Seumawé bleef eene colonne achter.

Intusschen sneuvelde Teukoe Oemar bij Meulaboh (Oedjoeng Kala), toen hij deze kota wilde aanvallen en verbranden.

Zoo raasde Van Heutsz overal rond en de gevolgen bleven niet uit. De Samalanga-expeditie, aanval op de bekende sterkte Batèë Ilië, vermeestering van de versterkingen in de Paja Reubèë, resteerde nog de groote Gajotocht onder Van Daalen...

Wat een actie en succes gedurende de enkele jaren van het optreden van Van Heutsz. Wat een frissche wind woei er door de gelederen! en wat is er vóór dien tijd geknoeid. Dit is m.i. geheel en al voor de verantwoordelijkheid van de toenmalige regeeringen en niet van de mannen ter plaatse, die aan handen en voeten gebonden waren.

Wat moet het voor vele officieren een heerlijke tijd geweest zijn om met Van Heutsz te mogen samenwerken, vooral na de déprimeerende periode, die velen achter den rug hadden.

Dank zij het na Oemar's afval aanvaarde en consequent toegepaste stelsel van agressie beheerschten wij reeds in

1899 geheel Groot-Atjeh en een belangrijk deel van het kustland der onderhoorigheden. Expedities en excursies op groote schaal kwamen na dien slechts weinig voor. Wèl werd rusteloos de vijand alom door onze patrouilles nagejaagd, waardoor hij na een met afwisselend succes gevoerden strijd door ons uit het kustland werd verdreven en een goed heenkomen zocht naar het binnenland, waar hij ten slotte werd opgespoord, verjaagd of onschadelijk gemaakt. Vooral het Gajo-land was langen tijd een toevluchtsoord voor de verzetslieden met hunne benden.

Ook de Pretendent-Sultan week daarheen uit, zoodat de vervolging tot die streken moest worden uitgestrekt om te voorkomen, dat het verzet zich daar zou concentreeren. Trouwens, de Gajo's hadden daadwerkelijk aan den oorlog deelgenomen en steunden de oorlogspartij door het leveren van bijdragen (rijst) voor den „prang sabil" en de gajosche hoofden verleenden alle mogelijke hulp aan den Pretendent-Sultan c.s. (Hotz).

Deze 163-daagsche Gajo-tocht van Overste Van Daalen was een groot succes. Kapitein Colijn werkte daarna een plan tot bestuursregeling uit voor de verschillende streken, o.a. Laut Tawar. Verschillende plaatsen kregen een vaste bezetting om het veroverde gebied blijvend te beheerschen, waardoor het geheele binnenland van Atjeh bezet werd en onder ons bestuur kwam. (Hotz).

Alle actie ten spijt, was het echter nog niet gelukt den Pretendent-Sultan en Panglima Polém onschadelijk te maken, al werd het gebied dan ook van vijanden gezuiverd. In November 1902 overvalt de colonne Christoffel echter één der vrouwen van den Pretendent-Sultan, Teungkoe Poe-

tròë in Gloempang Pajong, terwijl zijn favorite, Potjoet Tjot Moerong en zijn zoon Toeankoe Ibrahim in Lammeulo werden gearresteerd. Toen gaf de Pretendent-Sultan het verzet op, terwijl door de Regeering van te voren bepaald was, dat het herstel van het Sultanaat volstrekt uitgesloten was. Maar van nog veel grooter belang was de onderwerping van Panglima Polém en Toeankoe Radja Keumala op 6 September 1903. Panglima Polém kwam uit Boeloe Blang Ara en meldde zich te Lhò Seumawé bij den civiel-gezaghebber Colijn. Dit geschiedde, nadat de colonne Van der Maaten in Tangsé de moeder en eenige andere familieleden van Panglima Polém had overvallen. Ook deze gaf toen het verzet op. Het gevolg van een en ander was, dat vele hoofden zich overgaven, o.a. Teukoe Bin Peukan, een der voornaamste verzetsleiders uit de Pidië-vallei. Met zijn geheele bende kwam hij in onderwerping en hij leverde binnen twee maanden 450 voorlaadgeweren en donderbussen in.

Dit is een keerpunt in de Atjeh-geschiedenis, al was de toestand — zooals we nader zullen zien — nog verre van gunstig.

Den 6en September 1904 trad Van Heutsz af (eervol ontheven als Gouverneur van Atjeh in verband met zijne benoeming tot Gouverneur-Generaal), en werd vervangen door Gouverneur Jhr. Van der Wyck, die niet lang daarna opgevolgd werd door den Overste Van Daalen.

Onder Gouverneur Van Daalen was het nog lang geen pais en vreê. Het verzet leefde op, met onze kleine legermacht was weinig te doen, waardoor het beleid van den Gouverneur aan veel critiek blootstond.

Toen het bestuur de overtuiging kreeg, dat de ex-Pre-

tendent-Sultan achter de schermen optrad en de hand had in alle vijandelijkheden, liet de Gouverneur hem, na verkregen machtiging, arresteeren en naar Batavia overvoeren.

Het was in dezen tijd, dat de eerste z.g. „Wekkerartikelen" verschenen in de „Avondpost", getiteld: „Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde schept op Atjeh." Dat werd door de Hooge Regeering zóó zwaar opgevat, dat zij den landvoogd uitnoodigde persoonlijk een onderzoek in Atjeh in te stellen. Toeankoe Moehamad Dawot, de ex-Pretendent-Sultan werd naar Amboina verbannen, terwijl Luitenant-Generaal Van Daalen (volgens meerdere deskundigen onze grootste strateeg) eervol werd ontheven uit zijn functie en opgevolgd door Overste H. N. A. Swart, die 10 jaar Gouverneur van dit gewest is gebleven.

De toestand was bij zijn komst nog verre van rooskleurig. Het aantal kwaadwilligen, dat nog op een 5 à 6000 werd geschat, nam op bedenkelijke wijze toe. Vooral in de Keureutòë en Pasé-streek stond men aan den vooravond van een algemeenen opstand. De Gouverneur-Generaal Van Heutz stelde in 1908 de volgende eischen aan den bestuurder van het gewest Atjeh (Koloniaal Verslag 1908):

„Die bestuurder moet een open oog en oor en ook hart hebben voor de belangen van de bevolking, voor de welvaart en ontwikkeling van het land; hij moet met verstand beleidvol weten te organiseeren en te leiden, door een krachtig en strikt rechtvaardig bestuur moet hij vertrouwen weten in te boezemen, hij moet diep doordrongen zijn van de heilige plicht, die op hem rust, om het volk, dat zoozeer door den oorlog geleden heeft te doen beseffen, dat het ons eenige doel, ons streven is om rust, orde, veilig-

heid en welvaart te scheppen en te handhaven, hoofden en bevolking te doen gevoelen, dat het kalme en vredige familieleven met rechtszekerheid voor allen, zelfs voor den geringsten man tegenover het voornaamste hoofd, onder ons bestuur verzekerd is en op deze wijze allengs en allerwege de diepgevoelde overtuiging vestigen, dat het wapengeweld noodig om ons gezag te vestigen, slechts middel was tot bereiking van het doel en dat wij zelf niets liever wenschen dan het zwaard voor goed in de scheede te steken, dat door ons nog alleen geweld van onwilligen gekeerd wordt met geweld en slechts onze ijzeren vuist gekeerd is tegen hen, die zich niet in een ordelijken staat van zaken willen schikken, dat de rustige bevolking ook tegen de slechtgezinden op onze bescherming en onzen steun kan rekenen."

Het was den Gouverneur Swart gegeven die milde beginselen gedurende een reeks van jaren in toepassing te brengen.

Hij begon met den welbekenden kapitein Christoffel als marechaussée-commandant te Pantonlaboe te plaatsen, waar ook tegenwoordig nog marechaussée ligt. Deze trad in de toen zoozeer gedésorganiseerde Keureutòë-streek met onverbiddelijke gestrengheid op tegen de bevolking, die blijk gaf met vijanden van het gouvernement te heulen.

Ook die vijanden wist hij geduchte klappen toe te dienen; daardoor kwam de schrik er weer in en waren wij in de tweede helft van 1908 in zoover vooruitgegaan, dat het daar met trambaan- en telefoonvernielingen vrijwel uit was.

De vervolging van oelama's en bendehoofden — ook in het overige deel van het gewest — zette de Gouverneur

met kracht voort, maar aan den anderen kant streefde hij er voortdurend naar in nooden en behoeften der bevolking tegemoet te komen.

In de oelèëbalangsfamilie van Keureutòë werd eene verzoening tot stand gebracht; onrechtmatig ingehouden traktementen en in het wegenfonds gestorte waarborgsommen der hoofden, aan rechthebbenden uitbetaald; padi aan de door misoogsten noodlijdende bevolking verstrekt — kortom de nieuwe Gouverneur pakte alles met ijzeren hand, doch in fluweelen handschoenen aan.

Door zijn maatregelen trad er al spoedig een groote verbetering in de toestanden in.

Het vertrouwen der bevolking werd gewonnen en naarmate „de militaire dwang kon worden uitgeschakeld, kwamen de zegeningen van het pacificatie-werk tot hun recht". (Kreemer).

Op de Westkust onderwierpen zich successievelijk Teukoe Banta, Teukoe Bin Blang Pidië en in 1910 nog Radja Batoe van Singkel.

Voor dien tijd merkwaardig was het, dat Gouverneur Swart er niet tegen op zag verzetslieden, onmiddellijk na hunne onderwerping financieel te helpen om weer een nieuw geregeld leven te kunnen beginnen. Deze royaliteit nam dikwijls bedenkelijke vormen aan; er werden kwaadwilligen voor veel geld naar beneden „gekocht", in plaats dat ze zich hadden te melden; vele ontevreden hoofden zijn met groote sommen gepaaid, er ontstond een bedelzucht, die thans nog merkbaar is, maar waaraan het tegenwoordig bestuurshoofd niet kan voldoen, omdat hij eenvoudig het geld daarvoor niet heeft, al is het nog een ontstellend hoog bedrag, dat door de kassen aan toelagen, onderstanden,

studiefondsen, enz. betaald wordt. Het is eene bedelarij op groote schaal.

Van 1909—1913 wist de colonne Schmidt aan de oelamapartij in Pidië gevoelige verliezen toe te brengen. De zoons van wijlen den bekenden Teungkoe di Tiro, Tjeh Saman, Teungkoe di Boekit en Teungkoe Tjhi'Majid, die algemeen als geestelijke leiders en verzetshoofden werden erkend, konden door deze colonne onschadelijk worden gemaakt.

Met het sneuvelen der Tiro Teungkoe's kon de Atjeh-oorlog als geëindigd worden beschouwd. (1910—1913).

De na dien nog rondzwervende benden misten verband en organisatie. Zij werden door onze patrouilles rusteloos vervolgd.

Generaal Swart bestuurde het land tot zijn benoeming in den Raad van Indië, 2 September 1918 en smaakte het genoegen de rust in het gansche atjehsche gebied zeer bevredigend te handhaven, welk resultaat er waarschijnlijk veel toe bijdroeg, dat de Regeering tot de aanstelling van een civielen Gouverneur, A. G. N. van Sluys, meende te moeten overgaan. De scheiding van het civiel- en militair gezag was dus tot stand gebracht. Het direct ingrijpen der militaire autoriteiten hield op, het civiel bestuur had de dagelijksche leiding, krachtig gesteund door de militaire macht. Ik stipuleer dit opzettelijk, omdat ten onrechte nog wel gemeend wordt, dat Atjeh ook thans nog onder militair bestuur staat. Zooals we hier vóór zagen, eindigde dit in 1918.

Of Atjeh daar toen rijp voor was? Naar mijne meening heeft de uitkomst bewezen, dat dit wèl het geval is geweest. Buitenzorg en Den Haag beantwoordden toen die vraag

bevestigend. Was niet reeds duidelijk gebleken, dat de bevolking het voordeel van meer geregelde toestanden, van vriendelijke kampongs en goed onderhouden wegen inzag?

Toch vertrouwde men deze verhalen niet; alle berichtgeving over Atjeh werd met wantrouwen ontvangen. Atjeh heette nu eenmaal „de Balkan" van Sumatra en dat moest en zou het blijven. Als hetzelfde gebeurde in Bantam of Zuid-Borneo, dan zou dat allemaal niet erg zijn, maar in Atjeh!...

Het gebeurde in 1926 in Bakongan zou dan moeten gelden als het bewijs, dat we met de invoering van ons civiel bestuur te vroeg waren geweest. Dit is m.i. geheel bezijden de waarheid. Ten eerste was deze opstand van niet zoo groot belang, in een afgelegen streek, terwijl ook de strijd daar vrijwel gelocaliseerd is gebleven, al verwekte ze hier en daar wel onrust.

Ik moge verwijzen naar wat Majoor Lamster: „Atjeh vóór en na de pacificatie" daarover schreef in het Haagsch Maandblad van Mei 1928: „Zeker, we hebben nog pas een jaar of anderhalf geleden eenige onrust gehad op de Westkust; incidenteel bereiken ons nu en dan berichten over den een of anderen amokmaker hier of daar; ja, men heeft zelfs de opmerking gemaakt, dat de Atjeher niet altijd even vriendelijk kijkt als hij een Europeaan ontmoet. Wij moeten echter niet vergeten, dat deze onrust op de Westkust zich beperkte tot enkele kleine door berguitloopers geheel geïsoleerde gebieden. Wat daar in die grootendeels door oerbosch omringde streken geschiedde, liet de overige bevolking van Atjeh vrij onverschillig. En dan, ten slotte staan wij hier toch nog altijd tegenover een volk, dat bijna

een halve eeuw lang de rampen van den oorlog tegen ons meemaakte, dat als fanatiek-mohammedaan bekend staat en van af zijn prille jeugd geleerd heeft om den onbekenden en onbegrepen ongeloovige, den kaphé te verfoeien. Men mag dan ook dat uitzieken van het oude leed niet te tragisch opvatten. Met een verleden als hiervoor omschreven, mogen wij dan ook al zeer tevreden zijn, dat thans een meer vertrouwelijke verhouding tusschen bevolking en bestuur begint baan te breken, dat de Atjeher geleidelijk de goede kanten van ons bestuur begint te waardeeren, dat de bevolking in verschillende gebieden met erkentelijkheid spreekt van hetgeen Swart voor hen gedaan heeft. Wij kunnen dan ook met het volste vertrouwen op dien ingeslagen weg voortgaan en de rest moeten we kalm aan den tijd overlaten."

Gulden woorden uit den mond van een ridder. Reeds in 1898 verwierf Lamster in Atjeh als 1e luitenant der marechaussée het ridderschap der 4e klasse.

Sommigen meenen weer, dat in de jaren van Generaal Swart's bestuur, wel eens te hoog van de resultaten werd opgegeven. Zoo levert Dr. Broersma in zijn boek: „Atjeh als land voor handel en bedrijf", scherpe kritiek op wat hij noemt den dienst van den schijn. Hij meent, dat wel wat al te veel naar buiten de indruk werd gewekt, dat het land door en door gepacificeerd was en economisch groote beloften inhield.

Wat dit laatste aangaat, heeft Broersma zeker wel gelijk. De eerste burgerlijke Gouverneur — zegt hij — kwam in 1918 en daarmede eene verkleining van de vuist, eene vermindering van de rentelooze voorschotten aan de hoofden. Het advies van dien schrijver luidt dan verder: „terwijl het

nederlandsch bestuur zijne uitnemende bestrijding van volkskwalen moge in stand houden, zoeke het ook de middelen om de maatschappelijke welvaart algemeen te maken. Daartoe dienen onder leiding van het bestuur en van een werkelijk deskundige, de hoofden te worden vereenigd tot gemeenschappelijk overleg, terwijl het gebruik van landschapsgelden voor economische doeleinden met kracht moet worden aangemoedigd." Levendiger handel dan het gewest tegenwoordig bezit, kan alleen ontstaan uit een aanmerkelijk verhoogde voortbrenging door het volk zelf: rijst (in 1937 practisch geen uitvoer), peper, hout en pinangnoot hadden alle slechte prijzen en alleen aan slachtvee werd in 1937 voor ongeveer een millioen uitgevoerd. De groote landbouwnijverheid zal behalve in Langsa en Tamiang, nooit van veel beteekenis worden, al zijn de Société Financière en de H.V.A. vrij flink bezig aan West- en Noordkust. Maar dit zal tot enkele ondernemingen beperkt blijven. (Zie hfdst. V).

Hoe het ook zij, na 1918 is de rust niet dusdanig verstoord geworden, dat men moest terugkeeren tot den ouden staat van civiel en militair bestuur in ééne hand, tenzij in een of andere onderafdeeling. Voor actie op grooten schaal behoeft men geen vrees te hebben. De tijden veranderen en de Atjeher, om zoo te zeggen, bij den dag. Zelfs het meest achteraf gelegen gedeelte, de Westkust. Men vergete niet, dat de ouden van dagen, de verzetsleiders uit den ouden tijd, lichamelijk niet sterk genoeg meer zijn; de jongeren zouden heelemaal niet in staat zijn het bosch in te trekken en men bedenke, dat onze soldaten daarin beter thuis zijn dan de Atjehers. Technisch zijn onze strijdmid-

delen ook zoo vervolmaakt, dat verzet niet lang zou kunnen duren. Enkele kleinere explosies zullen zich nog kunnen voordoen, hetzij het civiel en militair bestuur in één hand is, hetzij gescheiden. Ik moge in dit verband even aanhalen, welke moeilijkheden zich ter Noord- en Oostkust de laatste jaren hebben voorgedaan, zonder dat daarbij één man viel en waarbij de militairen alleen eenig machtsvertoon hielden. Ik doel hier op het verschijnsel van separatisme onder de atjehsche hoofden: ieder hoofd wil zelfstandig zijn. Teukoe Sabi, onderhoofd van Oelèë Glé, wenschte zich niet te voegen onder de suprematie van den oelèëbalang van Samalanga, de Boeloehoofden eveneens niet onder den zelfbestuurder van Tjoenda, evenmin als de onderhoofden van Keureutòë. Ongelooflijk veel moeite heeft deze „onderhoofden-actie" gedurende eenige jaren aan het bestuur gebaard, maar ten slotte heeft dit den toestand toch op vreedzame wijze kunnen regelen. In vroeger tijd zou dit niet mogelijk zijn geweest en zou een en ander tot grooten strijd hebben geleid.

Zoo zullen we ook eens ter Westkust de zaken vreedzaam regelen, misschien sneller dan we denken!

De verhoogde activiteit op landbouw- en cultuurgebied aan deze Westkust, het gestadig uitbreiden en verbeteren van het wegennet, dit alles zal tot de pacificatie bijdragen. „Wegenaanleg," zeide de groote militair-bestuursman maarschalk Lyautey in een interview door van Blankenstein, „is de ware pénétration pacifique. Waar de weg begint, houden de vijandelijkheden op. De belangen van de bevolking worden er zóó door gediend, dat zij te veel te verliezen krijgt, om nog ernstige moeilijkheden te veroorzaken. Bovendien weet ze, hoe gemakkelijk ze voortaan te

bereiken is. Wat men aan wegen uitgeeft, spaart men dubbel en dwars aan troepen."

Ik verwacht niet, dat het mij gelukt zal zijn, mijn lezers een beeld te hebben geschilderd van àlles, wat de militairen in die 40 jaar van strijd hebben ten toon gespreid aan dapperheid, moed, doorzettingsvermogen, physieke kracht en Ausdauer — daarvoor is een andere pen noodig — maar wel weet ik, dat zij recht hebben op onze groote bewondering. Wat die pioniers hebben verricht, is ongelooflijk; in de meest primitieve omstandigheden, het leven elken dag vol gevaar, iedere vezel gehard, iedere zenuw gespannen. Zoo hebben ze gezwoegd, gesjouwd, geleden. Men moet Atjeh zelf gezien hebben om dit ten volle te kunnen beseffen. Ieder oogenblik moesten zij klaar staan voor den strijd, bij nacht en ontij sluipen door het terrein om niet overvallen te worden door den altijd waakzamen Atjeher. Maar zoo hebben zij land en volk langzaam aan bereid gemaakt voor de vredesgedachte.

Een groote plaats komt bij dit alles toe aan het korps marechaussée, geboren en getogen in Atjeh.

Lang is de rij der mannen, die in dit roemruchte korps hebben gediend en velen, officieren, onder-officieren en manschappen hebben bij dit korps hun „ridder" verdiend.

Bij het korps waren mannen als Van Heutsz, Jhr. Graafland, Colijn, Rhemrev, Snel, Darlang, Sergeant Loef, Sergeant Frank, Van der Maaten, Christoffel, Swart, Dersjant, Sergeant Heynen, Mosselman, Van Daalen, Watrin, Campioni, Veltman, Scheepens, Schmidt, Kaniesz, e.a.

In 40 jaar tijd werden aan deze mannen toegekend 43 ridders M.W.O., 7 Oranje-Nassau's en 10 eeresabels! Van

de tegenwoordig nog actief dienende officieren draagt Kolonel Gosenson als eenige de Willemsorde!

2 April 1890 werd het Korps opgericht met de bedoeling binnen de geconcentreerde stelling van Groot-Atjeh politiewerk uit te oefenen, maar een grootscher taak was voor hen weggelegd; van 1896 af zouden zij ook het zuiver militaire terrein betreden en den vijand in zijn schuilhoeken opsporen. Dit was de groote verdienste van Jhr. Graafland.

Na den actie-tijd is hun werk uit den aard der zaak veel veranderd — gelukkig! — maar nog altijd staan ze klaar de gevaarlijkste en moeilijkste opdrachten uit te voeren, wanneer dat van hen wordt gevraagd.

Het bestuur weet, dat het hen naast zich heeft en op volledigen steun kan rekenen. Niet alleen met wapen-geweld, wanneer dat onverhoopt nog eens noodig mocht zijn. Ook in civiele aangelegenheden en bij „werken des vredes" — het bouwen van bruggen in verafgelegen gebieden, het zoeken van tracés voor nieuwe verbindingen — wordt hun hulp hoogelijk gewaardeerd.

En zoo kunnen we na een twintig jaar van civiel bestuur in Atjeh met gerustheid de toekomst tegemoet zien.

Laten we dat dan ook vertrouwend doen en niet uit een neiging tot verheerlijking Atjeh anders en buitenissiger doen lijken dan het is. Door normale zaken normaal voor te stellen en de enkele incidenteele uitspattingen met de noodige nuchterheid diè waarde toe te kennen, die ze werkelijk hebben, zullen we dit land een grooten dienst bewijzen.

De Atjehers zelf, de intellectueelen, de meeste hoofden

ATJEHSCHE WONING

AGENTSCHAP VAN DE JAVASCHE BANK TE KOETA RADJA

verlangen niets liever dan van die vervloekte uitzonderlijkheid bevrijd te worden en ze zijn „verlegen", wanneer ze kennis nemen van alle dwaze verhalen, die er omtrent den Atjeher in omloop zijn. Er wordt wel eens gezegd, dat het levendig houden dezer verhalen van de zijde der jongere militairen wordt aangewakkerd. Dit zou te begrijpen zijn uit een verlangen om te deelen in de glorie, die hun voorgangers zich daar hebben verworven. Verstandig is dit echter niet.

Laat Atjeh zich rustig, onopvallend en zonder rumoer verder ontwikkelen volgens zijn natuurlijken gang en laten we vooral oude leuzen van een oudere periode laten varen. De ontwikkeling zal er te beter en sneller om gaan.

Wat ons resteert is in de eerste plaats de enkele kapiteinsposten te vervangen door civiel bestuur; en dan komt de groote vraag van de troepenvermindering. Persoonlijk geloof ik daaraan, al blijft het geraden daarbij met groote omzichtigheid te werk te gaan. Maar het zal komen!

Laten we hopen, dat Atjeh onder zijn civiel bestuur, krachtig bijgestaan door het militair gezag, steeds vooruit moge gaan, groeien en bloeien en dat het diè plaats zal mogen innemen in de rij der indische gebieden, die het volgens zijn gegevens en bronnen toekomt.

B